МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕРЕПАНЯ МАРІЯ ТАРАСІВНА

УДК 37.018.3 (477.87) «191» (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ В ЗАКАРПАТТІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Черепаня М.Т.

Науковий керівник Фізеші Октавія Йосипівна, доктор педагогічних наук, професор

Мукачево-2020

АНОТАЦІЯ

Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. – Мукачівський державний університет, Міністерство освіти і науки України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. Дрогобич, 2020.

У дисертаційній роботі здійснено ретроспективний аналіз становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття.

Комплексний аналіз та критичне переосмислення наявних історико-педагогічних досліджень засвідчує актуальність проблеми розвитку та модернізації діяльності закладів інтернатного типу в Україні шляхом виокремлення, систематизації та актуалізації вітчизняного ретродосвіду, цілісність якого забезпечується шляхом його виявлення в різних регіонах нашої держави. Хронологічні межі наявних історико-педагогічних досліджень діяльності закладів інтернатної освіти в Закарпатті переважно визначаються періодом його входження до складу Радянського Союзу та сучасної України. Процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття відбувається в часі перебування закарпатських земель у складі різних європейських держав, що сприяло впровадженню власне європейського досвіду становлення інтернатної освіти, синтезу різноманітних підходів у реалізації європейських моделей суспільного виховання дітей, що й зумовлює актуальність дисертації.

У роботі схарактеризовано джерельну базу дослідження, що дозволило виокремити такі групи документально-фактологічних матеріалів: 1) нормативні акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, територіальних управлінь освітою та соціальною опікою тощо); 2) установчі документи (статути, положення, посадові інструкції тощо); 3) звітна інформація (статистичні дані про

кількість закладів інтернатного типу, вихованців, фінансові звіти та ін.); 4) навчально-виховна документація (класні журнали, табелі); 5) матеріали роботи конференцій, з'їздів, курсів підвищення кваліфікації працівників закладів інтернатного типу та ін.; 6) особові справи вихованців закладів інтернатного типу.

Відповідно до хронологічних меж дослідження та об'єктивно-історичних умов виокремлено основні етапи у становленні та розвитку закладів інтернатного типу: I етап (1901 – 1919 рр.) – створення нормативно-правової бази для функціонування державних закладів інтернатного типу; II етап (1919 – 1938 рр.) – удосконалення системи освітньо-виховної роботи в закладах інтернатного типу; III етап (1939 – 1944 рр.) – згортання педагогічної практики інтернатної освіти, поширення впливу на розвиток релігійних та громадських організацій.

Уточнено сутність поняття «соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу» як сукупність *соціальних* (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, розвиток соціальних інститутів, державна політика в сфері соціальної опіки над дітьми, законодавче поле для створення закладів інтернатного типу, діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань) і *педагогічних* (організація освітньо-виховної діяльності інтернатних закладів різних типів, нормативно-правове забезпечення діяльності закладів соціальної опіки, підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, зміст освіти та виховання в закладах інтернатного типу) умов, які призвели до змін у діяльності закладів інтернатної освіти в залежності від соціальної та освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в першій половині XX століття умов.

Обґрунтовано соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті відповідно до розробленої періодизації та з урахуванням змін державно-територіального підпорядкування регіону:

I етап: 1) соціально-економічні та демографічні чинники, наслідком яких стало зростання кількості дітей-сиріт, у тому числі й соціальних, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, які потребували спеціальних умов

розвитку та виховання, підвищення рівня дитячої смертності; 2) прийняття Закону VIII «Про державні дитячі притулки» (1901), Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901), що регламентували створення, фінансове забезпечення та функціонування дитячих притулків, будинків та інших закладів інтернатного типу; 3) врегулювання на законодавчому рівні питання зарахування дітей-ромів до закладів інтернатного типу (Розпорядження Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 84010-1916 «Про прийняття циганських дітей-сиріт до дитячих притулків» (1916)); 4) розвиток різних форм благодійництва на підтримку закладів інтернатного типу; 5) створення мережі державних дитячих притулків, дитячих поселень, сиротинців та інших форм суспільного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які у зв'язку з особливостями фізичного та розумового розвитку, потребували особливих умов догляду та виховання;

II етап: 1) соціально-економічні чинники, наслідком яких стало зростання кількості дітей-сиріт, у тому числі й соціальних, у зв'язку з втратою годувальників у роки I Світової війни; низький рівень медичного забезпечення та культури гігієни, особливо у віддалених та гірських районах краю, що призвів до поширення різноманітних захворювань; 2) створення адміністративних підрозділів у 1919 р. шкільного реферату, який координував діяльність з питань освіти та шкільництва, та у 1920 р. реферату соціальної опіки, який здійснював опіку над дітьми, молоддю, ветеранами війни, а також виконував функції соціального захисту населення краю; 3) діяльність закладів інтернатного типу паралельно регламентувалася вже діючими австро-угорськими законами та новими законами (Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921), Закон 56 «Про всиновлення» (1928), Закон 29 «Про державний захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1930)), які визначали вимоги до діяльності інтернатних закладів, їх організацію та управління, здійснення державного контролю над їх діяльністю; 4) у сфері соціальної опіки та виховання ромського населення реалізовано проект створення першої державної

початкової школи для дітей-ромів; 5) подальшого розвитку набула підтримка закладів інтернатного типу державними установами (Земельна опіка над молоддю з її дванадцятьма районними філіями) і благодійними фондами та організаціями (Чехословацький Червоний Хрест, Охорона матерів і дітей, Масарикова Ліга проти туберкульозу, Союз чехословацьких скаутів та ін.);

III етап: 1) політичне відновлення законів угорського уряду, які діяли до Тріанонського договору (1919); 2) початок Другої світової війни; 3) поглиблення економічної та демографічної криз, що вплинуло на кадрове та матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу в інтернатних закладах; 4) поширення впливу на розвиток інтернатної освіти релігійних та громадських організацій Угорщини (Ліга захисту дітей, «Левенте», «Угорець за угорця» та ін.) у забезпеченні життєдіяльності дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу.

Визначено особливості організації, підпорядкування та управління, кадрового забезпечення та змісту діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття досліджуваного періоду:

І-й етап – *організація*: Державний дитячий будинок у м. Мукачево (1901), до структури якого входили: Державний дитячий притулок для дітей з відхиленнями у розумовому та психічному розвитку у м. Надь Севлюш, Державний притулок для глухонімих у м. Ужгород, дитячі поселення (за наявності лікаря, школи, не менше 30-ти сімей), оздоровчий притулок у с. Поляна, притулки для новонароджених дітей; *підпорядкування*: Міністерство внутрішніх справ Угорщини, Головне управління захисту дітей, Державний нагляд за дитячими притулками; *управління*: директор – головний лікар, окружний лікар, окружний інспектор, громадський представник (переважно жінки), регіональна рада дитячого притулку у м. Мукачево (представники окружних рад, органів громадського самоврядування, керівників дитячих притулків), державна рада захисту дітей у м. Будапешт (представники регіональних рад дитячих притулків і міністерства внутрішніх справ); *кадрове забезпечення*: наявність документу про педагогічну освіту для роботи в народних школах, організація курсової

підготовки вихователів для роботи з новонародженими, самоосвітня діяльність з вивчення медичної та методичної літератури; *зміст діяльності*: реалізація основних положень законів «Про дошкільне виховання» (1891), «Про народну освіту» (1868); підтримка обдарованих вихованців; облік дітей-ромів та визначення їх соціального статусу; влаштування дітей немовлячого віку та забезпечення обов'язкового грудного вигодовування шляхом спільного поселення матері і дитини; пріоритетність морального та трудового виховання.

ІІ-й етап – *організація*: розширення вже існуючої мережі такими закладами – Державний притулок для калік у м. Мукачево, Державна школа-інтернат для сліпих дітей у м. Мукачево, допоміжні школи/класи для відстаючих дітей, інтернати при закладах освіти (горожанських школах, гімназіях, семінаріях тощо), приватні дитячі притулки, релігійні дитячі притулки («Erzsébet», «Свята родина», «Алумнеум і Конвікт»), притулки для незаміжніх матерів, оздоровчі колонії (с. Кваси, с. Анталовці); *підпорядкування*: Міністерство соціальної опіки у м. Прага, Цивільна управа Підкарпатської Русі в м. Ужгород, Реферат шкільної управи, Реферат соціальної опіки; *управління*: директор-головний лікар, завідувачі структурних підрозділів, шкільний інспектор, інспекторат з питань роботи шкіл та закладів для дітей з відхиленнями, наглядова рада з питань опіки та піклування (представники влади, судових органів, громади); *кадрове забезпечення*: наявність посвідчення про вчительські кваліфікаційні іспити, удосконалення спеціальної підготовки фахівців та підвищення професійної кваліфікації шляхом організації стажування, педагогічних курсів, участі у педагогічних та соціально-лікувальних з'їздах, конференціях, наповнення бібліотечних фондів науковою та методичною літературою тощо, висвітлення проблем виховного та дидактичного змісту у діяльності закладів інтернатного типу у фахових журналах; *зміст діяльності*: реалізація основних положень «Малого шкільного закону на Чехах» (1921), у тому числі й у роботі спеціалізованих шкіл-інтернатів для дітей з вадами розвитку; запровадження індивідуального навчання; надання можливості рідномовного навчання та виховання шляхом створення дитячих поселень з урахуванням мовно-культурного середовища, в якому діти народилися

(русинського, угорського, словацького тощо); попередження та протидія дитячому жебракуванню; створення консультативних центрів для профілактичної та просвітницької роботи з молодими матерями («Охорона матері і дитинства», «Нашим дітям»); підготовка вихованців до дорослого життя шляхом одержання освіти, в тому числі й вихованцями з вадами слуху та зору, набуття ними навичок по самообслуговуванню, навичок з ведення господарства, городництва, виноградарства та садівництва, а також здобуття професійних навичок з кравецького, взуттєвого, столярного та ін. ремесла; участь вихованців у заходах, організованих у межах громад, на території яких діяли дитячі будинки, притулки, поселення тощо.

III-й етап – *організація*: зберігається таж сама, що й на попередніх етапах; *підпорядкування*: Міністерство внутрішніх справ Угорщини, регентський комісаріат Підкарпаття в м. Ужгороді; *управління*: директор – головний лікар, керуючий дитячим поселенням, головний окружний директор, окружний сирітський суд; *кадрове забезпечення*: наявність посвідчення про кваліфікацію вихователя, вчителя початкової або горожанської школи, запровадження дворічних курсів фахівців з охорони дитинства; *зміст діяльності*: реалізація змісту закону «Про народну освіту» (1868); організація благодійних акцій, трудове виховання та професійна підготовка; релігійне та патріотичне виховання.

Встановлено, що основними тенденціями процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття були: чітка регламентація діяльності закладів інтернатного типу законодавчими та нормативно-правовими актами держав, до складу яких вони входили, забезпечення їх наступності в межах державно-територіального перепідпорядкування закарпатських земель; забезпечення права дитини виховуватися в сімейному або наближеному до сімейного середовищі; реалізація права дитини на медичне забезпечення, лікування та оздоровлення; поступове розширення мережі закладів інтернатного типу з урахуванням специфіки контингенту вихованців; підтримка обдарованих вихованців; впровадження нових методик навчання дітей з особливими потребами; спрямованість закладів

інтернатного типу на професійну орієнтацію вихованців, їх реалізацію та самореалізацію в соціальному середовищі після перебування в інтернатному закладі; співпраця інтернатних установ з місцевими громадами, релігійними та благодійними організаціями, фондами, тощо.

Актуалізовано конструктивний ретродосвід діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття в умовах реформування сучасної інтернатної освіти в Україні: оптимізація мережі закладів інтернатного типу; створення умов для альтернативних форм суспільного виховання дітей-сиріт та дітей без батьківської опіки; проведення широкомасштабної просвітницької та профілактичної роботи, спрямованої на попередження соціального сирітства; удосконалення змісту підготовки вчителів у контексті впровадження інклюзивної освіти шляхом вивчення навчальних дисциплін, які б знайомили з методикою навчання та виховання дітей, що потребують інклюзивної освіти; розширення співпраці закладів інтернатного типу із місцевими громадами з метою подальшої інтеграції вихованців у суспільне життя.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів на основі системного ретроспективного аналізу досліджено соціально-педагогічні засади становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття в системі трансформаційних змін, які відбувалися в контексті державно-територіального перепідпорядкування закарпатських земель (перебування у складі Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки, Угорщини); охарактеризовано умови, які впливали в хронологічних межах дослідження, на процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу: соціальні і педагогічні; обґрунтовано періодизацію процесу становлення та розвитку інтернатних закладів Закарпаття першої половини XX століття: I етап (1901 – 1919 рр.) – створення нормативно-правової бази для функціонування державних закладів інтернатного типу; II етап (1919 – 1938 рр.) – удосконалення системи освітньо-виховної роботи в закладах інтернатного типу; III етап (1939 – 1944 рр.) – згортання педагогічної практики інтернатної освіти, поширення

впливу на розвиток релігійних та громадських організацій; з'ясовано вплив на становлення та розвиток інтернатної освіти законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) належали сучасні закарпатські землі; визначено особливості організації, підпорядкування та управління, кадрового забезпечення та змісту діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку відповідно до розробленої періодизації. До актуальної науково-дослідницької площини введено маловідомі архівні джерела та нормативно-правові документи, які значно збагачують джерельну базу вітчизняної історико-педагогічної науки. Подальшого розвитку набули конструктивні ідеї з досвіду діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття, що відкриває нові можливості в сфері викладання історії педагогіки, підготовки педагогів до роботи в закладах інтернатного типу, а також у сфері реформування системи закладів інтернатної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що обґрунтування соціально-педагогічних основ, виявлення особливостей і тенденцій процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття дозволяє забезпечити об'єктивне трактування низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від державно-територіального підпорядкування з урахуванням полікультурності регіону. Основні положення та висновки проведеного дослідження відображено в навчально-методичному посібнику «Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» і впроваджено в навчальний процес підготовки майбутніх учителів початкових шкіл та викладачів педагогіки.

Ключові слова: заклади інтернатного типу, типи інтернатних закладів, соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку, Закарпаття.

ABSTRACT

Cherepania M.T. Social and pedagogical foundations of the boarding-type institutions' establishment and development in Transcarpathia in the first half of the twentieth century. - Qualification scientific work as the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree by Specialty 011 Education sciences. - Mukachevo State University, Ministry of Education and Science of Ukraine; Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Drohobych, 2020.

The dissertation has made a retrospective analysis of the establishment and development of boarding facilities in Transcarpathia in the first half of the twentieth century. The available historical and pedagogical researches comprehensive analysis and critical rethinking confirm the urgency of the boarding schools in Ukraine activity development and modernization problem by isolation, systematization and actualization of the national retrospective experience, the integrity of which is ensured by its identification in different regions of our country. The chronological boundaries of historical and pedagogical research on the boarding schools' activity in Transcarpathia are mainly determined by the period of its entry into the Soviet Union and modern Ukraine. The boarding schools' formation and development process in Transcarpathia in the first half of the twentieth century takes place during involving Transcarpathian lands into various European states, which contributes to the introduction of European experience of boarding education, synthesis of various approaches to European models of children's public education, which determines the relevance of the dissertation.

The thesis describes the source base of the study, which made it possible to distinguish the following groups of documentary and factual materials: 1) regulations (laws, circulars, orders, orders of Ministries, territorial departments of education and social care, etc.); 2) constituent documents (statutes, regulations, job descriptions, etc.); 3) reporting information (statistics on the number of boarding institutions, pupils, financial reports, etc.); 4) educational documentation (class magazines, placards); 5) conferences, congresses, training courses materials for the boarding schools' employees, etc .; 6) the boarding schools pupils' personal affairs.

In accordance with the chronological boundaries of the study and the objective-historical conditions, the main stages in the boarding schools' establishment and development were identified: Stage I (1901 – 1919) – a legal framework creation for the state boarding institutions functioning; Stage II (1919 – 1938) – the educational work system improvement in boarding schools); Stage III (1939 – 1944) – the boarding education pedagogical practice collapse, influence spreading on the religious and social organizations' development.

The essence of the concept "social and pedagogical foundations of the boarding-type institutions' establishment and development process" has been clarified as a set of social (society social and economical development level in a certain historical period, demographical, ethnical, cultural indicators of its development, social institutions development level, state policy on observance of particular state citizens' rights and freedoms) and pedagogical (the pedagogical theory and practice development level, education and schooling dissemination, regulatory support to the institution social care and childcare, pedagogical staff) conditions that led to changes in the activities of boarding schools, depending on the social and educational policies of the states, which included Transcarpathia in the first half of the twentieth century.

The social and pedagogical bases of the boarding facilities in Transcarpathia establishment and development process in accordance with the developed periodization and taking into account changes in the state-territorial subordination of the region are substantiated:

Stage I: 1) social and economical and demographical factors that resulted in a number of orphans increasing, including social orphans, children with disabilities who needed special conditions for development and upbringing, increased infant mortality; 2) The Act VIII "On State Children's Shelters" (1901), Law XXI "On Children Who Have Been 7 Years of Age and in Need of State Aid" (1901) adoption, which regulated the children's shelters, homes and other boarding facilities creation, financial support and functioning; 3) the issue of Roma children enrolling in boarding schools regulation at the legislative level (Order of the Hungarian Royal Ministry of the Interior No. 84010-1916 "On the Admission of Gypsy Orphans to Orphanages" (1916)); 4) the

charity in various forms development for residential institutions support; 5) state orphanages, state children's settlements, orphanages and other forms of public education for orphans and children deprived of parental care, and children who are due to physical and mental characteristics required special care and upbringing conditions network creation;

Stage II: 1) Social and economical factors which resulted in the number of orphans increasing, including social ones, due to the loss of breadwinners during the First World War; low level of medical care and hygiene culture, especially in remote and mountainous districts of the region, which led to various diseases spreading; 2) the administrative units creation in 1919 school abstract, which coordinated the activities of education and schooling, and in 1920 the social custody abstract that provided custody of children, youth, the war veterans, and performed the functions of the region population social protection; 3) the boarding schools activities were regulated in parallel by the existing Austro-Hungarian laws and the new laws (Law 256 “On the orphans and children born out of wedlock protection” (1921), Law 56 “On adoption” (1928). Law 29 “On State Protection of Orphaned and Out-of-Marriage Children” (1930), which defined the requirements for boarding schools activities, their organization and management and the state control providing over their activities; 4) in the field of the Roma population’s social care and upbringing, the project of creating the first state elementary school for Roma children was implemented; 5) further support was given to boarding schools by state institutions (Land Guardianship of Youth with its twelve district branches) and charitable foundations and organizations (Czechoslovakian Red Cross, Maternal and Child Protection, Masaryk League against Tuberculosis, Union of Czechoslovakian Skauts etc.);

Stage III: 1) the Hungarian Government laws political renewal which were in force before the Treaty of Trianon (1919); 2) the World War II outbreak; 3) economical and demographical crises deepening, which affected at the staffing and logistics of the educational process in boarding schools; 4) religious and public organizations of Hungary influence expanding on the boarding education development (League for the

Protection of Children, “Levente”, “Hungarian for Hungarians”, etc.) in providing livelihoods for orphanages and other boarding institutions.

The peculiarities of organization, subordination and management, staffing and content of boarding institutions activity in Transcarpathia region in the period under study are determined:

Stage I - Organization: State Orphanage in Mukachevo (1901), that included: State Orphanage for Children with Disabilities in Mental Development in Nad Sevliush, State Orphanage Shelter in Uzhgorod, children's settlements (at a doctor presence, school, at least 30 families), health resort in the village Polyana, shelters for newborns; subordination: Hungarian Ministry of Internal Affairs, General Directorate for the Protection of Children, State Supervision of Child Shelters; management: headmaster - chief medical officer, district doctor, district inspector, public representative (mostly women), regional council of children's shelter in Mukachevo (district councils representatives, public self-government bodies, children's shelters heads), state council for protection of children in Budapest (children's shelters and the Ministry of Internal Affairs regional councils representatives); staffing: availability of a document on pedagogical education for work in public schools, tutors course training organization for work with newborns, self-educational activities for the study of medical and methodological literature; content of activity: the main provisions of the Laws “On Preschool Education” (1891), “On Public Education” (1868) implementation; support for gifted students; keeping records of Roma children and determining their social status; arranging infants and providing compulsory breastfeeding through co-location of mother and baby; compulsory labor education.

Stage II - organization: an existing network expansion by such institutions as State Asylum for Cripples in Mukachevo, State Boarding School for Blind Children in Mukachevo, auxiliary schools / classes for underprivileged children, boarding schools at educational institutions (civic schools), gymnasiums, seminaries, etc.), private children's shelters, religious children's shelters (“Erzsébet”, “Holy Family”), shelters for unmarried mothers, health colonies (Kvasy village, Antalovtsi village); subordination: Ministry of Social Welfare in Prague, Civic Administration of Subcarpathian Rus in

Uzhgorod, Summary of School Management, Abstract of Social Welfare; management: headmaster-chief medical officer, heads of structural units, school inspector, schools and institutions for children with disabilities work inspectorate, supervisory board for guardianship and care (representatives of the authorities, judicial authorities, communities); stuff resources: the teacher's qualification exams certificate availability, specialists special training and professional qualification through organization of internships improvement, pedagogical courses, participation in pedagogical and social-medical congresses, conferences, filling of library funds with scientific and methodological literature; and didactic content of the boarding schools' activities in professional journals; the activity content: the Small School Law in the Czechs (1921) main provisions implementation, including the operation of specialized boarding schools for children with developmental disabilities; individual training introduction; providing opportunities for mother-tongue education and upbringing through the creation of children's settlements, taking into account the linguistic and cultural environment in which the children were born (Rusyn, Hungarian, Slovak, etc.); preventing and combating child begging; creation of counseling centers for preventive and educational work with young mothers ("Mother and Child Care", "Our Children"); preparation of pupils for adulthood through education, including pupils with hearing and visual impairments, acquisition of self-care skills, skills in housekeeping, gardening, viticulture and horticulture, as well as gaining professional skills in tailor, shoe and carpentry crafts; pupils participation in activities organized within the communities on the territory of which the orphanages, shelters, settlements, etc. were situated.

Stage III - organization: remains the same as in the previous stages; subordination: Regency Commissariat of Subcarpathia in Uzhgorod, Ministry of Internal Affairs of Hungary; management: headmaster - chief medical officer managing the children's settlement, chief district headmaster, orphan district court; staffing: the elementary or civic school teacher's qualification exams certificate availability, introduction of specialists in childhood protection two-year courses; content of activity:

the law “On public education” (1868) content implementation; charity events organization, labor education and training; religious and patriotic education.

It was revealed that the clear regulation of the boarding institutions activity by legislative and regulatory states acts, ensuring continuity within the state-territorial subordination of Transcarpathian lands; the child’s right to be brought up in family or close to family ensuring; the child's right to health care, treatment and rehabilitation realization; the residential care facilities network gradual expansion, taking into account the specificity of the contingent; orientation of residential care institutions to the vocational orientation of the pupils, their realization and self-realization in the social environment after being in a residential institution; cooperation of boarding institutions with local communities, religious and charitable organizations, foundations, etc. were Transcarpathian boarding institutions establishment and development process main tendencies in the first half of the twentieth century.

Constructive retro experience of the boarding schools’ activity in Transcarpathia in the first half of the twentieth century in the conditions of reforming modern boarding education in Ukraine has been updated: boarding schools’ network optimization; creation of conditions for alternative forms of public education for orphans and children without parental care; conducting large-scale educational and preventative work aimed at preventing social orphans; the content of teacher training in the inclusive education context through the study of disciplines familiar with the education and upbringing of children in need of inclusive education methods improving; the cooperation of residential institutions with local communities expanding in order to further integrate pupils into public life.

The scientific novelty and the theoretical significance of the results on the basis of systematic retrospective analysis, the social and pedagogical foundations of Transcarpathian boarding institutions establishment and development in the first half of the twentieth century were investigated in the system of transformational changes that took place in the context of state-territorial subordination of Transcarpathian lands (including to The Austro-Hungarian Empire, the Czechoslovak Republic, and Hungary); the conditions, which influenced the chronological limits of the study, the process of

formation and development of residential institutions: social and pedagogical were described; the boarding institutions establishment and development in Transcarpathia in the first half of the twentieth century process' periodization is substantiated: Stage I (1901 – 1919) – a legal framework creation for the state boarding institutions functioning; Stage II (1919 – 1938) – the educational work system improvement in boarding schools); Stage III (1939 – 1944) – the boarding education pedagogical practice collapse, influence spreading on the religious and social organizations' development; the European countries(Austria-Hungary, Czechoslovakia, Hungary) legislation, where territorially (in chronology) belonged modern Transcarpathian lands, influence on the boarding education formation and development is obtained; the organization, subordination and management, staffing and Transcarpathian boarding institutions' activities content peculiarities in the period under study are determined and the main tendencies in their development are systematized in accordance with the developed periodization. The little-known archival sources and normative-legal documents which considerably enrich the source base of the national historical-pedagogical science are introduced to the actual research plane. Further development was gained by constructive ideas from the experience of Transcarpathian boarding schools in the first half of the twentieth century.

The practical significance is that the justification of social and pedagogical foundations, the Transcarpathian boarding type institutions formation and development process features and tendencies identification in the first half of the twentieth century allows to provide objective historical events number interpretation, facts about its organization and content depending on the state-territorial subordination taking into account the Transcarpathian region multicultural nature. The main provisions and conclusions of the study are reflected in the educational-methodological textbook "Transcarpathian Primary School: guidelines for the topic "The boarding schools in Transcarpathia establishment and development social and pedagogical foundations" study and introduced in the educational process of primary and secondary school teachers' preparation.

Key words: boarding schools, types of boarding schools, social and pedagogical bases of the formation and development process, Transcarpathia.

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Cherepania, M. T., 2018. The establishment of the residential care facilities in the Transcarpathian region of the early XX century. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (66), 162, pp. 18-21.
2. Черепаня М.Т. Архівні джерела про діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Педагогічний часопис Волині:* науковий журнал. Луцьк, 2019. №2(13). С. 59-66.
3. Черепаня М.Т. Дитячі будинки в системі інтернатних закладів Закарпаття. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXIX. Т. 3. С. 46-52.
4. Черепаня М.Т. Закарпатські педагоги кінця XIX – початку ХХ століття про соціальну опіку дітей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики:* збірник наукових праць. Київ, 2017. Випуск 29 (39). С. 83-87.
5. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в контексті освітнього законодавства України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*: збірник наукових праць. Мукачево, 2017. Випуск 2(6). С. 69-71.
6. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в сучасних наукових дослідженнях. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXVIII. Т. 3. С. 48-53.
7. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу Закарпаття в контексті законів Чехословацької Республіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород, 2019. Випуск 2(45). С. 238-243.
8. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу початку ХХ століття в історико-педагогічних студіях про Закарпаття. *Науковий вісник Мукачівського державного*

*університету. Серія: Педагогіка та психологія: з*бірник наукових праць. Мукачево, 2018. Випуск 1(7). С. 72-75.

9. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу: історіографія поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сері: Педагогіка. Соціальна робота*: збірник наукових праць. Ужгород, 2017. Випуск 2(41). С. 262-266.

10. Черепаня М.Т. Організаційно-педагогічні умови перебування дітей-ромів у дитячих притулках Закарпаття першої половини ХХ століття. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2018. Випуск LXXXI. № 81. Т І. С. 56-60.

11. Черепаня М.Т. Перспективи використання ретродосвіду інтернатних закладів Закарпаття (1091-1944 рр.) в умовах інтеграції України в світовий освітній простір. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія: з*бірник наукових праць. Мукачево, 2019. Випуск 2(10). С. 47-51.

12. Черепаня М.Т. Професійна компетентність управлінського та педагогічного персоналу в контексті становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки.* Черкаси, 2018. Випуск 12. С. 89-96.

13. Черепаня М.Т. Проблема періодизації процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Інноваційна педагогіка:* науковий журнал. Одеса, 2019. Випуск 10. Т. ІІ. С. 30-35.

14. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті (1900-1919 рр.). *Інноваційна педагогіка: н*ауковий журнал. Одеса, 2018. Випуск 4. Т.І. С. 61-64.

15. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в 1919-1939 рр. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* Київ, 2019. № 69. С. 272-277.

16. Черепаня М.Т. Становлення інтернатної освіти Закарпаття (початок ХХ століття). *Рідна школа.* Київ, 2019. № 5-6. С. 54-59.

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

17. Черепаня М.Т. Використання історичного досвіду інтернатних закладів Закарпаття початку XX століття. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачево, 24-25 жовтня 2019 р. Мукачево, 2019. С. 531-533.

18. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в Закарпатті за часів його перебування у складі Чехословаччини. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 17-18 травня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 221-223.

19. Черепаня М.Т. Інтернатні заклади Закарпаття першої половини XX століття. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія та практика:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28-29 вересня 2018р. Київ, 2018. С. 33-35.

20. Черепаня М.Т. Освітньо-виховна діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті Чехословацького періоду (1919-1939 рр.). *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах:* збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Мукачево, 7 листопада 2019 р. Мукачево, 2019. С. 41-46.

21. Черепаня М.Т. Основні напрями діяльності управлінського та педагогічного персоналу в контексті становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнеокласичній парадигмі:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси 9-10 квітня 2019 р. Черкаси, 2019. С. 16-17.

22. Черепаня М.Т. Особливості перебування дітей у дитячих будинках Закарпаття (1901-1919 рр.). *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез доповідей II Міжнародної науково-

практичної конференції, м. Мукачево, 25-26 жовтня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 435-436.

23. Черепаня М.Т. Про діяльність дитячого будинку в м. Виноградів на початку XX століття. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі:* збірник тез доповідей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Мукачево, 25 жовтня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 188-191.

24. Черепаня М.Т. Про діяльність інтернатних закладів Закарпаття в історико-педагогічних дослідженнях. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології та педагогіки:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 грудня 2017р. Київ, 2017. С. 48-51.

25. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття 1939-1944 рр. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 16-17 травня 2019 р. Мукачево, 2019. С. 357-359.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

26. Черепаня М.Т. Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» для студентів освітнього ступеня «магістр» спеціальності 013 «Початкова освіта» (денна та заочна форма навчання). Мукачево: МДУ, 2019. 32 с.

REFERENCES

Articles in scientific professional journals of Ukraine and in publications included in international scientometric databases

1. Cherepania, M. T., 2018. The establishment of the residential care facilities in the Transcarpathian region of the early XX century. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (66), 162, pp. 18-21.

2. Cherepania, M.T., 2019. Arkhivni dzherela pro diyal'nist' zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti pershoyi polovyny XX stolittya [Archive sources on the activity of boarding institutions in Transcarpathia of the first half of the twentieth century]. *Volyn Pedagogical Journal*, 2(13), pp. 59-66.

3. Cherepania, M.T., 2017. Dytiachi budynky v systemi internatnykh zakladiv Zakarpattia [Orphanages in the system of Transcarpathian boarding schools]. *Scientific publication "Pedagogical Sciences"*, LXXIX, 3, pp. 46-52.

4. Cherepania, M.T., 2017. Zakarpats'ki pedahohy kintsya XIX – pochatku XX stolittya pro sotsial'nu opiku ditey [Transcarpathian educators of the late XIX - early XX centuries about social custody of children]. *Scientific journal of M.P Dragomanov National Pedagogical University. Series 16. Teacher Creative Personality: Problems of Theory and Practice*, 29(39), pp. 83-87.

5. Cherepania, M.T., 2017. Zaklady internatnoho typu v konteksti osvitn'oho zakonodavstva Ukrayiny [Boarding institutions in the context of the educational legislation of Ukraine]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology*, 2(6), pp. 69-71.

6. Cherepania, M.T., 2017. Zaklady internatnoho typu v suchasnykh naukovykh doslidzhennyakh [Boarding institutions in modern scientific research]. *Scientific publication "Pedagogical Sciences"*, LXXVIII, 3, pp. 48-53.

7. Cherepania, M.T., 2019. Zaklady internatnoho typu Zakarpattya v konteksti zakoniv Chekhoslovats'koyi Respubliky [Transcarpathian boarding establishments in the context of laws of the Czechoslovak Republic]. *Uzhgorod University Scientific Bulletin. Series: Pedagogy. Social work*, 2(45), pp. 238-243.

8. Cherepania, M.T., 2018. Zaklady internatnoho typu pochatku XX stolittya v istoryko-pedahohichnykh studiyakh pro Zakarpattya [Dormitories of the early twentieth century in historical and pedagogical studios about Transcarpathia]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology,* 1(7), pp. 72-75.

9. Cherepania, M.T., 2017. Zaklady internatnoho typu: istoriohrafiya ponyattya[Boarding institutions: concept historiography]. *Uzhgorod University Scientific Bulletin. Series: Pedagogy. Social work*, 2(41), pp. 262-266.

10. Cherepania, M.T., 2018. Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy perebuvannya ditey-romiv u dytyachykh prytulkakh Zakarpattya pershoyi polovyny XX stolittya [Organizational and pedagogical conditions of Roma children in Transcarpathian children's shelters in the first half of the twentieth century]. *Scientific publication "Pedagogical Sciences"*, LXXXI, 81, I, pp. 56-60.

11. Cherepania, M.T., 2019. Perspektyvy vykorystannya retrodosvidu internatnykh zakladiv Zakarpattya (1091-1944 rr.) v umovakh intehratsiyi Ukrayiny v svitovyy osvitniy prostir [Perspectives on the use of retrospective experience of boarding schools in Transcarpathia (1091-1944) in the context of Ukraine's integration into the world educational space]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology,* 2(10), pp. 47-51.

12. Cherepania, M.T., 2019. Problema periodyzatsiyi protsesu stanovlennya ta rozvytku zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti pershoyi polovyny XX stolittya [The problem of periodization of the process of establishment and development of boarding facilities in Transcarpathia in the first half of the twentieth century]. *Innovative Pedagogy*, 10, II, pp. 30-35.

13. Cherepania, M.T., 2018. Profesiyna kompetentnist' upravlins'koho ta pedahohichnoho personalu v konteksti stanovlennya zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti pershoyi polovyny XX stolittya [Professional competence of management and teaching staff in the context of the establishment of boarding facilities in Transcarpathia in the first half of the twentieth century]. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Pedagogical Sciences,* 12, pp. 89-96.

14. Cherepania, M.T., 2018. Sotsial'no-pedahohichni osnovy stanovlennya ta rozvytku zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti (1900-1919 rr.) [Socio-pedagogical bases of establishment and development of boarding schools in Transcarpathia (1900-1919)]. *Innovative Pedagogy,* 4, I, pp. 61-64.

15. Cherepania, M.T., 2019. Sotsial'no-pedahohichni osnovy stanovlennya ta rozvytku zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti v 1919-1939 rr. [Socio-pedagogical foundations of the establishment and development of boarding facilities in Transcarpathia in 1919-1939]. *Scientific journal of M.P Dragomanov National Pedagogical University. Series 5. Pedagogical sciences: realities and perspectives,* 69, pp. 272-277.

16. Cherepania, M.T. 2019. Stanovlennya internatnoyi osvity Zakarpattya (pochatok XX stolittya). [Formation of Transcarpathian boarding school: first half of the XX century]. Kyiv: Native School, 5-6, pp. 54-59.

Published works, certifying the approbation of the dissertation materials

17. Cherepania, M.T., 2019. Vykorystannya istorychnoho dosvidu internatnykh zakladiv Zakarpattya pochatku XX stolittya [Using the historical experience of Transcarpathian boarding schools in the early twentieth century]. In: *Education and Formation of Competitiveness of Specialists in the Conditions of European Integration: International scientific and practical conference.* Mukachevo, October 24-25, 2019. Mukachevo.

18. Cherepania, M.T., 2018. Zaklady internatnoho typu v Zakarpatti za chasiv yoho perebuvannya u skladi Chekhoslovachchyny [Boarding establishments in Transcarpathia during his stay in Czechoslovakia]. In: *Current tendencies of development of science and education in conditions of deepening of the European integration processes: All-Ukrainian scientific-practical conference.* Mukachevo, May 17-18, 2018. Mukachevo.

19. Cherepania, M.T., 2018. Internatni zaklady Zakarpattya pershoyi polovyny XX stolittya [Transcarpathian boarding schools of the first half of the twentieth century]. In: *Contemporary Pedagogy and Psychology: Methodology, Theory and Practice: International scientific-practical conference.* Kyiv, September 28-29, 2018. Kiev.

20. Cherepania, M.T., 2019. Osvitn'o-vykhovna diyal'nist' zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti Chekhoslovats'koho periodu (1919-1939 rr.) [Educational activities of boarding schools in the Transcarpathian Czechoslovak period (1919-1939)]. In: *Topical Problems of Learning and Education in Integration Processes in Educational and Scientific Spaces: All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference.* Mukachevo, November 7, 2019. Mukachevo.

21. Cherepania, M.T., 2019. Osnovni napryamy diyal'nosti upravlins'koho ta pedahohichnoho personalu v konteksti stanovlennya zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti pershoyi polovyny XX stolittya [Main directions of activity of management and teaching staff in the context of establishment of boarding facilities in Transcarpathia in the first half of the twentieth century]. In: *Developing the Professionalism of the Contemporary Educator in the Postneoclassical Paradigm: An International Scientific and Practical Conference.* Cherkasy April 9-10, 2019. Cherkasy.

22. Cherepania, M.T., 2018. Osoblyvosti perebuvannya ditey u dytyachykh budynkakh Zakarpattya (1901-1919 rr.) [Features of the stay of children in orphanages in Transcarpathia (1901-1919)]. In: *Education and Formation of Competitiveness of Specialists in the Conditions of European Integration: International scientific-practical conference.* Mukachevo, October 25-26, 2018. Mukachevo.

23. Cherepania, M.T., 2018. Pro diyal'nist' dytyachoho budynku v m. Vynohradiv na pochatku XX stolittya [On the activities of the orphanage in Vynohradiv in the early twentieth century]. In: *Topical Problems of Learning and Education in Integration Processes in the Educational and Scientific Space: All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference.* Mukachevo, October 25, 2018. Mukachevo.

24. Cherepania, M.T., 2017. Pro diyal'nist' internatnykh zakladiv Zakarpattya v istoryko-pedahohichnykh doslidzhennyakh [On the activities of the orphanage of Transcarpathia in historical and pedagogical researches]. In: *Contemporary Issues and Prospects for the Development of Psychology and Pedagogy: International scientific-practical conference.* Kyiv, December 1-2, 2017. Kiev.

25. Cherepania, M.T., 2019. Sotsial'no-pedahohichni osnovy diyal'nosti zakladiv internatnoho typu Zakarpattya 1939-1944 rr. [Socio-pedagogical bases of activity of

boarding institutions of Transcarpathia 1939-1944]. In: *Current tendencies of development of science and education in conditions of deepening of the European integration processes: All-Ukrainian scientific-practical conference.* Mukachevo, May 16-17, 2019. Mukachevo.

Published papers that further reflect the scientific results of the dissertation

26. Cherepania, M.T. 2019. *Pochatkova shkola Zakarpattya: metodychni vkazivky do vyvchennya temy «Sotsial'no-pedahohichni osnovy stanovlennya ta rozvytku zakladiv internatnoho typu v Zakarpatti» dlya studentiv osvitn'oho stupenya «mahistr» spetsial'nosti 013 «Pochatkova osvita» (denna ta zaochna forma navchannya) [Transcarpathian elementary school: guidelines for the study of the topic "Socio-pedagogical foundations of the establishment and development of boarding schools in Transcarpathia for students of «master's degree» in specialty 013 "Elementary education" (full-time and part-time education)]*. Mukachevo: MSU.

ЗМІСТ

ВСТУП ……..…...….. 28

РОЗДІЛ 1. **Інтернатні заклади Закарпаття в історії їх розвитку як наукова проблема** ……..……...…..……..….. 39

1.1. Стан наукової розробки ретроспективи інтернатних закладів Закарпаття першої половини ХХ ст. ……..…….…..... 39

1.2. Джерельна база дослідження ……..…..…... 64

1.3. Теоретичні засади дослідження ……..……...….. 77

Висновки до першого розділу ……..…. 101

РОЗДІЛ 2. **Соціально-педагогічні особливості закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття** ……..…. 105

2.1. Нормативно-правове врегулювання процесу становлення державних закладів інтернатного типу Закарпаття (1901 – 1919 рр.) . 105

2.2. Тенденції розвитку закладів інтернатного типу в Підкарпатській Русі (1919 – 1938 рр.) …….…... 132

2.3. Особливості діяльності інтернатних закладів Закарпаття у період ІІ Світової війни (1939 – 1944 рр.) ……..……..… 191

2.4. Перспективи застосування ретродосвіду діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття в сучасних умовах ……. 204

Висновки до другого розділу ……..…. 213

ВИСНОВКИ …….…. 216

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……..……... 223

ДОДАТКИ ……..... 266

ВСТУП

Актуальність дослідження. Провідною тенденцією розвитку сучасної освіти в Україні є її інтеграція до європейського освітнього простору, що зумовлює неминучі зміни в підходах, змісті, формах її організації та функціонування. Невід'ємною складовою системи освіти є заклади інтернатного типу, які потребують переосмислення їх функціонального призначення та реформування в напрямку розширення альтернативних форм інституційного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, які потребують особливих умов догляду та виховання.

Концептуальні засади діяльності інтернатних закладів ґрунтуються на положеннях Конституції України (1996), Законів України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), а також регулюються актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими законодавчими актами в галузі освіти та охорони дитинства. Сучасна українська держава, ратифікуючи такі міжнародні документи, як «Конвенція ООН про права дитини» (1989), «Конвенція про права осіб з інвалідністю» (2006), Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами (1994), робить важливі кроки в напрямку поширення суспільних форм виховання, які виступають альтернативою до перебування дітей у закладах інтернатного типу, серед яких прийомні сім'ї, будинки сімейного типу, дитячі будинки тощо. У контексті реформування інтернатних форм виховання важливим було прийняття Закону «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005), яким визначено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, серед яких: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім’ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів та ін. [210].

Поступовий перехід від закладів інтернатного типу до сімейних форм передбачено в документі «Про національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рр.» (2017), ухвалення якого «спрямовано на зміну системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі» [190].

Науковий дискурс вітчизняної історико-педагогічної думки з розвитку освіти та шкільництва представлено в наукових розвідках Л. Артемової [3], Л. Березівської [5], Г.Білавич [6], Н. Гупана [25], Н. Демяненко [27], Т. Завгородньої [50], В. Кеміня [66], М. Левківського [79], Т. Пантюк [160], С. Сірополко [266], О. Сухомлинської [277], О. Фізеші [313], М. Чепіль [321] та ін.

Становлення та розвиток закладів інтернатного типу в історико-педагогічному вимірі вивчали В. Виноградова-Бондаренко [12], Л. Гребінь [23], В. Золотоверх [54], О. Парашевіна [161], І. Плугатор [163], В. Покась [166], Л. Рябкина [263], Н. Султанова [276], Т. Янченко [356] та ін. В історико-регіональному аспекті проблеми виникнення, становлення та розвитку інтернатних закладів, дитячих будинків і притулків досліджувалися А. Аблятиповим (становлення та розвиток інтернатних закладів АР Крим у 1920 – 2000 рр.) [2], О. Ільченко (виховання дітей-безпритульників на Полтавщині в 20 – 30 рр. ХХ ст.) [58], О. Карпенко (розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (ХХ – початок ХХІ ст.)) [61], Н. Касьяновою (боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі 1943 – 1953 рр.) [63], М. Соловей (діяльність дитячих будинків Донбасу у 1943 – 1965 рр.) [270] та ін.

Важливими в контексті нашого дослідження є наукові розробки, пов’язані із особливостями організації та діяльності закладів інтернатного типу в Україні (В. Вугрич [15], С. Гончаренко [22], Ю. Кахіані [65], Б. Кобзар [69], А. Машкаринець-Бутко [90], Г. Покиданов [171], В. Слюсаренко [269], Є. Чернишова [350] та ін.); їх управління (Б. Кобзар [70], В. Покась [167], В. Слюсаренко [269] та ін.); забезпечення освітнього процесу в закладах інтернатного типу (Б. Гарбарец [18], Б. Кобзар [69], О. Кузьміна [76], А. Наточій

[156], В. Чугаєвський [351], В. Яковенко [354], В. Яковлєва [355] та ін.); підготовкою педагогічних кадрів до роботи в закладах інтернатного типу (Ю. Кахіані [65], Л. Куторжевська [78], О. Невмержицька [157] та ін.); соціалізації вихованців інтернатних закладів (В. Загрева [51], Л. Канішевська [62], І. Пєша [162], Л. Степаненко [272], О. Холоденко [318] та ін.). Серед історико-педагогічних досліджень, присвячених становленню та розвитку інтернатної освіти в Закарпатті, варто виокремити праці А. Машкаринець-Бутко [88; 89], М. Маринкевича [85], М. Попадича [172] та Б. Качура, П. Стрічика, М. Талапканича, В. Химинця [317]. Проте, їхні дослідження інертпретують розвиток закладів інтернатного типу періоду після 1945 р., коли Закарпаття ввійшло до складу Української Радянської Соціалістичної республіки.

Проведений аналіз історико-педагогічної літератури, наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні в педагогічній науці не розкрито ґенезу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті періоду його перебування в складі інших європейських держав, а саме – до 1945 р.

Історія становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Україні загалом та, зокрема, в Закарпатті є важливим джерелом педагогічного досвіду; вивчення, аналіз та систематизація якого сприятиме осмисленню й усвідомленню сучасних процесів глобалізації в освіті та проектуванню її майбутнього. Адже, на шляху багатовікового становлення суспільства діяли різні форми суспільного виховання та освіти дітей, що потребували соціальної опіки та захисту: дитячі притулки, сиротинці, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами розвитку, школи соціальної реабілітації тощо. Різновидність форм суспільного виховання, розвиток мережі закладів інтернатного типу, які їх реалізували, відбувалися в контексті становлення людського суспільства, держави під упливом ряду економічних, соціальних, демографічних, освітньо-педагогічних, культурних, етнічних чинників тощо. З огляду на це, наше дослідження є актуальним, адже містить узагальнення власне європейського досвіду становлення інтернатної освіти та синтез різноманітних підходів у забезпеченні суспільного виховання дітей у

Закарпатті в часі його перебування у складі різних європейських держав у першій половині ХХ століття.

Актуальність дослідження також зумовлюється низкою *суперечностей* між: необхідністю реформування закладів інтернатного типу в Україні та недостатнім урахуванням європейського досвіду, історично апробованих концепцій і проектів; вимогами суспільства до підвищення професійної компетентності педагогічних працівників у системі інтернатної освіти та неповнотою реалізації в їх підготовці принципу інтеграції освітньої інноватики та історико-педагогічного досвіду; необхідністю врахування регіональної специфіки діяльності інституційних установ та недостатнім вивченням ретроспективи особливостей їх організації і змісту діяльності.

Таким чином, недостатня розробленість означеної проблеми, наявність визначених суперечностей, наукова і практична потреба у ретросистемному дослідженні специфіки реалізації інтернатної освіти в Закарпатті першої половини ХХ століття та накопиченого конструктивного досвіду, виявленні можливостей творчого використання історико-педагогічних надбань в умовах реформування сучасних інтернатних установ зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в контексті досліджень Мукачівського державного університету як складової комплексної теми кафедри педагогіки дошкільної і початкової освіти «Науково-методичні аспекти формування професійної компетентності педагогічних кадрів вищої кваліфікації для системи дошкільної та початкової освіти в умовах полікультурного середовища» (номер державної реєстрації 0115U006509).

Тему дисертації затверджено вченою радою Мукачівського державного університету (протокол № 3 від 19.10.2017 р.).

Мета дослідження – на основі цілісного ретроспективного аналізу обґрунтувати соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку

закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття та розкрити можливості актуалізації конструктивного ретродосвіду в умовах реформування сучасної інтернатної освіти в Україні.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити стан наукової розробки ретроспективи інтернатних закладів Закарпаття першої половини ХХ ст., її історіографію та джерельну базу; уточнити сутність ключових дефініцій.
2. Обґрунтувати ґенезу та основні етапи становлення і розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті та визначити їх соціально-педагогічні основи.
3. Визначити особливості організації, підпорядкування та управління, кадрового забезпечення та змісту діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття досліджуваного періоду та систематизувати основні тенденції в їх розвитку.
4. Актуалізувати конструктивний ретродосвід діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття в умовах реформування сучасної інтернатної освіти в Україні.

Об’єкт дослідження – ґенеза становлення інтернатної освіти в Закарпатті першої половини ХХ століття.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні основи виникнення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження обґрунтовано предметом наукового пошуку й охоплюють період першої половини ХХ століття. Визначення *нижньої межі* дослідження (1901 р.) зумовлене прийняттям угорським урядом законів «Про державні дитячі притулки» (1901), «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901 р.), що регламентували створення та діяльність закладів інтернатного типу, забезпечення та здійснення соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які потребували спеціальних умов освіти та виховання. *Верхню межу* дослідження окреслено 1944 роком, а саме – після завершення військових дій на території

Закарпаття, усунення радянськими військами угорської влади та прийняття Резолюції про возз'єднання з Радянською Україною.

На різних етапах наукового пошуку для досягнення поставленої мети дослідження і вирішення визначених завдань використано комплекс взаємопов'язаних і взаємоузгоджених **методів:** *пошуково-бібліографічний* – з метою вивчення архівних, бібліотечних каталогів, фондів, описів та бібліографічних видань; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення опорної джерельної бази і об'єктивних даних з проблеми дослідження; *контент-аналізу* архівних матеріалів (статути, посадові інструкції, статистичні дані про діяльність інтернатних закладів, фінансові звіти, протоколи, особові справи вихованців, листування тощо) з метою виявлення ретроособливостей організації і змісту діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття; *термінологічного аналізу*, який забезпечив обґрунтування понятійного апарату дослідження; *історико-генезисний* та *структурно-функціональний* – спрямовані на розроблення періодизації процесу становлення і розвитку закладів інтернатного типу в регіоні; *історико-географічний* – для визначення територіального підпорядкування закарпатських земель та його впливу на законодавче забезпечення діяльності інтернатних закладів у заявлених хронологічних межах; *історико-компаративістський* та *парадигмальний* – для виявлення особливостей розвитку інтернатної освіти краю відповідно до розробленої періодизації; *інтерпретації та узагальнення* – з метою актуалізації і визначення шляхів упровадження конструктивного історичного досвіду в сучасну практику інтернатної освіти, формулювання висновків, рекомендацій.

Джерельна база дослідження зумовлена метою та завданнями наукового пошуку, його проблемно-тематичним спрямуванням:

- *архівні документи і матеріали* Державного архіву Закарпатської області*:* Ф. 7 Поджупан Ужанской жупы Венгерского королевства, г. Ужгород, 1916 г.; Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1932-1936 рр.; Ф. 29 Президія Цивільної Управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919-1928 рр.; Ф. 37 Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920-1929 рр.;

Ф. 63/30 Цивільна управа Підкарпатської Русі (VI відділ), м. Ужгород, 1927 р.; Ф. 151 Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1918 г.; Ф. 779 Державне заведення для глухонімих, г. Ужгород, 1938-39 гг.; Ф. 1043 Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1928 г.; Ф. 1483 Мукачівський державний дитячий будинок, 1945 р.; Ф. Р-177 Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 30 марта 1945 г. – 11 сентября 1945 г.

- *нормативні матеріали*: Закон VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.), Закон XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку і потребують державної допомоги» (1901 р.), Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921 р.), Закон 56 «Про всиновлення» (1928 р.), Закон 29 «Про державний захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1930 р.), а також положення, розпорядження, накази керівних органів освіти та соціальної опіки над дітьми різних держав (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Угорщина, Радянський Союз), до складу яких входило Закарпаття в досліджуваний період;
- *установчі документи:* Статут Ради опіки молоді в Підкарпатській Русі, м. Мукачево (1922), Статут притулку для матерів позашлюбних дітей в м. Мукачеві (1923), Статут дитячого сиротинцю в с. Нересниця (1925), Статут Чехословацького державного будинку для дітей з відхиленнями у Великому Севлюші (1926), Статут вчительської спілки глухонімих (1930), Правила внутрішнього розпорядку в Чехословацькому державному будинку для сліпих дітей (1923) та ін.;
- *науково-літературні фонди* Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки, наукових бібліотек ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Мукачівського державного університету;
- *періодичні видання*: «Урядовий вісник» (1920 – 1934), «Учитель» (1920 – 1936), «Учительський голос» (1929 – 1939), «Наша школа» (1935 – 1938) та ін.;

- *інтернет-сайти*: www.zakon.rada.gov.ua, www.mon.gov.ua, www.1000ev.hu, www.beck-online.cz та ін.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дисертаційної роботи полягають у тому, що *вперше*:

- на основі системного ретроспективного аналізу *досліджено* соціально-педагогічні засади становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини ХХ століття в системі трансформаційних змін, які відбувалися в контексті державно-територіального перепідпорядкування закарпатських земель (перебування у складі Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки, Угорщини);
- *охарактеризовано* умови, які впливали в хронологічних межах дослідження, на процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу: *соціальні* (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, розвиток соціальних інститутів, державна політика в сфері соціальної опіки над дітьми, законодавче поле для створення закладів інтернатного типу,діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань) і *педагогічні* (організація освітньо-виховної діяльності інтернатних закладів різних типів, нормативно-правове забезпечення діяльності закладів соціальної опіки, підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, зміст освіти та виховання в закладах інтернатного типу);
- *обґрунтовано* періодизацію процесу становлення та розвитку інтернатних закладів Закарпаття першої половини ХХ століття: I етап (1901 – 1919 рр.) – створення нормативно-правової бази для функціонування державних закладів інтернатного типу; II етап (1919 – 1938 рр.) – удосконалення системи освітньо-виховної роботи в закладах інтернатного типу; III етап (1939 – 1944 рр.) – згортання педагогічної практики інтернатної освіти, поширення впливу на розвиток релігійних та громадських організацій;
- *з'ясовано* вплив на становлення та розвиток інтернатної освіти законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини,

Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) належали сучасні закарпатські землі;

- *визначено* особливості організації, підпорядкування та управління, кадрового забезпечення та змісту діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку відповідно до розробленої періодизації.

До актуальної науково-дослідницької площини *введено* маловідомі архівні джерела та нормативно-правові документи («Посадові обов'язки працівників інтернату при державній гімназії в м. Ужгороді», «Розпорядження Міністерства шкільництва та народної освіти Про призначення інструкторів у школи для глухонімих»; статистичні дані: «Списки вихованців інтернатів» (без дати), «Списки школоповинних дітей (глухонімих, сліпих, з фізичними вадами, розумововідсталих)», «Статут вчительської спілки глухонімих», «Про участь у IV З'їзді з вивчення дітей, м. Братислава, 24 вересня 1930 р.», «Звіт про поїздку на II З'їзд фахових учителів для глухонімих, м. Плзень, з 30.06 по 04. 07. 1925 року», «Протокол перших загальних зборів «Товариства соціальної опіки над сліпими» Підкарпатської Русі та повідомлення дирекціям шкіл про вступ учителів у товариство», «Кваліфікаційні листи вчителів державного приюту в Севлюші», «Статут притулку для матерів позашлюбних дітей в м. Мукачеві», «Статут Ради опіки молоді в Підкарпатській Русі, м. Мукачево», «Звіт Мукачівської дитячої консультації «Нашим дітям» за час від жовтня 1921 р. по травень 1926 р.», «Звіт про діяльність консультацій охорони материнства та дитинства відділення Чехословацького Червоного Хреста в Підкарпатській Русі», які значно збагачують джерельну базу вітчизняної історико-педагогічної науки.

Подальшого розвитку набули конструктивні ідеї з досвіду діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття, що відкриває нові можливості в сфері викладання історії педагогіки, підготовки педагогів до роботи в закладах інтернатного типу, а також у сфері реформування системи закладів інтернатної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що обґрунтування соціально-педагогічних основ, виявлення особливостей і тенденцій процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття дозволяє забезпечити об'єктивне трактування низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від державно-територіального підпорядкування з урахуванням полікультурності регіону. Основні положення та висновки проведеного дослідження відображено в навчально-методичному посібнику «Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» і впроваджено в навчальний процес підготовки майбутніх учителів початкових шкіл та викладачів педагогіки. Теоретичні положення, обґрунтовані в дисертації, можуть бути використані при написанні навчально-методичних і навчальних посібників із курсів «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Інклюзивна освіта», а також при розробленні програм відповідних семінарів та спецкурсів; у системі педагогічної освіти, у практиці післядипломної педагогічної освіти; а також слугувати базою для написання магістерських робіт, проведення подальших наукових досліджень з розвитку теорії і практики вітчизняної системи освіти.

Матеріали дисертації **впроваджено** в освітній процес Мукачівського державного університету (довідка № 2501 від 16.12.2019 р.); ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка № 133/01-14 від 17.01.2020 р.), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 11-09/603 від 11.12.2019 р.), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка № 41 від 31.01.2020 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 80/01 від 17.01.2019 р.).

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження. Основні положення проведеного дослідження соціально-педагогічних основ становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття було оприлюднено на 13 науково-практичних

конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології і педагогіки» (Київ, 2017), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2017, 2018, 2019), «Pedagogy and Psychology in an Era of Increasing flom of Information» (Будапешт, 2018), «Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика» (Київ, 2018), «V Морозівські читання «Тьюторство як засіб інтернаціоналізації освітньо-наукового простору вищої школи» (Київ, 2018), «Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі» (Черкаси, 2019); *всеукраїнських* – «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2018, 2019), всеукраїнській з міжнародною участю очно/заочній науково-практичній конференції «Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови нової української школи» (Херсон, 2018), інтернет-конференції «Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі» (Мукачево, 2018, 2019).

Результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки дошкільної і початкової освіти Мукачівського державного університету.

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації відображено у 26 одноосібних публікаціях, із них: 15 статей у фахових виданнях України, 1 – в іноземному науковому періодичному виданні, 9 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій, 1 навчально-методичний посібник.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (373 найменування, у т.ч. 171 архівна справа, 17 джерел іноземною мовою), 19 додатків на 41 сторінці. Загальний обсяг дисертації становить 306 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 195 сторінках. Робота містить 17 таблиць і 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1

Інтернатні заклади Закарпаття в історії їх розвитку як наукова проблема

1.1. Стан наукової розробки ретроспективи інтернатних закладів Закарпаття першої половини XX ст.

В умовах глобалізації сучасної освіти великого значення набуває вивчення та ретроспективний аналіз педагогічних процесів та явищ (у тому числі й становлення та розвитку закладів інтернатного типу) з урахуванням конкретно-історичних умов розвитку суспільства та етнокультурних особливостей регіону, що досліджується. В нашому випадку – це Закарпаття, яке впродовж XX століття входило до складу ряду держав, що зумовило його полікультурність, а також синтез різноманітних підходів у забезпеченні суспільного піклування про дітей, їх освіту та розвиток. Вивчення нормативно-правових документів у галузі освіти та узагальнення досвіду наукових досягнень з питань розвитку закладів інтернатного типу сприятиме розумінню ролі шкіл-інтернатів у подальшому вдосконаленні системи суспільного виховання дітей.

«Неодмінною умовою успішної дослідницької роботи історика на всіх етапах: від пошуку і виявлення джерел, їх систематизації і класифікації до наукової критики, встановлення вірогідності джерельної інформації, її інтерпретації. … суттєво позначається на науковому рівні досліджень, сприяє об’єктивному висвітленню подій та явищ», - зазначають сучасні науковці І. Войцехівська, Я. Калакура, С. Павленко та ін. [60, с. 456]. Погоджуємося, що фундаментом наукових історико-педагогічних праць є історіографія конкретної проблеми, що дає змогу визначити мету, завдання, наукову новизну дослідження. Н.М. Гупаном обґрунтувавано та запропоновано здійснювати історіографічний аналіз за такими категоріями: 1) за методологією вивчення освітніх явищ і процесів минулого (історичні праці, де висвітлюються педагогічні феномени з точки зору розвитку загальнокультурних процесів (наявність та кількість закладів освіти в різних регіонах, кількісний та якісний склад тих, хто навчає та вчиться, матеріально-технічна база навчання тощо) та історико-педагогічні праці, де

домінантою є вивчення процесу навчання (виховання) під кутом зору його мети, завдань, змісту, форм, методів, способів викладання тощо); 2) за змістом (наукові дослідження (монографії, наукові статті, дисертації), популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), навчальні (посібники, підручники), довідникова література (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), хрестоматійні видання (збірки документів, видання творів тощо)) і 3) за хронологічними рамками (історичні та сучасні (автентичні) праці, тобто праці, написані сучасниками розглядуваних явищ і процесів)» [25, с. 17-18].

Історіографія теми нашого дисертаційного дослідження багата численними світовими та вітчизняними науковими доробками, загальноісторичною, педагогічною, довідниково-статистичною літературою і підтверджена переліком нормативно-правових документів досліджуваного періоду та сучасності.

Відповідно до тенденцій наукових досліджень у сфері вивчення проблеми становлення та розвитку закладів інтернатного типу, виділяємо три напрями:

1) висвітлення проблеми становлення та розвитку закладів інтернатного типу в історичній ретроспективі;

2) організація освітнього процесу в закладах інтернатного типу;

3) дослідження генези становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті.

Аналіз наукових досліджень у межах зазначених напрямів здійснюватиметься в розрізі монографій, дисертаційних досліджень, наукових публікацій і навчально-методичних видань.

Проблема становлення та розвитку закладів інтернатного типу в *загальноісторичному* аспекті знайшла відображення в ряді монографій. Так, вагомим, на нашу думку, є дослідження В. П. Покася «Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917-2000 рр.)» (Київ, 2005) [169]. У монографії охарактеризовано діяльність інтернатних освітніх закладів в Україні впродовж 1917 – 2000 рр., зокрема, визначено соціально-педагогічні та історичні передумови виникнення закладів інтернатного типу; детально розглянуто та виділено провідні етапи їхнього розвитку в системі загальної середньої освіти; аналізуються основні напрями їх навчально-виховної та лікувально-

реабілітаційної роботи; детально описується становлення та розвиток інтернатних закладів різних типів, а саме: дитячих будинків, спеціальних шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів; теоретично обґрунтовуються можливості творчого використання досвіду роботи цих закладів у сучасних соціально-економічних умовах. Автор зазначає: «Нову сторінку в історії розвитку народної освіти в системі суспільного виховання відкрило започаткування загальноосвітніх шкіл-інтернатів як навчально-виховних закладів нового типу» [169, с. 64]. У праці науковцем представлена статистична інформація, яка, в свою чергу, відображає історичне зростання кількості інтернатних закладів освіти України. В межах нашого дисертаційного дослідження актуальним у науковому доробку В. П. Покася є детальний аналіз історіографії розвитку та становлення інтернатних закладів різних типів відповідно до кожного територіального регіону нашої держави, в тому числі – Закарпаття після його приєднання до Радянської України.

Подальшого розвитку вивчення історії закладів інтернатного типу набуло в монографії «Інтернатам вдячні тисячі» (Київ, 2001) Г. О. Покиданова, який підкреслює важливість створення таких закладів у 50-60-ті роки, а також у період розбудови нашої держави. Адже саме тоді, як і сьогодні, перед суспільством поставали завдання, пов’язані з розв’язанням проблем навчання, виховання, оздоровлення, соціального захисту і матеріального забезпечення дітей-сиріт, дітей з вадами у розвитку, хворих та безпритульних [170]. Зокрема, автором розкрито особливості організації освітньої роботи в закладах інтернатного типу м. Києва.

Алгоритм історичного та соціально-економічного становлення освітніх закладів нового типу – загальноосвітніх шкіл-інтернатів України – висвітлено в цілому ряді дисертаційних досліджень. Розглянемо окремі з них, які розкривають ретроспективу їх діяльності в хронологічній послідовності. Отже, питання соціально-педагогічної підтримки та державної опіки дітей, які потребували захисту в Україні в кінці XIX – на початку XX століття розглядала Т. В. Янченко у дисертаційному дослідженні «Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні (друга половина XIX – початок

XX століття)» (Чернігів, 2006). Автор розглядає соціально-педагогічну підтримку в контексті становлення та функціонування певних суспільних інститутів або приватних осіб з метою організації виховання, навчання та соціалізації тих категорій дітей (селянські діти; діти, які походили із сімей міської бідноти; діти-сироти; діти, схильні до правопорушень), які потребували захисту в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. [356, с. 7-14]. Інформація про діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті означеного періоду відсутня.

Л. О. Гребінь у дисертаційному дослідженні «Організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України (20-ті – середина 30-тих років XX століття)» (Умань, 2014) розглядає особливості діяльності освітніх закладів – шкіл – в дитячому будинку в Україні 20-х – середини 30-х рр. XX ст. [23]. Так, автором дослідження виділено такі етапи розвитку шкіл у дитячих будинках України досліджуваного періоду: перший етап (1920 – 1923 рр.) – діяльність «внутрішньої» школи в дитячому будинку (тобто школи, яка діяла в межах дитячого будинку); другий етап (1924 – 1928 рр.) – перехідний (від «внутрішньої» до «виносної» школи дитячого будинку («виносна» або ж загальногромадська, яка функціонувала за межами дитячого будинку)); третій етап (1929 – 1936 рр.) – закріплення «виносної» школи у дитячому будинку [23, с. 100]. На основі вивчення вже існуючих наукових періодизацій, запропонованих дослідниками (В. Дюшен, Н. Щибрин) Л. Гребінь визначає три етапи розвитку дитячих будинків у системі освіти України у 20-х – на початку 30-х років XX ст.: перший етап (1919 – 1920 рр.) – зародження дитячого будинку; другий етап (1921 – 1923 рр.) – період масової розбудови дитячих будинків; третій етап (1924 – 1935 рр.) – переосмислення значення дитячого будинку як виховної установи – часи скорочень та реорганізацій [23, с. 53]. Важливе місце у дисертаційній роботі Л. О. Гребінь відведено системному аналізу основних напрямів виховання (соціальному, суспільно-політичному, трудовому, антирелігійному, фізичному, статевому) та особливостей реалізації означених напрямів у роботі дитячих будинків. Науковцем доведено, що першочерговим завданням соціального виховання у першій половині 20-х років XX ст. був

порятунок дітей, а сам процес виховання відходив на другий план. Однак поступово до середини 30-х років ХХ ст. акцент із соціального виховання змістився на комуністичне, а соціальна робота була замінена політико-виховною [23, с. 143]. Щодо організаційно-педагогічних засад діяльності дитячих будинків Закарпаття означеного періоду, то в роботі не подано інформації, що, очевидно, зумовлено фактом належності закарпатської території у досліджуваний період до Чехословацької республіки.

Цікавим та змістовним у сфері наукового вивчення проблеми становлення закладів інтернатного типу є дисертаційне дослідження Л. М. Рябкиної на тему: «Соціально-виховна діяльність шкіл-інтернатів першої половини ХХ століття» (Слов'янськ, 2016) [263]. Науковцем визначено основні етапи розвитку та функціонування шкіл-інтернатів першої половини ХХ століття та здійснено ґрунтовний аналіз їх соціально-виховної діяльності в межах запропонованої періодизації: 1900 – 1916 рр. – етап, який характеризується співіснуванням державної та благодійної форм опіки над дітьми-сиротами; 1917 р. – перша половина 30-х рр. – етап становлення інтернатних закладів та розробки змісту соціально-виховної діяльності; друга половина 30-х рр. – 1945 р. – етап активізації й накопичення практичного досвіду соціально-виховної діяльності інтернатних закладів; 1946 – 1956 рр. – етап пошуку шляхів покращення змісту соціально-виховної діяльності інтернатних закладів (збільшення кількості дитячих закладів, поліпшення умов їх функціонування, відкриття загальноосвітніх шкіл-інтернатів, що поступово стають основним типом навчально-виховного закладу для дітей-сиріт) [263 с. 29]. У дисертаційному дослідженні проаналізовано соціально-виховну діяльність найрізноманітніших установ соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, серед яких: сирітський будинок, дитячий притулок, гуртожитки-притулки, дитяча трудова колонія, благодійні спілки й товариства при лікарнях та пологових будинках, дитяче містечко, школа-інтернат. Щодо діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті, то тільки в межах четвертого етапу, який у розглядуваному дослідженні датується 1946 – 1956 рр., є згадка про Хустську школу-інтернат. Зокрема, автор зазначає, що особливістю

функціонування шкіл-інтернатів четвертого етапу (1946–1956 рр.) була організація суспільно-корисної праці учнів, яка поступово стала потребою самих вихованців, які свідомо ставилися до необхідності працювати на загальну користь. Автором зазначено, що в досліджуваний період добре було організовано працю учнів шкіл-інтернатів на етапі пошуку шляхів поліпшення змісту соціально-виховної діяльності інтернатних закладів (1946-1956 рр.) у виробничих майстернях. Наприклад, у Хустській школі-інтернаті Закарпатської області хлопці в столярній майстерні виготовляли стільці, шафи, парти, дошки, письмові столи та інше обладнання. Дівчата у швацькій майстерні шили простирадла, напірники, фартушки, халати, сукні, верхній одяг тощо [263, с. 77-80].

Значним внеском у вивчення питання становлення, розвитку та діяльності інтернатних закладів освіти в Україні є дисертаційне дослідження В. Є. Виноградової-Бондаренко «Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття» (Київ, 2001) [12]. Науковцем зазначається, що державні заклади для сирітського утримання почали свою діяльність з 1872 року. Перші спроби в боротьбі з безпритульністю на даному історичному етапі були зроблені за церковні кошти та з участю благодійних товариств того часу («Харківське товариство денних притулків», «Чернігівське товариство піклування», Київське товариство «Ясла», «Одеське товариство піклування за дітьми», товариство «Ліги захисту дітей» та багато інших). У дисертаційній роботі також висвітлено ряд соціально-економічних умов, причин та наслідків дитячої безпритульності 20-х років ХХ століття; охарактеризовано шляхи, форми та методи навчально-виховної роботи з безпритульними дітьми 20-х років [12, с. 149, 162-164]. Про діяльність закладів для безпритульних дітей на землях сучасного Закарпаття не йдеться в дослідженні, адже в той період воно не належало до України.

Історія розвитку народної освіти має не епізодичну роль у процесі подолання сирітства та дитячої безпритульності в Україні на початку ХХ століття. Підтвердження цьому ми знаходимо на сторінках наукового доробку О. С. Паращевіної «Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні»

(Дніпропетровськ, 2005) [161]. Як зазначає автор, у роки І Світової війни, наслідком якої стали злидні, жебрацтво, злочинність та правопорушення, вперше виникла гостра необхідність у вирішенні проблеми дитячої безпритульності на державному рівні. Значення та функції системи народної освіти щодо питання безпритульності науковець доводить, окреслюючи структуру та особливості діяльності установ народної освіти в системі державних органів подолання сирітства. За результатами наукового пошуку, автор визначає, що діяльність органів та установ народної освіти зводилась до: евакуації та реевакуації безпритульних дітей за часів голоду 1921-1922 рр.; вилучення безпритульних дітей з вулиці; попередження дитячої безпритульності, облік, обстеження та надання першої соціальної допомоги дітям в первинних дитячих закладах; правовий захист безпритульних правопорушників; влаштування в дитячі заклади. З метою соціального захисту безпритульних дітей та попередження, подолання безпритульності 1920-х років в Україні діяли первинні заклади тимчасового (від 2-х днів до 2-х місяців) перебування: приймальники, притулки, розподільники, колектори, де діти могли отримати першу соціальну допомогу, проходили обстеження і де визначалось місце подальшого перебування: з батьками, родичами, опікунами, в дитячих будинках (для нормальних дітей), трудових колоніях (для важких підлітків), реформаторіумах, Бупрах (для неповнолітніх правопорушників). Науковцем чітко виділено вагомі позитивні зрушення в досвіді діяльності системи народної освіти в соціальній допомозі та правовому захисті до участі соціалізації дітей-сиріт у спеціальних закладах [161, с. 145-146, 154]. В даній науковій праці аспекти функціонування спеціальних закладів для дітей, які потребували соціального захисту та допомоги на теренах сучасного Закарпаття окремо висвітлено не було.

Розвиток мережі закладів інтернатного типу, особливості організації освітніх процесів у них у другій половині XX століття відображено в дисертаціях В. П. Покася, І. Б. Плугатор, Н. В. Султанової. Зокрема, наукова робота В. П. Покася «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956-1966 рр.)» (Київ, 1999) [168].

охоплює хронологічні межі 1956 – 1966 рр. Адже, згідно з рішенням КПРС на засіданні XX з'їзду, 1956 р. став початком заснування перших загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні. В ході ретроспективного аналізу В. П. Покасем вивчено історичні та соціально-педагогічні передумови створення інтернатних закладів освіти, виділено основні етапи їх розвитку, досліджено організаційно-педагогічні проблеми, які вирішувались у період становлення загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні. Так, соціально-педагогічними передумовами становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956-1966 рр.) є: проблеми неповних сімей, збільшення кількості дітей-сиріт, хворих дітей та дітей-інвалідів, ріст безпритульності, дитячої злочинності [165]. Щодо Закарпаття, то воно не виокремлюється автором у межах дослідження, яке в загальному висвітлювало ці процеси в контексті радянських реалій.

Хронологічні рамки дослідження І. Б. Плугатор «Теорія і практика опіки дітей та молоді в Україні (1945 – 1990 рр.) (Івано-Франківськ, 2007) [163], як видно з назви роботи, стосуються епохи Союзу Радянських Соціалістичних республік, яка характеризувалася стійкою централізацією та ідеологізацією освітніх процесів, у тому числі й у закладах інтернатного типу. Так, у дослідженні виокремлено й систематизовано певні види опіки та відповідні їх форми забезпечення: повна (опіка в сім'ї, у державних закладах); часткова (опіка в школі, за місцем проживання); виховна опіка творчого характеру (школи, світлиці, інтернати, позашкільні заклади, тощо); заступницька опіка (інституції сімейного характеру (сімейні дитячі будинки, дитячі села), інституції установчого характеру (дитячі будинки, опікунські швидкі допомоги); спеціальна опіка (спеціальні шкільно-виховні осередки, санаторії, профілакторії); довготривала (усиновлення, опікунство, державні заклади опіки); короткотривала (опікунська допомога, тимчасова прийомна сім'я, притулок для неповнолітніх); постопіка (форми опіки, що здійснюються над колишніми вихованцями інтернатних закладів); сімейна опіка (материнська і батьківська опіка, усиновлення, дитячі будинки сімейного типу, дитячі селища); соціальна опіка (соціальні служби допомоги дітям і молоді, центри соціальної допомоги, притулки); релігійна опіка

(недільні школи, біблійні гуртки); корекційно-адаптаційна опіка (класи-корекції, лікувально-навчальні санаторії, заклади компенсаційного характеру для дітей з особливими потребами, інтернати); державна опіка (загальноосвітні школи, будинки дитини, школи-інтернати та ін.); громадська опіка (приватні заклади опіки, дитяче село); опіка гуманістичного та тоталітарного характеру (центри психолого-педагогічної допомоги дітям і підліткам, будинки для сиріт, будинки для сліпих, заклади покарання); традиційна (усиновлення, опікунство, державна опіка); інноваційна (прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу). Виокремивши три форми опікунської діяльності, автор виділяє: колективний (дитячі будинки, ресоціалізаційні заклади); груповий (заступницькі сім'ї, альтернативні форми опіки); індивідуальний (опікунство) види опіки [163, с. 17-19]. Щодо інтернатних закладів Закарпаття цього періоду, то вказуючи на особливості матеріально-технічного забезпечення закладів інтернатного типу, автор зазначає наступне: «Наприкінці епохи Радянського Союзу матеріально-технічна база багатьох загальноосвітніх шкіл-інтернатів загального типу та спеціальних - для дітей з вадами у фізичному чи розумовому розвитку була незадовільна. На той час кожна десята школа-інтернат розташована в будівлях, які не відповідали санітарно-технічним вимогам, кожна четверта – потребувала невідкладного капітального ремонту. Особливо це стосувалося шкіл Закарпатської, Донецької, Одеської, Полтавської, Сумської і Чернігівської областей» [163, с. 44].

У дисертаційному дослідженні Н. В. Султанової «Теорія і практика соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти України (1956 – початок XXI ст.)» (2018 р.) на основі цілісного ретроспективного аналізу досліджено теоретико-методичні засади розвитку інтернатних закладів освіти в системі соціальновиховних трансформацій у радянському й пострадянському освітньому просторі, зроблено їх порівняльний аналіз. Дослідницею визначено чинники, що впливали в досліджуваний період на розвиток соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти, серед яких: зовнішні (суспільно-політичні, соціально-економічні, культурні), внутрішні (організаційно-

методологічні, соціально-педагогічні, технологічні), а також системоутворювальні (множина взаємопов'язаних структурних елементів, що забезпечують розвиток соціального виховання в дискурсі генези інтернатних установ). Автором обґрунтовано періодизацію розвитку соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти України з 1956 р. до початку XXI ст. (2017 р.): I період (1956 р. – перша половина 1960-х рр.) – ідеологічно-організаційний; II період (друга половина 1960-х – 1990 р.) – суспільно-прагматичний (1 субперіод – 1965–1984 рр.; 2 субперіод 1985–1990 р.); III період (1991 р. – початок XXI ст.) – дитиноцентричний [276].

Дотичною до теми нашого дисертаційного дослідження є генеза становлення та розвитку системи спеціальної освіти в Україні в розрізі окремих її ланок, яку досліджено в праці В. В. Золотоверх «Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України кінця XIX – початку XX століття» (Київ, 2000) [54]. Зокрема, в дисертації відстежено історичний шлях становлення спеціальної освіти у дореволюційний період і у перші пореволюційні роки. У ході своєї наукової розвідки, дослідник доводить, що система спеціальної освіти – невід'ємна, обов'язкова складова загальної народної системи освіти України. Суть свого дослідження автор зводить до того, що дошкільне виховання в ланці спеціальної освіти – перша «сходинка» в системі безперервної освіти дітей з психофізичними вадами. Заклади інтернатного типу Закарпаття не були предметом дослідження автора.

Щодо наукових статей, то в них також представлена історія розвитку інтернатних закладів у різні хронологічні періоди. Зокрема, Ю. В. Кахіані в своїх наукових розвідках досліджує історичні факти щодо виникнення закладів інтернатного типу в Україні від XVIII ст. до початку XXI ст. [64]. Вихідною нижньою хронологічною межею дослідження є XVIII ст., коли частина українських земель входила до складу Російської імперії і підпорядковувалася її законам. Отож, спеціальні державні установи для дітей-сиріт, як зазначається в статті, з'явились ще у XVII ст. Подальший розвиток сирітські дитячі установи

дістали за часів Петра І, який 1715 року видав Наказ «Про відкриття шпиталів для незаконнонароджених дітей». Ці шпиталі існували за рахунок місцевих прибутків, а також пожертвувань приватних осіб і церкви. Далі науковець відстежує хронологію появи нормативних документів (законів, указів тощо), які регламентували діяльність закладів інтернатного типу в досліджувані історичні періоди. Варто зазначити, що питання організації діяльності закладів інтернатного типу або ж дитячих притулків у Закарпатті не досліджується, оскільки воно перебувало в складі Австро-Угорської імперії. Відповідно, тут діяли свої закони, що визначали діяльність закладів інтернатного типу.

Т. Я. Харук відстежує ретроспективу розвитку закладів інтернатного типу від часів Київської Русі до сьогодення. Громадське піклування про дітей-сиріт, зазначає дослідниця, виникло на ранніх етапах розвитку Київської держави [316]. В Україні перший Кодекс законів про сім'ю, шлюб, опіку та акти громадянського стану прийнято у липні 1919 року. Впродовж 1920 – 1930 років український уряд та суспільство вжили ряд заходів щодо боротьби з дитячою безпритульністю. Відкривалися й поширювалися нові форми установ для безпритульних дітей та дітей-сиріт, адже у повоєнні роки разом із дітьми-сиротами, з'являються і так звані соціальні сироти, тобто діти-сироти при живих батьках. У 1956 р. були відкриті навчально-виховні заклади нового типу, контингент яких складався з дітей-сиріт, дітей матерів-одиначок та інших соціально незахищених верств населення. Сьогодення потребує реформування таких закладів, адже, як зазначає дослідниця: що «існуюча система державної опіки в Україні створювалася ще за часів існування Радянського Союзу. В її основу були покладені ідеї колективного виховання дітей. Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів, де діти неповною мірою можуть реалізувати свій потенціал» [316].

У статті А. С. Толкачової «Становлення шкіл-інтернатів: історичний аспект» [280] розглянуто історію становлення шкіл-інтернатів у Радянському Союзі. Автор вважає, що в Радянському Союзі найбільш масовою формою опіки над дітьми, які її потребували, спочатку були дитячі будинки, згодом – школи-інтернати. Доволі поширеними формами були патронат, опіка, усиновлення.

Загальноосвітні школи-інтернати як навчально-виховні заклади нового типу були створені в Радянському Союзі за рішенням XX з'їзду КПРС у 1956 р., що було першим етапом у започаткуванні цих шкіл як найбільш ефективної форми підготовки молодого покоління до активної участі в будівництві радянського суспільства, що відкрило нову сторінку в історії розвитку народної освіти в системі суспільного виховання. Наступний етап – кінець 60-х – початок 70-х років – характеризується створенням потужної навчальної, матеріальної і кадрової бази для діяльності вищеназваних закладів. Наприкінці 60-х років на базі шкіл-інтернатів, що вже існували, стали створюватися спеціальні школи-інтернати для дітей, які потребують особливих умов виховання. Чимало таких закладів було реорганізовано в спеціальні школи для дітей із вадами фізичного й розумового розвитку. Водночас було започатковано створення санаторних шкіл-інтернатів. Упродовж наступного десятиліття, як зазначає А. С. Толкачова, а саме у 70-80-х роках склалася цілісна мережа лікувально-педагогічної, соціальної підтримки і відновлення здоров'я дітей із психосоматичними захворюваннями в санаторних загальноосвітніх школах-інтернатах [280].

Окрім загальноісторичного аспекту вивчення генези становлення та розвитку закладів інтернатного типу, вагоме місце займають наукові дослідження окресленої нами проблеми в історико-регіональному аспекті. Так, є дисертаційні роботи, в яких досліджуються особливості становлення та розвитку дитячих притулків, дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу не тільки за хронологічним принципом, але й за географічним. Так, найбільш дослідженими в цьому плані є такі регіони нашої держави, як АР Крим, Донбас, Полтавщина.

А. С. Аблятипов здійснив системний аналіз становлення та розвитку інтернатних закладів освіти в Криму впродовж 1920 – 2000 рр. [1; 2]. Зокрема, він зазначає, що інтернатні заклади освіти Криму в своєму становленні й розвитку в межах досліджуваного періоду пройшли декілька етапів. На першому етапі – 20 – 30-і рр. XX ст. – відбувалося створення стійкої мережі дитячих закладів для безпритульних дітей, дітей-сиріт, а також для дефективних і хворих дітей, що було головним завданням порятунку дитячого населення регіону. Другий етап

розвитку інтернатних закладів Криму – 40-і – середина 50-х рр. XX століття – пов'язаний із війною й повоєнним відновленням системи навчання й виховання підростаючого покоління. На третьому етапі – друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття – зміни у діяльності інтернатних закладів Криму, зумовлені передачею у 1954 році Кримської області до складу Української РСР. У республіці проводилася значна робота з розвитку нових форм суспільного виховання дітей. З набуттям Україною державної незалежності в 1991 році – починається четвертий етап у розвитку інтернатних закладів освіти Криму. Криза, що охопила всі сторони життя українського суспільства, з одного боку, різко загострила соціальні протиріччя й призвела до істотного збільшення соціально незахищеного дитячого населення. З іншого боку, кризові явища не могли не відбитися на матеріальних, лікувальних і педагогічних можливостях інтернатних закладів, що мають справу з дітьми, які потребують соціального захисту. Частина інтернатів була закрита, виникли гострі проблеми з їхнім фінансуванням, матеріальним забезпеченням, з'явилися сумніви щодо доцільності їхнього існування.

Системне вивчення на прикладі Донбасу (територія сучасної Донецької та Луганської областей (на той час відповідно Сталінської і Ворошиловградської)) досвіду боротьби держави з такими соціальними явищами як дитяча безпритульність, бездоглядність та злочинність представлено в дисертаційному дослідженні Н. М. Касьянової «Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі» (Донецьк, 2010) [63]. Як зазначає авторка наукової роботи, під час і після І Світової та громадянської війн на території нашої держави, на жаль, у значному обсязі з'явились масове сирітство та безпритульність, тому система установ на державному рівні для дітей-сиріт та дітей, які потрапили у важке становище, склалася в 20-ті роки XX століття, коли йшла активна боротьба з безпритульністю та її наслідками. Таким чином, напередодні Великої Вітчизняної війни дитяча безпритульність була практично ліквідована. Але наслідки Другої Світової війни призвели не лише до небувалої досі розрухи народного господарства, але й до значних людських втрат у Донбаському регіоні. За

підрахунками науковця до середини 1944 р. у Донбасі налічувалося приблизно 11.100 дітей-сиріт, які потребували державної підтримки та влаштування. Питаннями влаштування й виховання дітей, що залишилися без батьків займалися місцеві ради, а також декілька міністерств: освіти (у відомстві яких знаходились дитячі будинки); охорони здоров'я (будинки дитини та дитячі будинки лікарняного типу для інвалідів); трудових резервів (ремісничі училища та школи фабрично-заводського навчання); внутрішніх справ (дитячі кімнати, приймальники-розподільники, колонії) [63, с. 34-38].

Тема вивчення проблеми сирітства у Донбасі також знаходить своє відображення в науковому дослідженні М. О. Соловей «Діяльність дитячих будинків Донбасу у 1943 – 1965 рр.) (Донецьк, 2009) [269]. Автором на підставі аналізу історіографічних даних, нормативних документів та архівних джерел, висвітлено особливості створення та розвитку мережі дитячих будинків, забезпечення їхньої організаційної та практичної діяльності. Хронологічними рамками даної наукової розвідки є 1943 – 1965 рр. Нижня межа пов'язана зі звільненням Донбасу від окупантів і початком відбудовних процесів у регіоні. Саме тоді, з 1943 р. розпочався процес відновлення мережі дитячих будинків. У свою чергу, верхня межа зумовлена завершенням реорганізації дитячих будинків, після якої значна їх частина була перетворена у школи-інтернати. Фактично вони припинили своє існування в тому вигляді, в якому були створені після закінчення окупації та діяли більше двадцяти років. «Таким чином, – як констатує автор, – обраний для вивчення період являє собою закінчений етап у становленні та функціонуванні дитячих будинків як навчально-виховних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування [269, с. 5-6].

Причини виникнення надскладного явища безпритульності на території Полтавського регіону в 20-ті – 30-ті роки XX століття та особливості його подолання ґрунтовно окреслено в дослідженні О. Ю. Ільченко «Виховання дітей-безпритульників на Полтавщині в 20 – 30-і рр. XX століття» (Полтава, 2005) [58]. Насамперед, автор засвідчує, що до середини 20-х років XX століття сутність поняття безпритульності не вивчалося цілісно – єдиного наукового підходу до

його розуміння не існувало. Зокрема, у дисертаційному дослідженні О. Ю. Ільченко окремо виділяється науково-педагогічний доробок А. С. Макаренка, узагальнюючи який авторка робить висновки про те, що морально-дефектних дітей слід відносити до нормальних, вважаючи їх психічно повноцінними, але, безсумнівно, педагогічно занедбаними. Зокрема, як зазначається в роботі, А. С. Макаренко вважав, що людина погана лише через те, що знаходиться в поганій соціальній структурі, перебуває у складних умовах, і тому треба говорити про дефективні методи, а не про дефективних дітей [58, с. 15,17]. Таким чином, у другій половині 20-х рр. XX ст. було висунуто твердження, що безпритульні діти – це здебільшого нормальні підлітки, які через соціально-економічні (війна, злидні, голод) обставини змушені були самостійно боротися за своє існування.

Ретельне вивчення наукових праць загальноісторичного та історико-регіонального аспектів дозволяє нам констатувати наступне, що цілісної, узагальненої та системної наукової праці, в якій би висвітлювалися особливості становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті не існує. Виняток становлять загальноісторичні педагогічні дослідження після 1945 р., оскільки саме з цього часу відбувається освітня реформа в Закарпатті, зумовлена територіальним приєднанням закарпатських земель до складу Української РСР. Заклади інтернатного типу також підпадали реформуванню за радянським взірцем.

Другий важливий напрям наукових досліджень – *організація освітнього процесу в інтернатних закладах системи освіти України,* який є дотичним до предмету нашого дисертаційного дослідження. В цьому контексті важливе місце посідає монографія Б. С. Кобзара «Педагогічні проблеми розвитку шкіл-інтернатів і шкіл продовженого дня» (Київ, 1968) [69], в якому узагальнюється досвід роботи шкіл означеного типу в Українській Радянській Соціалістичній республіці. Автором наукової праці здійснена спроба вирішення низки проблемних питань педагогічного спрямування: перспектива історичного, соціально-економічного розвитку шкіл-інтернатів і шкіл продовженого дня в

Українській РСР; умови створення навчально-матеріальної бази; особливості використання форм і методів у процесі освітньої роботи. Мету свого дослідження Б. С. Кобзар вбачає у тому, щоб «показати шляхи та перспективи розвитку шкіл-інтернатів, шкіл і груп продовженого дня на Україні, розкрити питання організації навчально-виховного процесу в цих закладах» [69 , с. 5]. Інформативні дані щодо розвитку шкіл-інтернатів і шкіл подовженого дня в Закарпатті відсутні у зв'язку з територіальною приналежністю останнього до іншого державного утворення.

Окрім вищезгаданої монографії Б.С.Кобзар має численні наукові праці навчально-методичного характеру. Зокрема, тенденції розвитку системи виховної роботи в школі-інтернаті як невід'ємної складової освітнього процесу закладів інтернатного типу та особливості організації її діяльності подані у методичних рекомендаціях «Специфіка управління позаурочною виховною діяльністю учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (Київ, 1997) [271]. У праці «Управління виховною роботою в школі-інтернаті» (Київ, 1996) [70] розглядаючи основні аспекти системи виховної роботи, автор підкреслює, що школа-інтернат має свою специфіку. Освітній процес в школі-інтернаті будується на основних принципах педагогіки. Однак, застосовуються вони з урахуванням особливостей учнів і умов, в яких здійснюється навчання і виховання. Як показує накопичений досвід – в школи-інтернати поступають педагогічно-запущені діти, з великими прогалинами в знаннях і перервою в навчанні. Тому, проводячи освітню роботу в закладах даного типу, педагогічний колектив не може обійтись без глибокого вивчення психологічних і фізіологічних особливостей розвитку кожного учня [70, с. 45-46]. Окрім цього, Б. С. Кобзар порушує проблему теоретичних та організаційно-педагогічних основ зняття адаптаційних труднощів у вихованців-новачків школи-інтернату; надає великого значення умовам управління позаурочною діяльністю учнів; висуває ряд вимог до особистості керівника, його організаторських здібностей; звертає увагу на необхідність підготовки вихователя до управління виховним процесом.

Проблеми сирітства, зокрема питання виховного впливу на дітей-сиріт, розглядаються В. С. Яковенко в монографії «Виховання та усиновлення дітей-

сиріт» (Кіровоград, 1998) [354]. Зокрема, науковець акцентує увагу на причинах виникнення сирітства як складного соціального явища, його впливу на психіку, фізичний та розумовий розвиток дитини; організаційно-правових аспектах захисту дітей-сиріт та дітей, які перебувають у надважких життєвих ситуаціях. Особлива увага в дослідженні приділена темі організації життєдіяльності державних, сімейних та державно-сімейних інституцій подолання негативних наслідків сирітства (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати та будинки сімейного типу як нова форма подолання сирітства). Важливе місце в роботі займають форми та методи виховного впливу, адаптації та реабілітації дитини-сироти в різних життєвих ситуаціях; систематизація вимог до особистості вихователів, що працюють з цією категорією дітей.

Зміст, форми і засоби ефективного виховання підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах розкриває А. М. Наточій. У монографії «Виховання підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах України: теорія і практика» (Миколаїв, 2012) [156] висвітлюється специфіка виховної роботи у загальноосвітній школі-інтернаті, обґрунтовується доцільність і важливість функціонування цих закладів виховання в системі освіти України.

За останні роки було захищено ряд дисертаційних досліджень, які розглядали особливості діяльності, управління, освітнього процесу, підготовки педагогічних кадрів до роботи в закладах інтернатного типу. Зокрема, проблемі організації та управління закладами інтернатного типу присвячені наукові дослідження В. П. Покася [165; 166], в яких здійснено цілісне дослідження сучасних особливостей процесу управління загальноосвітніми школами інтернатного типу в контексті дотримання та захисту прав людини. Науковцем визначено основні блоки, які забезпечують оптимальне функціонування загальноосвітньої школи-інтернату, а саме: створення умов для діяльності школи-інтернату (матеріально-технічна база, добір і розміщення педагогічних кадрів, розпорядок роботи закладу, комплектування його вихованцями та ін.); організація освітнього процесу (організація навчально-пізнавальної діяльності вихованців, форми і методи позакласної і позашкільної виховної роботи, самопідготовка

учнів, інші види діяльності); управління школою-інтернатом (розподіл обов'язків між директором і заступниками, планування роботи, організація життєдіяльності загальношкільного колективу, роль самоврядування вихованців та ін.); організація спільної виховної роботи школи-інтернату, сім'ї та громадськості тощо [167]. У дослідженні детально проаналізовано зміст навчально-виховної, лікувально-реабілітаційної роботи та соціального захисту дітей.

Проблему становлення та розвитку установ інтернатного та напівінтернатного типу, закономірності трансформації їх соціально-педагогічних функцій в контексті історичного розвитку українського суспільства досліджував В. Г. Слюсаренко [269]. На основі вивчення та аналізу архівних джерел, власне на сторінках своєї науково-дослідної роботи, автор висвітлює основні передумови становлення шкіл-інтернатів, напівінтернатних закладів та соціально-педагогічні етапи їх розвитку. Тим самим, науковець доводить, що система суспільного виховання, змінюючись у процесі розвитку суспільства, щоразу набирає нових форм, збагачуючись гуманістичним змістом [268, с. 10-11]. Розкриваючи специфіку позаурочної виховної діяльності шкіл-інтернатів, В. Г. Слюсаренко вказує на те, що різноманітність її змісту, форм і методів виражається завдяки основним напрямам: освітня, позаурочна робота, громадсько-соціальна робота та техніко-трудова робота. Основою змістового контексту наукової роботи є визначення системи соціально-педагогічних функцій інтернатних та напівінтернатних (комунікативні функції, освітня функція, функція морального виховання та функція збереження і зміцнення здоров'я вихованців у процесі їх психофізичного розвитку).

Аналізуючи науковий доробок Ю.В. Кахіані, констатуємо, що сучасні заклади інтернатного типу можуть розглядатися як освітні заклади зі значним інклюзивним потенціалом і можливостями розвитку соціальності дітей. Серед категорій дітей, які мають найбільший ризик залишитися без батьків і виховуватись у закладах інтернатного типу, Ю.В. Кахіані вказує на дітей, які: були народжені поза шлюбом; народжені неповнолітніми матерями; страждають від сімейного насильства; чиї батьки мають наркотичну або алкогольну

залежність; батьки яких виховувалися в закладах інтернатного типу; батьки яких перебувають у конфлікті із законом; чиї сім'ї перебувають за межею бідності; постраждали від епідемії ВІЛ/СНІД; інвалідність дітей і батьків; діти батьків-переселенців із Донбасу, Криму; батьків, які загинули під час АТО [65].

Питання організації освітньої роботи та створення сприятливих умов для розвитку учнів у школі-інтернаті висвітлено в дослідженні Б. Я. Гарбарец «Шкільні інтернати, їх роль у здійсненні всеобучу, підвищенні якості навчання і виховання учнів (на матеріалах Української РСР)» (Київ, 1970) [18]. Так, упродовж окресленого автором історичного проміжку (1925-1970 рр.) роль шкільних інтернатів у переході на загальне початкове навчання набувала значимого характеру, адже, це був час великих змін у історії розвитку тодішньої Української РСР загалом, та системи народної освіти зокрема. Автором виокремлено особливості освітньої роботи закладів суспільного виховання; проаналізовано ефективність спільної роботи вихователів шкільних інтернатів, батьків та громадськості; висунуто ряд вимог до організації роботи вихователя, забезпечення режиму дня, харчування учнів.

Проблему формування життєвої компетентності випускників загальноосвітніх інтернатних закладів як провідної проблеми сучасної педагогічної теорії та практики досліджували О. В. Кузьміна [75; 76; 77] та В. А. Яковлєва [355], адже проблема формування життєвої компетентності учнів взагалі і, зокрема вихованців інтернатних закладів, зумовлена низкою причин: тенденціями розвитку сучасного суспільства, орієнтацією його на відкритість, євроінтеграцію, демократизацію об'єктів соціальної взаємодії для об'єднання зусиль усіх суб'єктів відносин, завдань, які б забезпечували умови розвитку людської цивілізації, що вимагає від усіх інститутів соціалізації активізації роботи щодо формування в підростаючого покоління широкого спектру життєвих компетентностей [75].

Заклади лікувального типу є одним із типів інтернатних закладів, які також перебувають в колі наших дослідницьких інтересів. Тому актуальним є для нас дослідження Г. О. Покиданова про особливості організації навчально-виховного

та лікувального процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей, які хворіють сколіозом, як нового типу лікувально-профілактичного закладу. Адже специфіка організації освітнього процесу в санаторній школі-інтернаті потребує всебічного удосконалення діяльності всього педагогічного колективу та медичного персоналу. У дослідженні визначено, що основною формою освітньої роботи в санаторній школі-інтернаті залишається урок, до якого висунуто ряд підвищених вимог. Відтак, важливого значення набуває оптимальна організація праці дітей на основі широкого впровадження психолого-педагогічної науки [171, с. 52]. Дисертація на тему «Особливості організації навчально-виховного та лікувального процесів в школах-інтернатах для дітей, хворих на сколіоз» (Київ, 1978) лягла в основу роботи не тільки інтернату, яким керував Покиданов. Г. О., – але й в основу роботи подібних шкіл-інтернатів України та колишніх республік СРСР [170].

Специфіку педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням в школі-інтернаті науково обґрунтовано В. Г. Чугаєвським [351]. На думку автора, учнівське самоврядування в школі-інтернаті – провідна форма організації дитячого колективу, а найважливіший напрям діяльності школи-інтернату щодо вирішення організації учнівського самоврядування автор вбачає у вдосконаленні самої структури самоврядування учнів (формування в учнів інтересу до суспільно-організаторської діяльності; динамічне удосконалення організаторської діяльності шляхом збільшення учнівської активності з поступовим розширенням його прав та обов'язків; функціонування відносно стабільної, але з постійним удосконаленням у деталях організаторської роботи учнів школи-інтернату).

Питання підготовки педагогічних працівників до роботи в закладах інтернатного типу відображено в дослідженні Л. І. Куторжевської [78]. Авторкою обґрунтовано основи професійної підготовки вихователя до педагогічної діяльності. Вихідна позиція дослідницького пошуку полягає в тому, що підготовка студентів – майбутніх педагогів – до виховної роботи в школі-інтернаті для дітей-сиріт розглядається як невід’ємна складова частина загальної підготовки випускників університету до професійно-педагогічної діяльності.

У педагогічних фахових виданнях мають місце публікації, які є дотичними до предмету нашого дослідження. Так, вивченню особливостей функціонування дитячих будинків сімейного типу – нових форм діяльності інтернатних закладів присвячені публікації Є. Р. Чернишової [350] та С. А. Гончаренко [22]. Зокрема, в останній автор розкриває перспективи розвитку дитячих будинків сімейного типу: «дитячий будинок сімейного типу має значні переваги, порівняно з будь-яким іншим державним інститутом. Основним показником ефективності існування такої форми опіки над дітьми-сиротами, як дитячі будинки сімейного типу, є те, що діти, позбавлені піклування власної родини, знаходять сімейний затишок, батьківську опіку, оточення братів та сестер, повертаються у природно необхідне для нормального розвитку особистості середовище – сім'ю» [22, с. 15-16].

Особливості роботи соціальних працівників у дитячих будинках сімейного типу розкриті на ґрунті соціально-педагогічних досліджень А. І. Машкаринець-Бутко [87]. Зокрема, автором здійснено спробу наукового обґрунтування системи педагогічних впливів на особистість дитини, що виховується в середовищі інтернатного закладу [90].

Соціально-правові аспекти організації освітнього процесу в закладах інтернатного типу висвітлені в наукових розвідках В. Я. Загреви «Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів» (Київ, 2002) [51]; Л. В. Кальченко «Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх» (Луганськ, 2009); [61]; Л. В. Канішевської «Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності» (Київ, 2011) [62], Н. М. Огренич «Педагогічні умови формування соціальної відповідальності учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт» (Миколаїв, 1997) [157]; І. В. Пєшої «Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу» (Київ, 2000) [162]; І. Г. Сизоненко «Правова соціалізація дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітній школі-інтернаті» (Запоріжжя, 2013) [265]; Л. М. Степаненко «Соціально-моральне виховання учнів початкових класів шкіл-інтернатів засобами народної педагогіки» (Київ, 2005) [272]; О. В. Холоденко

«Педагогічні умови соціальної адаптації випускників шкіл-інтернатів у соціокультурному середовищі» (Київ, 2011) [318] та ін. Численними є публікації В. П. Вугрича, в яких розкрито широкий спектр особливостей організації освітньої роботи в інтернатних закладах різного типу (дитячі будинки, школи-інтернати; вирішення проблеми педагогічної реабілітації дітей у середовищі школи-інтернату; особливості морального виховання дітей-сиріт) [14; 15; 16; 17].

Отже, щодо другого аспекту – організація освітнього процесу в закладах інтернатного типу – проаналізовані наукові праці (монографії, дисертаційні дослідження, публікації, навчально-методичні видання) можемо класифікувати за тематичними напрямами, а саме: загальна організація діяльності закладів інтернатного типу (Вугрич В. П., Гончаренко С. А., Кобзар Б. С., Кахіані Ю. В., Машкаринець-Бутко А. І., Покиданов Г. О., Слюсаренко В. Г., Чернишова Є. Р. та ін.); управління закладами інтернатного типу (Кобзар Б. С., Покась В. П., Слюсаренко В. Г. та ін.); забезпечення освітнього процесу в закладах інтернатного типу (Гарбарец Б. Я., Кобзар Б. С., Кузьміна О. В., Наточій А. М., Чугаєвський В. Г., Яковенко В. С., Яковлєва В. А. та ін.); підготовка педагогічних кадрів до роботи в закладах інтернатного типу (Кахіані Ю. В., Куторжевська Л. І. та ін.); соціально-правове забезпечення соціалізації вихованців інтернатних закладів (Загрева В. Я., Кальченко Л. В., Огренич Н. М., Пєша І. В., Степаненко Л. М., Холоденко О. В. та ін.).

Третій аспект аналізу наукової літератури з проблеми дослідження є узагальнення та систематизація наукових розробок, які безпосередньо стосуються становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті. Відносно *дослідження генезису закладів інтернатного типу на Закарпатті*, то їх украй недостатньо. Зокрема, в колективній монографії В. В. Химинця, П. П. Стрічика, Б. М. Качура, М. І. Талапканича «Освіта Закарпаття» (Ужгород, 2009) [317] у науковому вимірі ведеться спостереження за тенденціями розвитку загальної освіти, наводяться фактичні дані стосовно становлення різних типів навчальних закладів, у тому числі – інтернатних. Відомості щодо діяльності закладів інтернатного типу висвітлюються в контексті статистичних даних. Так, у даному

науковому дослідженні зазначається, що у 1956 році в м. Хуст, а в 1957 році в м. Мукачеві були відкриті перші дві школи-інтернати на 660 учнів [317, с. 171]. Згодом, у 1958 р. вже функціонують три спеціальні школи – Ужгородська школа-інтернат для глухонімих (73 учнів), Мукачівська школа для сліпих (32 учнів), Виноградівська школа для розумово відсталих дітей (120 учнів) [317, с. 161]. У 60-70-х роках у Закарпатті створювались умови для навчання дітей з різними фізичними та розумовими вадами, які не дозволяли навчатись їм у масових загальноосвітніх школах. У цей період було відкрито школи для глухонімих дітей у м. Хуст, для розумово відсталих – у селах Малому Березному, Вілоку, Імстичеві, Липовому, Часлівцях та в селищі Солотвино [317, с. 175]. Авторами монографії відзначаються тенденції, які спостерігалися в розширенні мережі закладів інтернатного типу радянського періоду в Закарпатті: «дальшого розвитку набуває ріст спеціальних шкіл, шкіл-інтернатів, санаторних та інших закладів. Добрі умови для лікування, профілактичної роботи, навчання і виховання створюються у Великоберезнянській, Липчанській школах-інтернатах, Ужгородській, Хустській школах-інтернатах для глухих дітей, Мукачівській школі-інтернаті для сліпих дітей, допоміжних школах інтернатах – Берегівській, Малоберезнянській та Імстичівській. Ця освітянська система постійно вдосконалюється та розвивається» [317 , с. 181].

Значну історико-педагогічну і науково-пізнавальну цінність для нашого дослідження несуть праці, побудовані на аспекті висвітлення життя та діяльності видатних педагогів, великих патріотів Закарпаття, які зробили вагомий внесок у розвиток загальної, спеціальної освіти та шкільництва краю. Зокрема, в монографії М. І. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919 – 1939)» (Ужгород, 2001) [68] простежується науково-педагогічна та громадсько-культурна діяльність педагога, організатора освіти в Закарпатті – А. І. Волошина. Адже, керуючись власними гуманістичними освітніми ідеями, великий філософ-просвітитель, прихильник соціального підходу до проблем педагогіки боровся за право на освіту для всіх верств населення. Педагог-гуманіст ініціював відкриття інтернатів (школи, хати-

читальні, клуби, дитячі будинки, сиротинці) для дітей-сиріт та для тих дітей з віддалених районів, які хотіли здобувати освіту в містах (детальніше у §§ 2.2, 2.3).

У працях В. В. Гомоная «Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX-XX ст.)» (Ужгород, 1992) [19] та «Народна освіта Радянського Закарпаття» (Ужгород, 1988) [20] подається стислий історичний огляд розвитку освіти та педагогічної думки в Закарпатті. Змістовий осередок автор будує на висвітленні внеску освітньо-культурних діячів, педагогів та письменників минулого в розвиток педагогічної думки та духовне збагачення закарпатоукраїнського народу. У свою чергу, розглядаючи постать великого патріота й одного з перших професійних учених-педагогів України – О. В. Духновича, науковець виділяє його діяльність щодо організації шкіл і розвитку освіти закарпатського краю в цілому, та, зокрема, діяльність, пов’язану з допомогою незаможній частині населення (студентам, дітям, які потребували соціального піклування).

Історико-педагогічний аналіз спадщини О. В. Духновича в контексті виховання дітей-сиріт вибудуваний у публікаціях А. І. Машкаринець-Бутко [86]. Авторкою також досліджено та науково обґрунтовано проблеми діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті повоєнного періоду [88]. Дослідницею розкрито історико-культурні передумови їх розвитку і становлення, аналізується історія розвитку та функціонування окремих закладів інтернатного типу (Хустської школи-інтернату та Ужгородської спецшколи-інтернату для дітей з вадами слуху) [89].

Вагомою в контексті нашого дослідження є праця «Školstvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti / Шкільництво на Підкарпатській Русі» (Прага, 1933) [365] зарубіжного дослідника Й. Пешини – шкільного інспектора Підкарпатської Русі, періоду, коли закарпатські землі перебували в складі Чехословацької республіки. У праці проаналізовано результативність освітніх реформ, прийнятих за участі шкільних інспекторів та урядовців реферату Міністерства шкільництва і народної освіти в Ужгороді. Детально висвітлено становлення та особливості функціонування різних типів шкіл, у тому числі, інтернатів як інституту соціальної опіки на території Підкарпатської Русі. У роботі представлено не

тільки якісні характеристики освітніх закладів, в тому числі й інтернатних, але й наявні й статистичні відомості, що дають можливість узагальнити динаміку освітніх процесів за часів перебування закарпатських земель у складі Чехословаччини.

Надзвичайно цінним фактажем у контексті вивчення історичного розвитку спеціальної освіти та причин появи дітей-сиріт та дітей, залишених без будь-якої підтримки та піклування батьків, на території сучасного Закарпаття за часів його перебування під владою Австро-Угорщини, Чехословаччини та Радянського Союзу насичена монографія «З досвіду роботи Виноградівського дитячого будинку № 3» (Виноградів, 1959) [172], укладачем якої є тогочасний директор вищезгаданого закладу – М. Ф. Попадич. Зокрема, на базі фактичних матеріалів, автор проводить порівняльний аналіз зрушень у сфері інтернатної освіти краю дорадянського періоду та після приєднання Закарпаття до Української РСР. Адже «історія дитячого будинку до Радянської влади, – зазначає М. Ф. Попадич, – літопис тяжкого становища дітей-сиріт, дітей, яким необхідна була опіка за часів різних буржуазних урядів, що колись панували на Закарпатті» [172, с. 5]. Попри ідеологічне забарвлення й перенасичення праці комуністичними лозунгами, цінними в ній є велика кількість статистичних даних щодо кількості вихованців у дитячому будинку, педагогічних та медичних працівників закладу, допоміжного персоналу тощо.

Узагальнюючи зміст педагогічних праць та наукових досліджень генези закладів інтернатного типу на Закарпатті бачимо, що проблеми установ інтернатного типу широко відображені в численних дослідженнях, які стосуються радянського періоду. Разом з тим, на сьогодні в педагогічній науці недостатньо повно в історико-педагогічному аспекті розкрито генезу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття, відсутнє системне історико-педагогічне дослідження організаційної структури, специфіки діяльності, управління закладами інтернатного типу різних історичних періодів у Закарпатті, зокрема першої половини XX століття – коли Закарпаття територіально перебувало в складі різних держав (до 1919 року – в складі Австро-

Угорщини, 1919 – 1938 рр. – в складі Чехословаччини, 1939-1944 рр. – в складі Угорщини, з 1944 р. – в складі Української РСР). Отже, вивчення науково-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень засвідчує, що проблема обґрунтування цілісного процесу становлення і розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття не була предметом системного вивчення.

1.2. Джерельна база дослідження

У наукових історико-педагогічних дослідженнях ключова роль належить архівним джерелам, оскільки вони містять інформацію про достовірність процесів і явищ, які відбувалися на певному етапі історичного розвитку суспільства. Об'єктивне висвітлення соціально-педагогічних основ становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття забезпечується аналізом фондів Державного архіву Закарпатської області (далі: ДАЗО – примітка М. Ч.) в м. Берегово.

Фонди Державного архіву Закарпатської області містять документально-фактологічні матеріали дорадянського періоду і включають матеріали про заклади інтернатного типу Австро-Угорського, Чехословацького та Угорського періодів, а також періоду переходу Закарпаття до складу Радянської України. Вичерпна інформація про діяльність різноманітних закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття міститься у фондах: Ф. 7 Поджупан Ужанской жупы Венгерского королевства, г. Ужгород, 1916 г.; Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1932-1936 рр.; Ф. 29 Президія Цивільної Управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919-1928 рр.; Ф. 37 Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920-1929 рр.; Ф. 63/30 Цивільна управа Підкарпатської Русі (VI відділ), м. Ужгород, 1927 р.; Ф. 151 Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1918 г.; Ф. 779 Державне заведення для глухонімих, г. Ужгород, 1938-39 гг.; Ф. 1043 Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1928 г.; Ф. 1483 Мукачівський державний дитячий будинок, 1945 р.; Ф. Р-177 Уполномоченный Народной Рады

Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 30 марта 1945 г. – 11 сентября 1945 г.). Усього із зазначених фондів нами опрацьовано 171 справу. Особливістю вищевказаних фондів є те, що кожен із них представляє собою сукупність справ, що стосуються окремих закладів інтернатного типу (наприклад, Ф. 1489 «Мукачівський державний дитячий притулок, м. Мукачеве Бережської жупи, 1903-1944 рр.», Ф. 779 «Державний заклад для глухонімих, м. Ужгород , 1908-1943 рр.»), які діяли в досліджуваний період, і відображають їх переписку з органами управління освітою і соціальної опіки, Міністерствами та відомствами, а також організаційні (кількість вихованців, штатний розпис) та матеріально-технічні (зарплата педагогів, медичного персоналу, відомості про надходження, закупівлі паливного матеріалу, харчування, одяг, взуття та ін., витрати на утримання вихованців, заробітна платня, премії, нагороди тощо) питання; інформацію про навчально-методичну роботу (навчальні плани, розклади уроків, методичні рекомендації для вчителів з питань навчання та виховання, успішність школярів); звітну документацію тощо.

Окремої уваги заслуговують ті архівні фонди, які дають можливість ознайомитися з особливостями діяльності сирітських судів та відділів соціальної опіки, як-от: Ф. 160 Сирітський суд Мараморошської адміністративної експозитури, м. Хуст Мараморошської жупи, 1939-1944 рр.; Ф. 668 Сирітський суд Бережської жупи, м. Берегове,1853-1944 рр.; Ф. 875 Сирітський суд Ужанської жупи, м. Ужгород, 1890-1918 рр.; Ф. 883 Ужгородське опікунське управління, м. Ужгород, 1922-1935 рр.; Ф. 1021 Сирітський суд тимчасово адміністративно об’єднаних Бережської та Угочанської жуп, м. Берегове, 1930-1935 рр.; Ф. 1157 Канцелярія соціальної організації при Міністерстві внутрішніх справ Угорщини по Бережській жупі, м. Берегове, 1940-1944 рр.; Ф. 1181 Крайове управління опіки над молоддю, м. Ужгород, 1924-1938 рр. та ін.

Детальніше зупинимося на аналізі окремих фондів, аналіз яких дозволяє зробити об’єктивні висновки щодо діяльності інтернатних закладів Закарпаття першої половини ХХ століття.

Цінним у рамках нашого наукового дослідження є *Фонд 1489 «Мукачівський державний дитячий притулок, м. Мукачеве Бережської жупи, 1903-1944 рр.»*, який складається зі 419 справ, що відображають діяльність цього інтернатного закладу. Зокрема, ми отримуємо інформацію про Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорського королівства щодо діяльності дитячих притулків, створення будинків для немовлят (оп. 1, спр. 30, 4 арк., 1918 р.), про переписку із Земським Урядом Підкарпатської Русі (оп. 1, спр. 108, 55 арк., 1931-1934 рр.) та з Рефератом соціальної опіки Підкарпатської Русі щодо заснування інтернату для сліпих дітей в м. Мукачеві (оп. 1, спр. 55, 21 арк., 1922 р.), покращення умов харчування та проживання дитячого будинку сімейного типу в с. Подгерінг (тут: сьогодні входить до складу м. Мукачево – прим. М.Ч.) (оп. 1, спр. 226, 18 арк., 1943 – 1944 рр.), а також про відселення дітей з дитячого притулку м. Надь Севлюш у 1944 р. у зв'язку зі складними умовами їх утримання (тут: сьогодні м. Виноградів – прим. М.Ч.) (оп. 1, спр. 227, 65 арк., 1943 р).

Питання організаційного характеру відображені в переписці Мукачівського дитячого будинку з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини, а саме: вимоги щодо режиму дня, функціональні обов'язки персоналу дитячого будинку тощо (оп. 1, спр. 76, 27 арк., 1925-1926 рр.); шкільні табелі вихованців Мукачівського дитячого притулку (оп. 1, спр. 80, 4 арк., 1925 – 1928 рр.), їх облікові картки (оп. 3, спр. 1, 2 арк., 29.10.1913 – 09.01.1915 рр.), статистичні відомості про вихованців (оп. 1, спр. 26, 27 арк., 10.01.1914 - 09.03.1914 рр.), (оп. 1, спр. 161, 56 арк., 1935 - 1936 рр.), (оп. 1, спр. 183, 25 арк., 1935 - 1937 рр.). Слід зазначити, що ще на початку XX століття угорський уряд зацікавився питанням освіти ромських дітей, зокрема зарахування їх до дитячих притулків, про що засвідчує Розпорядження Міністерства внутрішніх справ «Про кочових циган» (оп. 1, спр. 11, 9 арк., 1907 - 1916 рр.), а також інші документи, пов'язані з цим питанням (оп. 1, спр. 10, 14 арк., 12.11.1875 - 11.12.1916 рр.). Цікавим у плані навчання й виховання дітей у санаторній школі в с. Поляна, де на лікуванні перебували вихованці з Мукачівського дитячого будинку, які хворіли на

туберкульоз, є переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини, Земським урядом Підкарпатської Русі та громадською організацією «Вчительська громада» щодо організації для хворих дітей шкільного навчання материнською мовою (оп. 1, спр. 135, 73 арк., 1933 – 1935 рр.).

По завершенню І Світової війни нагальними були питання щодо розробки заходів, спрямованих на пониження смертності новонароджених (оп. 1, спр. 31, 32 арк., 1918 р.), обов'язкове грудне вигодовування немовлят, їх розміщення в дитячих будинках разом з матерями або годувальницями (оп. 1, спр. 13, 21 арк., 1908 – 1919 рр.). Так, загальна інформація про діяльність Державного дитячого будинку в м. Мукачеві представлена у звіті за 1918 рік (оп. 1, спр. 32, 13 арк., 20.10.1919 р.), Фінансові документи діяльності дитячого будинку стосуються: бюджету на 1933 р. (оп. 1, спр. 128, 73 арк., 1932 - 1933 рр.), субвенцій на лікування та навчання дітей-інвалідів (оп. 1, спр. 108, 55 арк., 1931 - 1934 рр.), витрат на матеріально-технічне забезпечення (оп. 1, спр. 121, 43 арк., 1932 - 1933 рр.) тощо. Документи окремих справ засвідчують про переписку з Державною лігою захисту дітей Угорщини про випадки направлення вихованців з інших регіонів Угорської імперії на утримання до дитячих будинків у м. Мукачево та м. Надь Севлюш (оп. 1, спр. 12, 7 арк., 1908 – 1918 рр.). Вичерпну інформацію про розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини знаходимо в інформаційному віснику «Повідомлення для післядипломної освіти територіальних управителів угорських державних дитячих притулків» (оп. 1, спр. 31, 32 арк., 1918 р.). Також, у фонді ми знаходимо документи з інформацією про навчання та вимоги до претендентів, що бажали працевлаштуватися вихователями-доглядальницями до дитячих будинків (оп. 1, спр. 218, 10 арк., 1940 - 1942 рр.), інформацію про оплату праці (оп. 1, спр. 224, 9 арк., 30.01.1943 – 16.03.1944 рр.).

Щодо Чехословацького періоду, то Ф. 1489 містить тексти Закону 1920 р. «Про соціальну опіку молоді в Чехословацькій республіці» (оп. 1, спр. 37, 19 арк., 1920 р.) та Закону 1928 р. «Про всиновлення» (оп. 1, спр. 150, 57 арк., 1934 р.). У контексті виконання законів важливою є переписка дитячого будинку з

Міністерством внутрішніх справ Угорщини та адміністрацією Королівського державного дитячого будинку м. Мукачево щодо створення дитячих будинків/притулків сімейного типу у с. Мезокосонь (тут: сьогодні с. Косино, Берегівського району – прим. М.Ч.) (оп. 1, спр. 220, 42 арк., 02.01.1942 – 03.01.1944 рр.).

Події ІІ Світової війни зумовили прийняття ряду документів, які мали на меті забезпечити безпеку вихованців та педагогічного й медичного персоналу дитячого будинку (оп. 1, спр. 239, 37 арк., 11.03.1944 - 12.10.1944 рр.).

У Ф. 1489 знаходимо ряд справ, які регламентують діяльність Королівського Державного дитячого будинку в м. Мукачево після приєднання Закарпаття до складу Радянської України, а саме розпорядження й постанови Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України щодо перейменування Королівського державного дитячого будинку м. Мукачево (оп. 2, спр. 140, 4 арк., 1945 р.), передачі майна Королівського державного дитячого будинку м. Мукачево, в тому числі й дитячого будинку в м. Надь Севлюш, під заклади, що призначалися для інвалідів війни та праці (оп. 2, спр. 143, 8 арк., 01.11.1944 – 20.02.1946 рр.), інформація про працівників інтернатних закладів (оп. 1, спр. 235, 14 арк., 24.01.1944 – 01.01.1945 рр.).

Окремої уваги заслуговує *Фонд 779 «Державний заклад для глухонімих, м. Ужгород, 1908-1943 рр.»*, який вміщує 274 справи. Серед справ переважно зберігаються документи про діяльність закладу в періоди перебування закарпатських земель у складі Австро-Угорщини, Чехословацької республіки, Угорщини, як-от: класні журнали (оп. 1, спр. 1, 12 арк., 1908 - 1909 рр.), (оп. 1, спр. 2, 9 арк., 1920 - 1921 рр.), (оп. 1, спр. 5, 10 арк., 1920 - 1921 рр.), (оп. 1, спр. 7, 7 арк., 1920 - 1921 рр.), (оп. 1, спр. 237, 12 арк., 1941 - 1942 рр.); табелі успішності вихованців (оп. 1, спр. 233, 5 арк., 1938 - 1939 рр.), (оп. 1, спр. 234, 5 арк., 1938 - 1939 рр.), (оп. 1, спр. 240, 34 арк., без дати); фінансові документи, серед яких касові книги (оп. 1, спр. 236, 28 арк., 1939 - 1941 рр.), (оп. 1, спр. 238, 38 арк., 1942 - 1944 рр.), книга обліку продуктів (оп. 1, спр. 239, 84 арк., 1942 - 1945 рр.) і т.п.

Архівні матеріали про діяльність закладів інтернатного типу Чехословацького періоду представлені великою кількістю фондів. Найпотужнішими за кількістю справ із питань діяльності закладів інтернатного типу, а також особливостей соціального захисту та опіки дітей цього періоду є Ф. 28 «Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород» (1919 - 1938 рр.), який зберігає 24.418 справ та Ф. 37 «Реферат соціальної опіки Підкарпатської Русі , м. Ужгород» (1919 - 1939 рр.), у якому зберігається 2.036 справ. Нижче подаємо більш детальний аналіз цих фондів.

У *Фонді 28 «Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 - 1938 рр.»* достатньо повно представлено документи, які характеризують діяльність шкільного реферату – адміністративного відділу Підкарпатської Русі, який керував справами освіти та шкільництва. Зокрема, тут зберігається переписка шкільного реферату з Міністерством шкільництва та народної освіти Чехословаччини, Земським урядом Підкарпатської Русі, школами та закладами інтернатного типу закарпатського краю щодо: «Правового та матеріального становища вчителів у закладах для глухонімих у Словаччині та Підкарпатській Русі» (оп. 2, спр. 2316, 37 арк., 12.05.1933 – 13.06.1937 рр.), «Призначення вихователя інтернату для дівчат при Мукачівській державній вчительській семінарії» (оп. 2, спр. 884, 37 арк., 30.06.1925 – 28.08.1929 рр.), «Про відкриття дитячого притулку при державному будинку для глухонімих в Ужгороді» (оп. 2, спр. 603, 78 арк., 01.02.1924 – 17.05.1924 рр.); наявні також нормативні документи: «Посадові обов'язки працівників інтернату при державній гімназії в м. Ужгороді» (оп. 2, спр. 2799, 21 арк., 25.10.1936 – 01.11.1936 рр.), «Розпорядження Міністерства шкільництва та народної освіти Про призначення інструкторів у школи для глухонімих» (оп. 2, спр. 2142, 7 арк., 23.06.1932 – 23.03.1936 рр.); статистичні дані: «Списки вихованців інтернатів» (оп. 9, спр. 300, 140 арк., без дати), «Списки школоповинних дітей (глухонімих, сліпих, з фізичними вадами, розумововідсталих)» (оп. 2, спр. 1405, 143 арк., 08.01.1930 – 28.01.1935 рр.).

В окремих справах наявні документи (статути, посадові інструкції, протоколи з'їздів тощо), які висвітлюють питання підготовки та підвищення професійної компетентності як медичних, так і педагогічних працівників закладів інтернатного типу: «Статут вчительської спілки глухонімих» (оп. 3, спр. 844, 16 арк., 03.04.1929 – 20.02.1930 рр.), «Про участь у IV З'їзді з вивчення дітей, м. Братислава, 24 вересня 1930 р.» (оп. 2, спр. 1701, 42 арк., 09.10.1930 – 24.11.1930 рр.), «Звіт про поїздку на II З'їзд фахових учителів для глухонімих, м. Плзень, з 30.06 по 04. 07. 1925 року» (оп. 5, спр. 418, 218 арк., 03.04.1925 – 12.02.1926 рр.), «Протокол перших загальних зборів «Товариства соціальної опіки над сліпими» Підкарпатської Русі та повідомлення дирекціям шкіл про вступ учителів у товариство» (оп. 3, спр. 940, 57 арк., 21.02.1930 – 04.07.1932 рр.), «Кваліфікаційні листи вчителів державного приюту в Севлюші» (оп. 2, спр. 1838, 8 арк., 27.11.1930 – 08.05.1931 рр.).

Велика увага Чехословацьким урядом приділялася питанню запобіганню проявів негативної соціальної поведінки в дітей та підлітків. Саме тому, Земським урядом Підкарпатської Русі було видано ряд циркулярів та розпоряджень щодо боротьби з дитячою безпритульністю та жебракуванням, а також розроблено заходи з їх подолання «Oběžnik č. 3. Věc: Žebrota děti na Podk. Rusi» (оп. 7, спр. 314, 9 арк., 26.11.1935 – 29.01.1936 рр.). Вирішення цього питання відбувалося також шляхом залучення до навчання дітей ромської національності. Зокрема, у справі «Отчет об открытии цыганской школы в г. Ужгороде» (оп. 7, спр. 158, 4 арк., 1926 р.), ми отримуємо інформацію про відкриття першої на теренах Європи циганської школи, а також про особливості її організації та проблеми освітнього процесу.

У 1920 р. Чехословацьким урядом був створений Реферат соціальної опіки в м. Ужгороді, інформація про діяльність якого зібрана у *Фонді 37 «Реферат соціальної опіки Підкарпатської Русі , м. Ужгород, 1919 - 1939 рр.».* Зокрема, важливу інформацію про організацію діяльності дитячих будинків, лікувальних колоній та інших інтернатних закладів подають такі документи: «Статут Чехословацького державного будинку для дітей з відхиленнями у Великому

Севлюші (тут: сьогодні м. Виноградів – Ч.М.)» (оп. 1, спр. 430, 30 арк., 27.03.1926 – 20.09.1926 рр.), «Статут дитячого сиротинцю в с. Нересниця» (оп. 1, спр. 396, 75 арк., 27.04.1925 – 05.12.1925 рр.), «Статут притулку для матерів позашлюбних дітей в м. Мукачеві» (оп. 1, спр. 259, 61 арк., 29.01.1923 – 21.11.1923 рр.), «Статут Ради опіки молоді в Підкарпатській Русі, м. Мукачево» (оп. 1, спр. 151, 26 арк., 04.10.1922 – 28.05.1923 рр.), «Посадові інструкції працівників будинку для дітей з відхиленнями у Великому Севлюші» (оп. 1, спр. 262, 22 арк., 16.11.1923 – 15.08.1924 рр.), «Посадові обов'язки працівників закладу для дітей з фізичними вадами в м. Мукачеві» (оп. 1, спр. 430, 30 арк., 27.03.1926 – 20.09.1926 рр.), «Правила внутрішнього розпорядку в Чехословацькому державному будинку для сліпих дітей» (оп. 1, спр. 147, 37 арк., 18.12.1922 – 14.12.1923 рр.), «Розпорядження Міністерства соціальної опіки Про Забезпечення умов праці для працівників закладів опіки про молодь у Словаччині та Підкарпатській Русі» (оп. 1, спр. 336, 22 арк., 23.08.1924 – 11.12.1925 рр.).

У Ф. 37 наявні розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословаччини, листування з Рефератом соціальної опіки в м. Ужгороді, Мукачівським державним дитячим будинком щодо відкриття дитячих оздоровчих колоній у Бичкові, Вилоку, Чинадієві (оп. 1, спр. 398, 35 арк., ?.07.1925 – 19.07.1926 рр.), у Квасах та Анталовцях (оп. 1, спр. 396, 75 арк., 27.04.1925 – 05.12.1925 рр.), в Поляні (оп. 1, спр. 258, 48 арк., 18.06.1923 – 27.11.1925 рр.). Також у ряді справ Ф. 37 можемо побачити фінансові звіти: Мукачівського державного дитячого притулку (оп. 1, спр. 335, 39 арк., 07.07.19245 – 26.03.1925 рр.), Ужгородського інтернату для глухонімих дітей (оп. 1, спр. 257, 24 арк., 14.02.1923 – 28.12.1923 рр.), Севлюшського будинку для дефектних дітей (оп. 1, спр. 197, 50 арк., 24.12.1923 – 10.03.1924 рр.) та ін.

У роки перебування закарпатських земель у складі Чехословацької республіки вагомою була діяльність уряду, спрямована на захист дитинства та материнства. Зокрема, ряд справ Ф. 37 містить документи про створення та діяльність консультацій для матерів і дітей: «Огляд діяльності консультацій охорони материнства та дитинства при відділенні Чехословацького Червоного

Хреста в Підкарпатській Русі» (оп. 1, спр. 146, 51 арк., 08.12.1922 – 29.04.1925 рр.), «Звіт Мукачівської дитячої консультації «Нашим дітям» за час від жовтня 1921 р. по травень 1926 р.» (оп. 1, спр. 426, 4 арк., 1926 р.), «Звіт про діяльність консультацій охорони материнства та дитинства відділення Чехословацького Червоного Хреста в Підкарпатській Русі» (оп. 1, спр. 396, 75 арк., 27.04.1925 – 05.12.1925 рр.),

У чехословацький період, подібно до австро-угорського, дітей з дитячих притулків Підкарпатської Русі направляли до дитячих будинків, прийомних сімей або ж на навчання до Чехіїї та Моравії. Тому, у *Фонді 29 «Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 - 1928 рр»* (2.386 справ) представлено справи, які містять переписку дитячих будинків з Президією Цивільної управи Підкарпатської Русі, Товариством Чехословацького Червоного Хреста з цього питання, зокрема до справи включені й списки закарпатських дітей, відправлених до Чехії та Моравії в період з 1920 р. по 1927 р. (оп. 3, спр. 588, 55 арк., 11.05.1927 – 27.05.1927 рр.). Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословаччини щодо розміщення дітей з Підкарпатської Русі в Чехії та Моравії знаходимо також і у Ф. 37 (оп. 1, спр. 260, 7 арк., 18.01.1923 – 18.04.1923 рр.). Інформація щодо фінансових зобов'язань інших держав, діти з яких перебувають на вихованні в дитячих будинках, прийомних сім'ях Підкарпатської Русі представлена у *Фонді 63 - 30 с «Цивільна управа Підкарпатської Русі в Ужгороді. VI відділ, 1927 р.»* у «Переписці з Міністерством соціальної опіки і установами соціальної опіки про організацію повернення боргів установам соціальної опіки за утримання і виховання дітей-сиріт іноземних держав в дитячих приютах Підкарпатської Русі» (оп. 2, спр. 896, 39 арк., 19.04.1927 – 20.05.1927 рр.).

Фонд 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород (1646 – 1948 рр.)» містить 58.344 справ. Ми опрацювали тільки ті описи й справи, які інформують про діяльність дитячих притулків, створених при греко-католицьких парафіях. Зокрема, це «Відомості про стан сирітського притулку «Святої сім'ї» в м. Хуст» (оп. 24, спр. 194, 4 арк., 02.06.1939 р.) та діяльність

сирітського пансіону для дівчат «Ержебет» в м. Ужгород (оп. 20, спр. 124, 57 арк., 24.08.1918 – 05.12.1918 рр.), (оп. 20, спр. 163, 49 арк., 19.10.1920 – 05.02.1933 рр.). У Ф. 151 знаходимо чимало справ, пов'язаних з перепискою Августина Волошина – відомого політичного, громадського, релігійного та освітнього діяча Закарпаття першої половини XX століття – з регентським комісаріатом Підкарпаття та єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії щодо надання фінансової допомоги дитячому притулку в м. Хуст (оп. 24, спр. 894, 7 арк., 07.04.1943 – 23.09.1943 рр.), (оп. 24, спр. 529, 5 арк., 01.06.1941 – 11.07.1941 рр.).

Додаткову інформацію про діяльність філіалів, тобто відокремлених підрозділів Мукачівського державного дитячого притулку отримуємо з *Фонду 1043 «Філія Мукачівського дитячого будинку, м. Берегове, 1926 - 1944 рр.»* (усього 17 справ), а саме: про організацію навчального процесу для вихованців дитячого притулку, зокрема питання мови навчання вихованців (оп.1, спр. 5, 21 арк., 19.08.1931 – 31.12.1931 рр.), про матеріальне забезпечення притулку (оп. 1, спр. 1, 21 арк., 28.05.1926 – 30.11.1926 рр.), (оп.1, спр. 17, 161 арк., 03.01.1944 – 26.09.1944 рр.), прохання до благодійних організацій про підтримку в організації свят у дитячому притулку (оп.1, спр. 12, 26 арк., 14.01.1939 – 04.12.1939 рр.) і т.ін.

Таким чином, проаналізувавши великий масив архівних джерел та з урахуванням хронологічних рамок нашого дослідження можемо констатувати, що австро-угорський період представлений документами 4 фондів, 16 справ; чехословацький період – 8 фондів, 127 справ; угорський період – 5 фондів, 27 справ, радянський – 1 опис, 1 справа.

Важливий комплекс архівних матеріалів представлений у збірнику «Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918-1919, 1938-1939, 1944-1946 рр.» (Ужгород, 2007) [279]. Зокрема, до нього ввійшли архівні документи, які розкривають особливості переходу Закарпаття до складу Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу, що дозволяє аналізувати особливості впливу різних держав на розвиток різних державних інституцій, у тому числі й освіти.

Архівні дані Угорщини широко представлені у збірнику законів, розпоряджень, декларацій – «Iratok a Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918-1944: Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok / Документи з історії Підкарпатських угорців 1918-1944. Закони, розпорядження, програми меншин, інтерв'ю» Ч.Федінець (Dunaszerdahely, 2001), складеному на основі фондів Угорського національного архіву [359]. Також, з метою якнайповнішого висвітлення інформації про діяльність закладів інтернатного типу Австро-Угорського періоду ми використовували матеріали енциклопедичних видань «A Pallas Nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklpédiája / Великий лексикон Паллаша. Енциклопедія про все відоме» (Budapest, 1893) [357] та «Révai Nagy lexikona. Az ismeretek enciklpédiája / Великий лексикон Ревая. Енциклопедія знань» (Budapest, 1913) [366].

Вагомого значення в історико-педагогічних дослідженнях набувають періодичні видання. Так, у хронологічних рамках нашого дослідження питання, пов'язані зі становленням та розвитком закладів інтернатного типу, найширшого висвітлення здобули в таких періодичних виданнях, як: «Урядовый вѣстникь школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси» (1920 – 1934) та «Учитель» (1920 – 1936). Слід зазначити, що ці періодичні видання виходили з друку в період входження закарпатських земель до складу Чехословацької Республіки. Зокрема, на сторінках «Урядового вѣстника школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси» містилися переважно нормативні матеріали, серед яких у відповідності до основних рубрик виокремлюються: закони та урядові розпорядження (Закон «Про службові, пенсійні та заохочуючі доходи цивільних і військових державних службовців» (№ 394 від 20.12.1922 р.), Закон «Про врегулювання фінансових та службових відносин вчителів народних та горожанських шкіл»(№ 104 від 24.06.1926 р.) та ін.); розпорядження Міністерства шкільництва та народної освіти («Про надбавки за виховання адаптованих дітей» (№ 130.079-S13 від 11.11.1926 р.) та ін.); розпорядження шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі («Про інспектування материнських шкіл та дитячих притулків» (№ 4417 від 25.02.1925), «Про школи

для сліпих дітей в м. Мукачево» (№ 28.371 від 17.11.1923 р.), «Про навчання сліпих дітей» (№ 11.369 від 15.06.1925 р.), «Про курси для вчителів допоміжних шкіл» (№ 23.650 від 30.04.1928 р.) та ін.); оголошення («Про прийом на проживання в державних інтернатах при освітніх закладах» (№ 13.254 від 31.05.1923 р.), «Про зарахування дітей-інвалідів до дитячого будинку в м. Мукачеві» (1933 р.), «Програма засідання педагогічного гуртка учителів спеціальних шкіл» (1933 р.) та ін.); списки рекомендованих підручників (Список фахових книг для навчання абнормальної дитини (1931 р.), Інформаційна книга про опіку сліпих дітей (1935 р.) та ін.) тощо. Якщо «Урядовый вѣстникь школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси» містив нормативно-правову базу діяльності освітніх закладів, у тому числі й закладів інтернатного типу, то педагогічний часопис «Учитель» представляв собою фахове видання, в якому публікувалися здебільшого науково-педагогічні та методичні матеріали. Зокрема, це публікації інформаційного характеру (Довгун В. «Справозданє Чсл. Державного института слѣпых в Мукачевѣ за 1924/25. – ый шк. рок» (1925 р., № 7), «Статистика зашколованя школоповинних дітей» (1926 р., № 4-6), «Школа слѣпых в учебном році 1926-27» (1927 р., № 10) та ін.); з педагогіки (Мешко А. «О воспитаню глухонѣмых и о лѣчебной педагогіи взагалѣ» (1926 р., № 9-10; Свѣтлик П. «Выхованя слѣпых» (1927 р., № 4-5)), Чекан А. «О розвитку выхованя и научованя глухонѣмых» (1926 р., № 7-10) та ін.) психології (Тимканич И. «Психологичный розвиток глухонѣмых дѣтей» (1926 р., № 7-10), Зейкань И. «Пару слов о слѣпых» (1926 р., № 7-10), Свѣтлик П. «О дотыку слѣпых» (1926 р., № 7-10) та ін.), методики навчання (Довгун В. «Научованя слѣпых» (1926 р., № 7-10), Чекан А. «О методах научованя глухонѣмых» (1927 р., № 1), Свѣтлик П. «О научованю на письмочитаня слѣпых» (1927 р., № 6-7), Добей М. «Численє у школѣ слѣпых» (1929 р., № 1-2) та ін.). Вивчення змісту періодичних видань дозволить проаналізувати власне педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу.

Історико-педагогічне дослідження неможливе без використання енциклопедичних, довідникових та довідниково-статистичних видань. Вивчаючи

ретроспективу інтернатних закладів Закарпаття першої половини XX століття, вагомими є праці, які характеризуються узагальнюючим викладом історії нашого краю, де комплексно висвітлюються питання політичного устрою, економічного та соціального становища, розвитку та становлення культури, загальної та спеціальної освіти. До таких праць належить видання авторського колективу науковців під керівництвом І. М. Гранчака «Нариси історії Закарпаття. У ІІІ томах» (Ужгород,2003) [153; 154; 155], а також наукові праці С. В. Віднянського «Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців» (Ужгород, 1994) [13]; М. Вегеша, М. Токара, М. Басараба «Карпатська Україна в контексті українського державотворення» (Ужгород, 2008) [11]; Д. Д. Данилюка «Історія Закарпаття» (Ужгород, 2013) [26]; А. А. Олашина «Історія Закарпаття» (Мукачево, 1992) [158]; П. Стерчо «Карпато-Українська держава» (Львів, 1994) [273], які дозволяють визначити особливості демографічного, соціального, економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку краю досліджуваного періоду, зокрема визначити передумови становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті. Довідникове видання «Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область» (Київ, 1969) [59] містить економічні та історичні відомості, статистичну інформацію, дані про будівництво загальних та спеціальних шкіл у Закарпатській області.

Отже, на підставі аналізу документально-фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області можемо виокремити такі групи документів: 1) нормативні акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, територіальних управлінь освітою та соціальною опікою тощо); 2) установчі документи (статути, положення, посадові інструкції тощо); 3) звітна інформація (статистичні дані про кількість закладів інтернатного типу, вихованців, фінансові звіти та ін.); 4) навчально-виховна документація (класні журнали, табелі); 5) матеріали роботи конференцій, з'їздів, курсів підвищення кваліфікації працівників закладів інтернатного типу та ін.; 6) особові справи вихованців закладів інтернатного типу. Їх вивчення дозволяє системно й

ґрунтовно дослідити процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття, обґрунтувати соціально-педагогічні основи та тенденції їх розвитку на різних історичних етапах.

1.3. Теоретичні засади дослідження

Комплекс завдань переходу системи освіти на нову філософію розвитку постає й перед інтернатними закладами освіти. Зміна вектору суспільного розвитку й перехід до ринково-демократичних відносин супроводжує низка суперечностей, результатом яких є зниження рівня матеріального забезпечення населення, різке збільшення захворюваності дітей, поширення соціального сирітства, безпритульності, зростання дитячої злочинності, що вимагає від державних органів управління освітою, педагогічної науки, нових, нестандартних підходів у розв'язанні проблем освіти, оздоровлення, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей, які потребують особливих умов для забезпечення їх розвитку. Інтернатні заклади освіти завжди відігравали і відіграють важливу роль у розвитку педагогічної теорії і практики, оскільки вони є складовою частиною процесу вдосконалення системи освіти.

Важливою умовою для висвітлення теми нашого наукового дослідження є обґрунтування понятійно-термінологічного апарату, визначення його теоретико-методологічних засад, принципів та методів, які забезпечують достовірність результатів нашого науково-педагогічного дослідження.

Насамперед, окреслимо понятійно-термінологічний апарат дослідження, ключовими поняттями якого є: *заклади інтернатного типу, типи інтернатних закладів, соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку*.

На різних етапах суспільного розвитку в Україні існували групи дітей і підлітків, які потребували державної допомоги і підтримки. У зв'язку з цим державою створювалися особливі заклади суспільного виховання дітей (дитячі притулки, дитячі будинки, дитячі колонії, комуни, загальноосвітні школи-інтернати, санаторні школи-інтернати, школи соціальної реабілітації, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати тощо) [167].

Слово «інтернат» походить від латинського слова «internus», що в перекладі означає внутрішній. До закладів інтернатного типу відносяться заклади різного спрямування та профілю, що відображається різноманітністю понять у довідниковій та енциклопедичній літературі, які можемо співвіднести з поняттям «закладу інтернатного типу». За хронологією, найбільш повно поняття системи закладів інтернатного типу висвітлюється в Українській Радянській Енциклопедії [281]. Зокрема, в ній подано такі визначення досліджуваного нами поняття:

- *шкільний інтернат* – у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) гуртожиток при загальноосвітній школі для учнів 1-10 класів, які проживають на віддалі понад 3 км від школи. Учні забезпечуються безплатно всіма предметами загального вжитку, постільною білизною, гарячим триразовим харчуванням. Виховну роботу проводить вихователь, який має педагогічну освіту [281, стаття «Шкільний інтернат»];
- *школа-інтернат* – в СРСР з 1956 р. – загальноосвітня школа, в якій діти навчаються і живуть. В Українській Соціалістичній Радянській Республіці діють з 1957 року відповідно до «Положення про школи-інтернати» Міністерства освіти Української РСР. До школи-інтернату приймають дітей за бажанням батьків або осіб, що їх заступають. Навчання проводиться за планами й програмами середньої школи. Крім учителів, у школі-інтернаті працює штат вихователів. Поряд з навчальною проводиться піонерська й комсомольська, клубно-гурткова, суспільно корисна й трудова, ігрова й спортивна робота. В школі-інтернаті, крім навчальних приміщень, є навчально-виробничі майстерні, пришкільні дослідні ділянки, спортивні комплекси тощо. За утримання дітей батьки вносять незначну плату. Певна категорія дітей перебуває на повному державному забезпеченні [281, стаття «Школа-інтернат»].

Окрім понять «школа-інтернат» і «шкільний інтернат» в Українській Радянській Енциклопедії подаються окремі статті щодо діяльності спеціальних інтернатних закладів, зокрема:

- *спеціальні школи для аномальних дітей* – навчально-виховні установи системи Міністерства освіти СРСР для дітей з вадами психофізичного й

фізичного розвитку. Спеціальні школи профільовані залежно від дефекту учнів. В СРСР проводиться диференційоване навчання аномальних дітей у спеціальних школах 9 типів: спеціальних загальноосвітніх школах для розумово відсталих дітей; для слабочуючих і пізньооглухлих дітей; для глухих дітей; для дітей з тяжкими порушеннями мовлення; для слабозорих дітей; для сліпих дітей; для дітей з наслідками поліомієліту й церебральними паралічами та ін. Крім того, функціонує диференційована мережа вечірніх, очно-заочних спеціальних шкіл для дорослих з вадами слуху й зору. Спеціальні школи – установи інтернатного типу. У спеціальних школах навчання ведеться на основі спеціальних програм і методик. В усіх типах спеціальних шкіл учні за різні строки навчання здобувають середню або неповну середню (в допоміжній школі — початкову) освіту й виробничо-трудову підготовку [281, стаття «Спеціальні школи для аномальних дітей»];

- *допоміжна школа* – спеціальний навчально-виховний заклад для розумово відсталих дітей. Основний її контингент – діти-олігофрени в ступені дебільності. Як правило, допоміжна школа – заклад інтернатного типу. Навчання восьмирічне, ведеться за спеціальними програмами й відповідає приблизно змістові навчання в загальноосвітній початковій масовій школі. Допоміжна школа забезпечує і професійно-трудову підготовку. В допоміжній школі застосовують спеціальні корекційно-виховні заходи, спрямовані на подолання або ослаблення негативної дії дефекту. Учнів у допоміжну школу приймають на підставі висновків обласних (міських) медико-педагогічних комісій [281, стаття «Допоміжна школа»];
- *школа для глухих* – в СРСР навчально-виховний заклад інтернатного типу для дітей, позбавлених слуху і внаслідок цього – мови. Перебувають у системі загальнооосвітніх закладів Міністерства освіти. Навчання проводиться за спеціальними навчальними програмами й підручниками. Строк навчання — 13 років (підготовчий клас для глухих, які не виховувались у дитячому садку, і 12 основних класів). Учні здобувають знання в обсязі 8-річної загагальноосвітньої школи й відповідну виробничу кваліфікацію [281, стаття «Школа для глухих»];

- *школа для сліпих* – в СРСР навчально-виховний заклад інтернатного типу системи Міністерства освіти, де навчаються сліпі або діти з залишками зору (до 0,05). В школі для сліпих проводиться корекційно-педагогічна робота, спрямована на нормалізацію психічного й фізичного розвитку дітей, подолання вторинних відхилень у їхньому розвитку. Навчання в школі для сліпих здійснюється за програмами середньої загальноосвітньої школи. Строк навчання порівняно з масовою школою подовжено на один рік; є дев'ятирічні неповні середні школи-інтернати та середні загальносвітні трудові політехнічні школи-інтернати з виробничим навчанням, що, крім загальноосвітньої, дають професійну підготовку [281, стаття «Школа для сліпих»];
- *дитячий будинок* – в СРСР державний виховний заклад для дітей-сиріт або тих, які залишилися без піклування батьків, а також дітей, що потребують допомоги і захисту держави. Перші дитячі будинки на Україні з’явилися – 1919 року. В системі народної освіти є такі типи дитячих будинків: дошкільні загального типу, санаторні й спеціальні для хворих і аномальних дітей (для дітей 3-7 років), шкільні (для дітей 7-16 років) та дітей дошкільного й шкільного віку, до яких у першу чергу влаштовуються діти з однієї сім'ї – брати і сестри. У підпорядкуванні Міністерства соціального забезпечення для дітей-інвалідів є будинки-інтернати. Відповідно до постанови Кабінету міністрів СРСР 1977 р. «Про організацію загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, та про поліпшення матеріального забезпечення цих дітей у школах-інтернатах і дитячих будинках» 1978 р. створено перші школи-інтернати з дошкільними відділеннями. Їхнє завдання – дальше вдосконалення суспільного виховання вказаної категорії дітей, підготовки їх до життя й праці, створення найсприятливіших умов для їхнього всебічного розвитку й одержання ними середньої освіти [281, стаття «Дитячий будинок»].

У сучасному «Педагогічному словнику» С. У. Гончаренка школа-інтернат розглядається «як загальноосвітня школа, в якій діти навчаються і живуть» [21]. Разом з тим, у цьому ж словнику подаються визначення «спеціальні школи», «допоміжна школа», «школа для глухих», «школа для сліпих», які подібні

вищенаведеним визначенням. Але є також ряд понять, які мають власне трактування, як-от:

- *будинок дитини* – установа в системі Міністерства охорони здоров'я, яка здійснює громадське виховання дітей у віці до трьох років. У Будинок дитини приймаються діти-сироти, а також діти одиноких матерів [21, с. 46].
- *дитячий будинок* – державний заклад для дітей-сиріт і дітей, батьки яких не забезпечують догляду за ними. Діє 2 основних типи дитячих будинків: дошкільні – для дітей 3-7 років і шкільні – для дітей 7-18 років [21, с. 94].
- *дитячі притулки* – в царській Росії благодійні установи для опікування сиріт і дітей, покинутих батьками й залишених без догляду. Дитячі притулки виникли у XVIII столітті при монастирях. У Західній Україні, Буковині до 1939-1940 рр. існували під назвами «захоронок», «захистів», «сиротинці» тощо [21, с. 95].
- *спеціальна загальноосвітня школа* для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання, – державний заклад освіти, на навчання до якого дітей і підлітків направляють суди у встановленому законом порядку. Спеціальна школа покликана здійснювати соціальну реабілітацію учня, виховувати в нього розуміння загальнолюдських цінностей, громадянську позицію, готувати до активної трудової діяльності, забезпечувати правове виховання [21, с. 316].

Сучасні реаліїї поставили перед нашою державою нові освітні вимоги, реалізація яких знайшла відображення в законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», державних програмах «Освіта» (Україна XXI століття), «Діти України», Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті. Названими основними документами законодавчо закріплені прогресивні зміни, що відбулися в освітній політиці в період становлення незалежної української державності, і одночасно накреслено нові завдання щодо подальшого розвитку системи освіти. Відповідальність держави й суспільства зростає, коли мова йде про освіту соціально незахищених дітей.

У Положенні «Про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», затвердженому Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 року за № 995/557, визначаються такі типи інтернатних закладів:

- дитячий будинок – навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку;
- загальноосвітня школа-інтернат – навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію обдарованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;
- загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують тривалого лікування [187].

Закон України «Про загальну середню освіту» регламентує можливість здобуття загальної середньої освіти в інтернатах з частковим або повним утриманням здобувачів освіти. Так, п. 4 Закону визначає, що в системі спеціалізованої освіти здобуття загальної середньої освіти забезпечують такі школи-інтернати:

- спеціалізована мистецька школа (школа-інтернат) – заклад спеціалізованої освіти I-III або II-III ступенів мистецького профілю;

- школа-інтернат (ліцей-інтернат) спортивного профілю – заклад спеціалізованої освіти I-III або II-III ступенів спортивного профілю (заклад із специфічними умовами навчання);
- науковий ліцей, науковий ліцей-інтернат – заклад спеціалізованої освіти II-III або III ступеня наукового профілю [186].

Діяльність закладів спеціалізованої освіти визначається положеннями, що затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування особистості дитини та реалізують державну політику у відповідній сфері.

Забезпечення освітніх потреб дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та дітей, які потребують тривалого лікування, забезпечується спеціальними і санаторними інтернатними закладами в установленому законодавством порядку. Так, Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778, визначено, що освіта учнів у спеціальних школах (школах-інтернатах) проводиться за висновком відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій у порядку визначеному МОН України (п. 24), а освіта учнів у загальноосвітніх санаторних школах (школах-інтернатах) проводиться на підставі висновку лікарсько-консультативної комісії дитячої поліклініки і відповідного профільного лікаря в порядку, встановленому МОН та МОЗ, на період, визначений закладом охорони здоров'я (п. 23) [188].

У зв'язку з прийняттям 5 вересня 2017 року нового Закону України «Про освіту» [191], внесено окремі пункти щодо вдосконалення нормативно-правового поля вже існуючих документів, які регламентують діяльність шкіл-інтернатів. Зокрема, у прикінцевих та перехідних положеннях цього Закону (розділ XII), пункті 3, підпункті 7 передбачено, що «існуючі школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги, перетворюються до 31 грудня 2021 року у дитячі будинки та переходять у підпорядкування центрального органу виконавчої влади у сфері соціального захисту або в заклади дошкільної, середньої освіти,

інші заклади освіти чи соціального захисту за рішенням обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міських рад міст Києва та Севастополя». Також законом пропонується внести, згідно пункту 4, підпункту 2 зміни до таких законодавчих актів України:

1) Закону України «Про загальну середню освіту»:

ст. 8 Заклад загальної середньої освіти – «заклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності можуть мати у своєму складі структурні підрозділи, у тому числі філії, інтернати з частковим або повним утриманням здобувачів освіти, у тому числі за рахунок засновника»;

ст. 9. Типи закладів освіти, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти – п. 2 «здобуття повної загальної середньої освіти забезпечують також такі заклади освіти: спеціальна школа – заклад загальної середньої освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; санаторна школа – заклад загальної середньої освіти з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування; школа соціальної реабілітації – заклад загальної середньої освіти для дітей, які відповідно до рішення суду потребують особливих умов виховання; навчально-реабілітаційний центр – заклад загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку. Зазначені заклади освіти можуть функціонувати на одному і на декількох рівнях загальної середньої освіти. Положення про зазначені заклади освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України, п. 4. «у системі спеціалізованої освіти здобуття загальної середньої освіти забезпечують: спеціалізована мистецька школа (школа-інтернат) – заклад спеціалізованої освіти I-III або II-III ступенів мистецького профілю; школа-інтернат (ліцей-інтернат) спортивного профілю – заклад спеціалізованої освіти I-III або II-III ступенів спортивного профілю (заклад із специфічними умовами навчання). Положення про заклади спеціалізованої освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у відповідній сфері»;

ст. 48 Набрання чинності цим Законом – п. 3 [1] «до 1 вересня 2018 року Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним державним адміністраціям, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям і органам місцевого самоврядування забезпечити: зміну типу підпорядкованих шкіл-інтернатів (крім закладів середньої освіти для дітей з порушенням інтелектуального розвитку) на гімназію, ліцей відповідно до вимог цього Закону із збереженням у складі цих закладів освіти інтернатів з частковим або повним утриманням учнів (вихованців) за рахунок засновника (засновників). Припинення функціонування інтернатів у складі таких закладів можливе лише після вирішення в установленому порядку питання здобуття учнями (вихованцями) освіти та/або отримання відповідних соціальних послуг за місцем їхнього проживання (реєстрації) чи місцем проживання (реєстрації) їхніх батьків; створення обласних (міських – у містах Києві та Севастополі) ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти, а також районних, міських (районних у містах) інклюзивно-ресурсних центрів, у тому числі в об'єднаних територіальних громадах, шляхом реорганізації існуючої мережі психолого-медико-педагогічних консультацій. Кабінету Міністрів України упродовж трьох місяців з дня набрання чинності Законом України «Про освіту» затвердити Положення про ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти та інклюзивно-ресурсний центр»;

2) Закон України «Про дошкільну освіту» [184]:

ст. 12 Типи дошкільних навчальних закладів, п. 3. – «для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційної та лікувально-відновлювальної роботи при спеціальних школах (школах-інтернатах), санаторних школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах можуть створюватися їхні структурні підрозділи – дошкільні групи»;

3) Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [189]:

ст. 59 Грантова підтримка наукової і науково-технічної діяльності за рахунок коштів державного бюджету – «частину першу після слова «конкурентоспроможності» доповнити словами «закладів спеціалізованої освіти наукового профілю (наукових ліцеїв, наукових ліцеїв-інтернатів)»; абзац другий

частини третьої доповнити словами «а також заклади спеціалізованої освіти наукового профілю (наукові ліцеї, наукові ліцеї-інтернати)».

Як бачимо, в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту», розширено заклади інтернатного типу за типами (ліцей-інтернат, гімназія-інтернат), за рівнями (дошкільні групи при спеціальних школах-інтернатах, санаторних школах-інтернатах, навчально-реабілітаційних центрах), акцентується необхідність підвищення їх конкурентоспроможності, зокрема закладів спеціалізованої освіти (наукових ліцеїв-інтернатів) тощо.

У контексті нашого дослідження актуальним є поняття «сирітство». У будь-якому суспільстві й будь-якій державі на всіх історичних етапах його розвитку існували й існують діти, які залишаються без піклування батьків. Сирітство – це соціальне явище, що характеризується наявністю дітей, які залишилися без піклування батьків. Історія сирітства, динаміка кількості сиріт, форм піклування про них та ставлення до них – це дзеркало життя суспільства, його політики, економіки, моральності й духовності [77, с. 113]. Дитиною-сиротою є дитина, в якої померли або загинули і батько, і мати чи хтось із них; дитина, яка залишилася без піклування батьків у зв’язку з конкретними причинами, до яких відносяться: позбавлення батьківських прав; відібрання дітей без позбавлення батьківських прав; визнання батьків судом недієздатними чи безвісно відсутніми; відбування батьками покарання в місцях позбавлення волі; знаходження батьків під вартою під час попереднього слідства у зв’язку зі скоєними злочинами; довготривала хвороба батьків або довгострокове відрядження; нещасні випадки, стихійні лиха, при яких загинули особи, у яких на вихованні були діти; при появленні хронічних алкоголіків, наркоманів, у яких є діти [91, с. 9]. У досліджуваний нами період – перша половина ХХ століття - термін «дитина-сирота» застосовувався відносно дітей, в яких померли батьки, а також відносно дітей, яких при народженні покинули батьки, про що було зазначено у тогочасних нормативних документах (Закон VIII «Про державні дитячі притулки» (1901), Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921)).

Конвенція ООН «Про права дитини», визнаючи пріоритет інтересів дитини в суспільстві, наголошуючи на недопустимості її дискримінації за будь-якими ознаками чи мотивами та праві кожної дитини на сімейне виховання і батьківське піклування, водночас зазначає, що держава має забезпечувати відповідну турботу про дитину, якщо батьки цього не роблять. Тезу міждержавного документа підтверджено і Конституцією України. Тобто відповідальність за долю дитини, її розвиток і майбутнє бере на себе держава [91, с. 16].

В Україні функціонує державна система соціально-виховних інститутів, призначення яких – забезпечити оптимальні умови життєдіяльності дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, залежно від віку та стану здоров'я дитини. Державні установи, що опікуються цими проблемами, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству праці та соціальної політики України.

Так, для утримання дітей віком від народження до 3-4 років функціонують *будинки дитини,* що підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я України. Працівники будинку дитини забезпечують збереження життя дітей, які залишилися без батьківської опіки, прищеплюють їм навички, характерні для дітей трьох-чотирьохрічного віку, здійснюють їх навчання, виховання. До будинків дитини на виховання направляються діти віком від народження до 3-4 років, які залишилися без батьківського піклування, з багатодітних сімей та сімей з незадовільними побутовими умовами, а також діти з тяжкими вадами в розвитку [162, с.77].

Діти, яким виповнюється три-чотири роки, переводяться до *дитячих будинків*, які підпорядковуються Міністерству освіти і науки України. У таких будинках виховуються діти від 3 до 7 років [162, с.77]. Діти, яким виповнюється три роки і які не були до цього часу усиновлені, перед направленням до дитячого будинку проходять медико-педагогічну комісію, яка дає висновок щодо стану їх здоров'я та психічного розвитку. У разі, коли діти мають патологію в розвитку, що діагностується в трирічному віці, вони

направляються до *дитячих будинків-інтернатів* для дітей з вадами розвитку, які підпорядковані Міністерству праці та соціальної політики України.

У сім років діти також проходять медико-педагогічну комісію і їх згідно зі встановленим діагнозом розподіляють у різні типи *шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*. У школах-інтернатах вони виховуються і навчаються від 7 до 14-15 років (до закінчення 9 класів) або до 16-17 (11 класів) [162, с.77].

Існуюча державна система опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, передбачає як мінімум два переходи дитини з одного закладу до іншого. Кожний такий перехід із закладу в заклад, травмує психіку дитини, оскільки вона відривається від оточення, до якого звикла, вихователів, друзів і потрапляє в нову, незвичну обстановку. Особливо складно відбувається перехід у 7 років, коли діти потрапляють із дитячих будинків до великих шкіл-інтернатів з власними порядками і взаєминами між вихователями та вихованцями, між старшими та молодшими дітьми.

У зв’язку з цим, на підставі Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в Україні функціонують *дитячі будинки змішаного типу*, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, в яких можуть виховуватися діти дошкільного та шкільного віку (від 3 до 16-17 років) [162, с.77]. Дитячі будинки змішаного типу мають ряд переваг у плані виховання таких дітей. У них дитина виховується досить тривалий час і звикає до встановленого режиму життєдіяльності. Дитина не переживає психічного стресу, як це буває у випадку, коли її в 7 років з дошкільної установи переводять до школи-інтернату.

Також одним із ефективних шляхів розв’язання проблеми сирітства в Україні є організація різних форм родинного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Це, насамперед, упровадження відносно нових форм сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського нагляду, таких як *дитячий будинок сімейного типу* та *прийомна*

сім'я. Дитячий будинок сімейного типу являє собою окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або однієї особи, котра не перебуває в шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, від 1 до 4 дітей для виховання і спільного проживання. Загальна кількість рідних та прийомних дітей у сім'ї не повинна бути більше п'яти осіб [28, с. 35].

Отже, в Україні система державної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування, побудована таким чином, щоб дитині від народження до повноліття був наданий догляд у державних установах, завданням яких є утримання, виховання, надання дітям професійних навичок, підготовки їх до самостійного життя. Таким чином, на сьогоднішній день, згідно українського законодавства, інтернатними закладами є: дитячі будинки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; загальноосвітні школи-інтернати; спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів; спеціальні школи-інтернати для дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку; навчально-реабілітаційні центри та санаторні школи-інтернати усіх типів і форм власності (рис. 1.3.1).

Пріоритетними завданнями виховання дітей у інтернатних закладах є завдання, вирішення яких забезпечує повноцінну участь дитини в подальшому житті в усіх сферах соціальних відносин: економічній, політичній, духовній:

1) формування соціальної грамотності, тобто комплексу політичних, економічних, правових, психологічних знань та вмінь, які забезпечують адекватне включення в систему соціальних відносин та реалізацію функції соціального самозахисту;

2) виховання сім'янина. Формування необхідних здібностей для побудови власної родини, в якої реалізується зріле сприйняття шлюбних відносин, на основі усвідомленої материнської та батьківської позиції;

Рис.1.3.1 Типи сучасних інтернатних закладів

3) виховання готовності до трудової діяльності: розвиток різноманітних здібностей вихованців, підготовка їх до вибору професії; економічна підготовка, яка дозволяє самостійно реалізувати свої життєві плани;

4) формування конкурентоздатної особистості, тобто оволодіння молодою людиною певними засобами поведінки реалізації своїх намірів на право зайняти більш значуще для нього місце у суспільстві;

5) громадянське виховання, яке формує у вихованців усвідомлення громадянської відповідальності, патріотичних відчуттів, готовності до участі в управлінні суспільством та державою;

6) формування моральних цінностей і гуманістичної позиції у взаємодії з людьми, готовності до надання допомоги людям та інших моральних вчинків;

7) виховання готовності до здорового способу життя, який включає раціональне харчування, регулярні заняття фізичною культурою і спортом, культуру сімейних стосунків, стійке негативне ставлення до шкідливих звичок [165].

З метою досягнення поставленої мети дослідження, вважаємо також за необхідне визначити сутність поняття *«соціально-педагогічні основи»*, що дозволить нам чітко виокремити як соціальні, так і педагогічні умови, що сприяли становленню та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті. Зазначимо, що в педагогічному словнику С. У. Гончаренка тлумачення понять «соціальні основи/умови», «педагогічні основи/умови» відсутні [21].

Отже, найперше наше завдання полягає в з'ясуванні змісту поняття «основа». Синонімами до нього виступають слова «фундамент», «база», «засади», «підстави», «підвалини» тощо. В Академічному тлумачному словнику української мови (1970 - 1980) подані такі значення цього слова: «Те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується»; «Головні засади, підвалини чого-небудь»; «Джерело, база виникнення, розвитку чого-небудь»; «Головна умова, запорука чого-небудь» [267] У філософському енциклопедичному словнику поняття «основа» трактується як «достатня умова для чого-небудь: буття, пізнання, думки, діяльності. Наприклад, основи матеріальних явищ – це їх причини, основи поступків – їх мотиви, основи суджень – інші судження або досвід» [312, стаття: Основа]. Як бачимо, одне з трактувань сутності поняття «основа» полягає в розумінні його як умови, тобто «того, від чого залежить щось інше (що обумовлюється); істотного компоненту комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), з наявності якого за необхідністю випливає існування даного явища… Найчастіше умови розглядаються як щось зовнішнє для явища, на відміну від більш широкого поняття «причини», що включає як зовнішні, так і внутрішні фактори» [312, стаття: Основа].

Отож, виходячи з вищезазначеного, під *соціальними основами/умовами* становлення та розвитку закладів інтернатного типу виступають зовнішні чинники, зумовлені: рівнем соціально-економічного розвитку суспільства в

певний історичний період, демографічними, етнічними, культурологічними показниками його розвитку, рівнем розвитку соціальних інститутів, державною політикою, дотримання прав і свобод громадян конкретної держави, – що визначають соціальну необхідність виникнення закладів інтернатного типу. Під *педагогічними основами/умовами* становлення та розвитку закладів інтернатного типу виступають зовнішні чинники, зумовлені рівнем розвитку педагогічної теорії та практики, поширенням освіти та шкільництва, нормативно-правовим забезпеченням закладів соціальної опіки та піклування над дітьми, наявністю педагогічних кадрів, здатних забезпечувати всебічний та гармонійний розвиток дітей, які перебувають у закладах інтернатного типу тощо.

Таким чином, *«соціально-педагогічні основи» процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу* ми розуміємо як сукупність: *соціальних* (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, розвиток соціальних інститутів, державна політика в сфері соціальної опіки над дітьми, законодавче поле для створення закладів інтернатного типу, діяльність благодійних організацій та громадських об’єднань) і *педагогічних* (організація освітньо-виховної діяльності інтернатних закладів різних типів, нормативно-правове забезпечення діяльності закладів соціальної опіки, підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, зміст освіти та виховання в закладах інтернатного типу) умов, які призвели до змін у діяльності закладів інтернатної освіти в залежності від соціальної та освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в першій половині ХХ століття (рис. 1.3.2.). Під процесом становлення і розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті періоду першої половини ХХ ст. ми розуміємо наслідково-залежні перетворення в їх організації, підпорядкуванні, управлінні, структурі, змісті діяльності, що детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону.

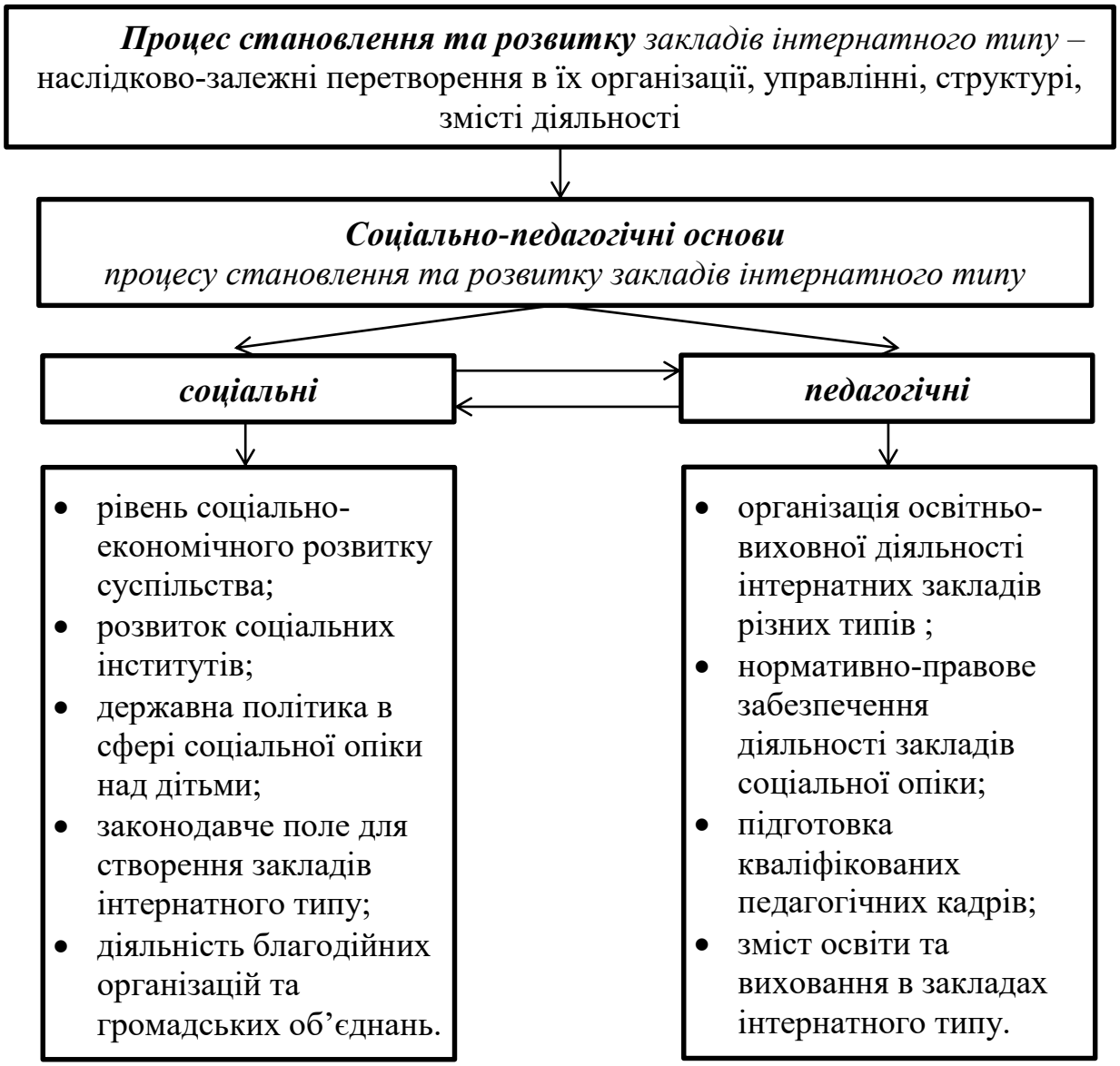

Рис. 1.3.2. Соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті

Важлива роль у нашому науковому дослідженні належить проблемі періодизації, оскільки хронологічні рамки визначаються 1901 – 1945 рр. Працюючи над здійсненням періодизації процесу становлення і розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття ми використовували науковий доробок щодо питання періодизації історико-педагогічних досліджень Н. Гупана, Н. Дем'яненко, І. Зайченка, О. Сухомлинської та ін. Так, сучасна авторка багатьох історико-педагогічних досліджень та розробник методології

історико-педагогічних досліджень О. Сухомлинська стосовно цього питання зазначає, що «проблема періодизації розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів, – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання. Вона потребує досконалого знання про об'єкт дослідження, про суміжні з ним науки… Від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [278, с. 47]. Н. Гупан трактує «періодизацію» як «логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. Така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [25, с. 19]. Разом з тим, ми абсолютно погоджуємося й виходимо із висновків О. Сухомлинської щодо необхідності розглядати періодизацію в контексті того, що «освітній простір знаходиться здебільшого в соціальній сфері, відображає соціальні, політико-правові, економічні й ідеологічні процеси. Саме вони вкупі з педагогічними процесами задають параметри шкільної політики, функціонування освіти і виступають фундаментом для періодизації розвитку школи» [278, с. 48], а в нашому випадку – періодизації становлення та розвитку закладів інтернатного типу.

Перша половина XX ст. відзначена тим, що територія сучасного Закарпаття територіально входило до складу трьох державних утворень – Австро-Угорщини (до 1919 р.), Чехословаччини (1919-1938 рр.) та Угорщини (1939-1944 рр.), кожне з яких характеризувалося конкретними особливостями соціального, економічного, суспільно-політичного та культурного та світнього життя. Незважаючи на те, що політичні системи вищезазначених державних утворень були різними, відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади, в структурі суспільно-політичної діяльності кожної держави особливе місце відводилось здійсненню обов'язкової державної політики щодо вирішення питання соціальної підтримки, навчання та виховання дітей-сиріт, дітей,

позбавлених батьківського піклування, а також дітей з вадами фізичного та психічного характеру. Проаналізувавши дописи історичних джерел досліджуваного періоду, систематизувавши певну кількість архівних матеріалів щодо регламентування діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті на початку XX століття, слід зазначити, що хронологічно першою в розробці законодавства відносно заснування, становлення та розвитку інтернатних закладів на території Закарпаття була влада Австро-Угорщини. У 1867 році Угорщина домоглася рівних прав з Австрією, і була створена Австро-Угорська монархія [153, с. 292], яка призвела до ряду перетворень, серед яких – офіційне оголошення національної рівності у закладах державного значення, судах, школах тощо. Гостра економічна занедбаність в кінці XIX – на початку XX століття породила масову еміграцію населення до інших країн. «Більшість емігрантів, – як зазначається в дослідженні А. Олашина, – складали малоземельні селяни, ремісники, лісоруби. Таким чином, у 1899-1913 роках з території Закарпаття емігрувало понад 120 тисяч жителів. З 1870-го до 1920-го року чисельність закарпатців-емігрантів складала 420 тисяч людей» [158, с. 86]. З початком І Світової війни становище жителів краю сильно погіршилося. Адже в перші дні проходження воєнних операцій економіка краю значно занепала, народ Закарпаття накрила хвиля різних епідемій, доросле чоловіче населення проходило мобілізацію. Залишені без догляду та будь-якої батьківської підтримки діти, змушені були самостійно дбати про домашнє господарство або вдаватися до жебракування, покинувши власні домівки. Отже, за час перебування Закарпаття під упливом Австро-Угорської влади відбулося чимало змін та соціально-політичних переворотів, які виступили детермінантами необхідності створення закладів інтернатного типу. Нижня хронологічна межа нашого дослідження зумовлена тим, що угорський уряд ще на початку XX століття розпочав роботу над розробкою нормативно-правової бази, яка регламентувала діяльність щодо заснування, розвитку та становлення закладів інтернатного типу. В цьому напрямку визначальними стали два основні закони – Закон VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.) [372] та Закон XXI «Про дітей, які досягли 7-річного

віку та потребують державної допомоги» (1901 р.) [370]. Після завершення Першої світової війни відбувся територіальний перерозподіл кордонів багатьох європейських держав, у тому числі й Австро-Угорщини, до складу якої входила сучасна територія Закарпаття. У результаті рішень Паризької мирної конференції у Версалі [55, с. 50], відповідно до Сен-Жерменської угоди від 10 вересня 1919 р. та Тріанонської угоди від 4 червня 1920 р. [46, с. 30-31, 480], закарпатські землі ввійшли до складу нового державного утворення – Чехословацька Республіка. Зокрема, була утворена єдина адміністративно-територіальна одиниця – Підкарпатська Русь з центром у м. Ужгород, яка Конституцією Чехословаччини § 3, п. 2 визначалася як суб'єкт, наділений «найширшою автономією, узгоджуваною з єдністю Чехословацької республіки» [195, арк. 35]. Але тільки 11 жовтня 1938 р. Чехословацький уряд все-таки надав декларовану Конституцією автономію закарпатському краю, що дозволило розпочати підготовку до виборів першого сейму Карпатської України. 15 березня 1939 р. сейм проголосив незалежність Карпатської України, яка стала республікою на чолі з президентом А. Волошиним [73, с. 242-243], яка проіснувала всього кілька днів й надалі угорські війська ввійшли до Карпатської України з метою повернути закарпатські землі до складу своєї історичної батьківщини – Угорщини, до складу якої вони входили до 1919 р. [158, с.137-138]. Отже, закарпатські землі опинилися в складі Угорщини, що знову призвело до ряду змін суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього характеру. У складі Угорщини Закарпаття перебувало впродовж ІІ Світової війни. У листопаді 1944 р. після завершення воєнних дій відбулося приєднання закарпатських земель до Радянської України шляхом прийняття на І-ій конференції комуністичної партії Закарпатської України Резолюції про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною [279, с. 443-445]. Разом з адміністративно-територіальними змінами, відбулися зміни в сфері освіти, шкільництва й соціальної опіки. 20 квітня 1945 року був прийнятий «Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави» (додаток А), у якому зазначається: «§1 Навчання та виховання молодіжі на території Закарпатської

України є справою держави, якій приналежить найвище управління всього виховання, навчання, догляд за ним … §2 Школи всіх категорій та ступенів, а також дитячі садки – матерські школи, захорони на території Закарпатської України є державними. Будинки і приналежне до них все рухоме та нерухоме майно, яке дотепер знаходилося в користуванні шкіл і шкільних гуртожитків, служать і надалі для потреб школи» [282, арк. 1]. Саме ці події й зумовили вибір верхньої хронологічної межі нашого дослідження – 1945 рік – прийняття Народною Радою Закарпатської України «Декрету про перехід шкільного виховання у відання держави», що зумовило перебудову закладів опіки для дітей-сиріт та інших закладів інтернатного типу Закарпаття за радянським взірцем.

Отже, з метою здійснення періодизації становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття можемо виокремити три етапи (рис. 1.3.3):

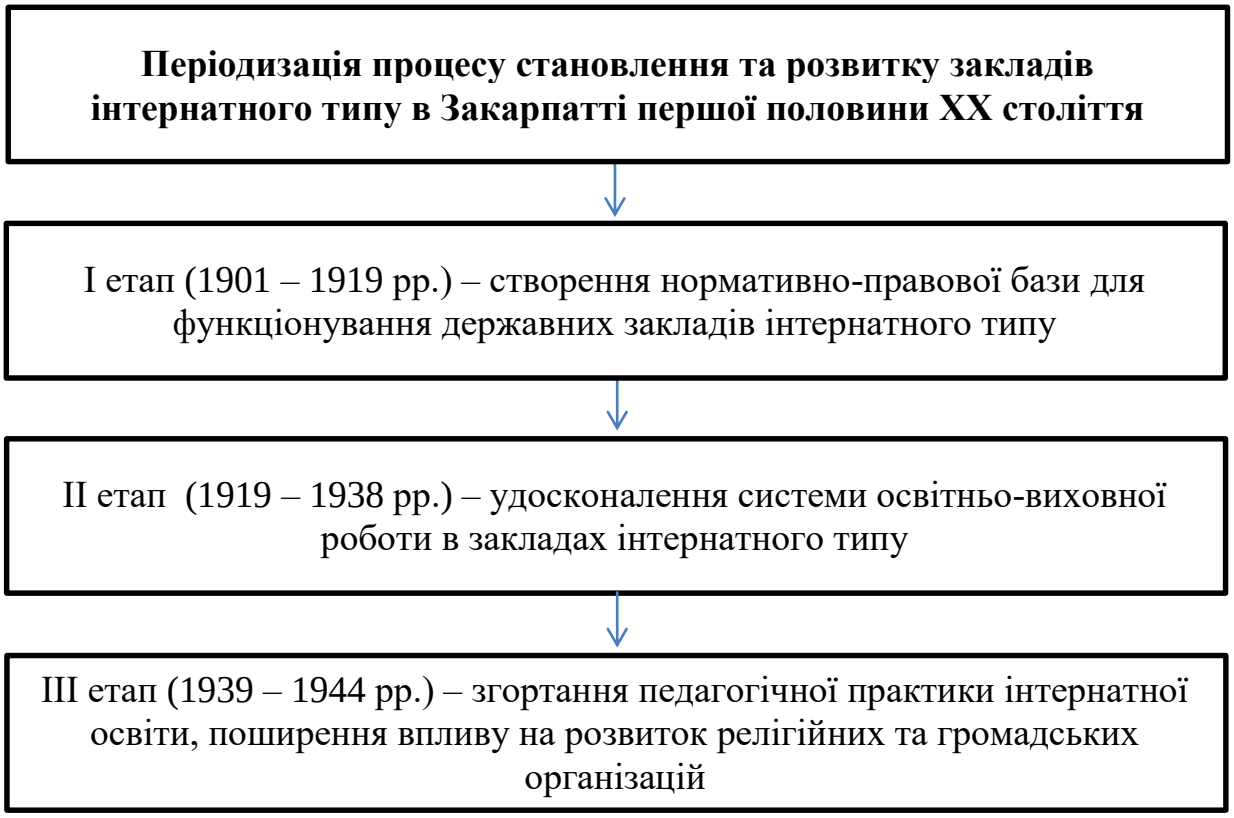

Рис. 1.3.3. Періодизація процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття

Предметом нашого дослідження є соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття, комплексне вивчення якого можливе шляхом використання міждисциплінарних наукових підходів та методів дослідження. Зокрема, серед основних підходів ми виокремлюємо: системний, хронологічний, формаційний, цивілізаційний, синергетичний. На нашу думку, для всебічного дослідження процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті означеного періоду першочерговим є застосування *системного підходу*, «завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем» і який «спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину» [21, с. 305]. Під час вивчення соціальних об'єктів, а заклади інтернатного типу саме відносяться до таких, варто використовувати системний підхід «і як теорію, і як метод пізнання» [314, с. 537]. Ключовим поняттям системного підходу є поняття «система» – система інтернатних закладів, яка може розглядатися з різних точок зору (типів, структури, форм організації), характеризується певним системоутворюючим параметром (соціальна опіка та піклування про дітей) і завжди знаходиться у певному середовищі (суспільно-політичному, соціально-економічному, освітньому). Системний підхід дає можливість трактувати інтернатні заклади освіти як «одну із підсистем глобального або локального суспільства. Ця підсистема поряд з іншими підсистемами «працює» на реалізацію суспільних цілей» [10, с. 28]. Процес становлення та розвитку системи закладів інтернатного типу та системи інтернатної освіти ми розглядаємо під кутом забезпечення причинно-наслідкових зв'язків між суспільно-політичними, соціально-економічними та освітніми змінами, які мали місце в житті Закарпаття в першій половині XX століття.

Оскільки ми здійснюємо історико-педагогічне дослідження, то опора на *хронологічний підхід* дозволяє в чіткій послідовності відстежити зміни, які мали місце в процесі становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття в різні історичні періоди і сприяє розробці періодизації їх становлення та розвитку.

Системний та хронологічний підходи варто застосовувати в якості єдиного системно-хронологічного підходу.

Зважаючи на те, що розроблена нами періодизація охоплює історичні періоди перебування Закарпаття в складі різних країн і, відповідно особливості їх суспільно-політичного, соціально-економічного та освітнього життя по різному впливають на процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу, то доцільним є застосування формаційного (універсальне розуміння всесвітньої історії як єдиного лінійно-поступального природно-історичного процесу послідовної зміни суспільно-історичних формацій) та цивілізаційного (розглядається сукупність усіх форм життєдіяльності дитини (людини) тієї чи іншої цивілізації – матеріальних, ідейних, культурних, релігійних тощо) підходів. Щодо *формаційного підходу* М. Богуславський зазначав, що «об'єктивні фактори (соціально-економічні та ідеологічні) значною мірою визначали розвиток педагогіки, системи освіти в різні часи і в різних країнах…» [7, с. 38]. А О. Сухомлинська підкреслювала вагомість *цивілізаційного підходу* в історико-педагогічних дослідженнях: «…Цивілізаційні, як і формаційні концептуальні засади, охоплюють, як правило, великі регіональні і часові відрізки й можуть бути адекватно застосовані в загальних, великих працях, що охоплюють значний період часу» [278, с. 22]. Вважаємо, що і формаційний, і цивілізаційний підходи дозволяють нам дослідити ті соціально-педагогічні умови, які були характерними для процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття упродовж першої половини ХХ століття в контексті державно-територіальних змін.

Останні наукові дослідження М. Богуславського [7], А. Євдотюк [49], В. Лутая [315], М. Романенка [262] засвідчують ефективність використання в історико-педагогічних дослідженнях синергетичного підходу (від старогрецького «синергія» – який діє разом, співпраця). Адже, «освітні системи, – як зазначає А. Євдотюк, – реагуючи на зміни в навколишньому середовищі та адаптуючись до них, мають свою логіку і темпоритм руху, тому взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів і є ключем до напрямів, темпів і характеру змін у сфері

освіти» [49, с. 7-8]. Отож, застосування синергетичної моделі дозволить нам здійснити аналіз проблем становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті досліджуваного періоду в розрізі причин та механізмів їх виникнення, рівнів взаємодії закладів інтернатного типу з оточуючим середовищем, визначити оптимальні умови їх функціонування.

У процесі виконання дисертаційного дослідження ми використовували комплекс методів дослідження, серед яких: історико-генезисний, структурно-функціональний, історико-компаративістський, парадигмальний та ін. методи дослідження. Застосування *історико-генезисного* методу забезпечує аналіз педагогічної думки та освітньої практики під кутом зору виявлення загальних тенденцій розвитку закладів інтернатної освіти та виховання як соціальної системи, адже «в рамках цієї системи виділяються найбільш характерні риси освітніх систем певної епохи, певної історико-культурної спільноти, а також локальних освітніх систем, що залишили значний слід в історії» [262, с. 127]. Цей метод (розподіл феномену минулого, що поділяється на складові) забезпечує розробку структури нашого дослідження та визначення етапів становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті. *Структурно-функціональний метод*, окрім ідей і теорій, включає й певну систему цінностей, функціональних імперативів, системно-інституційних характеристик суспільства, зокрема інституту соціальної опіки та піклування про дітей, і механізми його взаємозв'язку з соціальним середовищем. Цей метод використовуємо з метою системного бачення досліджуваної проблеми та характеристики окремих історичних епох розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті (австро-угорської, чехословацької, угорської доби) в процесуальному вигляді, що дасть можливість зрозуміти закономірності повторюваності окремих освітніх компонентів та внутрішню логіку змін. *Історико-компаративістський метод* «дає змогу виділити спільні риси, закономірності, тенденції розвитку, відділити загальне від конкретного і специфічно індивідуального розвитку освітніх систем. Результати застосування цього методу значною мірою визначають і можливості застосування методу проектування при визначенні тенденцій розвитку парадигмальних основ

сучасної освіти та освіти в найближчому майбутньому» [262, с. 45]. У рамках нашого дослідження цей метод ми використовуємо для розробки періодизації, виявлення процесуальних та змістових аспектів соціально-педагогічних основ становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті, формулювання висновків. На важливість застосування *парадигмального методу* при виконанні історико-педагогічного дослідження вказує О. Сухомлинська, оскільки він «дає змогу науковцям та практикам виявити, сформулювати й описати цілісні моделі освіти, тобто внутрішню логіку досліджуваного предмета як системи бінарних опозицій» [278, с. 24]. Його ми використовуємо для аналізу й порівняння законодавства, що пропонувало нову модель соціального виховання та освіти дітей-сиріт та дітей, які потребували особливих умов виховання, її парадигму (сукупність переконань, цінностей).

Здійснюване нами дослідження соціально-педагогічних основ становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття базується на принципах історизму, об'єктивності, системності тощо. Принцип історизму враховується при вивченні сучасного стану досліджуваного предмету (соціально-педагогічні основи розвитку закладів інтернатного типу), виокремленні періодів у процесі розвитку і змін у конкретних умовах на певному етапі та перспективи розвитку. Принцип об'єктивності застосовується задля всебічного врахування умов (позитивних та негативних), причин (суспільно-політичних, соціально-економічних, освітніх), змісту діяльності закладів інтернатного типу. Принцип системності забезпечує розгляд процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу як динамічний і цілісний процес, що тісно пов'язаний з середовищем.

Висновки до першого розділу

З метою вивчення стану розроблення проблеми та визначення основних напрямків дослідження нами була систематизована науково-педагогічна література та архівні джерела. Відповідно до тенденцій наукових досліджень у сфері вивчення проблеми становлення та розвитку закладів інтернатного типу,

нами виділено три напрями: 1) висвітлення проблеми становлення та розвитку закладів інтернатного типу в історичній ретроспективі; 2) організація освітнього процесу в закладах інтернатного типу; 3) дослідження генези становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті.

Аналіз сучасних історико-педагогічних досліджень (монографій, дисертацій, публікацій) засвідчив, з одного боку, актуальність питання розвитку та модернізації діяльності закладів інтернатного типу в умовах поліетнічного регіону та наявність ґрунтовного досвіду її реалізації в дитячих притулках, закладах інтернатного типу, альтернативних формах організації виховання дітей-сиріт Закарпаття першої половини ХХ століття, а з іншого – відсутність цілісного дослідження, де б визначались соціально-педагогічні основи становлення закладів інтернатного типу Закарпаття, з'ясовувались їх місце і роль у системі освіти державних утворень, до складу яких входило Закарпаття в різні історичні періоди, визначалися зміст, провідні тенденції і особливості адміністративно-організаційного устрою тощо. Отож, вивчення науково-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень засвідчує, що проблема обґрунтування цілісного процесу становлення і розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття не була предметом системного вивчення.

На підставі аналізу документально-фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області можемо виокремити такі групи документів: 1) нормативні акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, територіальних управлінь освітою та соціальною опікою тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість закладів інтернатного типу, вихованців, фінансові звіти); 3) навчально-виховна документація (класні журнали, табелі); 4) матеріали роботи конференцій, з’їздів, курсів підвищення кваліфікації працівників закладів інтернатного типу, посадові інструкції; 5) особові справи вихованців закладів інтернатного типу. Архівні фонди дають вичерпну інформацію про діяльність різноманітних закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. Всього нами опрацьовано понад 170 справ, серед яких: 4 фонди, 16 справ стосуються Австро-Угорського періоду; 8 фондів,

135 справ – періоду Чехословацької республіки; 5 фондів, 27 справ – Угорського період; 2 фонди, 8 справ – радянського періоду. Їх вивчення дозволяє системно й ґрунтовно дослідити процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття, обґрунтувати соціально-педагогічні основи та тенденції їх розвитку на різних історичних етапах.

На підставі понятійно-термінологічного аналізу науково-довідникової літератури, праць українських та зарубіжних науковців визначено ключові поняття і терміни дослідження: заклад інтернатного типу, соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу. Сутність поняття «соціально-педагогічні основи» процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу ми розуміємо як сукупність *соціальних* (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, розвиток соціальних інститутів, державна політика в сфері соціальної опіки над дітьми, законодавче поле для створення закладів інтернатного типу, діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань) і *педагогічних* (організація освітньо-виховної діяльності інтернатних закладів різних типів, нормативно-правове забезпечення діяльності закладів соціальної опіки, підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, зміст освіти та виховання в закладах інтернатного типу) умов, які призвели до змін освітнього простору Закарпатського регіону в залежності від привнесеної соціальної та освітньої політики державою-домінантом, до складу якої входило Закарпаття в першій половині XX століття. Під процесом становлення і розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті періоду першої половини XX ст. ми розуміємо наслідково-залежні перетворення в їх організації, управлінні, структурі, змісті діяльності, що детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону.

Хронологічні рамки нашого дослідження та об'єктивно-історичні умови зумовили виокремлення нами таких основних етапів у становленні та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття:

I етап (1901 – 1919 рр.) – створення нормативно-правової бази для функціонування державних закладів інтернатного типу;

II етап (1919 – 1938 рр.) – удосконалення системи освітньо-виховної роботи в закладах інтернатного типу;

III етап (1939 – 1944 рр.) – згортання педагогічної практики інтернатної освіти, поширення впливу на розвиток релігійних та громадських організацій.

Аналіз провідних наукових ідей щодо методології історико-педагогічної науки уможливлює комплексне застосування міждисциплінарних наукових підходів та методів, адекватних предмету нашого дослідження. Зокрема, серед основних підходів ми виокремлюємо: системний, хронологічний, формаційний, цивілізаційний, синергетичний; щодо методів дослідження, то найбільш застосовуваними є історико-генезисний, структурно-функціональний, історико-компаративістський, парадигмальний методи.

Основні положення першого розділу висвітлені в публікаціях: [323], [325], [328], [329], [330], [332], [333], [343], [344].

РОЗДІЛ 2
Соціально-педагогічні особливості закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття

2.1. Нормативно-правове врегулювання процесу становлення державних закладів інтернатного типу Закарпаття (1901 – 1919 рр.)

Згідно розробленої нами у § 1.3 періодизації становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої подовини XX століття австро-угорський період вважаємо хронологічно першим етапом, який, водночас, є лише невеликим проміжком часу з багатосотлітньої історії перебування закарпатських земель у складі Угорщини. Закарпаття цього періоду було предметом численних різноаспектних досліджень вітчизняних і зарубіжних істориків. Так, питання соціально-економічного розвитку знайшли відображення в працях І. Гранчака [153], В. Ілька [153] та ін.; політичне й культурне життя досліджувалися І. Дулишковичем [48], А. Олашиним [158] та ін.; розвиток освіти та шкільництва вивчалися А. Боднарем [8], В. Гомоннаєм [19], А. Ігнатом [57], О. Фізеші [313], А. Чумою [8] та ін. Розвиток історичних подій у Закарпатті в період І Світової війни системно викладено в працях закарпатських істориків І. Гранчака [153] та Д. Данилюка [26]. В нашому дослідженні ми не вдаватимемося до детального аналізу соціально-економічних, політичних та культурно-освітніх подій, які мали місце в Закарпатті у перші два десятиліття XX століття, а лише спробуємо виділити ті умови, які, на нашу думку, стали чинниками становлення та розвитку системи закладів соціальної опіки над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також закладів інтернатного типу для дітей, що мали вади фізичного та/або розумового розвитку й потребували спеціального догляду та спеціальних умов навчання та виховання.

Початок XX століття для закарпатських земель характеризувався тими ж змінами, які мали місце в житті Австро-Угорщини в цілому. Зокрема, це були реформи в аграрній та лісовій галузях, промисловому секторі, розвитку інфраструктури тощо, що були детерміновані подіями буржуазної революції в

1848-1849 рр. та одержанням Угорщиною рівних прав з Австрією в складі Австро-Угорської монархії (1867 р.). Ці реформи не могли не вплинути на життя населення закарпатського краю. Так, у містах і містечках досліджуваного періоду соціально-економічне зростання було значно відчутнішим у порівнянні з сільською місцевістю, особливо у віддалених та гірських селах. Дослідники історії Закарпаття щодо цього питання зазначали наступне: «міста Закарпаття ставали також основними культурними центрами, де існували не тільки початкові, але й середні і середні спеціальні навчальні заклади, влаштовувалися виставки промислових і виробничих виробів, створювалися культурно-освітні організації, засновувалися друкарні і видавництва тощо» [153, с. 322], адже тут спостерігався поступовий розвиток машинної промисловості, набув поширення кооперативний рух тощо. Однією з умов перенесення центру життєдіяльності краю з сільської місцевості, особливо гірських районів, до міст і містечок стало залучення іноземного капіталу, що призвело до інтенсифікації прокладання залізниць та будівництва доріг, що зумовило зміни в географії промисловості, сільського господарства й торгівлі, прискорило процес суспільного поділу праці, швидке зростання міст тощо. Разом з тим, варто зазначити, що далеко не завжди реформи, які реалізовувалися угорським урядом, мали сприятливий уплив на життєдіяльність населення Закарпаття. До прикладу, аграрна реформа (1871 р., 1908 р.) сприяла збагаченню та захищала інтереси тільки великих землевласників; натомість бідніші селяни – внаслідок сплати великої кількості податків та високої орендної плати за землю – змушені були продавати свої сільськогосподарські угіддя, що в кінцевому підсумку призвело до обезземелення великої кількості селянських господарств та спричинило борги серед незаможного населення краю [153, с. 297]. Відтак, соціально-економічне становище сільського населення закарпатського краю, що становила більшу половину всього населення, значно погіршилося, що спричинило його відтік до міст та містечок, або ж взагалі спонукало їх до еміграції вглиб Австро-Угорської імперії, а нерідко й взагалі на інші континенти – Північну та Південну Америку: «Більшість емігрантів, – як зазначається в дослідженні А. Олашина, – складали малоземельні селяни,

ремісники, лісоруби. Таким чином, у 1899-1913 роках з території Закарпаття емігрувало понад 120 тисяч жителів. З 1870-го до 1920-го року чисельність закарпатців-емігрантів складала 420 тисяч людей» [158, с. 86]. Ці події не могли не вплинути на виникнення такого явища як соціальне сирітство, коли діти, які проживали в сільській місцевості, особливо у віддалених та гірських районах, при живих батьках змушені були в кращому випадку самостійно вести домашнє господарство, в гіршому ж – вдаватися до жебракування, переїхавши до містечок. Унаслідок складного матеріального становища великої кількості сімей, які проживали в гірських та віддалених районах, та неможливістю забезпечити повноцінний медичний догляд за дітьми, нехтування правил гігієни та санітарії призвело до поширення ряду захворювань у дітей: «у центрі Європи, – зазначається в науковій праці А. Олашина, – за кілька годин їзди від Відня є край, де сипний тиф та холера нищать щорічно сто тисяч людей. У багатьох тамтешніх селах жителі безробітні й не отримують жодної допомоги, діти хворі на рахіт або туберкульоз, не можуть відвідувати школи …» [158, с. 125]. Соціально-економічна ситуація значно погіршується внаслідок подій, пов’язаних з Першою світовою війною (1914 р.), адже територія Закарпаття стала прифронтовою, через неї проходило військо, проводилися окремі воєнні операції, що суттєво позначилося й на без того складному економічному та соціальному становищі краю: «ситуація ускладнилася тим, що доросле чоловіче населення йшло на фронт, залишаючи вдома на господарстві жінок і дітей» [153, с. 365-367].

Отже, перше десятиліття ХХ століття для закарпатського краю характеризується такими тенденціями соціально-економічного та суспільно-політичного життя: розвиток інфраструктури, що призвело до покращення умов життя в містах і містечках; зниження життєвого рівня в сільській місцевості, а також в гірських районах унаслідок обезземелення селян; посилення міграційних процесів, внутрішня міграція (урбанізація, міграція вглиб Австро-Угорської імперії, еміграція до інших континентів); збільшення кількості соціальних сиріт унаслідок міграційних процесів та бідності; збільшення кількості дітей, які

потребували спеціального догляду через захворювання; збільшення кількості дітей-сиріт унаслідок загибелі батьків під час подій І Світової війни.

Перед угорським урядом ще на початку ХХ століття постала проблема, пов'язана з особливою увагою щодо вирішення питання створення спеціальних закладів, які б могли не тільки забезпечити повне утримання дітей-сиріт і дітей, які потребували спеціального догляду, але й забезпечити їх повноцінний розвиток, освіту і виховання. Відтак, уряд Угорщини розпочав широкомасштабну роботу, пов'язану із захистом дитинства. Захист дитинства трактувався як – «спільна діяльність держави та громадськості, спрямована на захист підростаючого покоління», «піклування про дитину від моменту її зачаття і до того часу, поки вона не сформується як особистість, яка здатна самостійно, власними силами забезпечувати себе, незважаючи на життєві труднощі» [366, с. 157]. Захист дитинства забезпечується трьома чинниками: індивідуально-особистісним, соціально-громадським та державним. Зважаючи на певну часову й вікову тривалість захисту дитинства, то до народження відповідальність за життя дитини несе мати, яка виношує її в своїй утробі. Разом з тим, держава й суспільство не знімає з себе відповідальності за дитину, оскільки зобов'язані створити належні умови, які б уможливлювали виконання майбутніми матерями покладених на них функцій. Це, зокрема, розбудова й утримання на належному рівні пологових будинків, які б здійснювали нагляд за вагітними та надавали допомогу при народженні дитини. Особливої уваги потребував захист дитинства в перший рік життя дитини, адже, як засвідчують статистичні дані, особливо високим був рівень смертності дітей впродовж саме цьоого періоду. Так, у виданні «Révai Nagy lexikona. Az ismeretek enciklpédiája» (Будапешт, 1913) наводиться статистика дитячої смертності в європейських державах на початку ХХ століття (табл. 2.1.1). Як видно з таблиці 2.2.1, рівень дитячої смертності немовлят в Угорській імперії, до складу якої належала також і територія сучасного Закарпаття, був достатньо високим у порівнянні з іншими європейськими країнами. Тому, заходи з подолання цього явища стали першочерговими для державного керівництва.

Таблиця 2.1.1

Статистика смертності дітей-немовлят у європейських країнах

№ з/п	Держава	Рік	На 100 народжених дітей припадає дітей, які померли у віці до 1 року
1.	Норвегія	1909	7,1
2.	Швеція	1909	7,2
3.	Ірландія	1910	9,5
4.	Данія	1909	9,8
5.	Англія (в т.ч. Уельс)	1910	10,6
6.	Шотландія	1909	10,8
7.	Люксембург	1910	10,8
8.	Швейцарія	1909	11,5
9.	Бельгія	1909	13,8
10.	Франція	1906	14,3
11.	Сербія	1906	14,3
12.	Болгарія	1907	15,4
13.	Італія	1909	15,7
14.	Іспанія	1905	16,1
15.	Німецька імперія	1910	16,2
16.	Угорська імперія	1910	19,4
17.	Румунія	1910	19,9
18.	Австрія	1909	20,9
19.	Росія (європейська)	1901	27,2

Складено на основі: [366].

Активізація діяльності держави з подолання дитячої смертності спостерігалася вже в останній чверті XIX століття, коли лікар та університетський викладач Мор Соларді (Szalárdy Mór) у періодичних виданнях і брошурах почав публікувати інформацію про те, що дитяча смертність найчастіше спостерігається у випадках, коли дітей віддавали годувальницям та у випадках незаконнонароджених дітей [366, с. 158]. Саме Мора Соларді прийнято вважати першим, хто підняв в Угорщині питання захисту дитинства (основні його праці – «A közárvaház és a gyermekhalandóság Magyarországon / Дитячі будинки і дитяча смертність в Угорщині» (Будапешт, 1879), «A lelencügy / Про безпритульність»

(Будапешт, 1902) та ін.), у тому числі він заснував Державне товариство Білого Хреста.

Наприкінці XIX століття, угорська держава особливу увагу звернула на захист занедбаних дітей та дітей-сиріт, для яких створила відповідні заклади, які забезпечували їм повне державне утримання, повноцінний розвиток та виховання на всіх вікових етапах. Передумовами державного врегулювання питання захисту дитинства стали такі події:

1) у 1871 р. угорський уряд зобов'язав Міністра внутрішніх справ передбачити в бюджеті на наступний рік кошти для створення дитячих притулків [366, с. 158];

2) у 1876 р. в законі «1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről / Закон XIV «Про організацію охорони здоров'я населення», 1876 р.» у § 24 зазначено, що «особи, які мають намір прихистити в своєму домі новонароджену або малолітню дитину, повинні просити дозволу від громадських очільників» [369];

3) вперше державна опіка покинутих дітей або дітей без батьківського піклування була закріплена у 1898 р. законом «1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről / Закон XXI «Про покриття витрат на лікувальні заходи» [371]. Зокрема, в § 3, пункті d зазначалося, що «про дітей, яких офіційно визнано покинутими, до досягнення ними 7-річного віку держава зобов'язується доглядати, лікувати й виховувати за рахунок коштів державного лікувального фонду». До виконання цього параграфу Закону XXI (1898 р.) угорський уряд долучив Державне товариство Білого Хреста та Першу державну асоціацію дитячих притулків у м. Будапешті.

Надалі перед угорським урядом постала необхідність вдосконалення нормативно-правової бази щодо створення та розвитку закладів інтернатного типу, для чого були прийняті два важливі закони – Закон VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.) [372] та Закон XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901 р.) [370]. Розглянемо основні положення цих документів.

Закон VIII «Про державні дитячі притулки» прийнятий у 1901 р. складається з восьми параграфів. Суб'єктами, які підпадають під дію цього закону є діти, що офіційно вважаються покинутими та яким не виповнилося 7 років. Так, у § 1 зазначається, що для цієї категорії дітей необхідно відкрити державні центри по догляду за дитиною (дитячі притулки) як у м. Будапешт, так і в інших регіонах країни. Зокрема, «державні дитячі заклади в інших регіонах держави, – зазначається в документі, – можуть створюватися за умови наявності там дитячих установ і спроможності місцевих громад забезпечити належним чином їх життєдіяльність» [372, §1]. У державних дитячих притулках можуть перебувати лише діти хворі, слаборозвинені, а також такі, які потребують особливого догляду та медичного обслуговування; інші – влаштовуються поза такими закладами [372,§ 2]. Адже, дітей-сиріт держава намагалася за наявності родичів або близьких осіб передати найперше в сімейні форми виховання. У своїй роботі дитячі притулки керувалися Законом XV «Про дошкільне виховання» (1891 р.) – для дітей віком від 3-х років, і Законом XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) – для дітей, яким виповнилося 6 років [372, § 3]. Нагляд за виконанням освітніх законів здійснювала Рада директорів. Варто зазначити, що дія цих законів була обов'язковою не тільки відносно дітей, що перебувають у дитячому притулку, але й до дітей, які перебували за його межами, тобто виховувалися в сім'ях.

Щодо працівників дитячих притулків, то їхні обов'язки відповідають посадовим обов'язкам персоналу державних медичних закладів [372, § 6].

Фінансова сторона діяльності державних дитячих притулків регламентується §§ 4-5. Так, для покриття витрат на будівництво та оснащення регіональних державних дитячих притулків, у тому числі й на території сучасного Закарпаття, необхідно використовувати кошти з адміністративного пенітенціарного фонду, державного фонду з догляду за хворими, в тому числі дозволялося використовувати й майно цих фондів та установ. Для будівництва та оснащення державних дитячих притулків кошти закладаються в державному бюджеті в спеціальному розділі під заголовком «Інвестиції». Утримання державних дитячих притулків, витрати на догляд, виховання та освіту дітей, які

проживають у них або ж за їх посередництвом за межами дитячих притулків, закріпити відповідно до § 3, п. d Закону XXI від 1898 р. за державним фондом догляду за хворими [372, §§ 4-5].

Відповідальність за виконання Закону VIII «Про державні дитячі притулки» покладається на міністра внутрішніх справ та міністра фінансів. Зокрема, міністр внутрішніх справ уповноважений також організовувати державні дитячі притулки; визначати умови та шляхи прийому, утримання, догляду та виховання дітей, що перебувають у цих закладах, або ж у подібних благодійних приватних закладах і організаціях, що співпрацюють з державним фондом догляду за хворими; регулювати спільні державні та громадські заходи шляхом внесення, при потребі, змін до законів [372, §§ 7-8].

Щодо прийнятого в 1901 році Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги», то його суб'єктами виступають діти, яким виповнилося 7 років і які не можуть бути поміщені до муніципальних або приватних дитячих притулків, або до інших благодійних установ та організацій. Так, до 15 років ці діти залишаються в державних дитячих будинках, або ж можуть проживати в дитячих притулках або в надійних опікунів, у першу чергу – фермерів та ремісників [370, §§ 1-2].

Важливим є той факт, що Законом передбачений захист обдарованих і талановитих вихованців дитячих будинків, адже, згідно § 2, держава повинна з метою подальшого розвитку їх здібностей забезпечити навчання в різних освітніх закладах (школах, гімназіях, семінаріях, ремісничих училищах тощо), як державних, так і приватних, на повному державному утриманні. Так, директори-головні лікарі регіональних дитячих будинків не пізніше 15 липня кожного року зобов'язані були інформувати про наявність таких дітей до Національного управління державних дитячих будинків, щоб забезпечити їх подальше навчання з урахуванням напряму їх обдарованості [98, арк. 5].

Щодо фінансових аспектів, то витрати на догляд (утримання, виховання та навчання) дітей віком від 7 до 15 років, які перебувають у державних дитячих притулках, здійснюються муніципальними органами. З початку 1902 року на

утримання покинутих дітей, які досягли 7-річного віку, виділяються з бюджету Міністерства внутрішніх справ Угорщини субсидії на суму 400.000 корон на рік, які, перш за все, спрямовуються на витрати по догляду за занедбаними дітьми з числа малозабезпечених або незабезпечених сімей. З державної фінансової допомоги не більше, ніж ¼ від загальної суми дозволялося виділити приватним організаціям та установам, які можуть прийняти на утримання покинутих/занедбаних дітей віком від 7 до 15 років. З дозволу міністра внутрішніх справ за наслідками річної звітності при наявності надлишків опікунських коштів та резервних фондів (відсотки від власних банківських вкладів, банківських операцій, надлишку витратних коштів), які не прив'язані до інших цілей, з 1901 року використовувати для утримання занедбаних дітей, які досягли 7-річного віку, в межах районного та міського муніципалітетів. На утримання дитячих притулків були спрямовані також благодійні внески. Так, у відповідності до § 3 та впровадженням §§ 4-5 цього Закону можуть здійснюватися благодійні внески та пожертви, а також з метою їх рівномірного розподілу дозволялося об’єднувати всі громади, що входять до складу муніципального округу і у відповідності до §§ 9, 13 Закону XV 1883 р. може бути встановлений пільговий податок у межах одного муніципального округу не більше 1 %. Він вираховується з податку на землю, житло, підприємництво, шахтарського податку, податку на прибуток тощо. Муніципальні округи, які несуть витрати у відповідності до § 3 Закону XXI, мають право розпоряджатися коштами, отриманими за рахунок пільгового податку, а також відповідати за витрати коштів, отриманих від благодійних фондів і пожертв [370, §§ 4-6]. Відповідальність за виконання Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» покладається на міністра внутрішніх справ та міністра фінансів.

Вагомим є досвід Австро-Угорської імперії щодо освіти та виховання дітей-ромів, адже ще наприкінці XVIII ст. були видані закони, які зобов’язали ромів припинити кочовий спосіб життя. В межах досліджуваного нами періоду статистичних даних щодо кількості ромів украй мало. Так, перепис населення на

території сучасного закарпатського краю здійснювався в межах загальнонаціональних переписів держав, до складу яких територіально входили землі Закарпаття в першій половині XX століття, а саме: в Австро-Угорщині кожні десять років у 1900 та 1910 роках; у Чехословаччині в 1921 та 1930 роках, а після повернення закарпатських земель до складу Угорщини – у 1941 році [360, с. 8.] Щодо кількості ромського населення, то інформацію знаходимо тільки в даних останнього перепису 1941 р., в якому зазначено: «Загальна кількість циган становить 1193 осіб (0,1%)» [360, с. 18.] Поясненням відсутності даних може бути спосіб життя, який вели цигани, кочуючи з одного місця в інше, і тим самим органи державної влади не могли визначити їх кількість у межах міських/сільських громад, до яких вони час від часу прибували. Саме тому, ще 1885 р. Міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини була оприлюднена Постанова № 9.389/1885 «Про врегулювання безпритульності», §§ 2, 28 якої зобов'язували кочових циганів вести осілий спосіб життя, а також – до обов'язкового працевлаштування [95, арк.1]. Наступний нормативний документ, який регулював подолання безпритульності та кочового способу життя ромського населення Угорщини, була Постанова Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 15.000/1916 від 17 травня 1916 р. [95, арк. 3-4]. У передмові до цього документу зазначаються основні причини, які спонукали до його прийняття: складні умови воєнного та повоєнного періоду, адже в умовах I Світової війни ромське населення країни не виконало свій громадянський обов'язок – не брало участі у воєнних діях на боці угорської армії, не сплачувало податків та не виконувало громадські роботи, які були обов'язковими для всіх громадян Угорщини в умовах війни. У документі також зазначається, що ще в довоєнний період кочові цигани жили за рахунок жебракування, часто вдавалися до незаконного заволодіння чужим майном, що спричиняло супротив місцевого населення. Органи державної влади, поліція, органи місцевого самоврядування не мали законних повноважень щодо перешкоджання порушення законів з боку кочових циган. Відтак, основна мета виданої угорським урядом постанови полягала: по-перше, у припиненні тих загроз, які несли кочові цигани в

забезпеченні громадського порядку; по-друге, в обов'язковому дотриманні законів усіма громадянами держави, в тому числі й кочовими циганами. Так, § 1 забороняє циганам вести кочовий спосіб життя. Кочовим циганом вважалася особа, яка не могла підтвердити місце свого постійного проживання. § 4 цього ж документу зобов'язував до обов'язкової реєстрації всіх циган за встановленими формами реєстраційних документів [95, арк. 2]. Що стосується обліку дітей, то вони вносилися до реєстраційних карток батьків і матерів, які вважали себе такими по відношенню до них. На всіх дітей кочових циганів заводилися облікові картки. При цьому варто зауважити, що багато дітей були народжені поза шлюбом або народжені у «дикому шлюбі», тобто незареєстрованому. Дітей кочових циганів віком до 7 років, якщо вони не визнавалися батьками, поліція або ж муніципальна влада призначали до найближчих дитячих притулків (§ 4), де вони підпадали під дію Закону VIII. Що стосується дітей кочових циганів, яким виповнилося 12 років, або ж які зовнішньо виглядали на цей вік, то їм на безоплатній основі виготовляли відповідне посвідчення особи і до дитячих притулків не приймали. З огляду на те, що § 4 постанови був прийнятий директорами-головними лікарями дитячих притулків в буквальному розумінні цього слова, кількість дітей-ромів, які офіційно були визнані дітьми-сиротами, різко збільшилася, що призвело до значного наповнення дитячих притулків. З метою вивчення ситуації дітей ромської національності в дитячих притулках, Головним управителем державних дитячих будинків Угорщини був надісланий лист (№ 839/f/1907 від 12.11.1907 р.) до директорів-головних лікарів усіх дитячих будинків з проханням надати по кожному регіональному дитячому будинку інформацію про кількість дітей ромської національності, скільки з них перебуває на повному державному утриманні, а також надати детальний опис щодо особливостей їх адаптації до умов життя в дитячому будинку чи дитячому поселенні, їх можливостями щодо набуття трудових навичок тощо [94, арк. 1]. Міністерством внутрішніх справ Угорщини були розіслані листи роз'яснювального характеру щодо ромських дітей. Так, Розпорядження Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 84010-1916 від

8 червня 1916 року [95, арк. 8] стосувалося питання щодо рішення про прийняття циганських дітей-сиріт до дитячих притулків, виконавцями якого, згідно § 4 Постанови №15,000/1916, призначалася поліція та муніципальна влада. Разом з тим, Міністерство внутрішніх справ вважало за необхідне залучити до цього процесу й директорів-головних лікарів дитячих притулків. Зокрема, як вказано в Розпорядженні, вони повинні тримати зв'язок з опікунською радою, яка приймає рішення щодо передачі дітей циганського походження, які вели кочовий спосіб життя, до дитячих притулків або ж передачі їх у сім'ю. Адже, такі діти потребували особливої уваги, і тому їх доцільно було передавати на виховання до бездітних сімей або ж до сімей, які змогли б забезпечити особливо ретельний нагляд за такими дітьми. Розпорядження № 101076-1916 від 7 липня 1916 р. [95, арк. 9] адресовано директорам-головним лікарям дитячих притулків також з приводу § 4 розглядуваної нами Постанови. Зокрема, в ньому подано роз’яснення про умови призначення дітей кочових циганів до дитячих притулків, а саме щодо статусу сироти ромської дитини: «до дитячих притулків, – зазначається в документі, – можна приймати тільки таких дітей-ромів, які за циганськими законами вважаються покинутими/занедбаними, тобто таких, у кого немає близьких, які б доглянули за ними, або життя яких поза дитячим притулком перебувало б у небезпеці» [95, арк. 9]. Далі зазначається, що циганських дітей віком до 7 років при можливості слід залишати у родичів та близьких або ж у циганських жінок, які викликають довіру. Дітей-ромів старших 7 років взагалі не приймати до дитячих притулків, а молодших 7 років – тільки в крайніх випадках. Отже, як зазначається далі: «До державних дитячих притулків будуть потрапляти тільки зовсім одинокі діти-сироти і тому виконання завдань, покладених на ці заклади, повинно бути бездоганним» [95, арк. 9]. Тобто, якщо ромська дитина-сирота вже потрапила до дитячого притулку, то ставлення до неї з боку працівників притулку повинно відповідати всім вимогам Закону VIII і ці діти повинні бути забезпечені всім необхідним.

У межах розробленого угорським урядом законодавства визначені основні засади захисту дитинства державою. Серед них: захист покинутих/занедбаних

дітей є обов'язком держави і, відповідно, законним правом дитини; правом на захист володіють діти до досягнення ними п'ятнадцятирічного віку; державний захист дітей відбувається виключно в інтересах дитини; дитячий притулок є єдиним соціально керованим інститутом, який має право приймати без попередніх рішень та умов, без посвідчуючих документів дітей, що опинилися без опіки, адже безпека дитини є першочерговою, всі інші офіційні процедури відбуваються тільки тоді, коли дитині гарантовано захист у повному обсязі.

Згідно нормативно-правових документів до «покинутих/занедбаних дітей належать діти, які позбавлені можливостей задоволення природніх та духовних потреб, необхідних для їх повноцінного розвитку. Відповідно до цього прийнято розрізняти такі групи дітей, яких відносили до покинутих/занедбаних дітей, а саме:

а) матеріальна занедбаність, передбачає позбавлення дітей елементарних матеріальних умов (житло, їжа, одяг, догляд);

б) духовна занедбаність, погане виховання дітей, або наявність вроджених вад, що спонукають до поведінкових порушень, або проживання у соціальному оточенні, яке негативно впливає на неї;

в) матеріально-духовна занедбаність, переслідування, приниження, застосування тортур, примушування до непосильної праці, ґвалтування [366, с. 158].

Статус покинутої/занедбаної дитини присвоювався органами опіки відповідного територіального органу, в межах якого проживає дитина. Але в разі затримки рішення або вирішення відповідних процедурних моментів, дитина, у випадку небезпеки, вилучається й тимчасово розміщується до державного притулку. В такому випадку утримання дитини здійснюється за кошти відповідного територіального округу, в якому вона проживає. Після офіційного здобуття статусу покинутої/занедбаної дитини й переводу на постійне проживання до дитячого притулку кошти на її утримання починає виділяти держава.

Виховання дітей у притулку здійснюється виключно на основі сімейних цінностей. Для Австро-Угорщини перебування дитини у дитячому притулку розглядалося скоріше як виняток, аніж правило [366, с. 158]. Тому державними органами опіки і піклування, згідно вищезгаданих законів VIII та XXI, першочерговим було влаштування покинутих/занедбаних дітей у сімейні форми виховання.

Державний захист дитинства входив до кола повноважень Міністра внутрішніх справ, який координує діяльність Головного управління захисту дітей та Державного нагляду за дитячими притулками. Дитячий притулок очолює директор, який має достатньо широкий спектр повноважень для здійснення управління закладом. Під його керівництвом працюють представники відділів охорони здоров'я, лікарі, господарські працівники. Дитячі притулки, як правило, знаходилися у великих містах, але мали свої відокремлені підрозділи й у селах. Тому, у сільських поселеннях керівництво охороною здоров’я та господарське управління філіалами дитячих притулків здійснюють сільські лікарі та сільські інспектори. Контроль за їх діяльністю здійснює територіальна рада. В центральному управлінні кожного державного дитячого притулку створюється Рада дитячого притулку з числа представників територіальної ради, органів громадського управління, керівників дитячих притулків. З числа представників Рад дитячих притулків та представників від Міністерства внутрішніх справ складається Державна Рада захисту дітей, основним завданням якої є виявлення проблем у діяльності дитячих притулків, вивчення досвіду з їх вирішення, сприяння всебічному розвитку дітей, подання Міністерству внутрішніх справ пропозицій щодо вдосконалення захисту дитинства.

У контексті здійсненого нами аналізу нормативно-правової бази щодо захисту покинутих/занедбаних дітей, особливостей управління органів захисту дитинства, вартує уваги власне поняття «державний дитячий будинок» (угорською: *állami gyermekmenhely,* що в дослівному перекладі означає: *állami* – державний, *gyermekmenhely* – місце захисту/притулку дітей – М. Ч.), особливості їх виникнення та діяльності в Австро-Угорській імперії, в тому числі й на

території сучасного Закарпаття. Отже, державний дитячий притулок представляв собою заклад, до якого у відповідності до рішень органів опіки зараховували дітей, яким забезпечувався повноцінний розвиток у відповідності до визначених законодавством завдань. На початку ХХ століття на угорській території Австро-Угорської імперії функціонувало 17 державних дитячих притулків. Причому вони діяли як на внутрішніх угорських територіях (9 притулків), так і на прилягаючих до імперії землях (8 притулків) [366, с. 159]. Закарпатські землі саме належали до прилягаючих, і, відповідно, тут функціонував державний дитячий притулок з центром у м. Мукачеві. Регіональні державні дитячі притулки підпорядковувалися центральному державному дитячому притулку в м. Будапешт. Так, найбільша кількість дітей, що потребували захисту, реєструвалися в м. Будапешт, але їх потім перерозподіляли в регіональні дитячі притулки, про що засвідчують архівні дані [96]. Шістнадцять регіональних дитячих притулків були відносно самостійними соціальними закладами, мали в своєму розпорядженні відповідні архітектурні споруди, органи управління, штатні розписи тощо. У додатках Б, В, Н наявні фотографії Мукачівського державного дитячого притулку та його структурних підрозділів. Як правило, архітектурні комплекси дитячих притулків складалися з двоповерхової центральної будівлі, двох павільйонів, один з яких призначався для прийому та лікування хворих дітей, а в іншому – квартира керуючого дитячим притулком. На першому поверсі центральної будівлі розташовувалися всі адміністративні кабінети, у підвалі – кухня та інші господарські приміщення, на другому поверсі знаходилися спеціально облаштовані кімнати (їдальня, спальня, кімнати для занять) для вихованців притулку, в тому числі обов'язковою була наявність ванних кімнат. У додатку В представлена план-схема Державного дитячого закладу для глухих у м. Ужгороді.

Кожний державний дитячий притулок зобов'язаний був здійснювати свою діяльність у трьох напрямах: 1) керівництво захистом дитинства; 2) надання лікарської допомоги вихованцям дитячого притулку, в тому числі й дітям, які знаходяться в сільських філіалах дитячого притулку; 3) тимчасовий прихисток дітей, яких за рішенням органів опіки повинні передати в сімейні форми

виховання або ж у спеціалізовані заклади, які найбільше враховують потреби дітей.

Зарахування дітей у дитячі притулки здійснювалося як для постійного, так і для тимчасового проживання. Для постійного проживання дитини в дитячому притулку необхідне рішення опікунської/сирітської ради. На тимчасове проживання приймалися діти, які перебували в стані очікування щодо прийняття органом опіки рішення про їх переведення. На тимчасове проживання в дитячому притулку могли претендувати діти, яким загрожувала життєва небезпека. Рішення щодо тимчасового проживання дитини в дитячому притулку вповноважений приймати окружний суддя, у містах – мер, а також, в окремих випадках, головний лікар дитячого притулку. Постійно проживати в дитячому притулку можуть діти, які державними органами опіки визнані як покинуті/занедбані діти. Кошти на їх утримання виділяє держава. Проте, у притулку могли проживати й діти, які офіційно не мали статусу покинутих/занедбаних, але тоді за їх проживання сплачували благодійні організації або фізичні особи. Також до дитячих притулків Угорщини могли бути зараховані діти-угорці з інших держав, у таких випадках кошти на їх утримання повинні були сплачувати територіальні громади, з яких походили діти, або благодійні організації тощо.

Слід зазначати, що право на позачергове зарахування до дитячих притулків мали новонароджені діти. Їх могли супроводжувати мами, які б піклувалися про них і забезпечували їх грудне вигодовування. Практика супроводу немовлят матерями була запроваджена тому, що дуже важко було знайти годувальниць для новонароджених дітей (про це засвідчують повідомлення окружних лікарів та інспекторів (додаток Д) [97, арк. 4, 9, 13, 15], які без грудного вигодовування були приречені на смерть. Ще однією вагомою причиною виступала висока дитяча смертність серед дітей-немовлят (таблиця 2.1.1). Тому угорський уряд спільно з благодійною організацією Білого Хреста звернувся до директорів-головних лікарів регіональних дитячих будинків Угорщини щодо посилення контролю за влаштуванням дітей немовлячого віку до дитячих притулків, поселень тощо. Зокрема, у листі-зверненні йшлося про аргументи на користь грудного

вигодовування для збереження життя і здоров’я дитини, а також зазначалось, що спільне поселення матері і дитини сприятиме тому, що матері з часом передумають покидати дитину і виховуватимуть її самостійно. У листі наводиться приклад організації практики супроводу у дитячих притулках Франції [97, арк. 18-21]. У випадку, якщо немовля потрапляло на виховання в прийомну сім'ю, мати дитини зобов'язана була ще впродовж двох місяців перебувати в притулку, щоб вигодовувати грудним молоком інших немовлят. Це був її обов’язок перед дитячим притулком за те, що держава здійснювала опіку над її дитиною. У випадку, коли матір не могла здійснювати грудне вигодовування інших немовлят, то вона відпрацьовувала два місяці по господарству [366, с. 160].

Аналіз нормативно-правової бази системи захисту дитинства в Австро-Угорській імперії, її управління та організація діяльності засвідчує, що в структурі Державних дитячих будинків, яким був наданий статус основних структурних елементів у системі захисту дитинства, слід виокремлювати їх філіали або підструктури – державні дитячі поселення (угорською: *állami gyermektelep*). Під поселенням потрібно розуміти громаду (здебільшого сільську – уточнення М.Ч.), в якій державним дитячим притулком здійснюється опіка не менше 30-ти дітей. Такі дитячі поселення можна було організовувати тільки в громадах, в яких працював лікар, діяла школа, а також проживало не менше 30-ти сімей, які б могли взяти на виховання дітей. Адже, головним завданням створення таких державних дитячих поселень було повна інтеграція вихованців не тільки до прийомної сім'ї, але й до громади, в якій вихованець проживав би після закінчення терміну дії Закону XXI (1901 р.), а саме після досягнення ним 15-річного віку. В переважній більшості вихованців з дитячих притулків передавали в сім'ї господарів-фермерів, в окремих випадках – у сім'ї ремісників, щоб у процесі виховання прийомна сім'я могла забезпечити й отримання вихованцями певних професійних навичок. Безумовно, що прийомні сім'ї одержували державну допомогу, але ця допомога була надзвичайно мізерною, майже символічною (табл. 2.1.2). Угорська влада вважала, що прийомна сім'я, беручи на виховання

дитину, повинна керуватися любов'ю, бажанням підтримати дитину, а не жити за рахунок коштів, що виділяються на її утримання.

Таблиця 2.1.2

Виплати прийомним сім'ям за утримання вихованців

Вік дитини	**Місячна виплата***
від народження до 1 року	14 корон
від 1 до 2 років	10 корон
від 2 до 7 років	8 корон
від 7 до 15 років	10 корон

* в особливих випадках виплати збільшували в 1,5 рази

Складено на основі: [366].

Керівництво державним дитячим поселенням здійснювали окружний лікар, окружний інспектор і представник громади, в якій було створене дитяче поселення. З метою оптимальної організації та контролю дитячих поселень Міністерство внутрішніх справ у 1909 р. вирішило в межах регіональних державних дитячих притулків організувати округи на основі територіального сусідства дитячих поселень [99, арк. 1-3]. Окружний лікар переважно призначався керівництвом державного дитячого будинку з числа лікарів, які працювали в межах територіальної громади. На посаду окружного інспектора/-ки призначалися доброчесні жінки з числа вчителів, які повинні були здійснювати постійний нагляд за дітьми, в тому числі й за новонародженими та хворими, які проживали в межах державного дитячого поселення. Зокрема, окружна інспекторка повинна контролювати, яким чином здійснюється виховання дитини, як прийомні батьки виконують свої функції, умови їх проживання, забезпеченість харчуванням, одягом тощо. До окружного інспектора з боку держави висувалися такі вимоги – компетентність у питаннях виховання дитини, вміння викликати довіру в прийомних батьків, стати добрим порадником для них. У кожній громаді створювалася наглядова рада, до складу якої входили окружний лікар, окружна інспекторка й представники громади (перевага надавалася жінкам), до

компетенції якої належали здійснення функцій нагляду, патронування та контролю за прийомними сім'ями [366, с. 161].

На початку XX століття на угорській території Австро-Угорської імперії була розвинена система соціальних інституцій, які надавали допомогу в системі державного захисту дитинства. Зокрема, це заклади інтернатного типу, які створювалися для:

- дітей, які мали певні відхилення в розумовому та фізичному розвитку (розумово відсталі, сліпі, глухонімі, з вродженим каліцтвом, хворі на анемію, туберкульоз та ін.) і не могли бути передані у сімейні форми виховання;
- дітей, які були схильні до асоціальної поведінки й потребували особливого виховання або перевиховання;
- підлітків (хлопців і дівчат), які досягли 15-річного віку й потребували здобуття певної професії;
- дітей, які виявляли здібності в навчальній діяльності й за підтримки благодійників продовжували навчання в освітніх закладах (гімназіях, семінаріях, університетах).

Слід наголосити, що заклади інтернатного типу створювалися при тісній співпраці держави, територіальних громад, благодійних фондів та організацій. Серед благодійних організацій особливо вирізнялася Ліга захисту дітей (угорською: Gyermekvédő Liga), яка була створена на громадських засадах на підтримку державного захисту дітей. Основна мета діяльності Ліги полягала у громадській підтримці всіх напрямів діяльності держави, спрямованих на захист дитинства, ініціюванні та реалізації різних заходів з питань захисту дітей на урядовому, судовому та виконавчому рівнях. Ліга захисту дітей була заснована у 1906 році графом Ліпотом Едельхаймом-Дюлаї (угорською: Gróf Edelsheim-Gyulay Lipót) [366, с. 162]. Робота Ліги захисту дітей широко розповсюджувалася по всій території імперії, а, особливо, у віддалених від Будапешта землях, у тому числі й закарпатських. Результати діяльності Ліги проявлялися через створення інтернатів при ремісничих училищах; проведення благодійних заходів; підтримка

сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах тощо. За підтримки Ліги побачило світ періодичне видання «Вісник захисту дитинства» у [366, с. 163]. На території сучасного Закарпаття діяльність Ліги захисту дітей проявилася в організації кампанії по оздоровленню дітей, які хворіють туберкульозом, а також розбудові та підтримці дитячого притулку для хлопців на 100 вихованців у м. Надь Севлюш.

Аналіз змісту діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті розпочнемо з Мукачівського державного дитячого будинку, який був створений у 1901 р.за сприяння угорського уряду (§2.1). Доступні вивченню архівні джерела дозволяють отримати відомості про особливості контингенту вихованців Мукачівського державного дитячого будинку (табл. 2.1.3 – 2.1.6).

Таблиця 2.1.3

КОНТИНГЕНТ ВИХОВАНЦІВ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

Національність	**1911 р.**	**1912 р.**	**1913 р.**
угорці	198	301	262
німці	31	20	35
румуни	13	7	11
словаки	28	31	39
русини	108	173	94
поляки	7	2	4
роми	29	8	11
хорвати	2		
Всього дітей:	**416**	**542**	**456**

Складено на основі: [101].

Таблиця 2.1.4

КОНТИНГЕНТ ВИХОВАНЦІВ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКОЮ

Належність до релігії	**1911 р.**	**1912 р.**	**1913 р.**
римо-католики	118	220	133
греко-католики	132	175	183
реформати	83	104	98
євангелісти	5	8	4
православні	3	6	2
іудеї	75	29	33
невідомо			3
Всього дітей:	**416**	**542**	**456**

Складено на основі: [101].

Таблиця 2.1.5

КОНТИНГЕНТ ВИХОВАНЦІВ ЗА СІМЕЙНИМ СТАНОМ МАТЕРІ

Сімейний стан матері	**1911 р.**	**1912 р.**	**1913 р.**
незаміжня дівчина	176	235	233
заміжня жінка	182	250	157
вдова	58	57	64
розлучена			2
Всього дітей:	**416**	**542**	**456**

Складено на основі: [101].

Таблиця 2.1.6

КОНТИНГЕНТ ВИХОВАНЦІВ ЗА ВИДОМ ДІЯЛЬНОСТІ МАТЕРІ

Вид діяльності	**1911 р.**	**1912 р.**	**1913 р.**
Домогосподарка	73	133	80
Прачка	2	11	3
Кухарка	6	17	8
Прислуга	135	157	170
Поденна робота	183	190	163
Кочівна ромка		2	
Швачка	5	5	2
Офіціантка	2	3	1
Інший	10	24	29
Всього дітей:	**416**	**542**	**456**

Складено на основі: [101].

Отже, зважаючи на дані таблиць 2.1.3-2.1.4, можемо констатувати наступне: найбільша кількість вихованців у Мукачівському дитячому будинку напередодні І Світової війни була з числа угорців та русинів (відповідно у 1911 р. – 48% і 26%, у 1912 р. – 55% і 32%, у 1913 р. – 58% і 21%), що також відображають показники віросповідання вихованців, адже угорці здебільшого були римо-католиками і реформатами (відповідно у 1911 р. – 28% і 20%, у 1912 р. – 40% і 19%, у 1913 р. – 29% і 21%), а русини – греко-католиками (відповідно у 1911 р. – 32%, у 1912 р. – 32%, у 1913 р. – 40%). Незважаючи на те, що більшість місцевого населення Закарпаття у першій половині були все таки русини, в дитячому будинку більшість становили діти угорської національності, що, очевидно, було зумовлено переміщенням вихованців з інших регіональних відділень дитячих будинків

Угорщини. Інформація, представлена у таблицях 2.1.5 і 2.1.6 дозволяє зробити висновки, що діти, які перебували в дитячому будинку, були народжені переважно незаміжніми жінками (відповідно у 1911 р. – 42%, у 1912 р. – 43%, у 1913 р. – 51%), але зберігається великий відсоток дітей, народжених у шлюбі (відповідно у 1911 р. – 44%, у 1912 р. – 46%, у 1913 р. – 34%). Якщо дітей кидали незаміжні дівчата, то це, передусім було зумовлено тим, що у першій половині XX століття народити й виховувати дитину матері-одиначці було неприйнятним у суспільстві й піддавалося осуду. Щодо дітей, які народжені в сім'ях, то їх передача на виховання до дитячого будинку найперше була зумовлена бідністю, неможливістю утримувати дитину, а також наявністю різноманітних фізичних, розумових та психічних відхилень у дітей, які унеможливлювали їх виховання вдома. Щодо виду діяльності матерів, які віддавали своїх дітей до дитячих притулків, то найбільша їх кількість працювали прислугою (відповідно у 1911 р. – 32%, у 1912 р. – 29%, у 1913 р. – 37%) та на трудодні (відповідно у 1911 р. – 44%, у 1912 р. – 35%, у 1913 р. – 36%) у господарів, що й було однією з причин народження позашлюбних дітей через зневажливе й легковажне ставлення до жінки в тогочасному суспільстві.

Щодо переміщення та розподілу вихованців між дитячими будинками з проаналізованих нами архівних джерел можемо констатувати, що розподіл дітей у заклади інтернатного типу здійснювався з урахуванням профілю інтернатного закладу та наявності вільних місць. Так, наприклад, як засвідчує переписка Мукачівського дитячого будинку з Національною лігою захисту дітей, до філіалу Мукачівського дитячого будинку – Надьсевлюшського інтернату для хлопчиків, був направлений вихованець Ковач Ференц з дитячого притулку Рімасомбата (тут: Rimaszombat – в сучасній Словаччині містечко Рімавська Собота, яке на початку XX століття територіально входило до складу Австро-Угорської імперії, і відстань між яким і Надь Севлюшем становить понад 300 км – М. Ч.). Рішення про розподіл вихованців до закладів інтернатного типу приймалося Радою національної ліги захисту дітей за клопотанням опікунської ради або ж за рішенням сирітського суду. Дитину-сироту, або ж як у описаному випадку

дитину, позбавлену батьківської опіки (хлопчик Ковач Ференц народився поза шлюбом і, оскільки його мати на момент народження дитини не була повнолітньою, дитину передали на виховання батькам матері. Після того, як опікуни збідніли й не могли забезпечити належний догляд за дитиною, а мати перебувала на лікуванні, опікунською радою було прийняте рішення про його передачу на виховання до інтернатного закладу до досягнення дитиною 15-річного віку) [96, арк. 3-4, 5, 7].

Наприкінці І Світової війни Міністерством внутрішніх справ був розроблений план дій, спрямований на захист дітей, які безпосередньо мали реалізуватися державними дитячими будинками. Дії угорського уряду були спрямовані, насамперед, на попередження дитячої смертності, зумовленої поширенням дитячих захворювань; а також на удосконалення діяльності державних дитячих будинків, покращення умов життя з метою збереження здоров'я дітей [103, арк. 3-4]. План дій передбачав такі заходи:

1) створення відокремлених структурних підрозділів інтернатного типу – закладів для новонароджених (розпорядження № 81.151/1918 від 05.07.1918 р.). Зокрема, мова йде про створення окремих дитячих будинків для дітей до досягнення ними дворічного віку. Спочатку були створені такі дитячі будинки для новонароджених при Головному державному дитячому притулку в Будапешті, а потім за цим зразком пропонувалося їх відкрити в структурі інших регіональних дитячих притулків, у тому числі й при Мукачівському дитячому будинку [104, арк.2]. Притулок для новонароджених можна було відкривати за наявності 10 дітей віком від народження до двох років. Гранично допустима кількість вихованців у таких притулках не повинна перевищувати 50 осіб. Важливою умовою було те, що діти, які передавалися до них на виховання, повинні бути здоровими. Загальне керівництво та нагляд за такими дитячими будинками покладалися на окружних інспекторів, які здійснювали нагляд за дитячими притулками в окрузі.

2) забезпечення дитячих будинків для новонароджених кваліфікованими педагогами (розпорядження № 81.154/1918 від 05.07.1918 р.), що мають

відповідну освіту та професійну підготовку з догляду за новонародженими [104, арк. 3]. У Головному дитячому притулку в м. Будапешт, організовувалися навчальні курси, які необхідно було закінчити тим особам, які приступали до роботи у притулках для новонароджених. Окрім того, якщо вже в окрузі діяли сімейні дитячі притулки, то до них на виховання дозволялося передавати дітей віком до двох років;

3) забезпечити грудне вигодовування новонароджених дітей матерями або годувальницями (розпорядження № 81.149/1918 від 05.07.1918 р., № 101.210/1918 від 13.11.1918 р.). У дітей, у яких була мати, то згідно попередніх законів, вона зобов'язана була забезпечити грудне вигодовування дитини до двох років, а діти, які не мали матері, передавалися на грудне вигодовування годувальницям. Як і в дитячих притулках, так і в притулках сімейного типу, матері дозволялося проживати з дитиною до досягнення нею дворічного віку. Директори державних дитячих притулків повинні забезпечити матеріальну підтримку як і для новостворених дитячих будинків для новонароджених, так і сімейні дитячі будинки, які взяли на виховання новонароджених дітей. Зокрема, мова йде про те, що на утримання дітей, які не мали матері, до досягнення ними дворічного віку виділяли 80 корон щомісячно, а також щоденно необхідно було виділяти 1 л молока та щомісячно – 1 кг цукру, пів літра гасу, пів кілограма мила. Що стосується дітей, які мали матерів, то на них такі пільги не поширювалися [104, арк.1,4]. Також слід вказати на те, що керівники дитячих притулків для новонароджених звільнялися від воєнного податку й отримували заробітню плату в 2000 корон на рік [104, арк. 3].

Директори-головні лікарі державних дитячих будинків і окружні інспектори державних дитячих будинків з детальним роз'ясненням щодо розробленого угорським урядом плану дій могли ознайомитися у «Віснику для окружних інспекторів державних дитячих будинків», у якому щодо кожного розпорядження було надане детальне роз'яснення [103, арк. 7-12].

Вичерпну інформацію про діяльність Виноградівського (Надьсевлюшського) дитячого будинку можемо отримати зі шкільної хроніки

закладу, яка велася його адміністрацією з 1920-1921 навчального року і до 23 травня 1965 року (останній запис) [353]. Чимала інформація з хроніки про життєдіяльність Надьсевлюшського дитячого будинку ввійшла до книги М.Ф. Попадича «З досвіду роботи Виноградівського дитячого будинку №3» (Виноградів, 1959) [172]. У відповідності до хронологічних меж нашого дослідження, ми опираємося на дані шкільної хроніки у взаємозв'язку із законодавчою базою тих держав, до складу яких входили закарпатські землі у першій половині XX століття, на дані переписки та інших документів, які представлено архівними джерелами.

Початок будівництва Надьсевлюшського дитячого будинку припадає на 1904 рік, що було зумовлено необхідністю виконання Законів VIII та XXI (1901 р.) на території всієї Угорщини. Таким чином, за державні кошти упродовж 1904-1906 рр. у м. Надь Севлюш був збудований інтернатний заклад. У додатку Б представлені фото з життєдіяльності закладу. Слід зазначити, що заклад відповідав передбаченими Законами VIII та XXI (1901 р.) вимогам. На час відкриття закладу до нього приймали дітей-сиріт з Угочанської та Мараморошської жуп (тут: адміністративні одиниці, які на сьогоднішній день належать Закарпаттю – М.Ч.) і Сату-Марської жупи (тут: адміністративна одиниця сучасної Румунії – М.Ч.). У 1908 р. дітей-сиріт із закладу передали до дитячих притулків у Мукачеві, а також до Дебрецена і Надь Варада (тут: міста сучасної Угорщини – М.Ч.), натомість всі будівлі були передані Національній лізі охорони дітей, яке відкрило тут заклад інтернатного типу для «морально покаженых» дітей – хлопців віком від 12 до 21 року. Зокрема, для забезпечення освітніх та виховних цілей при закладі була відкрита народна (початкова) школа та промислова школа, в якій навчали вихованців столярному, взуттєвому, кравецькому ремеслу та лозоплетінню (кошикарство). Навчання забезпечували 4 державних учителів і фахові майстри. Окрім того, вихованці були задіяні у виноградарській справі, адже у власності інтернатного закладу були виноградники на Чорній горі. Майстри, які були залучені до навчального процесу, працювали на договірних засадах. З 1910 р. до Надьсевлюшського дитячого

будинку почали приймати хлопчиків із затримкою розумового розвитку або ж із психічними розладами. Для їх потреб було відкрито окремий клас. Як зазначається у шкільній хроніці, подальший розвиток інтернату перервав початок І Світової війни, оскільки головна будова закладу була перепрофільована у лікарню для військових з венеричними захворюваннями. Автор хроніки пише: «самый характер войськової больниць прозражує, що побут дитини у заведеню між такими обставинами більше пошкодило» [353]. Після І Світової війни заклад переходить під юрисдикцію Цивільної управи Підкарпатської Русі. На час переходу в закладі перебувало 20 вихованців, а також директор, 2 вчителів, 4 майстрів, сторож, кухарка, прислужниця. З персоналу на час приходу нової влади залишився тільки сторож (як зазначено у шкільній хроніці він був єдиним русином у закладі), всі інші працівники закладу не склали присягу на вірність Чехословацькій республіці й були звільнені, частина з яких виїхала до Угорщини. Щодо вихованців, то тут залишився тільки один вихованець ромської національності, всі інші діти були повернені до Угорщини.

Ужгородська школа для глухонімих відкрита за сприяння шкільних інспекторів Шандора Гідоші та Йожефа Бенке, які впродовж 1901-1904 рр. вели перемовини з Угорським урядом та владою м. Ужгорода щодо виділення приміщення для створення школи для дітей з вадами слуху. Архівні джерела зберегли план-схему державного закладу для глухонімих (додаток В) [222, арк. 56]. Уперше на навчання в 1904 р. поступило 13 школярів, серед них були діти й із заможних сімей, які сплачували за навчання 405 корон, а також діти з малозабезпечених сімей, які, відповідно до вищезгаданих Законів VIII та XXI, перебували на повному державному забезпеченні. Щороку кількість дітей у закладі збільшувалася. Вже через чотири роки після відкриття – у 1913-1914 навчальному році – в школі навчалося 86 дітей. У штаті школи були 5 учителів і 2 вихователів, а також лікар, який працював на громадських засадах. На функціонування школи виділялися як кошти з державного бюджету (Міністерство релігії та народної освіти – 2000 корон), так і благодійні внески (Спілка глухих – 300 корон, Король Австро-Угорщини – 1000 корон, директор

хімічного заводу в с. Перечин пан Банклін – 100 корон) [85]. З початком воєнних дій навчання в школі припиняється майже на рік, оскільки вчителі вступили до армії, а в стінах школи розташувалися військові.

У підсумковому звіті Мукачівського державного дитячого будинку за 1918 р. ми отримуємо наступні показники щодо вихованців, кількість яких становить 2013 осіб, з них: у 22 дитячих поселеннях перебувало 1761 вихованців, у центральному інтернаті в м. Мукачево – 72 вихованців, поза інтернатними закладами – 180 дітей. Окрім того, у закладі для глухонімих в м. Ужгороді перебувало 19 дітей, а у закладі для сліпих у м. Мукачеві – 86 дітей [105, арк. 1, 4].

Отже, для І етапу – створення нормативно-правової бази для функціонування державних закладів інтернатного типу – характерними є такі соціально-педагогічні умови становлення та розвитку закладів інтернатного типу: 1) соціально-економічні чинники, наслідком яких стало зростання кількості дітей-сиріт, у тому числі й соціальних сиріт, дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, які потребували спеціальних умов розвитку та виховання, підвищення рівня дитячої смертності; 2) прийняття Закону VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.), Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901 р.), що регламентували створення, фінансове забезпечення та функціонування дитячих притулків, дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу; 3) врегулювання на законодавчому рівні питання зарахування дітей-ромів до закладів інтернатного типу (Розпорядження Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 84010-1916 «Про прийняття циганських дітей-сиріт до дитячих притулків» (1916 р.)); 4) розвиток різних форм благодійництва на підтримку закладів інтернатного типу; 5) створення мережі Державних дитячих притулків, державних дитячих поселень та інших форм суспільного виховання дітей-сиріт та дітей, які у зв’язку з особливостями фізичного та розумового розвитку, потребували особливих умов розвитку та виховання.

2.2. Тенденції розвитку закладів інтернатного типу в Підкарпатській Русі (1919 – 1938 рр.)

Чехословацький період є періодом подальшого удосконалення нормативно-правої бази та системи освітньо-виховної роботи у закладах інтернатного типу Закарпаття.

Різні аспекти історичного розвитку Закарпаття між двома світовими війнами були предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, питанням історії розвитку Закарпаття присвячені такі праці вітчизняних дослідників: політичні аспекти процесу приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини досліджували С. Віднянський [13], М. Вегеш [11] та ін.; особливості соціально-економічного розвитку Підкарпатської Русі – І. Гранчак [154], В. Ілько [154], А. Олашин [158], В. Худанич [319] та ін.; розвиток освіти та шкільництва – В. Гомоннай [19], А. Бондар [8], А. Ігнат [57], М. Кляп [68], О. Фізеші [313], А. Чума [8] та ін. У контексті нашого дослідження актуальними є розвідки чеських істориків педагогіки Й. Пешини [365] та Ф. Стояна [367].

1919 рік був роком не тільки завершення І Світової війни, але й роком, коли територіальні межі багатьох європейських держав були змінені. Ці зміни безпосередньо торкнулися й закарпатських земель, які, відповідно до Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 року та Тріанонської угоди від 4 червня 1920 року, ввійшли до складу новоствореної Чехословацької республіки [46, с. 30-31, 480]. Закарпатські землі утворили єдину адміністративно-територіальну одиницю – Підкарпатську Русь, з центром у м. Ужгород, яка п. 2, § 3 Конституції Чехословаччини була наділена «найширшою автономією, узгоджуваною з єдністю Чехословацької республіки» [195, арк. 35]. Перерозподіл кордонів призвів до ряду змін у соціальному, економічному, політичному, культурному та освітньому розвитку закарпатського краю.

З 1919 р. починають працювати нові адміністративні підрозділи Підкарпатської Русі – реферати. Одним із перших запрацював шкільний реферат, а вже у лютому 1920 р. – реферат соціальної опіки, який був створений з метою здійснення опіки над молоддю, ветеранами війни, а також з метою соціального

захисту населення. Це була нова одиниця в складі Цивільної управи Підкарпатської Русі, адже за часів Австро-Угорщини питання, пов'язані із соціальним захистом дітей-сиріт/дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей з вадами фізичного або розумового розвитку належало до компетенції Міністерства внутрішніх справ, відтак і діяльність закладів інтернатного типу узгоджувалася Міністерством [223, арк. 4-5]. Разом з утворенням нових одиниць адміністративного управління, а також задля збереження правопорядку та недопущення хаосу в законодавчих документах урядом новоствореної Чехословацької республіки був прийнятий 28 жовтня 1918 р. Закон 11 «Про створення окремої держави Чехословаччини», статтею 2 якого зазначалося, що «всі існуючі закони на чеських землях та землях колишньої Австро-Угорської імперії залишаються чинними», а стаття 3 передбачала «обов'язкове їх дотримання всіма органами державного, регіонального, районного управління та, зокрема, органами муніципальної влади» [364]. Цим законом продовжувалася дія законів на територіях, які входили до складу Австро-Угорської імперії, але згодом ввійшли до складу Чехословаччини, таким чином: на моравських землях діяли закони австрійські, а на території Підкарпатської Русі та Словаччини – угорські. Але для роботи в нових умовах усі державні службовці зобов'язані були прийняти присягу на вірність новій владі (додаток Е) [196, арк. 9].

Після завершення І Світової війни на теренах сучасного Закарпаття можна було спостерігати певне піднесення соціально-економічного життя. Зокрема, завдяки інвестиціям Чехословацького уряду було здійснено електрифікацію великої кількості населених пунктів (загалом 65 міст і сіл), осучаснено виробництво лісопильних та хімічних підприємств, побудовано ряд адміністративних об'єктів тощо [13, с. 138]. На досягнення уряду Чехословаччини в сфері розбудови закарпатського краю вказував і О. Субтельний, зокрема він зазначав: «чеський уряд у свої, населені українцями території, вкладав більше коштів, ніж вилучав» [274, с. 473].

Задля здійснення реформ необхідно було підготувати нову генерацію освічених людей, фахівців, які б могли реалізувати зміни в усіх сферах

життєдіяльності, що призвело до вдосконалення освітнього законодавства, а саме приняття «Малого шкільного закону на Чехах» [83] та проведення у 1922 р. шкільної реформи, яка сприяла розширенню мережі навчальних закладів, уведенні обов'язкового восьмирічного шкільного навчання, змін у підходах до змісту навчання, управління освітніми закладами тощо [80], [159], [313].

Разом з тим, незважаючи на позитивні зміни в соціально-економічній сфері та в сфері освіти та шкільництва, все ж таки на закарпатських землях залишалася складною ситуація в плані захисту дітей, їх зайнятість шкільним навчанням, високим рівнем захворюваності тощо. Так, в одній з архівних справ знаходимо таке пояснення до статистичного звіту щодо низького рівня відвідування учнями шкіл: «по случаю смерти родителей; по болезни самихъ детей: чесоткой, головными болями и лихорадкой; по болезни членов семьи; а в зимние и весенние месяцы по случаю больших сильныхъ морозов; за неимением у детей теплой одежды и сответствующей обуви; въ виду бедности их родителей…» [215, арк. 12]. Слід додати, що в період після І Світової війни збільшилася кількість дітей-сиріт, батьки яких загинули в роки війни; а також значно зросла кількість соціальних сиріт, батьки яких у пошуках роботи подалися на заробітки до Америки, Аргентини та інші країни. Також складною залишалася ситуація у віддаленій гірській місцевості. Зокрема, в таблицях 2.2.1 та 2.2.2 подано інформацію зі звіту шкільного інспектора Підкарпатської Русі Чехословацького періоду Йозефа Пешини щодо кількості дітей-сиріт та дітей з вадами розвитку. Слід зазначити, що показники, подані в таблицях, були характерними не тільки для Підкарпатської Русі, але й для інших земель, які ввійшли до складу Чехословацької республіки. Як видно, ціла низка детермінантів свідчила про необхідність з боку держави забезпечити підтримку та захист дітей з малозабезпечених сімей, у тому числі й дітей-сиріт і дітей, які страждали на різноманітні захворювання, мали вроджені вади розумового та фізичного розвитку.

Таблиця 2.2.1

Діти-сироти, що потребують громадської опіки та охорони (на 1928 р.)

Ознака сирітства	Кількість дітей	%
Сиріт без батька	5475	6,59
Сиріт без матері	3825	4,60
Повних сиріт	1557	1,87
Всього	11857	13,06

Складено на основі: [365, с. 25].

Таблиця 2.2.2

Статистична інформація про дітей з вадами розвитку (1929/30 рр.)

№ з/п	Ознаки вад	Кількість дітей	% дітей шкільного віку
1	Фізичне каліцтво	262	0,26 %
2	Сліпі	85	0,072%
3	Глухонімі	211	0,17%
4	Психічне каліцтво	3547	3%
	а) дебільні	3252	
	б) розумова відсталість	180	
	в) ідіоти	115	
5	Відстаючі в навчанні	407	0,34%
6	Аморальна поведінка	208	0,18%
Всього		4720	4, 022%

Складено на основі: [365, с. 24].

Першочерговим завданням для Чехословацького уряду стала розробка нормативних документів, які б не тільки забезпечували захист дітей, але й уніфікували законодавство для всіх земель, що увійшли до Чехословацької республіки. Зокрема, були прийняті наступні закони: Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921 р.) [361], Закон 56 «Про всиновлення» (1928 р.) [362], Закон 29 «Про державний захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1930 р.) [373]. Розглянемо їх детальніше.

Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» був прийнятий 30 червня 1921 р. з метою визначення правових основ опіки над

дітьми-сиротами та дітьми, народженими поза шлюбом. Зокрема, § 1 визначає перелік повноважень органів опіки та піклування, серед яких: 1) прийняття місцевими органами соціальної опіки рішень щодо дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом у межах досягнення ними 14-річного віку; 2) контроль за піклуванням про дітей-сиріт та позашлюбних дітей у прийомних сім'ях та в дитячих будинках; 3) призначення осіб-піклувальників для дітей-сиріт та позашлюбних дітей; 4) порядок подання опікунами апеляцій щодо дій органів опіки та піклування. Згідно § 2 органи опіки та піклування в особі інспекторів мають право здійснювати нагляд та контроль за умовами проживання в прийомній сім'ї або в дитячому будинку, забезпечення харчуванням та одягом, відвідування школи, обов’язкове відвідування дитиною віком до 2 років лікаря відповідно до визначених термінів. Діяльність інспекторів повинні також супроводжувати судові органи та інші органи управління відповідно до визначених законодавством компетенцій. Законом (§ 3) визначається система покарань за невиконання прийомними батьками або опікунами своїх обов’язків по відношенню до дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом у розмірі 1000 чеських корун або позбавленням волі строком до 1 місяця [361].

Слід відмітити, що з боку чехословацького уряду дітям-сиротам належала виплата пенсій та різних компенсацій. Але це стосувалося тих, хто одержав такий статус унаслідок смерті батьків, які перебували на державній та воєнній службі з урахуванням окладів на займаних ними посадах. Зокрема, про це засвідчує опублікований в «Урядовому вѣстнику школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси» Закон № 394 від 20 грудня 1920 р. «Про службові, пенсійні та заохочуючі доходи цивільних і військових державних службовців і службовців при державних підприємствах, установах і фондах» [284, с. 1, 5, 8, 10]. Так, згідно цього закону право на додаткові виплати мали діти, які є «душевно чи тілесно хворі і так неспосібні до заробку, або студіюють в училищі з нормальним успіхом». Вікові обмеження для тих, хто навчався, встановлювалися до досягнення ними 24 років. У цифрах ці дані були такими: для дітей, батьки яких обіймали керівні посади, якщо сирітська пенсія становила менше 3.500 корун, то

для кожної дитини шорічна доплата становила 1.200 корун, але в межах сім'ї – не більше 7.200 корун на рік; якщо сирітська пенсія становила більше 3.500 корун на рік, то для кожної сироти відповідно встановлювалася доплата 1.500 корун, а в межах сім'ї – не більше 9.000 корун на рік. Для дітей, батьки яких належали до категорії «подурядников и слуг», то, відповідно, одна дитина отримувала щорічну доплату 900 корун, а сукупно на рік для сім'ї ці виплати не повинні були перевищувати 5.400 корун.

Закон 56 «Про всиновлення», який унормував порядок передачі дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом, на виховання у більш сприятливі, природні форми суспільного виховання – прийомні сім'ї або сімейні колонії, які можемо порівнювати з сучасними дитячими будинками сімейного типу. Закон складався з шести розділів: «Умови всиновлення», «Правові наслідки всиновлення», «Скасування всиновлення», «Укладення договору про всиновлення», «Судочинство з питань всиновлення», «Заключні положення». Так, згідно закону всиновлювачами можуть виступати особи, які не мають власних або вже всиновлених дітей; чоловіки, які перебувають у шлюбі й бажають усиновити свою позашлюбну дитину; вікова різниця між всиновлювачем і всиновленим не повинна бути меншою, ніж 18 років (§1). Рішення про всиновлення приймається на первинному рівні опікунською радою, яке набуває чинності після рішення суду (§7). Про всиновлення дитини-сироти або дитини, народженої поза шлюбом, складається договір (§8) (додаток Ж), який може бути розірваний, якщо порушуються умови піклування, передбачені діючим законодавством (§§9-10). Відповідальність за виконання закону покладалася на Міністра внутрішніх справ та Міністра юстиції [362].

Влада Чехословацької республіки 14 березня 1930 р. видала новий Закон 29 «Про державний захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» [373], який виступив своєрідним розширеним варіантом вже діючого Закону 256, прийнятого в 1921 р. Так, новий закон, на відміну від попереднього, який складався всього з семи параграфів, є суттєво об'ємнішим за змістом і складається з п’яти розділів: «Організаційні положення (§§ 1-5)», «Надання дозвільних

документів про опіку (§§ 6-7)», «Інспектування умов перебування під опікою фізичних осіб (§§ 8-15)», «Інспектування умов перебування під опікою в спеціальних установах (§§ 16-19)», «Загальні положення (§§ 20-30)».

У контексті нашого дисертаційного дослідження ми акцентуватимемо увагу на тих положеннях, які безпосередньо стосуються предмету дослідження. Так, діти-сироти та позашлюбні діти можуть передаватися під опіку до прийомних батьків, родичів або ж у спеціальні установи, що визначаються як: «державні заклади – дитячі будинки, притулки, які можуть здійснювати опіку та виховання великої кількості (понад 10) дітей …, а також забезпечити повноцінний фізичний, моральний та розумовий розвиток особистості вихованця» (§ 1, п. 3, абз. 2), (§ 16, п. 1). Загальне управління опікою дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом, здійснювало Міністерство соціальної опіки, але, зважаючи на те, що Підкарпатська Русь мала особливий статус у складі Чехословацької Республіки, то тут створено окремий орган управління соціальної опіки – Реферат соціальної опіки, який самостійними урядовими рішеннями визначав умови для передачі дітей під опіку як до фізичних осіб, так і до інтернатних закладів. Також, були створені наглядові органи з питань опіки та піклування, рішення про передачу дітей під опіку приймали сирітські суди за місцем (районом) проживання дитини, а також призначалися державні інспектори, до повноважень яких входило здійснення нагляду та контролю над фізичними особами та інтернатними закладами, що здійснюють опіку над дітьми (§ 2, п. 1), (§ 5, п. 4).

Законом визначено перелік умов, необхідних для функціонування закладу інтернатного типу – дитячого будинку/притулку, на утримання й виховання до яких передаються діти. Так, у § 7 зазначається, що дозвіл для функціонування закладу опіки надається державним органом, під юрисдикцію якого він підлягає (в Підкарпатській Русі – Реферат соціальної опіки), з наступним обов’язковим затвердженням статуту закладу – дитячого будинку/притулку. Дозвіл видається виключно за умови, коли інтернатний заклад може повноцінно забезпечити утримання, виховання та навчання дитини, позбавленої батьківського піклування.

Щодо статуту, то в ньому обов'язково повинні бути зазначені: мета створення дитячого закладу; засновники та утримувачі закладу; матеріальне забезпечення закладу; бюджет закладу; особливості організації та управління діяльністю закладу; забезпечення побутових умов утримання вихованців, їх виховання та навчання. Зразки статутів діяльності закладів інтернатного типу досліджуваного періоду подано у додатку И. Дитячий будинок/притулок повинен в повному обсязі відповідати матеріально-технічним, фінансовим, медичним та педагогічним вимогам. За умови наявності в інтернатному закладі школи, то її діяльність регулюється тими освітніми законами й розпорядженнями, які діють в межах Підкарпатської Русі.

У разі виявлення під час інспектування діяльності інтернатного закладу (дитячого будинку/притулку) недоліків, адміністрація повинна була вжити заходи щодо їх усунення. При грубому порушенні умов, визначених у § 7 цього закону, заклад міг втратити дозвіл на здійснення своєї діяльності (§ 7, п. 1-7).

Щороку адміністрація дитячого будинку/притулку подавала до центрального адміністративного органу (тут: Реферат соціальної опіки, м. Ужгород – М.Ч.) річний звіт про свою діяльність, який узагальнювався й подавався до Міністерства соціальної опіки, м. Прага (§ 17, п. 3).

Окремим параграфом відмічено особливості медичного забезпечення в інтернатному закладі, адже вихованці проходять медичне обстеження не тільки під час зарахування до закладу, але повинні перебувати під постійним медичним наглядом і, при необхідності, отримувати лікування (§ 18, п. 1-3).

Важливим у діяльності дитячого будинку/притулку є його співпраця з територіальними органами управління для виявлення та ведення обліку дітей, які потребують захисту з боку держави (дітей-сиріт, позашлюбних дітей, або дітей, які мають певні вади у розвитку), а також з органами освіти та шкільництва, зокрема в Підкарпатській Русі – це Шкільний реферат (§ 22, п. 1-4).

Отже, аналіз нормативно-правових документів, прийнятих урядом Чехословацької республіки, дає підстави констатувати, що діяльність закладів інтернатного типу, які діяли на території сучасного Закарпаття в період його

територіального підпорядкування Чехословаччині, регламентувалися вже діючими австро-угорськими законами та новими законами, які визначали вимоги до діяльності інтернатних закладів, їх організації та управління, здійснення державного контролю над їх діяльністю. У зв'язку з тим, що Підкарпатська Русь мала особливий статус у складі Чехословацької республіки, то, відповідно, мала й більшу автономію щодо забезпечення захисту дітей, які потребували особливих умов розвитку та виховання.

Окрім дитячих будинків/притулків у Підкарпатській Русі також діяли й інші заклади інтернатного типу, серед яких:

1) спеціальні школи (для дітей з вадами психічного та фізичного розвитку, школи для сліпих, для глухих)
2) допоміжні школи для відстаючих дітей;
3) інтернати при закладах освіти (горожанських школах, гімназіях, семінаріях тощо).

Розглянемо соціально-педагогічні передумови їх виникнення та діяльності. Створення спеціальних шкіл зумовлювалося, в першу чергу, з метою забезпечення необхідними умовами якомога більшої кількості дітей для одержання початкової освіти. Так, шкільний інспектор Підкарпатської Русі Чехословацького періоду Йозеф Пешина зазначав, що «після перевороту більше однієї третини дітей шкільного віку не ходили навчатися, ще в 1922/23 році налічувалося дітей, що не навчаються, – 35.835 і в 1926/27 р. – 22.210 (через віддаленість до школи понад 4 км – 8.533, через нестачу шкіл і вчителів – 8.546, через сліпоту і глухонімоту – 185, через фізичні вади – 987, через велику бідність – 3.464, через душевну слабкість – 495, загалом – 22.210 дітей)» [365, с. 11]. Отже, як бачимо у 1926-1927 навчальному році із загальної кількості дітей шкільного віку, які не залучені до освітнього процесу, 7,5 % становлять діти, які мають певні вади у фізичному, розумовому та психічному розвитку. Таким чином, статистичні показники, нормативно-правова база та наявність досвіду діяльності закладів інтернатного типу Австро-Угорського періоду, спонукали Чехословацький уряд, а також регіональні освітні управління стимулювати діяльність спеціальних шкіл,

які б могли в повному обсязі забезпечити повноцінний розвиток особистості школяра з відхиленнями в розумовому, фізичному та психічному розвитку, а також з поведінковими відхиленнями. Відтак, з категорії спеціальних шкіл у Підкарпатській Русі, відповідно до архівних даних та звітної документації Й. Пешини, функціонували:

а) школи (класи) допоміжні;

б) школа для глухонімих;

в) школа для сліпих;

г) школа для калік [365, с. 15].

Діяльність допоміжних шкіл (класів) регламентувалася Законом 86 від 24 травня 1929 року «Про допоміжні школи (класи)» [363], у § 1 якого зазначено, що допоміжні школи (класи) створені для забезпечення дітей школоповинного віку елементарною освітою, які не можуть її здобути в звичайній початковій школі через затримку розвитку розумових здібностей, у зв'язку з наявністю певних фізичних вад або ж поведінкових відхилень, що спонукають до прогалин у навчанні за програмою звичайної початкової школи.

Щодо Підкарпатської Русі, то, як зазначається у Розпорядженні Шкільного реферату за № 99.063-20 від 15 вересня 1932 р., виконання вимог Закону 86 є вкрай незадовільним, реалізується надзвичайно повільними темпами: «их основаня або бодай приготовка до основаня помочных клас не проводиться потрібним темпом. Не можно все знести на неприхильні господарські и финансови обставини» [285, с. 135 -137]. Окрім того, ці класи допоможуть нормалізувати роботу звичайних початкових шкіл, де б здорові діти могли отримати повноцінну увагу вчителя й забезпечити виконання навчальної програми. Також, як зазначається у згаданому розпорядженні, батьки (опікуни) як здорових дітей, так і дітей з відхиленнями, також задоволені, оскільки їхні діти зможуть досягти більшого успіху. Безумовно, зарахування дітей до допоміжних шкіл (класів) не означало, що діти не зможуть отримати повноцінну освіту. У § 8, п. 2 Закону 86 серед причин, з яких діти відраховуються з допоміжної школи (класу), зазначено причину: «діти, у разі належного фізичного та психічного стану

за рішенням лікаря та педагогічного колективу допоміжної школи (класу), можуть бути переведені на навчання до звичайної початкової школи» [363].

До початку 1932-1933 навчального року допоміжні класи були відкриті у містечках та селах краю: Росвигово, Севлюш, Тур'я Поляна, Ужок, Чинадієво. Планувалося з нового навчального року відкрити ще в Росоші, Ужгороді, Мукачеві і Сваляві. Щодо мови навчання, то як зазначає Й. Пешина, у «Севлюші, Чинадієві, Сваляві, Ужгороді з підкарпаторуською навчальною мовою і в Чинадієві – з чехословацькою» [365, с. 17]. Своїм розпорядженням Шкільний реферат зобов'язав всіх шкільних інспекторів та окружних лікарів Підкарпатської Русі напередодні нового навчального року провести повне обстеження всіх дітей школоповинного віку щодо їх фізичного, розумового та морального розвитку й подати до Реферату інформацію щодо кількості дітей, які потребують навчання в допоміжних школах (класах).

Разом з тим, у звіті шкільного інспектора зазначається, що до приєднання території сучасного Закарпаття до складу Чехословаччини, тут діяв тільки державний заклад для глухонімих в Ужгороді і приватний виправний заклад у м. Севлюші [365, с. 15]. Вважаємо, що ця інформація не була повністю коректною, адже, аналізуючи попередній етап на підставі архівних даних і законодавчих документів Австро-Угорського періоду, нами встановлено, що на території сучасного Закарпаття діяли і згадана школа для глухонімих в м. Ужгороді, але й в м. Мукачеві діяв державний дитячий будинок, у якому, в тому числі, жили й навчалися діти з вадами розвитку. Щодо виправного закладу у м. Севлюш, то це також був державним закладом, який структурно входив у підпорядкування Мукачівського дитячого будинку, й відповідав за виховання дітей з розумовими вадами; згодом у 1908 році тут діяла колонія «для морально-розкладених дітей віком від 12 до 21 року», а з 1910 року тут знову розпочали роботу з дітьми, що мали вади розумового розвитку [172, с. 8-9].

Щодо дітей-сиріт, то станом на 1928 рік згідно таблиці 2.2.1 у Підкарпатській Русі налічувалося біля 13% від загальної кількості дітей школоповинного віку, з них повними сиротами були майже 2%. Особливості

здійснення опіки над ними, як справедливо зазначає Й. Пешина, «полегшують статті угорського закону VIII і XXI від 1901 р.» [365, с. 19], згідно яких дитина відповідно до умов може бути визнаною дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування й переданою під опіку до чехословацького державного будинку в м. Мукачево до подальшого її розміщення у відповідному спеціальному виховному закладі або ж до дитячої колонії тощо (додаток Л).

Варто вказати на той факт, що питання організації виховання дітей та молоді ромської національності Чехословацьким урядом, подібно як і Австро-Угорським, також підтримувалося на належному рівні. Зокрема, про це свідчить рішення Соціально-лікарського з'їзду, який відбувся 4-7 червня 1922 р. в м. Мукачево, про звернення до Реферату освіти Підкарпатської Русі щодо забезпечення можливостей освіти ромського населення краю, тому що багато ромських дітей «росте без виховання та освіти, без знання етики, естетики, господарства та без участі в житті наших гуманних інституцій» [192, арк. 12]. Спочатку, у 1923-1924 навчальному році до однієї зі шкіл зі словацькою мовою навчання в м. Ужгород було зараховано на навчання 15 ромських дітей. Та їх навчання тривало не довго, оскільки батьки-роми не вбачали необхідності у навчанні своїх дітей, також свою роль відіграли і скарги інших учнів та батьків щодо чистоти дітей-ромів та їх поведінки. І, як наслідок, у самому ромському поселенні м. Ужгорода 22 грудня 1926 р. була відкрита перша ромська школа (для початку клас) зі словацькою мовою навчання, в якій навчалося 56 дітей-ромів [217, арк. 1-2]. Як зазначав Йозеф Пешина: «Це була перша вдала спроба в усій Європі щодо постійного навчання циганських дітей. Ця особливість притягує зацікавленість багатьох європейських країн і Америки» [365, с. 9], а також сприяє поступовій інтеграції ромських дітей у соціум, зокрема через освіту та виховання в дитячих притулках, школах тощо.

Додаткові заходи з боку Чехословацького уряду щодо соціальної опіки дітей застосовувалися й з приводу поширення в 30-их роках XX століття такого явища, як жебракування. Зокрема, про це наголошувалося Міністерством шкільництва та народної освіти (лист 90.930/35-I/1 від 12.11.1935 р.) у листі-

зверненні до Шкільного реферату Цивільної управи Підкарпатської Русі, адже багато дітей школоповинного віку займалися жебракуванням, чимала кількість з них це робили за вказівкою своїх батьків або інших дорослих [219, арк. 2]. Відтак, Чехословацьким урядом доручено цивільним управам, шкільним референтам та референтам соціальної опіки спільно з директорами-головними лікарями державних дитячих притулків, поліцейськими відділками, нотарськими урядами, окружними судами розробити план заходів щодо виявлення дітей-жебраків, з'ясування їх сімейного стану, розподілення їх до дитячих притулків тощо [219, арк. 5-7], адже згідно угорських Законів VIII (1901 р.), XXI (1901 р.), які діяли на території Підкарпатської Русі, не можна було допустити, щоб дитина виховувалася на вулиці.

Що стосується закладів інтернатного типу, то в цей період особливого поширення набули інтернати, які створювалися при навчальних закладах. Безумовно, вони існували й за австро-угорського періоду, але «їхньою головною метою було те, щоби на національно змішаній території виховувалися в мадярському дусі», – зазначає шкільний інспектор Підкарпатської Русі Йозеф Пешина [365, с. 21]. Відомо, що за часів перебування закарпатських земель у складі Чехословаччини освітня політика спрямовувалася на реалізацію освітніх потреб різних національностей, що проживали на території Підкарпатської Русі [52], [82], [317]. Тому змінилися й цілі діяльності таких інтернатів, адже «сьогодні інтернати, – засвідчує в своїй праці Й. Пешина, – мають соціальну й виховну мету, а їхня кількість збільшилась» [365, с. 21]. Збільшення кількості шкільних інтернатів було наслідком того, що збільшилось число учнів, які здобували освіту в горожанських (тут: горожанськими школами називали освітні заклади, які були прототипом сучасної основної школи – М.Ч.) та ремісничих школах, а саме учнів з русинського населення, яке в переважній більшості не належало до заможних верств населення краю. Так, аналізуючи статистичні дані, представлені у звіті шкільного інспектора Й. Пешини (табл. 2.2.3), можемо констатувати, що загалом за перше десятиріччя перебування закарпатських земель у складі Чехословаччини

кількість шкільних інтернатів зросла майже в 4 рази, а кількість дітей збільшилася більш, ніж утричі.

Таблиця 2.2.3

Динаміка діяльності шкільних інтернатів у Підкарпатській Русі в 1919/20 – 1931/32 рр.

Кількість	1919/20 рр.	1931/32 рр.	Приріст
інтернатів	6	23	**+17**
вихованців,	327	1088	**+761**
з них дівчат	76	147	**+71**

Складено на основі: [365, с. 36].

Шкільні інтернати призначалися для організації перебування в них дітей з незаможних родин. Тому при кожній горожанській та ремісничій школі вони були зорганізовані як державним коштом, так і коштом приватних осіб та благодійних організацій. Зокрема, держава утримувала інтернати в м. Ужгороді при реальній гімназії, торговій академії та ремісничій школі; у м. Берегове при реальній гімназії; в м. Мукачево при учительській семінарії та торговій школі; в м. Севлюш при залізообробній та торговій школі, а також при ремісничій школі з обробки дерева в селищі Ясіня. Приватні шкільні інтернати були відкриті в м. Ужгород (для хлопців) та в м. Мукачево (для дівчат) спілкою «Школьная помощь», два інтернати були відкриті в м. Хуст при гімназії та ще один в м. Ужгород при горожанській школі, який діяв упродовж 1925-1931 рр. Напередодні навчального року вищеназваними освітніми закладами спільно з Шкільним рефератом Підкарпатської Русі оголошувався конкурс на місця проживання в шкільному інтернаті. Показовим у цьому плані є оголошення про конкурс, яке публікувалося в «Урядовому віснику» (додаток М) [286, с. 110 -112].

Таким чином, на початку 1923-1924 навчального року в Підкарпатській Русі діяли інтернати при *державних середніх школах* (у Берегові – гімназійний інтернат для хлопців на 100 місць; в Мукачеві – гімназійний інтернат для хлопців

на 100 місць та учительський інтернат на 65 місць (40 місць – для хлопців, 25 місць – для дівчаток); в Ужгороді – гімназійний інтернат для хлопців на 45 місць) та при *державних торгівельних школах* (в Мукачеві на 24 місця для хлопців і 6 місць для дівчат; в Севлюші на 15 місць для хлопців; в Ужгороді інтернат учительського дому при торгівельній академії на 30 місць для хлопців). Як правило, такі шкільні інтернати були підпорядковані директору навчального закладу, до якого вони відносилися. Але зі збільшенням контингенту вихованців виникла необхідність відокремити адміністрування шкільних інтернатів від навчальних закладів і призначити окремого директора або управителя шкільним інтернатом і, відповідно, розробити посадові інструкції для персоналу шкільного інтернату. З відповідною ініціативою виступив управитель єпархіального інтернату Алумнеум і Конвікт у м. Ужгороді Стефан Петрус. Цей інтернат використовувався для проживання хлопців, які навчалися в Ужгородській гімназії, а також у духовній семінарії. Відповідно, у додатку до листа Міністерству шкільництва і народної освіти, а також Цивільному уряду Підкарпатської Русі (лист № 83/1936 від 26.10.1936 р.) подано розподіл посадових обов'язків керівника, префекта (педагогічного наставника, вихователя), духовного управителя, господарки та кухарки (додаток К.5) [214, арк. 7-10]. Відповідно до цих інструкцій, посадові обов'язки керівника шкільного інтернату розподіляються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні обов'язки – це представляння інтернату перед державними установами та громадськістю; відповідальність за листування з керівними освітніми органами, матеріальні цінності інтернату; прийом та відрахування вихованців, контроль за їх навчанням та моральним розвитком; взаємозв'язок з батьками або опікунами вихованців, з навчальним закладом, де навчаються вихованці. Внутрішні обов'язки поділяються на педагогічні та господарські. До педагогічних належить: контроль за педагогічною діяльністю духовного управителя та префектів (педагогічних наставників, вихователів), відповідальність за вихованців перед громадськістю та різними установами. До господарських обов'язків належать: складання бюджету, матеріальне та господарське забезпечення діяльності закладу. До основних обов'язків префекта

(педагогічного наставника, вихователя) інтернату належать: забезпечення виховного процесу в закладі; співпраця з учителями та батьками/опікунами; контроль за станом здоров'я вихованців; організація роботи гуртків у інтернаті; проведення виховних годин; облік дрібних видатків дітей на шкільні потреби й звіт перед батьками/опікунами. Головним обов'язком духовного наставника є забезпечення релігійно-морального виховання вихованців.

Умови проживання в шкільному інтернаті передбачали: зарахування на навчання до освітнього закладу; для тих, хто вперше претендує на місце в шкільному інтернаті – посвідчення «худобности» (тут: посвідчення бідності, друкувалися на спеціальних бланках, завірялися сільським старостою, нотаріусом, шкільним інспектором тощо – М.Ч.); успішність навчання (як у попередньому навчальному закладі, так і в теперішньому) на рівні не менше «добре»; моральна поведінка вихованця; заява-згода від батьків (опікунів) про оплату за перебування в шкільному інтернаті. Важливим є той факт, що перевага при заселенні до шкільних інтернатів надавалася жителям Підкарпатської Русі, а в шкільному інтернаті торговельної академії в Ужгороді – дітям теперішніх або бувших членів «Учительського дому». Оплата за проживання становила 300 корун на місяць, але діти з малозабезпечених сімей рішенням Шкільного реферату в окремих випадках звільнялися від оплати або ж отримували знижку у 20% від вартості проживання.

Подібно до австро-угорського періоду, і в період Підкарпатської Русі діяльність закладів інтернатного типу підтримувалася як державними установами (Земельна опіка над молоддю з її дванадцятьма районними філіями), так і благодійними фондами та організаціями (Чехословацький Червоний Хрест, Охорона матерів і дітей, Масарикова Ліга проти туберкульозу (тут: благочинна організація, названа на честь першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика – уточнення М.Ч.), Союз чехословацьких скаутів, єврейський Джойнт та ін. Так, за підтримки Чехословацького Червоного Хреста для сільської учнівської молоді при міських школах були створені гуртожитки у Білках, Великому Березному, Воловці, Мукачеві, Сваляві й Тячеві. Надавалася фінансова

допомога з боку благодійних фондів студентам з бідних сімей, виділялися кошти на будівництво інтернатів, харчування іногородніх учнів тощо.

Згідно звітної документації за Чехословацької доби у державному дитячому будинку в м. Мукачеві та його філіалах у 1931 році нараховувалося 1820 дітей. З них 520 дітей перебували на повному державному утриманні, а 1300 дітей – на платній основі. В таблиці 2.2.4 подана загальна інформація щодо кількості вихованців:

Таблиця 2.2.4

Інформація про кількість дітей

Мукачівського державного дитячого будинку (1931 р.)

Форма/місце перебування дитини	К-сть дітей
• ***на повному державному утриманні, з них:***	***520***
у центральному відділенні та філіалах для сліпих та розумово відсталих	160
у санаторному закладі в сел. Поляні	40
у філіалі в м. Надь Севлюш	100
у безоплатній опіці	130
на навчанні	90
• ***на умовах оплати, з них:***	***1300***
у будинку сімейного типу у Сваляві	40
у будинку сімейного типу для дітей із захворюванням сифілісу	20
дітей у закладі для калік	10
дітей від 0 до 2 років, які перебувають на вигодовуванні у власних матерів	60
дітей від 0 до 2 років, які перебувають у прийомних сім'ях	230
дітей від 2 до 8 років, які перебувають у прийомних сім'ях	480
дітей від 8 до 10 років, які перебувають у прийомних сім'ях	180
дітей від 10 до 15 років, які перебувають у прийомних сім'ях	280
Всього дітей у Мукачівському державному дитячому притулку	***1820***

Складено на основі: [129, арк. 65].

Варто зазначити, що наведені показники в різні роки змінювалися. Зокрема, наявні архівні джерела подають нам інформацію про рух контингенту вихованців у квартальних звітах. У цих звітах представлено інформацію про динаміку руху в межах: віку вихованців, кількості вихованців у структурних підрозділах державного притулку, форми перебування (платній або безоплатній), національності, статусу (наявність статусу дитини-сироти або ж покинутої

дитини), плата за перебування та інші надходження, зміни в кадровому складі закладу. З метою визначення основних тенденцій, які мали місце у діяльності Мукачівського державного дитячого будинку в Чехословацький період, проаналізуємо наявні квартальні звіти за 1934, 1935, 1936 рр. (табл. 2.2.5). Опиратимемося на дані IV кварталу, які показують нам загальну динаміку в межах року:

Таблиця 2.2.5

Динаміка руху контингенту вихованців Мукачівського державного дитячого будинку у 1934, 1935, 1936 рр.

Напрям руху	1934 р.	1935 р.	1936 р.
Кількість дітей на початку кварталу, з них:	**2376**	**2378**	**2422**
від 0 до 1 р.	174	162	111
від 1 до 2 р.	175	127	137
від 2 до 6 р.	662	640	610
від 6 до 7 р.	206	186	222
від 7 до 10 р.	517	542	523
від 10 до 12 р.	359	373	373
від 12 до 15 р.	282	347	445
15 р.	1	1	1
Прибуло за квартал, з них:	**128**	**115**	**109**
від 0 до 1 р.	44	42	30
від 1 до 2 р.	9	7	11
від 2 до 6 р.	22	31	26
від 6 до 7 р.	8	5	6
від 7 до 10 р.	26	14	14
від 10 до 12 р.	10	6	11
від 12 до 15 р.	9	10	11
15 р.	-	-	-
Вибуло за квартал:	**108**	**97**	**104**
Видано під опіку, з них:			
від 0 до 1 р.	10	7	4
від 1 до 2 р.	7	2	2
від 2 до 6 р.	21	15	6
від 6 до 7 р.	3	2	5
від 7 до 10 р.	11	7	9
від 10 до 12 р.	3	7	4
від 12 до 15 р.	6	11	11
15 р.	26	20	49
У зв’язку зі смертю, з них:	-	-	-
від 0 до 1 р.	12	11	8
від 1 до 2 р.	6	5	4
від 2 до 6 р.	-	5	2
від 6 до 7 р.	1		-
від 7 до 10 р.	1	2	-

від 10 до 12 р.	1	2	-
від 12 до 15 р.	-	1	-
15 р.	-	-	-
Всього на кінець року:	**2396**	**2396**	**2427**

Складено на основі: [137]; [138]

Отже, щодо загальної кількості вихованців у Мукачівському державному дитячому будинку, то в межах звітного періоду вона є однаковою. З поданих у табл. 2.2.5 даних, можемо констатувати, що найбільша кількість дітей за віковим принципом, що перебувають на вихованні у дитячому притулку, це діти віком від 2 до 6 років (відповідно в кожному році 662, 640 і 610 дітей) і діти віком від 7 до 10 років (відповідно 517, 542 і 523 дітей). Якщо ж брати до уваги прибуття дітей до притулку, то це, звичайно, діти новонароджені (відповідно у 1934 р. – 44, у 1935 р. – 42, у 1936 р. – 30 дітей). Серед причин вибуття такі: за досягненням 15-річного віку (відповідно до Закону XXI (1901 р.)); передача під опіку в сім'ю (найчастіше під опіку передавали дітей, яким виповнилося від 2 до 6 років: у 1934 р. – 26, у 1935 р. – 15 дітей, у 1936 р. – 11 дітей від 12 до 15 років і 9 дітей від 7 до 10 років); з причини смерті (найбільша дитяча смертність спостерігається у віці до одного року: у 1934 р. –12, у 1935 р. – 11, у 1936 р. – 8 дітей). У звітах зазначається ще одна причина вибуття – це всиновлення, проте ми не вказували її в нашій таблиці, оскільки впродовж аналізованого періоду не зафіксовано жодного факту всиновлення. Також можемо зробити висновок, що передача дітей під опіку в прийомні сім'ї відбувалася вкрай повільно й становила дуже незначний відсоток від загальної кількості дітей: у 1934 р. – 3,6%, у 1935 р. – 3,0%, у 1936 р. – 1,6%.

Викликає інтерес у контексті нашого дослідження кількість вихованців школоповинного віку – від 6 до 15 років. Загальна кількість таких дітей у 1934 р. становить – 1366 осіб, у 1935 р. – 1432 особи, у 1936 р. – 1527 дітей. Це означає, що відповідно до Малого шкільного закону (1922 р.) ці діти повинні відвідувати школи. Разом з тим, в аналізованих нами квартальних звітах за 1934 і 1935 рр. інформації про відвідування школи не має. Але, в іншому звіті, який стосується

статистики школоповинних вихованців Мукачівського державного дитячого будинку у 1935-1936 навчальному році (вихідний номер № 392/35 від 31.12.1935 р.), вказується на загальну кількість школоповинних дітей, яких нараховувалося 1317 осіб, з них: у школі для сліпих в м. Мукачеві – 40 вихованців, у школі для девіантних дітей в м. Севлюші – 150 дітей, санаторного дитячого притулку в Поляні – 25 осіб, в сімейному будинку «Крестьянська служба» в Сваляві – 15 дітей, в інших дитячих поселеннях – 1042 вихованці, в будинку для калік в м. Мукачеві – 45 дітей [137, арк. 31]. У звіті за IV квартал 1936 р. також уточнюється місце навчання вихованців Мукачівського державного дитячого будинку, зокрема: на навчанні перебувало 1688 вихованців у віці від 6 до 15 років, з них: у народних школах навчалося – 1287 учнів, у школі для сліпих – 33 учнів, у ремісничих училищах – 66 вихованців, у господарських школах – 52 вихованців, у інших закладах – 250 вихованців [138.]. Слід зазначити, що відвідування шкіл дітьми, які перебували в закладах інтернатного типу, можна було легко відстежити; натомість – справа школовідвідування дітьми, які перебували під опікою в дитячих поселеннях, проконтролювати було складніше. Адже, як зазначається у розпорядженні Шкільного реферату за № 2288-20 від 27 січня 1931 р.: «в ходженню до школы згаданых дітей повстають часто перешкоды, а то з причины, що при невеликой нагороді, яка выплачуєся родинам за уміщення, змагаються декотрі з них выужити побит дитини в их домашности употребленієм до дробної господарської праці, часто на шкоду ходження до школы» [287, с. 62-63]. Тому, за погодженням з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини, на шкільних інспекторів була покладена ще одна функція – функція контролю за відвідуванням школи дітьми, які передані на виховання в дитячі поселення. Адміністрація Мукачівського державного дитячого притулку зобов’язувалася розробити інструкції для шкільних інспекторів щодо вирішення цього питання.

Щодо розміщення вихованців у структурних підрозділах Мукачівського державного дитячого притулку, то тут маємо таку картину (табл. 2.2.6):

Таблиця 2.2.6

Розподіл вихованців у структурних підрозділах

Мукачівського державного дитячого будинку (1934, 1935, 1936 рр.)

Назва	1934 р.	1935 р.	1936 р.
В структурних підрозділах – дитячих притулках у населених пунктах, з них у:	**1886**	**2071**	**2109**
Баркасово	103	97	86
Берегово	98	81	77
Бобовище	147	176	185
Чинадієво	65	60	51
Іванівці	103	109	117
Клячаново	51	57	61
Косино	20	16	16
Мукачево	193	185	201
Ракошино	37	44	54
Севлюш	198	205	222
Ужгород	232	212	231
Вилок	58	65	66
Севлюш (дитячий будинок)	119	121	108
Ужгород (дитячий будинок)	6	10	12
Мукачево (дитячий будинок)	34	45	54
Поляна (поселення)	23	21	24
Подгоряно (поселення)	21	22	15
Свалява (будинок сімейного типу «Крестьянська служба»)	15	11	9
Оріховиця	229	242	218
Ряпід	103	95	100
У лікарні	31	34	21
Королево		51	56
Пістрялово		102	109
Хуст		10	16
Поза притулками	**388**	**216**	**196**
У державному будинку в м. Мукачево	**122**	**109**	**122**
для сліпих	30	35	29
у центральному відділенні	92	74	93
Всього на кінець року:	**2396**	**2396**	**2427**

Складено на основі: [137]; [138].

Показники таблиці 2.2.6 дають нам можливість зробити наступні висновки:

- кількість структурних підрозділів Мукачівського державного дитячого притулку збільшилася у 1935 р. на 3 (відкрито нові у місті Хуст і селищах – Королево та Пістрялово) й загалом становить 24 дитячі будинки, які включають і

дитячі притулки, дитячі поселення, спеціалізовані будинки інтернатного типу й приватний дитячий будинок сімейного типу у Сваляві;

- зменшення кількості дітей, які перебувають за межами дитячих притулків;
- за географічним розташуванням найбільша кількість дитячих притулків та поселень знаходяться в низинній частині Підкарпатської Русі, зокрема це: сучасні Мукачево і Мукачівський район, Ужгород і Ужгородський район, Виноградівський район, де були сприятливіші кліматичні, економічні, інфраструктурні умови для їх функціонування.

У Чехословацький період зберігається тенденція, яка була започаткована в період перебування закарпатських земель у складі Австро-Угорщини, щодо переміщення дітей з одного інтернатного закладу в інший; подальшого розвитку набула тенденція передачі дітей з Мукачівського державного дитячого притулку на виховання у прийомні сім'ї Чехії, про це, зокрема, повідомляється у листі Міністерства соціальної опіки в Празі [243, арк. 1]. Товариство Червоного Хреста інформує Реферат соціальної опіки про те, що загалом упродовж 1920-1927 рр. з Підкарпатської Русі до Чехії і Моравії було відправлено 728 дітей без батьківської опіки, з них: 365 вихованців перебувають в інтернатних закладах, 98 вихованців навчаються ремеслу, 93 вихованців перебувають на вихованні у чеських родинах, а також 172 учнів, які були направлені на навчання, але з різних причин (смерть, хвороба, втеча з інтернату, лінь) не завершили своє навчання [182, арк. 20-54]. Кількість дітей, які бралися під опіку сімей щороку збільшувалася. Про це свідчить також і переписка між адміністрацією Мукачівського державного дитячого притулку, Рефератом соціальної опіки в Ужгороді та Управлінням соціальної опіки молоді в Седліці на Вілсон (тут: Sedlec na Wilsonově dráze – містечко в середній Чехії – М. Ч.) з питання передачі дітей з притулку на виховання у фермерські родини. У листах-запитах конкретно вказували стать та вік дітей, яких потребували до прийомних сімей. Наприклад, у листі Управління соціальної опіки молоді в Седліці на Вілсон за № 123/37 від 03.02.1937 р. подано запит на хлопця та дівчину, яких можна розмістити у господарів, у листі за

№ 239/37 від 10.03.1937 р. – двох хлопців 13 років та 1 дівчини 13 років, яких можна поселити до сім'ї фермерів і т. д. [140, арк. 154-155, 168].

Щодо форми перебування вихованців у Мукачівському державному дитячому притулку, то згідно § 55 Закону 256 (1921 р.), діти до досягнення ними 7-річного віку утримувалися в дитячому будинку за державні кошти, а діти від 7 до 15 років перебували на умовах оплати, яку вносили або батьки, або громада, до якої вони були приписані [228, арк. 90]. Подана в звіті інформація засвідчує про поступове зменшення фінансування утримання вихованців з боку держави (табл. 2.2.7). З таблиці видно, що у два рази зменшилася кількість вихованців, батьки яких тимчасово звільнені від плати (у 1934 р. – 78 вихованців, у 1935 р. – тільки 31 вихованець). Слід зазначити, що зі статусом дитини, позбавленої батьківської опіки, у 1934 р. було 2109 вихованців, у 1935 р. кількість вихованців з таким статусом збільшилася до 2201 вихованця, а у 1936 р. - вже 2286 вихованців.

Таблиця 2.2.7

Фінансування перебування вихованців

Мукачівського державного дитячого будинку (1934, 1935, 1936 рр.)

Назва	1934 р.	1935 р.	1936 р.
Всього на кінець року:	**2396**	**2396**	**2427**
На повному державному утриманні	104	90	76
На платній основі	2214	2275	2330
Тимчасово звільнені від плати	78	31	21

Складено на основі: [137]; [138]

Загальну інформацію про вихованців Мукачівського державного дитячого притулку доповнює інформація щодо їх статі (табл. 2.2.8). Як видно з таблиці 2.2.8, за гендерною ознакою особливих відмінностей не має, кількість хлопчиків є більшою всього на 5%.

Таблиця 2.2.8

Стать вихованців Мукачівського державного дитячого будинку (1934, 1935, 1936 рр.)

Назва	1934 р.	1935 р.	1936 р.
Всього на кінець року:	**2396**	**2396**	**2427**
Дівчаток	1089	1095	1136
Хлопчиків	1307	1301	1291

Складено на основі: [137]; [138].

За національною ознакою вихованців Мукачівського державного дитячого притулку найбільшу частку становили русини – 72% у 1934 р., 68% у 1935 р. і 70% у 1936 р.З-поміж інших національностей порівняно вирізняються угорці (у 1934 р. – 14 %, у 1935 р. – 16 %, у 1936 р. – 14%) та євреї (у 1934 і 1935 рр. – по 7 %, у 1936 р. – 8%) (табл. 2.2.9).

Таблиця 2.2.9

Національність вихованців Мукачівського державного дитячого будинку (1934, 1935, 1936 рр.)

Назва	1934 р.	1935 р.	1936 р.
Всього на кінець року:	**2396**	**2396**	**2427**
чехів, словаків	72	70	93
русинів	1716	1653	1698
угорців	327	384	334
німців	19	21	19
євреїв	173	173	185
ромів	76	74	76
інших національностей	13	21	22

Складено на основі: [137], [138].

Причин щодо такого національного складу вихованців дитячого будинку є кілька: по-перше, русини складали етнічну більшість тогочасної Підкарпатської Русі; по-друге, русинське населення в своїй більшості було біднішим, зазнавало утисків з боку держав-домінантів (Австро-Угорщини, Чехословаччини) у

контексті матеріального забезпечення, землеволодіння, медичного обслуговування тощо.

З боку Чехословацького уряду приділялася увага й щодо можливостей створення дитячих притулків (поселень) з урахуванням національної приналежності дітей, адже виховання в рідному культурному середовищі сприятиме кращій соціалізації вихованців. Про це свідчать листи від директора-головного лікаря Мукачівського державного дитячого будинку до Реферату соціальної опіки з приводу відкриття нових дитячих будинків для дітей-русинів у м. Хуст і м. Рахів (лист № 3036/25 від 03.06.1925 р), адже «найбільш численними в Підкарпатській Русі є русини, тому й створення дитячих будинків для дітей цієї народності є вельми необхідним», зазначається у листі [246, арк. 36]. До відкриття дитячих будинків передбачалося залучити місцеві осередки організації Червоного Хреста, а також соціально активних представників чеської інтелігенції, яка компактно проживала у Хусті й Рахові. Згодом, у 1926 р. дитяче поселення для русинських дітей було відкрите й у Великому Бичкові [246, арк. 9-10]. Щодо угорських дітей, то для них пропонували створити дитяче поселення у с. Варі (тут: сьогодні с. Варієво Берегівського району – М.Ч.) (лист № 3088/25 від 06.06.1925 р), у якому переважно мешкали «заможні мадьярські родини інтелігентих землеробів» [246, арк. 37], які брали б активну участь у вихованні дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківської опіки. Створення дитячих поселень з урахуванням етнічних особливостей, на думку керівника Мукачівського державного дитячого будинку Й. Франтала, є необхідним з огляду на те, що саме там вихованці зможуть одержати «як справжнє родинне виховання, так і досить хорошу шкільну освіту» [246, арк. 3]. Показовим у цьому плані було розпорядження № 351/31 від 19.08.1931 р., видане директором-головним лікарем Мукачівського державного дитячого притулку «Про відвідування шкіл вихованцями структурних підрозділів та дитячих поселень». Так, згідно розпорядження, соціальні інспектори зобов’язані були забезпечити розподіл дітей у школи з рідними мовами навчання. «Важливо, – наголошується в розпорядженні, – щоб діти навчалися в школах своєї народності (материнською)

мовою» [306, арк. 1]. Це означало, що якщо угорськомовні діти навчалися в школах з угорською мовою навчання, німецькомовні – у школах з німецькою мовою навчання, а діти, які належали до слов'янських народів – чехи, словаки, русини, мали навчатися в своїх школах. Якщо таких не було, то в одній із шкіл зі слов'янською мовою навчання. Безумовно, перевага надавалася державним школам з чеською мовою навчання. Тому, цілком зрозумілим було прагнення місцевої русинської інтелігенції до запровадження рідномовного навчання і для дітей, які були позбавлені батьківського піклування й перебували у закладах інтернатного типу. Показовим у цьому питанні є той факт, що питання викладової мови в школі, яку відвідували діти, перебуваючи на лікуванні в санаторії, розглядалося не тільки на рівні педагогічної громадськості краю, але й на рівні Земського уряду Підкарпатської Русі та Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. Так, у липні 1934 р. Президіум «Вчительської громади» м. Мукачево звернувся до Міністерства соціальної опіки в м. Празі (лист від 10.07.1934 р. за № 8881/34) з приводу питання надання можливості навчатися рідною мовою дітям, які перебували на санаторному лікуванні в селищі Поляна [134, арк. 62]. Аргументами на користь навчання рідною «українсько-русинською» мовою були:

- по-перше, діти, які перебували в цьому притулку були здебільшого з україно-русинських сімей;
- по-друге, навчання рідною материнською мовою обстоював видатний чеський педагог Я.-А.Коменський і цей принцип дотримуватися саме Чехословацьким урядом;
- по-третє, навчання чеською мовою приведе до механічного заучування та неможливості застосування отриманих знань у соціумі, в який вони повернуться;
- по-четверте, порушуються автономні права Підкарпатської Русі в складі Чехословацької республіки.

Таким чином, учительська громадськість краю пропонувала впровадити індивідуальне навчання рідною мовою або ж відкриття класу з рідною мовою навчання. У вересні того ж року Земський уряд Підкарпатської Русі розпочав

розгляд цього питання і в листі від 27.09.1934 р за № 152.153-20 до адміністрації Державного дитячого притулку в Мукачеві зазначив, що шкільний інспекторат м. Свалява у звіті від 02.08.1934 р. за № 1716/34 подає інформацію про зарахування 28 вихованців русинської народності до школи з чеською мовою навчання, оскільки керуючий санаторієм відмовився надати інформацію директору русинської школи щодо потреби у прийнятті на навчання дітей. Відтак, адміністрація Державного дитячого притулку в м. Мукачеві була зобов'язана вирішити дане питання. На це питання відреагувало й Міністерство соціальної опіки, зокрема у листі-відповіді від 20.10.1934 р. за № 2467-24/9 «Учительській громаді» воно зазначає, що діти були зараховані на навчання до школи з чеською мовою навчання тому, що тут дирекція школи не робила проблем з приводу частих записів та виписів вихованців зі школи впродовж року, як це робила дирекція школи з русинською мовою навчання. Окрім того, у санаторії є три вихователькі-русинки, а також тут ніхто не забороняє дітям розмовляти рідною русинською мовою. Також у листі-відповіді зазначається, що велика кількість вихованців після лікування потрапляють у прийомні сім'ї або ж їдуть навчатися до Чехії, де знання чеської мови буде необхідним. Разом з тим, Міністерство соціальної опіки не заперечувало щодо переводу дітей до школи з русинською мовою навчання [134, арк. 62, 69, 72-73].

Отже, вже у першій половині XX століття в Закарпатті діяв потужний – з великою кількістю філій, та різноплановий – з різними організаційними формами опіки (заклади інтернатного типу для сиріт, хворих з різними нозологіями, сімейні дитячі будинки тощо) – державний дитячий заклад інтернатного типу, який мав на меті забезпечити повноцінний розвиток, освіту та виховання дітей.

Не можемо оминути важливого здобутку в організації діяльності закладів інтернатного типу Чехословацького періоду в Закарпатті – створення притулків для незаміжніх матерів з новонародженими дітьми та організація профілактично-просвітницької роботи з ними. Згідно поданої вище статистики (табл. 2.2.3, 2.2.4), велика кількість дітей, які перебували в Мукачівському державному дитячому будинку, були народжені поза шлюбом. Відтак, матері, які їх народжували,

перебували в зоні ризику, адже переважно це були дівчата/жінки з незаможніх сімей, які працювали у наймах і не були забезпечені власним житлом. Кількість народжених позашлюбних дітей була достатньо великою. Наприклад, жупан Ужанської жупи у зверненні до Реферату соціальної опіки (лист № II.-7491/1923 від 22.09.1923 р.) зазначає, що щороку тут народжується понад 300 позашлюбних дітей, і відкриття притулків для позашлюбних новонароджених дітей у Підкарпатській Русі є необхідним, у першу чергу, з санітарно-гігєнічних та соціальних причин [242, арк. 38]. Перший притулок для незаміжніх матерів був відкритий у м. Мукачеві за сприяння Реферату соціальної опіки та Крайового товариства Червоного Хреста, які з дозволу Міністерства соціальної опіки в Празі придбали для цих цілей будинок у Мукачеві, обладнали його всім необхідним інвентарем [242, арк. 58-60]. Згодом був затверджений Статут притулку для незаміжніх матерів у Мукачеві (додаток К.3), в якому зазначено основні цілі створення таких притулків. Зокрема, до притулку могли потрапити тільки вагітні дівчата/жінки, які не мали свого житла або осіб, які б піклувалися про них. Основна мета перебування у притулку – забезпечити лікарський супровід при народженні дитини, догляд за породіллею та немовлям. Звичайно, перебування в притулку було платним, ті ж матері, які не мали коштів, з дозволу лікаря зобов'язані були виконувати роботу по господарству. Загальне управління притулком для незаміжніх матерів здійснював кураторій, який очолював лікар, а також 4 члени кураторію з представників місцевого осередку Червоного Хреста, які обиралися на 3 роки [242, арк. 61].

Окрім того, товариство Червоного Хреста у Підкарпатській Русі організував діяльність консультаційних центрів «Охорона матері і дитинства» в Мукачеві (у 1920 р.), Ужгороді (у 1921 р.), Ясіня (у 1921 р.), Великому Березному (у.1922 р.), Сваляві (1922 р.). Метою таких консультаційних центрів було надання лікарської, соціальної, педагогічної допомоги матерям з питань догляду за дитиною, її здоров'я, розумового, психічного та фізичного розвитку. Важливим напрямом роботи консультаційних центрів є профілактична робота, а також поширення просвітницької інформації з питань санітарії та гігієни (додаток М). Про активну

діяльність консультаційних центрів свідчать показники, наведені у річних звітах. Наприклад, у звіті про роботу консультаційного центру «Нашим дітям» у м. Мукачеві за 1921-1926 рр. зазначається, що кількість дітей, яким було надано допомогу впродовж звітного періоду становить 5217 осіб, медичних оглядів проведено – 20.541, з соціальною та профілактичною метою було відвідано 4.488 сімей та зроблено 819 відвідин дитячих закладів, безкоштовно надано ліки 3.697 дітям, одяг – 634 дітям, направлено до лікарні – 371 дитину та 644 дітей відправлено до амбулаторій та ін. [257, арк. 4]. Також товариство Червоного Хреста інформувало Реферат соціальної опіки про необхідність відкриття консультаційного центру в гірських районах, особливо на Верховині [234, арк. 1, 14-18]. Так, упродовж наступних років консультаційні центри «Нашим дітям» були відкриті у Великих Лучках, Воловому, Довгому, Тячеві, Хусті (додаток Н) [234, арк. 40].

Окрім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Мукачівському державному дитячому будинку перебували діти, які мали ряд складних захворювань: ураження опорно-рухового апарату внаслідок поліомієліту або інші вроджені або набуті каліцтва, туберкульоз тощо. Для таких дітей при Мукачівському державному дитячому будинку було створено заклад для дітей з фізичними вадами. Згідно Статуту (додаток К.1) [258, арк. 7-10], заклад має на меті забезпечити родинне виховання для дітей-калік, їх утримання та лікування, освіту вихованців та оволодіння ними практичних навичок, необхідних для майбутнього життя. У закладі для дітей з вадами фізичного розвитку передбачено: інтернат, ортопедичне відділення лікарні, спеціалізована школа для дітей, практичне відділення для занять землеробством, ремісничу майстерню, побутові кімнати. Для адміністративного, педагогічного, медичного та допоміжного персоналу були розроблені посадові інструкції (додаток К.2) [258, арк. 11-18]. Якщо діти з вадами зору та слуху мали можливість навчатися в спеціалізованих школах-інтернатах, то діти, які мали складні фізичні вади, не могли навчатися в освітніх закладах. Зокрема, у Мукачівському дитячому будинку для дітей з фізичними вадами станом на 06 червня 1932 р. таких важких вихованців, які не

могли ходити, було 8, а ще двоє перебували на лікуванні в санаторному закладі селища Поляна. Земським урядом Підкарпатської Русі для забезпечення їх повноцінної освіти та виховання пропонувалося створити умови для здійснення індивідуального навчання, при цьому зазначалося, що один вчитель може навчати від 8 до 15 таких учнів [128, арк. 41, 48].

Санаторний заклад для дітей з вадами здоров’я в селищі Поляна входив у структуру Мукачівського державного дитячого будинку. Варто зазначити, що Поляна вже в першій половині ХХ століття завдяки лікувальним властивостям води була відомим курортом. Невипадково ще угорським урядом тут було закладено філію Мукачівського державного дитячого притулку для дітей з вадами здоров'я. Міністерство соціальної опіки Чехословаччини своїм розпорядженням № 9258/I. – 23 від 19 червня 1923 р. започаткувало роботу літнього оздоровчого закладу для дітей у Поляні. До оздоровчого закладу передбачалося приймати дітей для зміцнення їх здоров’я після пережитих захворювань, щоб у подальшому їх можна було передати на виховання у прийомні сім'ї в сільські місцевості. Перших 18 вихованців з Мукачівського державного дитячого будинку було доправлено до оздоровчого закладу в Поляні вже у червні після обстеження й виявлення у них туберкульозу. У закладі було передбачено все необхідне для перебування дітей, яких до оздоровчого закладу супроводжувала старша медична сестра Е. Форгачова, а також дві матері, які прибули туди зі своїми дітьми. Лікар два рази на тиждень проводив обстеження дітей і призначав лікування. Згодом до оздоровчого закладу прибували і діти з іншими вадами здоров’я, наприклад: з обмеженими руховими можливостями (2 дітей), анемією (7 дітей) та ін. Варто наголосити, що доправлення дітей відбувалося за сприяння Червоного Хреста (транспортування неходячих) та Масарикової Ліги (сплачувала щоденно за кожного вихованця, який перебував у закладі по 10 корун) [246, арк. 9]. Зі звіту урядового інспектора Міністерства соціальної опіки доктора Й. Франтала у 1933 р. відомо, що тут виховувалися діти з такими захворюваннями, як гідроцефалія, анемія, туберкульоз, рахіт, дебільність тощо. Безумовно, що урядом розглядалося питання про переміщення хворих дітей у прийомні сім'ї, в яких би

прийомні батьки змогли забезпечити належний догляд. Після відвідин філіалу дитячого притулку в Поляні урядовий інспектор зазначив у своєму звіті, що з 29 хворих вихованців тільки 10 дітей можна передати на виховання у прийомні сім'ї, а інші потребують спеціального догляду. Урядовий інспектор високо оцінив роботу персоналу санаторію: «хлопці з притулку є дуже добре виховані, про них добре дбають» [132, арк. 1-2].

Окрім закладу в Поляні, де вихованці Мукачівського державного дитячого будинку могли оздоровлюватися, за сприяння Товариства Червоного Хреста Підкарпатської Русі у 1925 р. були відкриті оздоровчі колонії у с. Кваси та с. Анталовці [253, арк. 65].

Одним із найбільших за кількістю вихованців був структурний підрозділ Мукачівського державного дитячого будинку – дитячий будинок для розумово відсталих дітей у Севлюші. 29 червня 1920 р. був складений протокол акту передачі державного дитячого будинку під управління Ї. Клестіла із зазначенням усього наявного рухомого та нерухомого майна, яким на той час володів дитячий заклад [221, арк. 5-7]. Згідно з інформацією «Шкільної хроніки» та архівних даних, з приходом нової влади фінансування закладу переходить у відання Реферату соціальної опіки Цивільної управи Підкарпатської Русі, яке не мало можливостей його утримувати й передало заклад знову у структуру Мукачівського державного дитячого будинку, адміністрація якого з 1921 р. вирішила направляти до Севлюша не тільки хворих, але й здорових дітей, які могли перебувати у закладі на умовах оплати до досягнення ними 15-річного віку [221, арк. 17, 37-38].

Станом на 1 вересня 1920-1921 навчального року у закладі перебуває 9 учнів, що зумовило необхідність відкрити допоміжну школу/клас (Розпорядження Шкільного реферату за № 9952/20 від 03.12.1920 р.), яка реально почала діяти тільки з 1 квітня 1921 р., коли до школи було зараховано вже 17 вихованців, які були поділені на 2 класи. Зважаючи на особливості розвитку дітей у одному класі (7 вихованців) не відбувалося теоретичного навчання, тут вони тільки набували виключно трудових навичок, а в іншому класі –

10 вихованців – навчання проводилося за програмою народної школи. Станом на кінець 1920-1921 н.р.в закладі налічувалося вже 33 дітей. У 1922 р. в приміщенні інтернатного закладу була відкрита державна народна школа з чеською мовою навчання та інтернат для учнів торгівельної школи Севлюша. Згідно звітної документації, станом на 1 вересня 1922 р. до школи з чеською мовою навчання було зараховано 7 вихованців, до допоміжної школи – 19 вихованців і до державної міської школи – 17 дітей [221, арк. 102, 104, 106]. Динаміку руху вихованців у період з 1920 по 1939 рр. можемо відстежити в таблиці 2.2.10.

Таблиця 2.2.10

Динаміка руху контингенту вихованців дитячого будинку у Севлюші, 1920-1939 рр.

Навчальний рік*	Кількість вихованців, які навчалися у школі			Примітка
	всього	хлопців	дівчат	
1920-1921	**33**	23	10	
1921-1922	**61**	47	14	
1922-1923	**45**	36	9	
1923-1924	**57**	35	22	
1924-1925	**71**	62	9	
1925-1926	**72**	57	15	ще 2 – до чеської школи і 16 – нездатних до навчання
1926-1927	**92**			інформації про стать немає
1927-1928	**88**	67	21	11 – нездатних до навчання
1928-1929	**80**			інформації про стать немає, 18 – нездатних до навчання
1929-1930	**85**	72	13	18 – нездатних до навчання
1930-1931	**81**			інформації про стать немає
1931-1932	**92**	72	20	з них 4 – у ремісничій школі
1932-1933	**105**	80	25	
1933-1934	**103**	80	23	
1934-1935	**107**	85	22	
1935-1936	**112**	82	30	
1936-1937	**102**	74	28	
1937-1938	**107**	78	29	
1938-1939	**110**			інформації про стать немає

* дані на кінець навчального року

Складено на основі: [353].

Отже, кількість вихованців у державному дитячому будинку в Севлюші на кінець Чехословацького періоду зросла майже втричі. У переважній більшості вихованцями закладу були діти з вадами розумового розвитку, які навчалися в допоміжних класах; і здорові діти з окремими поведінковими порушеннями, але здатні до навчання і виховання за програмами народних шкіл. Збільшення кількості дітей призвело до збільшення кількості класів та затребуваності фахово підготовлених вчителів до роботи з хворими та важковиховуваними дітьми (§ 3.1).

Рух контингенту вихованців упродовж навчального року був досить інтенсивним, адже багатьох вихованців з Мукачівського державного дитячого будинку направляли сюди для очікування зарахування до дитячих поселень або до прийомних сімей. Цей чинник суттєво впливав на організацію шкільного навчання та його результати. Як зазначено у хроніці, з 1923 р. інтернатний заклад починає спеціалізуватися на вихованні дітей з відхиленнями розвитку, а тому кількість здорових дітей щороку зменшувалася. У 1925 р. до інтернатного закладу Реферат соціальної опіки на постійну основу призначив лікаря др. Ярослава Батека, який відкрив лікувальне відділення в інтернаті, що змусило потіснити вихованців до головного корпусу, й ускладнило роботу персоналу дитячого будинку. Разом з тим, у листі від 24 січня 1925 р. до Міністра шкільництва та народної освіти др. Марковічу, Ярослав Батек зазначає, що: «за взаємною згодою Міністерства шкільництва та народної освіти та Міністерства соціальної опіки був створений заклад для дітей з відхиленнями у Великому Севлюші. Тому, в інтересах республіки є те, щоб єдиний державний заклад для дітей з відхиленнями став провідним і сучасним за своєю суттю, щоб у майбутньому він міг підготувати найбільше вихованців до самодостатнього життя. … заклад повинен стати центром піклування про неповнолітню молодь у Підкарпатській Русі» [233, арк. 24]. 13 квітня 1924 р. в Ужгороді на засіданні Шкільного реферату був прийнятий Статут державного дитячого будинку для дітей з відхиленнями у м. Великому Севлюші, який був погоджений Міністерством соціальної опіки [233, арк. 26-29], і затверджений Міністерством соціальної опіки в м. Прага 20 березня

1926 р. (додаток К.4) [258, арк. 1-6]. Статут складався з таких розділів: назва та функції закладу; структура закладу; функціональні обов'язки працівників; фінансові витрати. У структурі закладу розрізняють: підготовче відділення (педагоги та лікарі визначали особливості розумового та психічного розвитку дитини для подальшого їх розподілу у групи); 2-3 відділення для хлопців (поділ залежить від ступеню розвитку дітей та їх кількості. У межах кожного відділення має бути спальня, кімната денного перебування дітей, клас; відповідає за дітей учитель); відділення для дівчат; відділення для дітей з психічними розладами; допоміжна школа з класами для кожного відділення; ремісничі класи; лікарня; допоміжні приміщення (приймальня, канцелярія, кухня тощо). Загальне управління закладом здійснює директор, керівництво господарськими, фінансовими, канцелярськими справами здійснює адміністративний урядник. Заклад підпорядковується директору-головному лікарю Мукачівського державного дитячого притулку, Міністерству соціальної опіки, а допоміжна школа підпорядковувалася Шкільному реферату Цивільної управи Підкарпатської Русі і, відповідно, Міністерству шкільництва та народної освіти.

Наприкінці 1927-1928 навчального року було прийнято рішення не приймати до закладу немовлят, а вихованців з важкими відхиленнями перевести до спеціалізованого дитячого притулку для калік у Мукачеві. Це означало, що з наступного навчального року можна було більш оптимально організувати навчально-виховний процес з вихованцями закладу.

Щодо виховної роботи, то вона була спрямована на надання допомоги дітям у їх соціалізації, формування в них елементарних навичок самообслуговування, а також на трудове та естетичне виховання особистості (додаток Б). Вихованці брали участь у заходах, присвячених як державним (День народження Президента Чехословацької республіки Т. Масарика, День свободи, з 1934 р. – свято Першотравня, День дітей), так і релігійним святам (Св. Миколая, Різдво (24 грудня, у 1927 р. - вперше 6 січня) та ін.). У 1928 р. був створений шкільний ляльковий театр. Цікавим фактом, який засвідчував активну взаємодію інтернатного закладу з місцевою громадою, був публічний виступ хору

вихованців дитячого будинку під керівництвом М. Рощахівського в місцевому готелі «Роял», який високо оцінила інтелігенція міста. 17 червня 1934 р. адміністрацією закладу було вперше організовано свято «Діточий день», на яке було запрошено близько 200 дітей зі шкіл Севлюша, Королева, Чорнотисова, Олешника та інших навколишніх сіл, на якому було організовано змагання шкільних хорів, показові гімнастичні вправи, виставку ручних робіт. У травні 1935 р. вихованці закладу разом з учителями взяли участь у загальнодержавній виставці навчальних досягнень у Празі, де представили свої вироби, шкільні зошити, фотографії тощо. У вересні-жовтні 1937 р. у закладі було проведено ряд жалобних заходів у зв'язку зі смертю Президента Чехословацької республіки Т. Масарика. У період канікул окремих дітей, у залежності від стану здоров'я, направляли для оздоровлення до санаторного закладу в Поляні.

До послуг вчителів та вихованців була бібліотека, яка у 1925 р. налічувала відповідно 42 і 37 одиниць літератури. З 1928 р. до бібліотеки закладу починає надходити часопис для дітей «Наш родной край», а у 1931 р. до бібліотеки надходить навчально-методична колекція навчальних засобів М. Монтесорі.

Державний інститут для глухонімих в м. Ужгороді ще з часів Австро-Угорської імперії відігравав велику роль у забезпеченні соціально-педагогічної опіки дітей краю, забезпечував повноцінну освіту та виховання дітей з вадами слуху. Тому, досить дивним є знайдений у ДАЗО в м. Берегове документ, у якому на фірмовому бланку з підписом директора закладу та печаткою зазначено, що «дътськiй пріють при заведеніи глухонімых в державном будинки Ужгородъ ул. Другета чис. 22 В время переворота еще не была основана. … время основанія дътскаго пріюта 1. сентября 1919/1920» [352, арк. 66]. Очевидно таке твердження було засноване на тому, що в період І Світової війни частину закладу для глухонімих зайняли військові і навчання в ньому припинилося майже на рік. І тому, 3 квітня 1920 року Міністерство соціальної опіки Чехословацької республіки звернулося до Міністерства шкільництва та народної освіти, щоб повернути зайняті військовими приміщення до їх початкового призначення – освіти дітей з вадами слуху [222, арк. 57].

Серед навчальних предметів, які викладалися вихованцям дитячого будинку для глухонімих, релігія займала особливе місце, адже основне її призначення полягало не тільки у формуванні релігійного світогляду вихованців, але й у формуванні норм та звичок моральної поведінки. Як і в попередні періоди, релігія як навчальний предмет виводилася за межі загального розкладу і її викладання забезпечували представники релігійних конфесій, до яких належала більшість вихованців. Так, наприклад, у 1924-1925 н.р. це були греко-католицький священик о. Стефан Пайкошій та представник єврейської церковної громади Мікша Райниць. Заробітна плата вчителям релігії виплачувалася Шкільним відділом Цивільної управи на основі звітів директора дитячого будинку для глухонімих Йосифа Бема [199, арк. 1,2, 8].

Шкільний відділ Цивільної управи Підкарпатської Русі розпорядженням № 28.371 від 17.11.1923 р. за сприянням Міністерства шкільництва і народної освіти Чехословаччини при державному закладі для сліпих дітей у Мукачеві відкриває державну школу для незрячих дітей. У документі наголошується на необхідності розуміння батьками/опікунами важливої ролі шкільної освіти та виховання для підготовки до повноцінного життя дітей з вадами зору. Відтак, всім шкільним управам необхідно було подати списки щодо наявності в шкільних округах дітей з вадами зору і зобов'язати їх батьків/опікунів передати дітей на навчання до державної школи для сліпих [283, с. 249]. Для задоволення освітніх потреб дітей та молоді з вадами зору, Міністерство соціальної опіки придбало в м. Мукачево будинок з господарськими прибудовами та городом, в якому й передбачалося створити інтернатний заклад [111, арк.11]. До облаштування закладу були залучені кошти Реферату соціальної опіки, а також Чехословацького Червоного Хреста [111, арк. 16-17]. Окрім того, шкільний реферат Підкарпатської Русі зобов'язувався забезпечити заклад педагогічними кадрами, які б проводили навчання зі сліпими дітьми, при цьому наповнюваність одного класу повинна була б бути не більше 15 дітей [111, арк. 12]. Необхідно зазначити, що керівництво державного будинку для сліпих неодноразово зверталося до Шкільного реферату з проханням затвердити власний статут або ж вивести заклад

із складу Мукачівського державного дитячого будинку. Основна причина такого звернення – «заклад приймає только такых сліпых дітей котри суть проголошені за опущеного порученским урядом за которых нагороду за воздержаня платить село де дітина має право принадлежности» [202, арк. 1]. Іншими словами, до закладу для сліпих приймалися тільки ті вихованці, яким був присвоєний статус дитини-сироти або дитини без батьківської опіки, всі інші діти з вадами зору приймалися на виховання до закладу на умовах оплати. Проте, не завжди батьки мали можливість оплатити перебування дітей у дитячому будинку, і діти з вадами зору були позбавлені можливості одержати повноцінну освіту. На думку керівника закладу А. Штилиха, це було зумовлено загальними правилами, передбаченими Статутом Мукачівського державного дитячого будинку, які поширювалися на здорових дітей. Тому, на базі закладу у 1929 р., була створена Спілка соціальної опіки сліпих, основною метою діяльності якої було забезпечення освітою та вихованням сліпих дітей і дорослих, набуття ними теоретичних знань та навичок до професійної діяльності» [202, арк. 12-14]. Робота Спілки соціальної опіки сліпих у м. Мукачеві, як засвідчують протоколи засідань, була тісно пов'язана з діяльністю інтернатного закладу, передусім це була благодійна діяльність та діяльність, спрямована на удосконалення фахової підготовки вчителів до роботи з дітьми з вадами зору [206, арк. 1-47]. У 1930 р. на засіданні Спілки соціальної опіки сліпих в м. Мукачеві було прийнято рішення щодо будівництва нового приміщення для інтернатного закладу, яке б відповідало найсучаснішим вимогам. Згідно рішення, було затверджено робочу групу, яка мала б обрати найкращий проект для будівництва [204, арк. 1, 3]. Діяльність школи-інтернату для сліпих в м. Мукачеві регламентувалася Статутом [116, арк. 15-17]. Так, у Статуті зазначається, що до закладу можуть прийматися діти як з відхиленнями зору, так і здорові діти. Основною метою діяльності закладу – є підготовка до самостійного життя, формування потреби у вихованні, навчанні, дотримання дисципліни тощо. Статутом регламентується режим дня вихованців закладу. Так, день розпочинався о 6 годині й завершувався о 20 годині. О восьмій годині діти сліпі йшли до навчального класу в інтернаті, а здорові діти

відвідували звичайну школу в місті. Дітям було забезпечене чотириразове харчування, а ті діти, які навчалися в межах закладу, мали ще один додатковий сніданок. Вихованню самостійності, зокрема потреби в самообслуговуванні, приділялася окрема увага, адже щодня перед сном усі вихованці зобов'язані були провести гігієнічні процедури, а також підготувати свій одяг та взуття до наступного дня. Безумовно, що все це робилося під наглядом сестри-вихователькі. Варто зазначити, що у цьому закладі щоденно проводилися профілактичні заходи: умивання, загартування (обливання водою), сон на відкритому повітрі, здорове харчування. Статутом закладу визначалися професійні обов'язки сестри-вихователькі, зокрема: дотримання порядку в закладі (дитячих кімнатах, класах та господарських приміщеннях), відповідальність за дотримання режиму дня вихованцями, відвідування школи, організація позаурочного часу вихованців (адже вчитель відповідав за дітей тільки під час навчання), дотримання вихованцями гігієни, співпраця з батьками дітей.

У річному звіті про роботу інтернатного закладу для сліпих за 1924-1925 н.р. було зазначено, що в ньому перебувало всього 7 вихованців з вадами зору, з них: 4 мали батьків, 2 – пів сироти, 1 – сирота. У переважній більшості – це діти віком від 8 до 13 років; 4 хлопчиків і 3 дівчаток. Виховний процес у школі забезпечував управитель школи, до прямих обов'язків якого входило піклуватися про моральне виховання дітей. Зокрема, з метою морального виховання два рази на тиждень з дітьми проводилися уроки релігії греко-католицьким священиком, у неділю вихованці відвідували службу Божу, а також щодня з ними проводилися так звані «прелекції», на яких читали оповідання на морально-етичні теми, історії повчального змісту. Щодо навчання, то наприкінці 1924-1925 н.р. діти завершили вивчення змісту навчального матеріалу за 1 клас, всі навчилися письму Брайля чеською та русинською мовою та письму Кляйна русинською мовою. Окрім того, діти навчалися виконувати арифметичні дії на машинці Брайля в межах 100, а усно – в межах 1000. Науку про рідний край вивчали шляхом слухання оповідань, а також безпосередньо під час екскурсій. Дві години на тиждень навчалися співу,

а музику вивчали – 4 год тижнево. Для цих занять закладом було придбано фортепіано, а також подано прохання до Реферату соціальної опіки щодо призначення вчителя співів (лист № 2622/24 від 15.04.1924 р.) та виплати йому заробітної плати (лист № 3847/24 від 25.06.1924 р.) [248, арк. 1-3]. Серед навчальних предметів, які вивчалися в школі, варто виділити предмет «Ручні роботи», на якому учні працювали з глиною та папером, також 4 год на тиждень хлопці навчалися кошикарству (плетіння з лози), а дівчата навчалися прясти вовну. Так, адміністрацією дитячого будинку для сліпих було надіслано Шкільному реферату листа з проханням забезпечити заклад необхідними засобами, щоб діти 10-13-ти років навчалися плетінню з лози (лист № 30 від 24.09.1924 р.). Лист подібного змісту був також надісланий і від керівництва Мукачівського державного дитячого будинку щодо можливості навчання кошикарству й вихованців дитячого будинку для відсталих у м. Великий Севлюш з подальшим заснуванням майстерні з плетіння кошиків (лист № 5014/24 від 06.10.1924 р.) [248, арк. 10-11]. Окремо в звіті зазначалося, що заняття з дітьми проводила дружина управителя школи на безоплатній основі. В позаурочний час діти брали активну участь у роботі шкільного театру, зокрема при постановці вистави впродовж 27-29 червня її відвідало майже 600 глядачів. На свято Миколая та Різдва дітям влаштовували святкові ранки, також упродовж навчального року діти відвідували театр і концерти. У закладі була бібліотека, яка налічувала 18 книг для вихованців, 70 книг для вчителів. У канікулярний період 3 вихованців поверталися до батьків/опікунів, ще 3 дітей були направлені до лікарні для проведення операцій у Братиславі, і тільки 1 дитина залишалася у закладі. У звіті вказано також перелік осіб, які відвідали заклад упродовж року, серед них: шкільний інспектор (кілька разів за рік), голова Реферату соціальної опіки, голова центральної спілки сліпих у Празі.

Важливим завданням на наступний навчальний рік було залучення якомога більшої кількості дітей з вадами зору, адже, як зазначається у прикінцевих заувагах до звіту: «зроблена агитація посередництвом новинок, але невелику надію кохаємо на заповнення иститута, бо наш народ недовіряє, щобы сліпого

можно дачого выучити, хотя на Подкарпатській Руси 46 сліпых находиться, з котрых только четвертина заошколована» [290, с. 161-164]. Ситуація щодо кількості сліпих дітей, які не були залучені до освітнього процесу, була досить складною і в наступні роки. Шкільний реферат щороку узагальнював статистичні дані щодо кількості глухонімих і сліпих дітей школоповинного віку й передавав цю інформацію відповідно до спеціалізованих закладів у м. Ужгороді та м. Мукачеві. Так ось, станом на 22 січня 1932 р. на території Підкарпатської Русі залишалося незадіяними до освітнього процесу 60 дітей із вадами зору. У супровідному листі до списку таких дітей зазначено: «выказ єсть неточный понеже суть такъ околицъ од куды до сих пор не маємe в руках виказ слъпых дътей. По той причинъ нужно предположити, що число слъпых на Подкарпатской Руси єсть больше» [208, арк. 127-129]. Окрім того, «у краї, – як зазначено в листі, – не ведеться облік слабозрячих дітей, які навчаються у звичайних народних школах».

У річному звіті закладу для сліпих за 1926-1927 н.р. можемо спостерігати позитивну динаміку. Передусім, це стосується кількості вихованців, оскільки на початок навчального року їх було вже 12, що на 70%, більше, ніж у попередні роки. Суттєво покращилася матеріальна база, для потреб закладу було придбано: фортепіано, гуслі, 18 друкарських машин Кляйна з русинською та чеською мовами, машинки Брайля для лічби, прилади для переплітання книг, препарати для проведення уроків хімії, фізики, географії. Бібліотечний фонд також суттєво виріс: для учнів кількість книг зросла до 53 одиниць чеською та русинською мовами, а також ще 48 книг розвиваючого характеру; бібліотека для педагогів налічувала 133 одиниці русинською, чеською, угорською та німецькою мовами. Окрім того, у бібліотеці були наявні часописи «Наш родный край», «Пчолка», «Віночок», а також часописи, що виходили мовою Брайля – «Зоря», «Справодай Зори», «Сліпый гудебник», «Поетика и стилистика». Що ж стосується навчально-виховної роботи з вихованцями, то вона набула нових рис. Так, серед напрямів виховання, окрім релігійного та морального, з'являється горожанське виховання, основна мета якого полягала у виробленні навичок соціальної поведінки,

формуванні вмінь адаптуватися до умов середовища, присвоїти норми співжиття у суспільстві, «а разом з тым і права и повинности доброго горожанина». Що стосується навчання, то у 1926-1927 н.р. діти навчалися у двох класах: у одному навчалися діти першого і другого шкільного року, а в другому – 4-6 шкільних років. Навчальні плани та навчальна програма затверджувалася Шкільним відділом Цивільної управи в Ужгороді. Навчальними планами було передбачено навчання дітей математики, читанню, письму, науки про рідний край. Важливого значення мало те, що перша русинська азбука О. Маркуша «Зорниця» управителем закладу для сліпих Василем Довгуном була адаптована для незрячих учнів і надрукована шрифтом Брайля в Крайово-Моравському Інституті для сліпих у Брні (Чехія) накладом 50 примірників. Що ж стосується учнів 4-6 шкільних років, то вони вивчали математику, граматику, географію, ботаніку і зоологію, фізику, хімію, домашні ручні роботи, музику і співи. Варто зазначити, що зважаючи на специфіку учнів, у процесі навчання широко використовувалася наочність: паперові мапи, гіпсові моделі, натуральні наочні посібники (наприклад, мінерали). Важливим, на нашу думку, є те, що в процесі урочної та позаурочної роботи вихованці знайомилися з творчістю як закарпатських поетів та письменників О. Духновича, В. Гренджі-Донського, І. Павловича та ін., так і з творами українських авторів – М. Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича, І. Франка, М. Шашкевича, Т. Шевченка та ін [292, с. 368-374].

З кожним навчальним роком у діяльності закладу для сліпих при Мукачівському державному притулку можна було спостерігати збільшення кількості вихованців, зміцнення матеріально-технічної бази, розширення і поглиблення змісту освіти, вдосконалення форм і методів навчання та виховання учнів, підвищення активності вихованців у шкільному та громадському житті міста, що, водночас, і засвідчує високий рівень організації життєдіяльності закладу для сліпих дітей у Мукачеві.

Щодо фінансування діяльності державного дитячого будинку в м. Мукачево варто зазначити, що Чехословацький уряд зберіг пропоновану угорським Законом XXI від 1901 р. систему. Зокрема, це урядові кошти, а також кошти з місцевих

бюджетів. Зважаючи на віднайдені в архівах листи та розпорядження Цивільної управи Підкарпатської Русі, можемо констатувати, що не завжди фінансова підтримка на місцевому рівні здійснювалася вчасно. Про це, зокрема, свідчить Розпорядження № 110.932/III ai 29 від 04.10.1929 р. «Про фінансове забезпечення муніципалітетами діяльності державних дитячих будинків» [123, арк. 4], яке зобов'язує подати звітну документацію щодо заборгованості з боку місцевої влади коштів на утримання дитячими будинками дітей, яким виповнилося 7 років. Така ситуація була характерною не тільки для дитячого будинку в м. Мукачево (Підкарпатська Русь), але й для дитячих будинків у м. Кошіце та м. Рімавська Собота (Словаччина). Розпорядження мало на меті здійснити узагальнення фінансового стану діяльності дитячих будинків та врахувати суму заборгованості при складанні бюджету на наступні роки.

Детальну інформацію про фінансовий стан діяльності Мукачівського державного дитячого будинку отримуємо з узагальненого звіту, складеного за 1929, 1930, 1931 роки [129]. У звіті чітко виокремлені витрати, пов'язані з виплатою заробітної плати, лікарняних, пенсійних коштів, а також коштів на одяг та оздоровлення, нагороди та надбавки педагогічним, медичним працівникам дитячого будинку та допоміжному персоналу. Так, у 1929 р. ці видатки становили 410.572 коруни, у 1930 р. – 441.307 корун. Збільшується кількість коштів, виданих для нагород та доплат персоналу. Відповідно, у 1929 р. ця сума становила 57.997 корун, а вже в 1931 р. – 64.527 корун. Зокрема, варто відмітити зростання заробітної плати штатних працівників дитячого будинку. Так, у 1929 р. сукупна виплата заробітної плати становила 29.370 корун, у 1930 р. – 36.367 корун, а в 1931 р. майже вдвічі більше – 70.210 корун. Слід зазначити, що обов'язковою витратною статтею була – оплата відряджень та добових під час відряджень. Але, слід зазначити, що такі витрати на кінець 1931 р. зменшилися в порівнянні з 1929 та 1930 рр. майже на 2.000 корун (відповідно 7.188 корун, 9.291 та 9.143 коруни).

Узагальнення даних, поданих у звіті, дає нам підстави для констатації факту, що найбільше коштів у Мукачівському державному дитячому будинку витрачалося на виплати прийомним батькам та опікунам. Так, згідно табл. 2.2.1,

1300 дітей перебували у сімейних формах виховання. Відповідно, адміністрація центрального відділення Державного дитячого будинку в Мукачеві здійснювала нагляд та розподіл коштів. Сума, яка виділялася на ці потреби щорічно зростала, адже у 1929 р. вона становила 541.810 корун, у 1930 р. – 584.738 корун, а в 1931 р. – 615.730 корун. Суттєво зросли видатки на освітні потреби, харчування, а також витрати на комунальні послуги, про що свідчать зведені дані у таблиці 2.2.11:

Таблиця 2.2.11

Динаміка грошових витрат Мукачівського державного дитячого будинку (1929 р., 1930 р., 1931 р.)

Витрати на (у корунах):	у 1929 р.	у 1930 р.	у 1931 р.
• освітні потреби	11.480	14.721	16.755
• харчування	347.741	406.221	371.059
• опалення, освітлення	111.351	122.757	210.064

Джерело: [129, арк. 54, 64, 67].

Окрім того, варто зазначити, що у фінансовому звіті Державного дитячого будинку в Мукачеві також зазначені витрати, які здійснювалися на охорону здоров’я, канцелярські потреби закладу, технічне обслуговування та ремонт приміщень, у тому числі й господарських будівель, утримання саду й городу, фермерського господарства, на поховання, перевезення дітей тощо. Отож, аналіз поданих цифрових показників у звіті за 1929-1931 рр. засвідчує, що, як з боку Чехословацької держави, так і з боку органів місцевого самоврядування, велика увага приділялася діяльності Мукачівського державного дитячого притулку, що проявлялася у поступовому щорічному збільшенні його фінансування, в тому числі й філіалів та дитячих будинків сімейного типу, які структурно входило до нього.

Варто зазначити, що з боку Міністерства соціальної опіки в Празі були створені умови, розроблені й затверджені статути, посадові обов’язки для всього персоналу, який забезпечував життєдіяльність Мукачівського державного дитячого будинку та його відокремлених структурних підрозділів – дитячого будинку для відсталих дітей у Великому Севлюші та дитячому будинку для

глухонімих в Ужгороді. Окрім того, щоб забезпечити цілодобовий нагляд за роботою дитячого будинку всі керівники, закладів і головні лікарі були забезпечені відомчим житлом на території закладу, а окремі вчителі-вихователі отримали житло недалеко від дитячих будинків, щоб у разі потреби можна було швидко дістатися до роботи, про що зазначається у листі Міністерства соціальної опіки до Міністерства праці (лист № 5911-I/A-3/25 від 17.11.1926 р.) [250, арк. 21-22].

Окрім Мукачівського державного дитячого будинку та його структурних підрозділів у Підкарпатській Русі діяли дитячі сиротинці, організовані благодійними організаціями та релігійними об'єднаннями. Серед них, сиротинець у с. Нересниця, який заснований у 1924 р. за сприяння Товариства Червоного Хреста Підкарпатської Русі. «Сиротинець створений, – зазначається у Статуті, – для дітей-сиріт та напівсиріт з морально вразливих родин. … Основна мета діяльності сиротинцю, щоб кожна сирота мала дім, у якому її забезпечать достойним життям, і разом зі школою виховають справжнього громадянина, здатного до праці. … Сиротинець має створити сприятливі умови для душевної та фізичної цілості» (додаток П) [253, арк. 21-23]. До сиротинцю приймали дітей-сиріт та напівсиріт від 2 до 14 років. Перевага при прийомі надавалася таким дітям, чиї батьки загинули під час війни. Діяльність сиротинцю забезпечував директор (виконував адміністративні та виховні функції), кухарка, прачка та дві няньки. Один раз на місяць у сиротинець навідувався лікар для проведення обстежень дітей, про що робив відповідні записи у журналі. Для сиротинцю був затверджений чіткий розпорядок дня. Діти школоповинного віку зобов'язані відвідувати школу. Важливо зазначити, що в прикінцевих положеннях Статуту зазначено на необхідності доброзичливого ставлення до дітей і недопустимості фізичних покарань. У 1924 р. у сиротинці перебувало 35 дітей, з них: а) хлопців – 27, дівчат – 8; б) сиріт – 28, напівсиріт – 6, покинутих – 1. У додатку Н представлені фотографії з життя сиротинцю в с. Нересниця [253, арк. 24].

За сприяння греко-католицької єпархії в Ужгороді діяв дитячий притулок для дівчат-сиріт «Erzsébet/Єлизавета». Архівні джерела засвідчують, що на час

встановлення Чехословацької влади на початку 1919-1920 навчального року в закладі перебувало 92 вихованки [174, арк. 2]. Утримання закладу було досить важким тягарем для єпархії, відповідно, адміністрацією закладу було висловлено прохання до нової влади щодо надання фінансової підтримки [174, арк. 24], [180, арк. 1].

Діяльність закладів інтернатного типу першої половини XX століття супроводжувалася активною підтримкою благодійних громадських організацій, які діяли у Підкарпатській Русі. Серед них:

1) спілка «Школская помочь», яка співпрацює виключно в сфері освіти вихованців дитячих інтернатів, активно проводить учнівські акції;
2) спілка «Надія» опікується дітьми ветеранів війни;
3) спілка «Просвіта» опікується вихованням дітей шляхом створення у краї читалень – загалом 84 читальні;
4) спілка церковних учителів опікується дітьми-сиротами парафіяльних та державних учителів, сприяє їхньому навчанню в закладах педагогічної освіти, має у своєму володінні будинок-інтернат на 50 дітей;
5) спілка «Патронаж» опікується одинокими матерями, має свої дитячі яслі;
6) консультативний центр «Нашим дітям» в Мукачеві та Берегові піклується про здоров’я соціально незахищених дітей;
7) Масарикова ліга проти туберкульозу опікується дітьми у власному туберкульозному диспансері, а також сприяє влаштуванню дітей з дитячих будинків у санаторії [237, арк. 17-18].

З метою координації дій спілок, благодійних фондів, громадських організацій 31 квітня 1923 р. у м. Мукачеві було створено регіональне відділення державного комітету опіки молоді, на установчих зборах якого був прийнятий Статут спілки «Земського комітету опіки молоді Підкарпатської Русі», в якому визначено основні цілі діяльності комітету: «об’єднати зусилля всіх бажаючих піклуватися про молодь краю, співпрацювати з державними

установами та закладами, визначати проблеми, пов’язані з опікою над дітьми та молоддю, сприяти їх подоланню» [237, арк. 19]. Для повноцінної організації роботи комітету до його складу повинні входити також представники Цивільної управи Підкарпатської Русі, зокрема з реферату соціальної опіки, шкільного реферату та реферату охорони здоров'я, а також директори-головні лікарі дитячих будинків та інших закладів, які здійснюють опіку над дітьми та молоддю.

Велику роль у зростанні мережі шкіл також відіграли культурно-освітні діячі та педагоги краю, зокрема А. Волошин. Як депутат парламенту Чехословаччини, голова уряду просвітницьких та учительських громадських організацій, він постійно турбувався про відкриття нових шкіл, про забезпечення їх навчальними і методичними посібниками, про направлення на роботу в школи кваліфікованих педагогічних кадрів. А. Волошин домагався відкриття шкіл, перш за все, у гірських селах, ставив питання про відкриття інтернатів для тих дітей з віддалених районів, які хотіли здобувати освіту в містах. У центрі уваги А. Волошина було не тільки кількісне зростання шкіл, але й якісні зміни в шкільній системі, вдосконалення змісту освіти [68, с. 64-65]. Свої освітні ідеї А. Волошин підтверджував практичними справами. З його ініціативи в м. Ужгороді на власні кошти він разом з професором теології О. Микитою у 1906 р збудував сиротинець на 60 учнів-сиріт Верховини. Пізніше, разом із дружиною Іриною, в 1933 р. подарував будинок для цього дитячого закладу. Вартість подарунка становила 300 тис. чеських корун. Відтоді установа називалася «Греко-католицький сиротинець «Свята родина» [277, 237]. Для того ж сиротинця А. Волошин купив згодом будинок і в м. Хуст [179].

Зважаючи на відсутність забезпечення спеціалізованої фахової підготовки педагогів до роботи в закладах інтернатного типу в австро-угорський період, уряд Чехословаччини з метою забезпечення освітнього процесу розпочав процедуру переатестації вчителів, які працювали як в освітніх, так і в інтернатних закладах. Так, «для педагогів сільських, міських, спеціальних шкіл, дошкільних закладів і

для позаштатних співробітників – зазначається у звіті інспектора Реферату шкільництва Йозефа Пешини, – з метою підготовки до кваліфікаційних іспитів для дитячих садків або жіночої ручної праці й домашньої науки організовувалися періодичні чи вихідного дня освітні курси» [365, с. 24]. Зокрема, вчителі по завершенню курсів одержували диплом (додаток У), який надавав їм право працювати на посаді вчителя-вихователя в державному дитячому притулку та його структурних підрозділах [227, арк. 73-74]. Наявність диплому дозволяло вчителям-вихователям отримувати додаткові надбавки до посадових окладів. З метою підвищення ефективності роботи педагогічних працівників інтернатних закладів Міністерство шкільництва та народної освіти пропонує у складі шкільних рефератів утворити інспекторат з питань роботи шкіл та закладів для дітей з відхиленнями (наказ № 53.467/32-I/1 від 29.04. 1932 р.). Основне завдання інспекторату – методична допомога в організації освітнього процесу в допоміжних школах і в закладах для дітей з вадами фізичного та розумового розвитку. Чисельний склад такого інспекторату в Підкарпатській Русі складав 3 особи, відповідно кожна з яких відповідала за певний напрям: допоміжні школи, заклади глухонімих і сліпих, заклади для дітей-калік [211, арк. 3-4].

Показовою у плані організації роботи з підвищення педагогічної кваліфікації вчителів та вихователів, які працюють у закладах інтернатного типу, була діяльність дитячого будинку для розумово відсталих дітей у Севлюші, який став осередком професійної підготовки вчителів-вихователів до роботи в допоміжних школах (класах), які активно почали створюватися урядом Чехословаччини. Щодо підвищення педагогічної кваліфікації персоналу закладу, то вчителів-вихователів 21 листопада 1927 р., згідно розпорядження Шкільного реферату за № 81.492/27 від 16.11.1927 р., було направлено на проходження «студійної дороги» (тут: стажування – М. Ч.) до інтернатних закладів Чехії і Моравії. Також, розпорядженням Шкільного реферату за №43.174/28 від 02.06.1928 р. упродовж 4-7 червня 1928 р. були організовані при допоміжній школі спеціальні курси, мета яких була ознайомити шкільних інспекторів та вчителів народних шкіл із особливостями організації навчання та виховання

слаборозвинених дітей шляхом узагальнення теорії і практики роботи педагогів, лікарів, психологів, соціологів. На читання лекцій були запрошені: університетський професор з Праги – др. Карел Герфорт з лекцією про дитячу психологію; директор Чехословацького Червоного Хреста з Мукачева – др. Улман з лекцією про психологічний розвиток дитини; директор дитячого притулку в Мукачеві др. Йосиф Франтал з лекцією про дітей з відхиленнями; шкільний інспектор Й. Пешина з лекцією про спеціальну педагогіку та ін. Практичні заняття проводили вчителі-практики О. Тар, І. Зейкань, В. Боршош. За розпорядженням Шкільного реферату (№ 48.178/29 від 23.04.1929 р.) були організовані при дитячому будинку в Севлюші чергові курси підвищення кваліфікації, які були проведені у період 14-19 жовтня1929 р. з метою ознайомлення вчителів народних шкіл з теоретичними та практичними особливостями виховання дітей з вадами розумового розвитку, а також з метою підготовки їх до складання фахового іспиту для роботи у допоміжних школах (класах). У роботі курсів взяло участь 25 учителів. Як і попередньо, для читання лекцій були запрошені професори університету в Празі (др. К. Герфорт), а також директори помічних шкіл Чехії, а саме: з Пардубиць (Я. Покорний) і Праги (К. Швец) тощо. Окрім того, на курсах були присутні: Й. Земан – інспектор Міністерства шкільництва та народної освіти з Праги; Й. Пешина – інспектор Шкільного реферату з Ужгороду; др. Й. Франтал – директор Мукачівського державного дитячого будинку, Ю. Репай – директор дитячого будинку в Севлюші. На базі допоміжної школи дитячого будинку в Севлюші проводилися показові заняття вчителями І. Зейканом, М. Репай, О. Таром [353]. Наприкінці 1931-1932 н.р. розпорядженням Шкільного реферату були проведені курси підвищення кваліфікації на базі трьох закладів – школи для глухонімих в м. Ужгород, школі для сліпих в м. Мукачеві, школі для розумово відсталих дітей у м. Севлюші. Відповідно, у закладі для розумово відсталих у м. Севлюші були прочитані лекції, тематика яких включала такі питання: причини розумових відхилень (І. Зейкан), фізичні особливості дітей з вадами розумового розвитку (О. Тар), виховання розумово відсталих дітей (М. Репай), роль органів чуття у розвитку дітей з відхиленнями розвитку (Ю. Репай).

Окрім курсової підготовки, широкомасштабною була робота з діяльності педагогічних гуртків, у тому числі й для педагогів спеціальних шкіл. Так, педагогічні гуртки збиралися два-три рази в році, які розглядали актуальні питання освіти, виховання та оздоровлення вихованців закладів інтернатного типу. Обов'язковою складовою діяльності педагогічних гуртків було виконання практичних завдань, відвідування закладів, вивчення досвіду роботи. Вдосконалення професійної кваліфікації педагогів не можливе без самоосвіти. Зокрема, з цією метою в центрі кожного шкільного інспекторату, а також при міських школах були відкриті учительські бібліотеки. Тут важливе місце посідає доступна для користування всіма вчителями спеціальна бібліотека для навчання дітей, що мали відхилення в розумовому, фізичному та психічному розвитку, яка діяла в Севлюші. Фонд цієї бібліотеки налічував 150 найменувань спеціалізованої літератури чехословацькою, російською, українською, французькою, німецькою та угорською мовами [365, с. 25].

Відносно оплати праці педагогів, які працювали в закладах інтернатного типу, зокрема як на посадах учителів, так і на посадах вихователів (дозорниць), то вона регламентувалася так званим «Учительським законом» або Законом від 07 липня 1926 р. «Про впорядкування платничих і службових односин учительства народных и горожанських школ». Зокрема, у § 13 зазначено, що заробітня плата вчителів, які працювали в спеціальних державних школах для глухонімих або сліпих, прирівнюється до заробітньої плати вчителів народних шкіл. Але, зважаючи на специфіку закладу, вчителям виплачують надбавку у розмірі 2.100 корун на рік, а з досягненням десятирічного стажу роботи надбавка збільшується до 2.700 корун на рік. Ці надбавки зберігаються також і після виходу на пенсію [288, с. 104]. Заробітна плата вчителів допоміжних шкіл (класів) регламентувалася § 11, п. 4 Закону 86 «Про допоміжні школи (класи)» (1929 р.). За наявність посвідчення про складання іспиту придатності на викладання в допоміжній школі (класі) вчителі одержували надбавку в розмірі 1.500 корун на рік, а після десятирічного стажу роботи – 2.100 корун на рік, надбавка зберігалася і після виходу такого вчителя на пенсію [363]. Проте в межах Чехословацької

республіки питання додаткових надбавок вчителям, які працювали в інтернатних закладах зі специфічним контингентом вихованців, вирішувалося неоднаково. Найбільше проблем з питанням виплат було у вчителів зі Словаччини та Підкарпатської Русі, про що свідчить звернення Спілки вчителів шкіл для глухонімих у Словаччині до Міністерства шкільництва та народної освіти (лист № 48/36 від 23.05.1936 р.), у якому йдеться про нерівнозначність виплат заробітної плати вчителям шкіл для глухонімих у різних регіонах Чехословацької республіки – Чехії, Моравії і Сілезії, Словаччині та Підкарпатській Русі [212, арк. 5-7]. Безумовно, що виплати здійснювалися відповідно до «Учительского закону», але однією з умов щодо надбавок була наявність документу про спеціальну освіту, яка дозволяла працювати з дітьми з вадами фізичного та розумового розвитку, а кількість дипломованих учителів у Підкарпатській Русі була зовсім незначною (згідно інформації Спілки вчителів шкіл для глухонімих їх було всього сім осіб, які закінчили спеціальні освітні курси: Й. Арані, К. Араніонова, І. Булеца, Й. Дюлай, Ф. Кунерт, С. Куцин, І. Мадараш), адже переважна більшість з них мала педагогічну освіту для роботи в народних або горожанських школах.

Для окружних інспекторів і педагогічних працівників державних дитячих будинків з 1918 р. угорський уряд ініціював друк фахового видання «Вісник для окружних інспекторів державних дитячих будинків» (додаток Ф), у якому публікувалися основні розпорядження Міністерства внутрішніх справ щодо організації діяльності державних дитячих будинків, притулків, дитячих поселень, сімейних дитячих будинків, надавалися рекомендації з упровадження основних положень нормативно-розпорядчих актів, а також публікувалися статті науково-педагогічного змісту з питань організації освітнього процесу [103, арк. 7-12]. Так, у наявному в архівних джерелах примірнику опубліковані такі статті «До питання про інспектування перебування дітей, яким виповнилося 6 років у прийомних сім'ях», «Шкільні пропуски дітей», «План дій окружних інспекторів на серпень», «Про переміщення братів і сестер», «Про штучне вигодовування дітей, яким не виповнилося 7 місяців» та ін. Актуальність кожної публікації зумовлена тим, що в

компетенцію окружних інспекторів входило не тільки інспектування, але й надання методичної допомоги вчителям-вихователям, а також прийомним батькам. З цього погляду цікавою є стаття «До питання про інспектування перебування дітей, яким виповнилося 6 років, у прийомних сім'ях», яка побудована у вигляді дискусії навколо питання: чи варто з дітьми проводити індивідуальні бесіди про те, як з ними поводяться прийомні батьки? З одного боку, такі бесіди могли принижувати роль прийомних батьків, ображати їх честь, і, відповідно, наводилися аргументи, коли діти обмовляли своїх прийомних батьків, або вважали несправедливим справедливе покарання і таким чином намагалися скомпрометувати прийомних батьків. Також наводилися аргументи щодо того, що окружний інспектор може візуально визначити ставлення прийомних батьків до дітей через обстеження зовнішнього вигляду дитини (здоров'я, чистота, вага, охайність), умов житла, особливостей харчування, організація дозвілля та спілкування з батьками тощо. Проте, наводиться контраргумент, коли за пристойним зовнішнім виглядом ховається негативне відношення прийомних батьків до дитини через моральний та фізичний тиск на них. Тому пропонувалося зберегти індивідуальні бесіди з дітьми, але робити це в спеціально відведений час у спеціальному приміщенні, куди приходив окружний інспектор і організовував ігрову діяльність дітей, через яку міг спостерігати за поведінкою дітей. Також рекомендувалося проводити групові бесіди, в яких шляхом постановки різних питань, можна було одержати інформацію про умови перебування дітей у прийомній сім'ї. Якщо ж інспектор бачив неадекватну реакцію дитини, то тільки після цього дозволялося проводити індивідуальну бесіду з дитиною [103, арк. 7-9]. Також інформативною є публікація «Шкільні пропуски дітей», в якій наводяться результати перевірки шкіл, у ході яких виявилося, що значна частина дітей, які перебували на вихованні у прийомних сім'ях, не відвідувало школу. Тут наводяться також відповіді прийомних батьків, що це відбувалося в переважній більшості через відсутність одягу та взуття. Натомість окружними інспекторами встановлено під час перевірки, що велика кількість батьків використовує прийомних дітей для роботи по господарству, на

городі, в полі тощо. Відтак, прийомним батькам було пред’явлено вимоги, що за умови несумлінного виконання своїх обов’язків, передбачених як Законами VIII і XXI (1901 р.), так і освітнім Законом XXXVIII (1868 р.), вони будуть притягнуті до адміністративної відповідальності, а також можуть бути позбавлені прав на опіку [103, арк. 9-10].

Особливості організації освітнього процесу, впровадження інноваційних на той час методик навчальної та виховної роботи з дітьми, які перебували в спеціалізованих інтернатних закладах, зокрема, в школі-інтернаті для глухонімих дітей, школі-інтернаті для сліпих, в інтернатному закладі для дітей з обмеженими фізичними та розумовими можливостями, стали предметом наукових розвідок та педагогічного дослідження закарпатських педагогів, передусім практиків, які працювали з дітьми у вищеназваних закладах. Так, свої дослідження з питання навчання та виховання дітей в інтернатних закладах, результати власних спостережень та практичного досвіду, вивчення передового європейського досвіду вони висвітлювали на сторінках педагогічного часопису «Учитель» (фахове видання, в якому публікувалися здебільшого науково-педагогічні та методичні матеріали). Оскільки вихованці закладів інтернатного типу (дитячих будинків, притулків, поселень) навчалися у звичайних народних, горожанських школах, то на них розповсюджувалися всі визначені Шкільним рефератом Цивільної управи Підкарпатської Русі вимоги навчальних планів і програм, форми і методи організації навчання і виховання. Як ми вже зазначали вище, в Мукачівському державному дитячому будинку перебували діти з відхиленнями у фізичному та розумовому розвитку, які були розподілені у спеціалізовані інтернатні заклади, як-от: заклад для сліпих у Мукачеві, для глухих і глухонімих Ужгороді, розумово відсталих у Севлюші, заклад для калік у Мукачеві, багато дітей з відхиленнями перебувало і прийомних сім'ях, і в дитячих поселеннях. Відтак, новим для закарпатських педагогів, учителів-практиків став досвід роботи саме з дітьми, що мали вади фізичного й розумового розвитку. Переважно на сторінках «Учителя» розміщувалися матеріали, які стосувалися виховання і навчання дітей з вадами

зору та слуху. Зазначимо, що закладу для підготовки вчителів і вихователів до роботи інтернатних закладах для глухонімих та незрячих не було, відтак спеціальної педагогіки і методики ніхто вивчав. Тому й доводилося проводити просвітницьку роботу через фахові журнали. Зупинимося на окремих публікаціях. Однією з перших публікацій, яка акцентувала увагу на проблемах освіти дітей з різними патологіями стала публікація А. Мешка «О воспитаню глухонімих и о лечебной педагогии взагали» (рочник VI (1924), число 1-2), в якій він ділиться спостереженнями за психологічними особливостями глухонімих дітей, їх поведінковими характеристиками, а також особливостями навчання їх спілкуванню. Публікація призначена для вчителів і вихователів, які працюють з такими дітьми, а також батьків, бо: «се только тот може перечувствовати, кто з ними жиє и в тѣсном связѣ занимаєся з ними» [289, с. 38]. Згодом, у 1925 р., А. Мешко опублікує ще одну статтю під цією ж назвою, але зміст її буде значно розширеним, доповненим інформацією. У вступі автор дає визначення «лечебної педагогіи», під якою розуміє «воспитанє глухонімих, сліпих, ідіотов т.д.» [290, с. 245-248]. Далі йде опис різновидностей глухоти й німоти, описуються психічні характеристики глухонімих дітей, особливості сприймання, їх соціалізація тощо.

У публікації «Психологичный розвиток глухонімых дітей» Івана Тимканича висвітлено особливості сприймання, уваги, уяви, пам'яті, а також їх уплив на поведінку глухонімих дітей [291, с.185-186].

Питання освіти глухонімих дітей розглядалося також Антонієм Чеканом у статті «О розвитку виховання и научованя глухонімих», в якій автор висвітлює історію становлення освіти глухонімих від Стародавньої Греції до початку ХХ ст. Зокрема, більш детально зупиняється на методиках навчання грамоти, серед яких виокремлює методику німецького педагога Яна Конрада Аммана, який перший довів, що «и глухонімих дітей можемо образовати так, як нормальних дітей»; а також методику французького педагога Мішеля де Л'Еппе. Різницю в цих двох школах навчання глухонімих А. Чекан пояснював наступним чином: «Французька школа стараєся дати глухонімым більш

інтелектуальну освіту, опираючися на штучну мімічну мову та писану бесіду. Бесіду артикуловану відкидає, бо освоєня сеї держить задовго», натомість – «Німецька школа же напротив, бере з практичного огляду и подчеркує, що глухонімый є только глухый и, стремиться научити го на бесіду артикуловану и на її основі образовати єго дальше». І, насамкінець, автор зазначає, що виховання і навчання глухонімих дітей є важливим, бо через це «глухонімі не только, що образуються, но и облагороднюються и тым сділаються способными к практичному животу, особливо освоєнем бесіди» [291, с.182-185]. В іншій статті – «О методах научованя глухонімых» – А. Чекан на основі спостережень під час відрядження до закладу глухонімих описує особливості застосування різних (французької та німецької) методик навчання дітей, зокрема відзначає прогресивність відродженої Семюлем Гейніком німецької методики [292, с.20-22].

Питання методики навчання глухонімих дітей розглядається і в статті вчителя письма і читання, математики в школі глухонімих С. Куцина «Справозданя о моій праці при заведєню глухонімых в Ужгороді». Зокрема, автор наводить приклади використання різноманітних вправ для формування в учнів умінь писати, запам’ятовувати написання літер, складів і слів; важливими є вправи на визначення лексичного значення слів, частин мови – іменник та його категорії (рід, число), прикметник, дієслово [293, с.18-21]. У наступній публікації «Научованя глухонімых» автор продовжує наводити приклади вправ, але тут увага акцентується на математичних вправах, які сприяють засвоєнню учнями складу чисел, основні арифметичні дії з ними. Окрім того, автор публікації вказує на необхідність використання у освітньому процесі ритмічних вправ, дитячих ігор, прогулянок. Позитивно впливає на розвиток вихованців моделювання предметів шляхом вирізування з паперу та ліплення з глини. Також у роботі з глухонімими учнями вчителям і вихователям слід активно використовувати дихальні вправи, звукові вправи, особливо у поєднані з ритмічними рухами. На думку С. Куцина, педагогу слід пам’ятати, що «не робимо з глухонімых дітей щось окремого, але стараємося их принести там,

звидки они суть викинуті через свою хвороту. Поводимося з ними так, як з нормальними дітьми и спомагаємо их, щобы так як нормальні діти все виділи і всьо познали» [294, с.78-82]. Слід зазначити, що автор вищезгаданих публікацій при формуванні системи вправ, які використовуються при викладанні навчальних предметів у школі для глухих, опирається на наукові розвідки європейських учених, а саме: Рудольфа Кратохвіла «Вади речі (Логопедія)», Йосифа Коллара «Навод», а також публікаціями у фахових часописах Угорщини «Magyar süketnéma oktatás/Освіта глухонімих в Угорщині», «Magyar gyógypedagógia/Лікувальна педагогіка в Угорщині».

З відкриттям закладу для сліпих дітей актуалізується питання навчання та виховання дітей з вадами зору. З першою публікацією щодо специфіки навчання сліпих дітей «Научованя слѣпых» виступив Василь Довгун, управитель-учитель закладу для сліпих у м. Мукачеві. У примітці до статті автор написав, що це його власні спостереження із «студійної дороги» (тут: стажування – М.Ч.) до закладу в м. Левоча (Словакія). Отже, у публікації автор акцентує на трьох важливих аспектах у навчанні сліпих дітей: 1) підготовка дітей до навчання (тут акцентує увагу на значенні тактильних відчуттів та слуху у незрячих дітей: «Зір, слух і дотик є найважливіші органи чуття. Оскільки у сліпого бракує зору, його місце заступають слух і дотик, так: слух – для орієнтування, дотик – для вивчення, який є великим скарбом, адже слух може обманювати»; аналізує окремі вправи, які використовуються для розвитку тактильних та слухових відчуттів, наприклад «Скринька всячины», слухання звуків, визначення напряму, сили звуку, густини повітря тощо); 2) зміст навчання (аналізує зміст шкільних предметів, методи і засоби їх вивчення. На питання «Що і як вчать сліпі?» він відповідає: «Все, що вчать зрячі, але різниться метода, бо на місце зору заступають дотик і слух». Провідна роль, як не парадоксально, належить демонструванню, бо «без нагляду не учиться нич. Что не можна показати у природі, то виробиться з глини. Перше дотикати наглядовати, а потом о них говорити… Учити мало, але добре, часто повторяти …» і т.п.); 3) шосте чуття (описує значення інстинкту у сліпих дітей,

особливості його розвитку, адже «шестый змысл найліпше розвитый у сліпорожденного») [295, с. 143-150].

Особливості навчання та виховання незрячих дітей висвітлено також у публікаціях Івана Зейкана та Петра Світлика. Зокрема, у статті І. Зейкана «Пару слов о сліпых» йдеться про типи сліпоти, причини її виникнення. Значну увагу автор приділяє питанню профілактики зору, ролі батьків та учителів у його збереженні, адже боротися із захворюванням органів зору було б успішніше, якби «родители были бы выховани на повинность свою и велику одвичальность, щодо будучого щастя своїх дітей». Віддавати дітей на навчання та виховання у спеціалізовані інтернатні заклади слід якомога з раннього віку. Як приклад, він наводить Чехію і Моравію, де батьки незрячих дітей вже з немовлячого віку відвідують педагогів і лікарів для того, щоб діти були максимально підготовлені до навчання в спеціалізованій школі. Відтак, на думку педагога, важливої ролі набуває просвітницька робота серед населення [291, с.186-188]. Після відвідин закладу для сліпих у Мукачеві І. Зейкань пише наступну статтю на тему «Душевный живот сліпых». У статті визначено головну задачу вчителя-вихователя: «в душу дитини – невидиму сутність – посіяти найвищі моральні та естетичні почуття, а також знання, які є необхідними для щоденного використання», але для цього необхідно вивчати особистість цілісно, тим більше слід знати ці особливості у хворих дітей. На основі змісту статті, можемо зробити висновок, що автору були відомі вчення європейських філософів, педагогів та психологів того часу (Л. Бюхнер, П. Віллей та ін.), а також був ознайомлений із доповідями педологічного з'їзду у м. Брно (1922 р.), що свідчить про професійний інтерес та підхід до висвітлення проблем, пов'язаних із освітою незрячих дітей [292, с.23-27].

П. Світлик у статті «Выховання слъпых» розглядає питання історії становлення закладів освіти для сліпих дітей, адже основне завдання школи для сліпих – «подати знаня насколько оно доступно єму, зробити з него хосенного чоловіка обществу, а найперше хосенного для самого себе» [304, с.159-160]. Публікація «О дотику сліпих» П. Світлика розкриває значення дотику у житті

сліпих, розкриває механізми сприймання інформації шляхом тактильних відчуттів, описує окремі вправи, виконання яких сприяє формуванню у дітей уявлень про форму, розмір, стан предмета, інші його властивості [291, с.189-191]. У наступній публікації «О научаню на письмочитаня сліпих» П. Світлик розглядає особливості навчання дітей читанню і письму за допомогою письма Брайля та письма Кляйна. Автор зазначає: «письмо Клайна є важне для сліпця в практичному житю ибо не треба йому просити другого, щобы написав єму письмо, квитанцію или просьбу до уряда, ибо и он самый надрукує так, що и видячі можуть прочитати» [300, с.228-230]. У статті також згадується і про перше у Підкарпатській Русі періодичне видання «Зоря», яке друкувалося спеціальним шрифтом для незрячих.

Питання методики навчання сліпих дітей математики розглядав М. Добей у статті «Численє у школі сліпых» [293, с.21-22]. «Численє в институтах сліпых єсть право так важно, як в народних школах, – зазначає він. – Метода выучованя є однака, лише що числа не пишуться крейдою, але до того зготовленими значками». Окрім того, автор публікації радить використовувати при навчанні лічби підручні матеріали (пальці, палички, горіхи тощо). Також пропонує використовувати «веселі задачі», заохочення, змагання як методи підвищення пізнавальної активності учнів. М. Добей вказував також і на роль навчання у загальному розвитку особистості дитини з вадами зору, і на його роль у майбутньому дитини в статті «О важности выхованя и образованя сліпых», в якій порівнює сліпу дитину, яка навчається в школі, з дитиною, яка не відвідує школу. На його думку, основне завдання навчання сліпих дітей у школі полягає не тільки в тому, щоб навчити читати, писати, рахувати; найважливішим є те, що дитина «по сконченю школы не мусить дати голову на нещасну жеброту, не мусить опиратися на милосердность людей, но станеся корыстным горожанином державы, а жиє з праці своєї руки» [303, с.82-84]. Важливим завданням закладу для сліпих є озброїти їх уміннями спілкуватися з оточуючим світом: «як мають сообщатися з видючими, що можуть робити, говорити в товаристві и взагали, як ся мають поводити. Треба их завести в

товариство, а дати им вольность, щобы самі познали обставины внешнего світа» [303, с.242-244]. Насамкінець, М. Добей зазначає, що надзвичайно корисним було при інтернаті для сліпих створити ремісниче училище, щоб як хлопці, так і дівчата навчалися ремеслу, і не залишали його після досягнення ними 15-річного віку, а вже тільки тоді, коли отримають певний фах.

Окрім курсів підвищення професійної кваліфікації, стажування у кращих закладах інтернатного типу на території тогочасної Угорщини і Чехії, висвітлення досвіду роботи закладів інтернатного типу Закарпаття на сторінках педагогічних журналів, слід окремо зупинитися на участі закарпатських педагогів-вихователів закладів інтернатного типу у наукових конференціях та з'їздах з питань організації діяльності інтернатних закладів різних типів. З приходом Чехословацької влади на закарпатські землі педагоги та лікарі мали можливість взяти участь у роботі соціально-лікарського з'їзду в м. Мукачеві, який був проведений 4-7 червня 1922 р. У Резолюції з'їзду зазначалося, що результатом його роботи має бути наповнення педагогічної роботи в дитячих закладах здоров'язбережувальним змістом, зокрема найперше слід дбати про здоров'я дитини від початку її народження; важливим напрямом у роботі лікарів і вчителів має бути вивчення причин появи у дітей відхилень розвитку; проведення широкої просвітницької і профілактичної роботи з населенням краю; робота над формуванням навичок санітарно-гігієнічної культури в дітей і т.д. Окрім того, з'їздом було прийняте рішення розпочати в межах Підкарпатської Русі широкомасштабну протитуберкульозну кампанію; ввести у зміст лікарських курсів факультативну дисципліну «Соціальне лікарство (тут: медицина – М.Ч.)»; ввести до штату закладів соціальної опіки лікарів; забезпечити медичні заклади найсучаснішим обладнанням для діагностики та лікування дітей [238, арк. 2, 5, 7, 10-11].

Представники Підкарпатської Русі взяли участь у роботі ІІ з'їзду фахових учителів шкіл для глухонімих, який відбувся 30 червня – 4 липня 1925 р. у м. Плзень (Чехія). З'їзд мав на меті узагальнити передовий досвід європейських країн у справі навчання та виховання дітей з вадами слуху. У звіті про роботу

з'їзду зазначено про два напрями його роботи: психолого-педагогічний – соціальна опіка глухонімих, і методичний – для фахових учителів шкіл для глухонімих. Цікавим є факт, що на з'їзді з доповіддю виступив фаховий учитель дитячого будинку для глухонімих в м. Ужгород Михайло Грамяк [198, арк. 167-168].

25-27 жовтня 1930 р. в м. Братислава відбувся IV з'їзд з вивчення дитини, у роботі якого взяли участь і педагоги з Підкарпатської Русі (Білей Ю., Калинов Н., Копчакова О., Полянський О.) [203, арк. 26]. Основна мета роботи з'їзду полягала в обміні науковими дослідженнями та практичними здобутками вчених, які досліджували природу дитини, її лікування, психологію та особливості соціалізації дитини, а також особливості навчання та виховання дітей з вадами фізичного та розумового розвитку. Робота з'їзду полягала у синтезі двох напрямів – медичного та педагогічного, що дозволяло всебічно вивчити можливості соціалізації дітей, які перебували в закладах інтернатного типу різних видів.

Отже, II етап – (1919 – 1938 рр.) – удосконалення системи освітньо-виховної роботи в закладах інтернатного типу, – для якого характерними є такі соціально-педагогічні умови: 1) соціально-економічні чинники, наслідком яких стало зростання кількості дітей-сиріт, у тому числі й соціальних, у зв'язку з втратою годувальників у роки І Світової війни; низький рівень медичного забезпечення та культури гігієни, особливо у віддалених та гірських районах краю, що призвів до поширення різноманітних захворювань; 2) створення адміністративних підрозділів Підкарпатської Русі – рефератів: у 1919 р. шкільного (координував діяльність з питань освіти та шкільництва) та у 1920 р. – соціальної опіки (здійснення опіки над молоддю, ветеранами війни, а також соціального захисту населення); 3) діяльність закладів інтернатного типу регламентувалися вже діючими австро-угорськими законами та новими законами (Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921 р.), Закон 56 «Про всиновлення» (1928 р.), Закон 29 «Про державний захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1930 р.)), які визначали вимоги до діяльності

інтернатних закладів, їх організацію та управління, здійснення державного контролю над їх діяльністю; 4) серед найпоширеніших закладів інтернатного типу були: дитячі будинки/колонії, спеціальні школи (для дітей з вадами психічного та фізичного розвитку, школи для сліпих, для глухих) та допоміжні школи для відстаючих дітей, інтернати при освітніх закладах, шкільні інтернати; 5) у сфері соціальної опіки та виховання ромського населення реалізовано проект створення першої державної початкової школи для дітей-ромів; 6) подальшого розвитку набула підтримка закладів інтернатного типу державними установами (Земельна опіка над молоддю з її дванадцятьма районними філіями) та благодійними фондами та організаціями (Чехословацький Червоний Хрест, Охорона матерів і дітей, Масарикова Ліга проти туберкульозу, Союз чехословацьких скаутів та ін.).

2.3. Особливості діяльності інтернатних закладів Закарпаття у період ІІ Світової війни (1939 – 1944 рр.)

Угорський період - 1939 – 1944 рр. – був хронологічно найкоротшим періодом, який ми виокремили у періодизації нашого дослідження, і доцільність такого виокремлення зумовлена зміною державно-територіального статусу закарпатських земель. Так, наприкінці 30-их рр. ХХ століття на теренах сучасного Закарпаття відбувся цілий ряд подій, які призвели до його перепідпорядкування іншій державі. Насамперед, 11 жовтня 1938 року Підкарпатська Русь отримала вже давно очікувану від Чехословацького уряду автономію, а 22 листопада 1938 року, у відповідності до прийнятого Чехословацьким парламентом Конституційного Закону про федеративний устрій держави, розгорнула підготовку до виборів першого сейму Карпатської України, який відбувся 15 березня 1939 року. На засіданні сейму була проголошена незалежність Карпатської України, яка стала республікою на чолі з президентом А. Волошиним [73, с. 242-243]. Проте нове державне утворення проіснувало не довго, вже 18 березня 1939 р. угорські війська почали наступ, адже тогочасний угорський уряд так і не змирився з включенням закарпатських земель у 1919 р. до складу

Чехословацької Республіки і вважав, що вони історично належать Угорщині. Таким чином, закарпатські землі знову ввійшли до складу Угорщини. Цей складний та неоднозначний період в історії Закарпаття став предметом багатоаспектних досліджень науковців, зокрема: особливості політичного розвитку висвітлено в працях М. Вегеша [52], О. Довганича [279], А. Олашина [158], Р. Офіцинського [52], Ч. Фединець [359] та ін.; питання соціального та економічного розвитку розглядалися І. Гранчаком [155], В. Ільком [155], І. Попом [155], В. Худаничем [319]та ін.; розвиток освіти та шкільництва досліджувалися Д. Данилюком [26], О. Довганичем [279], А. Ігнатом [57], О. Фізеші [313], Ч. Фединець [359] та ін.

Повернення території закарпатських земель до складу Угорщини призвело до адміністративно-територіальних змін, зокрема змінилася назва краю – замість Підкарпатської Русі повернені до Угорщини землі одержали назву «Підкарпаття». Очолював край регентський комісар (підпорядковувався виключно регенту Угорщини і прем'єр-міністру). Традиційно, після зміни державного підпорядкування, закарпатські землі вважалися найзанедбанішими (тут: Чехословацький уряд також вважав їх такими після приєднання 1919 р. – М.Ч.), тому одразу було вжито ряд заходів. Угорський уряд намагався виявляти турботу про своїх громадян, особливо на повернених територіях, тому набули поширення гуманітарні акції. Показовою в цьому плані була співпраця урядової організації «Угорець за угорця» та державної Ліги захисту дітей, які влаштовували закарпатських дітей до оздоровчих літніх таборів в Угорщині, організовували збір грошей та продуктів для допомоги бідним тощо. Так, до прикладу, вже в другій половині березня 1939 року напередодні великодніх свят серед населення Підкарпаття було розподілено 106 тисяч споживчих пакунків [52, с. 195-197]. Але з початком Другої світової війни соціально-економічне життя Підкарпаття, як і в усій Угорщині та Європі, погіршилося. Так, у містах і містечках значна частина підприємств були мілітаризовані, що суттєво позначилося на умовах праці робітників; у сільській місцевості збільшувалася кількість малозабезпечених селян, які змушені були сплачувати введений угорським урядом додатковий –

«військовий податок», суть якого полягала у «реквізиції для потреб армії «зайвої» худоби, сіна, продуктів» [158, с. 140], а з 1941 року майже по всій території Підкарпаття було введено продуктові картки. Щодо демографічної ситуації, яка склалася в краї на початку ІІ Світової війни, П.-Р. Магочій зазначив наступне: «Під час війни на карпаторусинській землі, в більшій частині, не воювалося, а її економічна ситуація, можна сказати стабільна. Але то не означає, що всі групи населення вбереглися від негативних наслідків нової політичної ситуації. У 1939 – 1940 роках біля 8.000 русинів, і то переважно молодих хлопців і дівчат, які не прийняли анексію Підкарпатської Русі Угорщиною, втекли через гори у східну Галичину, яка не так давно ще була частиною Польщі, а з 1939 року її анексував Радянський Союз» [81, с. 87]. Гостро постало питання єврейського населення, яке в часи Підкарпатської Русі складали 15% всього населення краю. З початком воєнних дій під тиском Німеччини угорська та словацька влада масово депортували «жидів у нацистські концентраційні табори» [81, с. 89]. У суспільно-політичному житті Підкарпаття дедалі більшої актуальності набуває питання протидії з боку угорського уряду поширенню комуністичної ідеології серед місцевого населення [279, с. 275]. Натомість, державницьку ідеологію Угорщини активно почала ширити молодіжна організація «Левенте», яка мала надзвичайно великий уплив на формування в підростаючого покоління національно-патріотичних почуттів, національної свідомості та готовності до оборони Угорщини. Зазначені аспекти соціально-економічного та суспільно-політичного життя краю також уплинули на діяльність закладів інтернатного типу, на особливості організації їх життєдіяльності.

Адміністративно-територіальні зміни призвели до змін в організації освітньої та соціальної сфери. Справи освітньої адміністрації та шкіл, а також соціальний захист входили до компетенції регентського комісара Підкарпаття. У пункті 3 § 2 Розпорядження № 6.200 «Rendelet a Magyar Szent Koronához viszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezésérõl / Про теперішнє управління суспільною справою на повернених землях Підкарпатської території» освітою та шкільництвом керував головний директор округу, а в § 6 зазначається,

що прийняття рішень щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування покладається на окружні сирітські суди, які діють згідно чинного законодавства [359, с. 528-529]. Варто зауважити, що на повернені закарпатські землі поширювалася дія законів Угорщини. Втім, деякі закони, прийняті до 1919 р. не були скасовані Чехословацьким урядом. Це, зокрема, стосується законів VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.) [372] та XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901 р.) [370], якими регламентувалася діяльність закладів інтернатного типу. Щодо вдосконалення нормативно-правової бази, то за цей відносно невеликий період, угорським урядом був прийнятий тільки один закон у 1944 р. «Про всиновлення та догляд за всиновленими дітьми» [368], який не мав юридичного впливу та розповсюдження на закарпатській території, яка вже в цей час опинилася під юрисдикцією радянського війська.

Третій період пов'язаний із територіальним перепідпорядкуванням закарпатських земель Угорщині, а також із подіями ІІ Світової війни. Діяльність інтернатних закладів у Закарпатті не втратила актуальності. Адже, у зв’язку з військовими діями, які мали місце в Європі і частково на території Угорщини, всі сили угорського уряду були спрямовані на мобілізацію чоловічого населення країни, переходу на особливий режим економії, введення військового податку, перепрофілювання не тільки окремих підприємств, але й державних установ та закладів. Питання мобілізації вирішувалося шляхом виконання наказів і розпоряджень Міністерства внутрішніх справ, які регулярно надсилалися до регіональних управлінь, в тому числі до Підкарпаття. Так, на виконання розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини за № 5.700/1940 від 04.08.1940 р. директори-головні лікарі державних дитячих будинків зобов’язувалися дотримуватися всіх вимог щодо введення загальної мобілізації та режиму економії, своєчасного подання інформації про військовозобов’язаних тощо. За невиконання цього розпорядження директори-головні лікарі несли дисциплінарну та матеріальну відповідальність [142, арк. 1].

Підлягали перепрофілюванню окремі заклади інтернатного типу, використання їхнього майна тощо. Так, згідно розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини за № 238.460/1940.XVI [142, арк. 2], в одному з приміщень відокремленого структурного підрозділу Мукачівського державного дитячого притулку – дитячому притулку для калік – відкрити терапевтичне відділення на період до 31 грудня 1941 р. Звичайно, що у зв'язку з продовженням ІІ Світової війни, всі терміни автоматично продовжувалися аж до її завершення.

Варто відмітити, що і у воєнні роки відкривалися нові дитячі поселення. Зокрема, мова йде про відкриття такого закладу в с. Мезекосонь (тут: Mezőkaszony сьогодні с. Косонь Берегівського району Закарпатської області – М.Ч.). У Чехословацький період тут існувало дитяче поселення ще у 1936 р., в якому перебувало на вихованні 16 вихованців (табл. 2.2.3). Проте, питання про його відновлення постало у 1942 р. У листі директора-головного лікаря Мукачівського державного дитячого будинку за № 24/2 42 від 03.03.1942 р. до Міністра внутрішніх справ Угорщини зазначається, що у с. Мезекосонь та прилеглих селах, в яких проживає виключно угорськомовне населення, виникла потреба у відкритті дитячого поселення. Проте, місцеве населення з числа заможніх реформатів не бажало брати участь у його утриманні. Справи покращилися з призначенням нового окружного лікаря Др. Петра Семеша. Так, ще перед Різдвом (тут: 24 грудня 1941 р. – М.Ч.), відкрилася група з 8 вихованців, а з того часу на момент написання листа кількість вихованців збільшилася до 26 осіб [143, арк. 7]. Також варто відмітити, що на посаду керуючої дитячим поселенням було призначено дружину окружного лікаря Др. Петра Семеша, а посаду дільничого лікаря зайняла також жінка – Луїза Леопольд, які не зважаючи на труднощі, пов'язані з браком продуктів харчування та досить низькою заробітною платою (3 пенге на рік за кожного вихованця), погодилися тут працювати [143, арк. 1, 4].

Складні умови проживання та харчування вихованців в інтернатних закладах Підкарпаття стали однією з головних тенденцій періоду ІІ Світової війни. Так, до директора-головного лікаря державного дитячого будинку в

м. Мукачево зверталися окружні інтернатні інспектори щодо ситуацій, які складалися в дитячих притулках, а особливо – у дитячих поселеннях. Прикладом може слугувати ситуація, яка склалася в дитячому поселенні сімейного типу в селищі Підгоряно (тут: тепер Підгоряно є частиною м. Мукачево – М.Ч.), де керувала вдова Кондор, на вихованні якої перебували 26 вихованців з важкими фізичними та розумовими відхиленнями (анемія, ідіотизм), а також з різними поведінковими девіаціями. Під час інспектування цього поселення, було виявлено, що вихованці перебувають у вкрай виснаженому стані, майже голодують. На умови утримання (чистоту й порядок), ставлення вихователькі до дітей нарікань не було. Під час розмови з вдовою Кондор з'ясувалося, що їй не надавали в повному обсязі всі необхідні продукти харчування, що й призвело до такого становища. Адміністрація Мукачівського державного дитячого будинку неодноразово зверталася до місцевих органів влади, навіть до Міністра внутрішніх справ Угорщини, з проханням забезпечити належне виконання законів у контексті забезпечення вихованців дитячих притулків/поселень продуктами харчування [145, арк. 1-2, 5-6]. Через рік після розгляду цієї справи, адміністрація Мукачівського державного дитячого будинку звернулася до управління житловим господарством у м. Мукачеві з проханням перемістити дитяче поселення сімейного типу вдови Кондор з Підгоряно в м. Мукачево, ближче до головного відділення державного дитячого будинку, у чотирьохкімнатний будинок з надвірними спорудами, що залишився від євреїв, які були виселені з нього через антисемітську політику нацистів [145, арк. 16].

Складнощі із фінансовим забезпеченням з'явилися і в греко-католицького сиротинцю «Свята родина», про що свідчить переписка засновника закладу А. Волошина з греко-католицьким єпископом та Угорським Королівським Міністерством фінансів (додаток Т). Але труднощі сиротинцю в м. Хуст не були пов'язані з військовими діями, натомість А. Волошин їх пояснює так: «Смутно маю констатувати, що в Хусті організація харитативної чинності стоїть ниже нулю. І заможнійші вірники відповідають цинічно, що на українські сироти не дають, хоч це сироти самого їхнього народу…» [177,

арк. 1-2]. Зі встановленням угорської влади кошти на банківських рахунках А. Волошина були конфісковані і дитячий притулок не мав можливості використовувати їх для утримання вихованців. Ще у 1941 р. він хотів перевести вихованців до сирітського притулку в м. Ужгороді, але погодження на це так і не отримав. Відтак, А. Волошин у переписці з єпископатом просить передати на потреби сиротинцю придбані ним у м. Хуст земельну ділянку та будинок, а будівлю, в якому був розміщений сиротинець, передати за собівартістю греко-католицькій єпархії у м. Хуст. Отримані за це кошти греко-католицька єпархія повинна була передати на потреби сиротинцю «Свята родина» [179, арк. 1-3].

Часті зміни контингенту вихованців, зміна місця роботи працівників державних дитячих будинків призвели до несвоєчасної та некоректної виплати заробітної плати вихователям. Для унормування цього питання директором-головним лікарем центрального Угорського Королівського дитячого будинку в м. Будапешт було прийняте рішення, яке розповсюджувалося й на регіональні дитячі притулки, в тому числі й на Мукачівський, щодо врегулювання цього питання. А саме, з 1 квітня 1943 р. заробітну плату вихователям у сумі 28.50 пенге виплачувати не на початку, а наприкінці поточного місяця за останнім місцем працевлаштування. Така практика поширювалася, згідно розпорядження Міністерства внутрішніх справ за № 369.684/43 XVII від 08.03.1943 р., і на виплату заробітної плати зайнятим у військовій галузі, а саме не на початку кварталу, а наприкінці [146, арк. 2].

Діяльність дитячого будинку для хлопців у м. Надь Севлюш підчас ІІ Світової війни збігається з поверненням угорської влади. Інформація про діяльність закладу у Шкільній хроніці представлено узагальнено з тієї причини, що 15 березня 1939 р. її ведення було припинено, про що свідчить відповідна позначка та підпис директора закладу Ласло Боршоша. А зі встановленням радянської влади й переходу всіх установ у відання держави, у Шкільній хроніці був зроблений наступний запис: «Шкільну хроніку переглянув. Це чудесний документ – історія школи. Жаль, що далі хроніка не ведеться. Хоч історія цієї прекрасної школи продовжується. Раджу: 1. З 1939 до 1946 року записати до

хроніки життя – історію писати в цілому. 2. З 1946 р. – на підставі документів, що є у школі, писати хроніку школи за кожний рік окремо» [353]. Цей запис було зроблено завідувачем відділом шкіл обласного комітету Комуністичної партії Радянської України, підпис нерозбірливий. Але на зворотньому боці наявний підпис уповноваженого Народної Ради Закарпатської України у справах соціальної опіки А.Чекана (додаток Б). Щодо об'єктивності записів судити складно, адже представники нової радянської влади завжди негативно відносилися до попередньої влади, але, відокремивши ідеологічне забарвлення, можемо проаналізувати статистичні дані про діяльність інтернатного закладу. Отже, станом на 15 березня 1939 р. у дитячому будинку перебувало 120 вихованців (89 хлопців і 31 дівчина), які навчалися у п'яти класах школи. Щодо персоналу, то подібно, як це відбувалося після встановлення Чехословацької влади, попередні працівники, які не склали присягу на вірність новій владі, були звільнені й на їх місця прийшли нові працівники. Навчання у школі велося угорською мовою. Наприкінці 1940-1941 навчального року весь педагогічний колектив був направлений на 8-денні курси до Будапешту. Починаючи з 1941-1942 н.р. кількох працівників (3 вчителів, лікаря, городника, сторожа) було мобілізовано, навіть навчальний рік довелося розпочати не з 1 вересня, а з 9 вересня, тому що в будівлі закладу перебували військові [353]. Уплив воєнних дій став особливо відчутним у 1943 році. Так, архівні дані засвідчують, що ще у лютому 1943 р. директор дитячого будинку у м. Надь Севлюш звернувся до адміністрації державного дитячого притулку в м. Мукачево, щоб вона заздалегідь повідомила, про можливе скорочення терміну навчального року. Насамперед, це було пов'язано з тим, що не всі вихованці, які перебували в дитячому будинку мали вади розумового розвитку, багато з них навчалися в місцевій народній початковій школі і їм потрібно буде достроково здати річні іспити. Керівник закладу вважав, що: «це важливо з огляду на соціалізацію дитини, адже, якщо вона матиме посвідчення про закінчення народної школи, в майбутньому на неї не казатимуть, що вона виховувалася у школі для розумово відсталих і не піддаватимуть приниженню» [144, арк. 61]. У квітні 1943 р.

достроково припиняється освітній процес у будинку-інтернаті для розумово відсталих у м. Надь Севлюш і розглядається питання про його тимчасове закриття. Про це зазначає директор-головний лікар Мукачівського державного дитячого будинку у своєму листі (№ 97-12/944 від 26.05.1944 р.) до Міністра внутрішніх справ Угорщини. Зокрема, він вказує на те, що фінансовий стан закладу погіршився у зв'язку з тим, що кількість дітей, які перебували у закладі на умовах оплати, поступово зменшувалася, а кількість персоналу була досить великою. Багатьох дітей з початком воєнних дій батьки забрали додому (про це йдеться у повідомленнях директора дитячого будинку – лист за №162/1943 від 12.05.1943 р.); відтак, станом на 12 травня 1943 р. у закладі звільнилося 26 місць. Заповнити їх не було можливим, тому й утримувати дитячий будинок не було за що. Отож, за вказівкою директора дитячого будинку для розумово відсталих у м. Надь Севлюші окружна інспекторка взяла до свого дитячого поселення 22 вихованців, інші були направлені додому до своїх батьків. Але, 8 дітей з найважчими патологіями потребували поміщення до спеціалізованих закладів, так 4 дітей (Грицину Ласлова, Мирон Марію, Шаркадій Юлію та Шаргу Марію) було переміщено до дитячого притулку в с. Оріховиця на вивільнені місця, які з'явилися після того, як трьох дітей-євреїв забрали із закладу. Ще двох важкохворих дітей (Близняк Михайла та Катянського Іллю) за подвійну плату відправили до сімейного дитячого поселення в с. Пістрялово. Інших двох – Іванчик Марію і Кричфалушія Михайла – також планували за подвійну оплату передати на виховання у село до сімейного дитячого поселення [144, арк. 2, 34].

Починаючи з березня 1944 р. директором-головним лікарем Мукачівського державного дитячого будинку, у зв'язку із запровадженням Угорщиною надзвичайного стану, було видане розпорядження щодо створення бомбосховищ при головному корпусі інтернатного закладу, а також у його структурних підрозділах. Також спеціальним розпорядженням у всіх будівлях, які належали дитячому будинку, слід було вжити заходи щодо затемнення будівель з настанням вечірнього часу. Директор-головний лікар зобов'язав призначити відповідальних за цю справу, які неухильно мали виконувати приписи й несли персональну

відповідальність за їх виконання [147, арк.5]. Як зазначається у Шкільній хроніці, 1944-1945 навчальному році у Надьсевлюшському дитячому будинку не розпочався взагалі, оскільки його будівлю зайняли військові [353].

Питання спеціальної підготовки педагогів до роботи в закладах інтернатного типу піднімалося також і після повернення закарпатських територій під юрисдикцію Угорщини напередодні ІІ Світової війни. Так, угорським урядом при центральному державному дитячому будинку в Будапешті були організовані дворічні курси для фахівців з охорони дитинства, на які могли записуватися дівчата/жінки віком від 18 до 30 років, і які мали диплом учителя / вихователя або посвідчення про успішне завершення горожанських шкіл / гімназій та досвід роботи в дитячому будинку/притулку не менше 6 місяців. Основною метою цих курсів було підготувати доглядальниць за здоровими та хворими новонародженими дітьми, особливостями їх харчування та догляду, а також з особливостями організації роботи дитячих притулків. Курси включали як теоретичне навчання, так і практичні заняття, а також проходження практики. По завершенню курсів випускники в присутності представника Міністерства внутрішніх справ складали іспит й отримували відповідне посвідчення. [142, арк. 9].

У 1944 р., коли радянські війська перейшли в наступ, закарпатські землі знову перебували у стані зміни територіальної приналежності. Ці зміни відобразилися й на діяльності закладів інтернатного типу. Зокрема, нова влада приводила у відповідність радянським стандартам діяльність усіх державних інституцій (економіка, освіта, медицина, соціальна опіка, культура тощо), не залишили осторонь і заклади інтернатного типу, які функціонували на території Закарпаття в першій половині ХХ століття. «Виноградівський будинок розумово відсталих дітей, зазначається у «Шкільній хроніці», – належав до уповноваженого відділом народної освіти тов. Керча. 16 листопада 1944 р. директором Виноградівського будинку розумово відсталих дітей був призначений тов. Білинець Юрій Юрійович» [353].

Зміни торкнулися також і назв, зокрема центрального закладу – Мукачівського державного дитячого будинку (додаток Р). Так, архівні джерела зберігають переписку нової дирекції Мукачівського державного дитячого будинку з Народною Радою Закарпатської України в справах соціальної опіки. Спочатку дирекцією було запропоновано змінити назву на «Державний центральний інститут з охорони дітей в Мукачеві», оскільки стара назва – «не соответствует новым требованиям перестроенного института, ибо по новейшему он расширен на больше отделений по охране детей», – зазначено в листі за № 23/1945-2 від 9 січня 1945 р. Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах соціальної опіки Др. Фома Чекан у листі-відповіді за № 110.058/1945 від 13.01.1945 р. погоджує назву у такому варіанті «Державний центральний інститут опіки дітей» й одночасно наказує провести повну інвентаризацію всіх будівель та корпусів дитячого будинку разом з усіма його структурними підрозділами, всього рухомого й нерухомого майна; підготувати інформацію про кількість вихованців, особливості організації виховної роботи дитячого будинку, відомості про персонал, фінансове забезпечення та ін. Разом з тим, дирекції закладу слід було розробити пропозиції щодо удосконалення роботи реорганізованого інституту. Але невдовзі, після погодження з Уповноваженим Народної Ради Закарпатської України в справах народного здоров'я, назва закладу знову змінюється й кінцевий варіант затверджується в такій редакції «Державний дитячий притулок у Мукачеві», що повинно було бути відображено на написі на адміністративній будівлі, штампах і печатках (розпорядження № 115.406/1945 від 04.06.1945 р.) [45, арк. 2-4]. Після перейменування Державного дитячого притулку та інвентаризації, розпочинається перерозподіл його майна. Так, 3 жовтня 1945 р. виходить Постанова Народної Ради Закарпатської України «Про утворення соціальних закладів для інвалідів війни і праці», яка мала на меті «покращення побутових умов життя інвалідів війни і праці, як також і престарілих пенсіонерів, що потребують стороннього догляду» [149, арк. 4]. Постановою визначено: 1) будинок для дітей-калік у Мукачеві з усіма прибудовами, обладнанням, господарством переходить у відання ресорту

соціальної опіки Народної Ради Закарпатської України для утворення в ньому будинку для інвалідів війни; 2) будинок для розумово відсталих дітей у Севлюші з усіма прибудовами, обладнанням, господарством переходить у відання ресорту соціальної опіки Народної Ради Закарпатської України для утворення в ньому будинку для інвалідів праці і престарілих пенсіонерів.

Таким чином, два структурні підрозділи дитячого будинку, які були відкриті ще за періоду Австро-Угорщини, успішно розвивалися в Чехословацький період та діяли за часів Угорщини під час ІІ Світової війни, з приходом радянської влади були перепрофільовані. Що стосується вихованців, то діти, які мали особливо важкі фізичні та розумові відхилення, були переведені до головного корпусу Державного дитячого притулку, а інші - передані на виховання в інші дитячі притулки. Що стосується будівель, то в них був проведений ремонт, щоб не пізніше 1 березня 1946 р. могли прийняти 100 інвалідів Вітчизняної війни [149, арк. 5].

Кількість дітей у державному дитячому будинку невпинно збільшувалася не тільки за рахунок оптимізації структурних підрозділів дитячого будинку, але й за рахунок новоприбулих дітей, визволених з німецького полону. Так, ще 1 жовтня 1944 р. до Мукачівського державного притулку було передано 182 дітей, яких вивезли німецькі війська з Радянського Союзу [149, арк. 1]. Все це не могло не відобразитися на загальному стані діяльності дитячого будинку. Так, 1 вересня 1945 р. розпочався перший навчальний рік після завершення військових дій ІІ Світової війни. Змінився персональний і кількісний склад колективу (директор, завуч, 4 вчителі, 5 вихователів, 2 інструктори, 3 працівників кухні, 2 прачки, 5 прибиральниць-санітарок, сторож). Вихованців у кількості 68 осіб розкомплектовано у 6 класів. Навчання велося за навчальними планами та програмами, які були укладені вчителями.

Зміни торкнулися і Державного закладу для глухонімих в Ужгороді. Так, у касовій книзі закладу, в якій фіксувалися фінансові надходження та витрати в діяльності закладу за період 1942-1944 рр. (додаток В) [37, арк. 38], а також у журналі обліку продуктів за 1942-1944 рр. зазначено, що заклад, згідно

розпорядження відділу шкіл та народної освіти Народного комітету м. Ужгорода за № 241/1944 від 24.12.1944 р., закрито і вся інформація щодо нього передана Уповноваженому Народної Ради з соціальної опіки (додаток В) [38, арк. 82]. Відтак, нова влада вилучала фінансові документи про діяльність закладів інтернатного типу з метою їх перепідпорядкування та перепрофілювання виду їх діяльності.

Фінансове забезпечення всіх дитячих будинків здійснювалося Міністерством соціального забезпечення, а фінансування внутрішньої школи – Міністерством Народної освіти [353]. Щодо заробітної плати педагогічного, медичного та допоміжного персоналу всіх закладів інтернатного типу, які «перебувають в активній службі і мають право на платню», то вони зобов'язані були заповнити так звані «запитні листини», в яких чітко зазначалося місце роботи, посади, інформація про освіту та сімейний стан. Важливою була примітка, чи перебувала людина на цих посадах при угорському уряді. «Запитні листини» потребували підтвердження у керівників управлінь, шкільних інспекторів, керівників закладів [150, арк. 14].

Отже, ІІІ етап (1939 – 1944 рр.) – згортання педагогічної практики інтернатної освіти, поширення впливу на розвиток релігійних та громадських організацій – є періодом поширення впливу на розвиток інтернатної освіти релігійних та громадських організацій Угорщини, фоном для чого слугували політичне відновлення законів угорського уряду, початок Другої світової війни, поглиблення економічної та демографічної криз, що вплинуло на кадрове та матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу в цих закладах. Зважаючи на це, особливу підтримку в забезпеченні життєдіяльності дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу надавали релігійні та громадські (Ліга захисту дітей, «Левенте», «Угорець за угорця» та ін.) організації.

2.4. Перспективи застосування ретродосвіду діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття в сучасних умовах

Провідні ідеї та досвід організації діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини XX століття не втратили актуальності й по сьогоднішній день, адже в сучасних умовах глобалізації та включення української освітньої системи до єдиного європейського освітнього простору, а також з метою збереження її національної самобутності, важливим є педагогічний досвід, реалізований освітньою та соціальною політикою європейський держав, до складу яких входило Закарпаття першої половини XX століття. Серед актуальних положень виокремимо наступні: 1) пріоритетність сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки; 2) педагогічна просвіта молодих матерів; 3) підвищення професійної кваліфікації педагогічних працівників у контексті впровадження інклюзивної освіти та ін.; 4) формування готовності вихованців інтернатного закладу до самостійного дорослого життя; 5) врахування принципу культуровідповідності в створенні сприятливих умов для виховання дитини та ролі громад у соціалізації вихованців інтернатних закладів та ін. Обґрунтуємо визначені нами позиції.

Проблема інтернатної освіти в Україні є далеко не новою, проте зберігає свою актуальність, оскільки у зв'язку з низкою нерозв'язаних соціально-економічних (складне матеріальне становище батьків, їх низька педагогічна культура, асоціальний спосіб життя та нездатність забезпечити умови для повноцінного виховання дітей) проблем, кількість дітей зі статусом позбавлених батьківської опіки та покинутих при народженні збільшується. Відтак, контингент інтернатних закладів завжди наповнюється новими вихованцями. Сучасна українська держава, ратифікуючи міжнародні документи (Конвенція ООН про права дитини (1989) [71], Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006) [72], Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами (1994) [264] та ін.), робить рішучі кроки в плані поширення суспільних форм виховання, які виступають альтернативою до перебування дітей у закладах

інтернатного типу, серед яких прийомні сім'ї, будинки сімейного типу тощо. Зокрема, у 1998 р. був започаткований соціальний експеримент «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину» зі створення прийомних сімей в окремих областях України, який реалізувався впродовж 1998-2001 рр. Українським інститутом соціальних досліджень за технічної підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні. Метою реалізації соціального експерименту визначено розробку технологій створення та функціонування в Україні нової сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – прийомної сім'ї. Очікуваний результат експерименту передбачав створення прийомних сімей в окремих регіонах України. Знаковим у наданні пріоритетності сімейним формам виховання є прийняття у 2005 р. Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», яким визначено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, серед яких: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів та ін. [185]. У ст. 6 Закону зазначається, що «за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. До закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування, дитина може бути влаштована в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю. Влаштування дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не позбавляє органи опіки та піклування за місцем походження та за місцем перебування дитини від обов'язку продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання» [185]. Важливим документом, який засвідчує поступовий перехід від інституційного утримання та виховання дітей до сімейних форм, є розпорядження

Кабінету Міністрів України № 256-р від 09 серпня 2017 р. «Про національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рр.» та План заходів з реалізації її І етапу. «Ухвалені документи, – зазначається на Урядовому порталі, – спрямовані на зміну системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі» [190].

Актуалізуючи історико-педагогічний досвід створення нормативно-правової бази щодо діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття, варто зазначити, що урядами всіх держав на законодавчому рівні закріплене пріоритетне право дитини на виховання в сім'ї. Так, ще за австро-угорського періоду Закарпаття, у Законі VIII (1901) § 2 зазначено, що: «у державних дитячих притулках можуть перебувати лише діти хворі, слаборозвинені, а також такі, які потребують особливого догляду та медичного обслуговування; інші – влаштовуються поза такими закладами [372], тобто в сімейні дитячі поселення. Згідно Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901), дія якого поширюється на дітей, яким виповнилося 7 років і які не можуть бути поміщені до муніципальних або приватних дитячих притулків, або до інших благодійних установ та організацій, то до досягнення ними 15-річного віку вони можуть проживати в дитячих будинках або в надійних опікунів, у першу чергу – фермерів та ремісників [370]. Виховання дітей у притулку здійснюється виключно на основі сімейних цінностей. Для Австро-Угорщини перебування дитини у дитячому притулку розглядалося як виняток [366, с. 158]. Тому державними органами опіки і піклування, згідно вищезгаданих законів VIII та XXI, першочерговим було влаштування покинутих/занедбаних дітей у сімейні форми виховання. Головним завданням створення сімейних дитячих поселень було повна інтеграція вихованців не тільки до прийомної сім'ї, але й до громади, в якій вихованець проживав би після закінчення терміну дії Закону XXI (1901 р.), а саме після досягнення нею 15-річного віку. В переважній більшості вихованців з дитячих притулків передавали в сім'ї господарів-фермерів, ремісників, щоб у процесі

виховання прийомна сім'я забезпечила отримання вихованцями певних професійних навичок. Прийомна сім'я одержувала державну допомогу, але ця допомога була майже символічною, адже угорська влада вважала, що беручи на виховання дитину прийомна сім'я повинна керуватися любов'ю, бажанням підтримати дитину, а не жити за рахунок коштів, що виділяються на її утримання.

Чехословацький уряд прийняв ряд законів, які регламентували порядок передачі та перебування дитини в прийомній або опікунській сім'ї. Серед них, Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921), яким визначено правові основи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, народженими поза шлюбом. Зокрема, закон посилює відповідальність прийомних батьків або всиновлювачів і визначає у § 3 систему покарань за невиконання ними своїх обов'язків по відношенню до дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом, у виглядів грошових стягнень та обмеження свободи [361]. Закон 56 «Про всиновлення» унормовує порядок передачі дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом, на виховання у більш сприятливі, природні форми суспільного виховання – прийомні сім'ї або сімейні колонії, які були аналогами сучасних дитячих будинків сімейного типу [362].

У період повернення закарпатської території під юрисдикцію Угорщини у 1939-1944 рр. захист дітей-сиріт та дітей без батьківської опіки регламентується тими ж законами і нормативними актами, що й у попередні періоди. Тільки у 1944 р. був прийнятий новий Закон V «Про всиновлення та догляд за всиновленими дітьми» [368], який фактично не мав юридичного впливу та розповсюдження на закарпатській території, яка вже в цей час перейшла у відання радянського війська.

Проблема готовності вихованців інтернатних закладів до створення власної сім'ї, виховання власних дітей залишається далеко невирішеною. Як свідчить статистика, «близько 35% дівчат, які перебувають у державних центрах матері й дитини, – це 17-18 річні випускниці інтернатних установ» [67, с. 4-8.]. Відтак, навички материнства вони здобувають вже будучи самі матерями під супроводом спеціально підготовлених фахівців. Така робота є надзвичайно важливою, адже

сприяє усвідомленню матерями відповідальності за народжену дитину й недопущенню передачі новонароджених дітей до будинків дитини. У цьому контексті цікавим є досвід роботи з молодими матерями, широка просвітницька діяльність серед населення закарпатського краю у період перебування його в складі Чехословацької республіки. Так, згідно поданої у §§ 2.1 та 2.2 статистики, велика кількість дітей, які перебували в Мукачівському державному дитячому будинку, були народжені поза шлюбом. Відтак, матері, які їх народжували, перебували в зоні ризику, адже переважно це були дівчата/жінки з незаможніх сімей, які працювали у наймах і не були забезпечені власним житлом. Тому, Рефератом соціальної опіки було прийняте рішення про створення притулків для незаміжніх матерів, перший з яких був відкритий у м. Мукачеві у 1920 р. [242, арк. 58-60], мета якого полягала у забезпеченні лікарського супроводу при народженні дитини, догляд за породіллею та немовлям, а також допомогти майбутнім матерям оволодіти навичками гігієни та догляду за новонародженими. Окрім того, товариство Червоного Хреста у Підкарпатській Русі організувало діяльність консультативних центрів «Охорона матері і дитинства», «Нашим дітям» у Мукачеві (у 1920 р.), Ужгороді (у 1921 р.), Ясіня (у 1921 р.), Великому Березному (у.1922 р.), Сваляві (1922 р.), які, окрім лікарської, надавали також соціальну та педагогічну допомогу матерям з питань догляду за дитиною, її здоров’я, розумового, психічного та фізичного розвитку. Вважаємо, що питання планування сім'ї, усвідомленого батьківства і материнства, є надзвичайно важливими сьогодні, і їх обговорення слід розпочинати зі школи, щоб запобігти тим негативним соціальним проявам, які спонукають до збільшення кількості соціальних сиріт.

Фахова підготовка до роботи з дітьми з вадами розвитку є важливою складовою і в галузі педагогічної освіти. Так, упровадження інклюзивного навчання, яке ЮНЕСКО визначає як «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади, та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі», зобов’язує вихователів, вчителів і викладачів до набуття професійних

компетентностей для організації роботи з цією категорією вихованців, учнів і студентів. Інклюзивне навчання передбачає такий спосіб отримання освіти, коли учні або студенти з особливими освітніми потребами навчаються в загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання, – і це є альтернативою інтернатній системі, за якою вони утримуються та навчаються окремо від інших дітей, або домашньому та індивідуальному навчанню. У нашому дослідженні чимало уваги зосереджено на діяльності спеціалізованих інтернатних закладів, які діяли в Закарпатті у першій половині ХХ століття. Серед них – дитячий будинок для дітей з поведінковими відхиленнями та відхиленнями у розумовому та психічному розвитку (м. Великий Севлюш), будинок-інтернат для глухонімих (м. Ужгород), дитячий будинок для сліпих (м. Мукачево), дитячий будинок для калік (м. Мукачево), оздоровчий інтернат (с. Поляна). Слід зазначити, що в цих закладах на посадах вчителів та вихователів працювали педагоги, які мали педагогічну освіту для роботи в початкових школах. Разом з тим, зважаючи на спеціалізацію цих закладів, педагоги потребували додаткової спеціальної освіти, яка б уможливлювала більш ефективно забезпечити освітній процес. Угорським та Чехословацьким урядами забезпечувалося, насамперед, проходження стажування та курсової підготовки в кращих дитячих будинках та закладах інтернатного типу у Будапешті, Братиславі, Брно, Празі, де закарпатські педагоги вивчали досвід їх роботи. Також представники Закарпаття брали участь у міжнародних конференціях та з'їздах (Братислава, 1930 р., Мукачево, 1922 р., Плзень,1925 р. та ін.), де виступали з доповідями про стан справ у Підкарпатській Русі, ділилися досвідом роботи з дітьми, які потребували особливих умов перебування, навчання та виховання. Про те, що закарпатські педагоги були знайомі й застосовували у своїй роботі європейський досвід організації навчання та виховання дітей з вадами фізичного та розумового розвитку засвідчують їх численні публікації на сторінках педагогічного часопису «Учитель» (А. Волошин, М. Добей, В. Довгун, І. Зейкан, С. Куцин, А. Мешко, П. Світлик І. Тимканич, А. Чекан та ін.). Цікавим, на наш погляд, був досвід роботи допоміжних шкіл (класів), які відвідували діти, що не встигали за навчальною програмою звичайної

школи. На сьогоднішній день в Україні актуальним є впровадження інклюзивної освіти, відтак педагогічну освіту та систему підвищення професійної кваліфікації вчителів слід наповнити інформацією про особливості інклюзивного навчання, про особливості контингенту дітей, ознайомити з основними формами, методами та прийомами організації роботи з ними.

Важливою проблемою сучасних інтернатних закладів є підготовленість вихованців до самостійного дорослого життя, адже, як зазначає Н.В. Султанова, «одним з найважливіших завдань інтернатних закладів освіти є підготовка вихованців до самостійного життя у суспільстві, оскільки успіх соціальної інтеграції у повній мірі залежить від сформованості для цього відповідних умінь, навичок, моделей поведінки та ціннісних переконань» [276, с. 340]. Невід'ємною складовою підготовки дитини до дорослого життя є формування трудової культури особистості, навичок самообслуговування, виконання трудових функцій, у тому числі й суспільно-корисної праці, відповідальне ставлення до праці та її результатів, у тому числі й повага до праці інших людей, свідомий вибір професії тощо. Трудове виховання й разом з ним трудова підготовка молоді в сучасному освітньому просторі загальноосвітньої школи загалом, та в закладах інтернатного типу зокрема, реалізується на досить низькому рівні, про що засвідчують результати наукових досліджень (Канішевська Л. [62], Султанова Н. [275] та ін.). Але, зважаючи на ретроспективу діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття, можемо констатувати наступне – трудове виховання дітей завжди було невід'ємною складовою їх соціалізації та підготовки до самостійного життя. Таке завдання декларувалося в установчих документах інтернатних закладів і в педагогічних студіях досліджуваного нами періоду, наприклад: «Основна мета діяльності сиротинцю, щоб кожна сирота мала дім, в якому її забезпечать достойним життям, і разом зі школою виховають справжнього громадянина, здатного до праці» (зі Статуту дитячого сиротинця, с. Нересниця. 1924 рік) [253, арк. 21-23]; «подати знаня насколько оно доступно єму, зробити з него хосенного чоловіка обществу, а найперше хосенного для самого себе» (П. Світлик у статті «Выхованя слъпых», 1927 рік) [304, с.159-160];

«дитина по сконченю школы не мусить дати голову на нещасну жеброту, не мусить опиратися на милосердность людей, но станеся корыстным горожанином державы, а жиє з праці своєї руки» (М. Добей у статті «О важности выхованя и образованя сліпых», 1929 рік) [302, с.82-84]; «як мають сообщатися з видючими, що можуть робити, говорити в товаристві и взагали, як ся мають поводити. Треба их завести в товариство, а дати им вольность, щобы самі познали обставины внешнего світа» (М. Добей у статті «О важности выхованя и образованя сліпых (продолжение)», 1929 рік) [303, с.242-244] та ін. Забезпечити підготовленість до самостійного дорослого життя дозволяла організація навчального процесу в спеціалізованих інтернатних закладах, де окрім загальної освіти, вихованці здобували ремесло (кравецьке, ткацьке, столярське, кошикарство, садово-городнє тощо) у спеціально організованих навчальних майстернях, де навчання проводили майстри. Здорові діти з дитячих притулків навчалися у звичайних школах, але з 15-річного віку передавалися на навчання до ремісників або фермерів. Обдаровані вихованці продовжували навчатися в гімназіях, семінаріях та ін.

Оновлення функцій і змісту діяльності сучасних закладів інтернатного типу невід'ємно пов'язані з життєдіяльністю громад, до яких належать. Згідно Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005), ст. 39, п. 5 саме «місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують постійне удосконалення форм і методів індивідуальної виховної роботи по підготовці до самостійного та сімейного життя випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі шляхом підтримки і розвитку наставництва над такими дітьми, забезпечують участь випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в самодіяльних творчих колективах, гуртках образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва з метою їх морально-естетичного та фізичного розвитку» [185]. Актуальним, на наш погляд, є позитивний досвід взаємодії закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини ХХ століття з місцевими громадами в контексті залучення дітей до участі у художній

самодіяльності, благодійних акціях, громадських організаціях тощо. Так, здорові вихованці дитячих будинків відвідували звичайні народні школи, які знаходилися на території громади, де мали можливість набути досвіду спілкування з однолітками та дорослими, через навчальну та суспільно-корисну діяльність школи знайомилися з містом (селом), його мешканцями, його історією, культурою тощо. Цікаво, що в Чехословацький період актуалізується принцип культуровідповідності, який передбачав виховання та навчання дітей в близькому до них, рідномовному середовищі. Звернення до нього було зумовлено необхідністю створити сприятливі умови для виховання та навчання дітей у сімейних дитячих поселеннях, які були поширені в Закарпатті ще з часів Австро-Угорщини. Так ось, Цивільна управа Підкарпатської Русі, зважаючи на звернення педагогічної громадськості та благодійних організацій, пропонувала розподіляти дітей саме з урахуванням їх національної приналежності, щоб створити максимально сприятливі умови для дітей. Так, для дітей-сиріт русинів створили сімейні дитячі поселення переважно в русинськомовних містах і селах (Нересниця, Хуст, Рахів, Ясіня та ін.), а для дітей-сиріт угорського походження в угорськомовних (Берегово, Варієво, Великий Севлюш та ін.). Разом із тим, відвідуючи школи, діти вивчали також і державну мову, яка на різних етапах була різною – угорською або чеською. Що стосується вихованців спеціалізованих закладів інтернатного типу, то їх співпраця з громадою відбувалася шляхом проведення екскурсій, відвідання театрів, а також через організацію та проведення концертних заходів, участь у святкуванні державних і релігійних свят, виставках ручної праці тощо. Саме такі заходи сприяли засвоєнню вихованцями нової соціальної ролі – активного представника місцевої громади.

Серед закладів інтернатного типу, які діяли в Закарпатті в першій половині ХХ століття, виокремлюються шкільні інтернати, які створювалися при гімназіях, учительських семінаріях, торгівельних школах та інших закладах, які забезпечували одержання гімназійної та професійної освіти. Такі інтернати забезпечували цілодобове перебування вихованців, організовували їх життєдіяльність у вільний від навчання час. Для забезпечення діяльності

шкільного інтернату призначався управитель, префекти (педагогічні наставники, вихователі), духовний управитель, а також допоміжний персонал [214, арк. 7-10]. Специфікою шкільних інтернатів було те, що в них могли проживати учні з різних навчальних закладів. Такі шкільні інтернати були прототипами сучасних студентських гуртожитків, але виконували набагато більше функцій, адже вихованці перебували тут цілодобово, за винятком часу перебування в школі, гімназії або семінарії. На сьогоднішній день актуальними є окремі напрями роботи посадових осіб шкільних інтернатів, які варто взяти до уваги для забезпечення виховного процесу в сучасних закладах інтернатного типу, серед них: контроль за їх навчанням та моральним розвитком; взаємозв'язок з батьками або опікунами вихованців, з навчальним закладом, де навчаються вихованці; організація роботи гуртків у інтернаті; проведення виховних годин; облік дрібних видатків дітей на шкільні потреби й звіт перед батьками/опікунами тощо.

Висновки до другого розділу

У першій половині XX століття Закарпаття послідовно входило до складу Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки та Угорської держави, які характеризувалася певними суспільно-політичними та соціально-економічними особливостями свого розвитку, здійснювали відповідну державну політику стосовно соціальної опіки та піклування про дітей-сиріт, дітей з вадами фізичного та/або розумового розвитку тощо. Діяльність інтернатних закладів у Закарпатті першої половини XX століття характеризується такими особливостями:

1) діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті регламентувалася законодавчими та нормативно-правовими актами тих, держав до складу яких вони входили;

2) центральним закладом інтернатного типу був Мукачівський державний дитячий будинок, у структуру якого входили: Державний дитячий притулок для дітей з відхиленнями у м. Надь/Великий Севлюш, Державний притулок для глухонімих у м. Ужгород, Державний заклад для сліпих у м. Мукачеві,

Державний притулок для калік у м. Мукачево, дитячі оздоровчі притулки у Поляні, Квасах, Анталовцях, дитячі поселення/колонії у селах;

3) розвинена мережа допоміжних шкіл (класів у звичайних школах та спеціалізованих інтернатних закладах) для дітей, які відстають у навчанні;

4) діяльність шкільних інтернатів при навчальних закладах (школах, гімназіях, семінаріях);

5) затвердження статутів та посадових інструкцій для повноцінного функціонування закладів інтернатного типу;

6) підвищення професійної кваліфікації педагогічних працівників шляхом організації стажування, педагогічних курсів, участі у педагогічних та соціально-лікувальних з'їздах, конференціях тощо;

7) широке висвітлення педагогічних проблем діяльності закладів інтернатного типу у фахових журналах;

8) активна співпраця з благочинними організаціями, фондами (Ліга захисту дитинства, Масарикова Ліга проти туберкульозу, Крайове товариство Червоного Хреста, організація «Нашим дітям» та ін.).

Окреслено загальні особливості підготовки та професійної діяльності педагогів у закладах інтернатного типу Закарпаття першої половини XX ст.: 1) організація курсової підготовки вчителів-вихователів, які працювали в закладах інтернатного типу, в яких виховувалися діти з відхиленнями у фізичному, розумовому, психічному розвитку, мали відхилення у поведінці й потребували перевиховання; 2) участь у наукових конференціях регіональних, державного та міждержавного рівнів; 3) організація роботи педагогічних гуртків; 4) проходження стажування в закладах інтернатного типу в Будапешті, Празі, Брно та ін.; 5) ознайомлення з передовою європейською спеціальною педагогічною та медичною літературою; 6) організація взаємовідвідувань, педагогічних читань у межах інтернатних закладів, які входили в структуру Мукачівського державного дитячого притулку; 7) підготовка до друку наукових публікацій до фахових видань тощо.

На основі проведеного нами історико-педагогічного дослідження соціально-педагогічних основ становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття можемо окреслити такі основні напрями роботи, які сприятимуть удосконаленню сучасної системи освіти в Україні, а саме: оптимізація мережі закладів інтернатного типу; створення умов для альтернативних форм суспільного виховання дітей-сиріт та дітей без батьківської опіки; проведення широкомасштабної просвітницької та профілактичної роботи, спрямованої на попередження соціального сирітства, усвідомлення майбутніми батьками відповідальності за своїх дітей; удосконалення змісту підготовки вчителів у контексті впровадження інклюзивної освіти шляхом вивчення навчальних дисциплін, які б знайомили з методикою навчання та виховання дітей, що потребують інклюзивної освіти; розробка системи заходів із профорієнтаційної роботи серед випускників закладів інтернатного типу, в тому числі й для спеціалізованих закладів, випускники яких можуть оволодівати професіями з урахуванням індивідуальних (фізичних, розумових, психічних) можливостей вихованців; розширення співпраці закладів інтернатного типу із місцевими громадами, що у майбутньому сприятиме інтеграції вихованців закладів інтернатного типу у суспільне життя.

Основні положення другого розділу висвітлені в публікаціях: [324], [326], [327], [331], [334], [335], [336], [337], [338], [339], [340], [341], [342], [345], [346], [347], [348], [349], [358].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено ретроспективний аналіз становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. Реалізована мета і завдання дають підстави сформулювати такі висновки:

1. На основі комплексного аналізу історико-педагогічної літератури та наукових праць *розкрито* такі напрями дослідження генези становлення та розвитку закладів інтернатного типу, як: становлення та розвиток закладів інтернатного типу в загальноісторичній та історико-географічній ретроспективі; організація освітнього процесу в інтернатних закладах; історія становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті. Хронологічні межі історико-педагогічних досліджень діяльності закладів інтернатної освіти в Закарпатті переважно визначаються періодом його входження до складу Радянського Союзу та сучасної України. Процес становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття передбачає узагальнення власне європейського досвіду та синтез різноманітних підходів у становленні інтернатної освіти, оскільки відбувається в часі перебування закарпатських земель у складі різних європейських держав у першій половині ХХ століття.

Схарактеризовано джерельну базу дослідження, що дозволило виокремити такі групи документально-фактологічних матеріалів: 1) нормативні акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, територіальних управлінь освітою та соціальною опікою тощо); 2) установчі документи (статути, положення, посадові інструкції тощо); 3) звітна інформація (статистичні дані про кількість закладів інтернатного типу, вихованців, фінансові звіти та ін.); 4) навчально-виховна документація (класні журнали, табелі); 5) матеріали роботи конференцій, з’їздів, курсів підвищення кваліфікації працівників закладів інтернатного типу та ін.; 6) особові справи вихованців закладів інтернатного типу. Системний аналіз джерельної бази дозволив комплексно обґрунтувати соціально-педагогічні основи та особливості процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття.

Уточнено сутність поняття «соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу» як сукупність *соціальних* (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, розвиток соціальних інститутів, державна політика в сфері соціальної опіки над дітьми, законодавче поле для створення закладів інтернатного типу, діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань) і *педагогічних* (організація освітньо-виховної діяльності інтернатних закладів різних типів, нормативно-правове забезпечення діяльності закладів соціальної опіки, підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, зміст освіти та виховання в закладах інтернатного типу) умов, які призвели до змін у діяльності закладів інтернатної освіти в залежності від соціальної та освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в першій половині XX століття.

2. Відповідно до хронологічних меж дослідження та об'єктивно-історичних умов виокремлено основні етапи у становленні та розвитку закладів інтернатного типу: I етап (1901 – 1919 рр.) – створення нормативно-правової бази для функціонування державних закладів інтернатного типу; II етап (1919 – 1938 рр.) – удосконалення системи освітньо-виховної роботи в закладах інтернатного типу; III етап (1939 – 1944 рр.) – згортання педагогічної практики інтернатної освіти, поширення впливу на розвиток релігійних та громадських організацій. *Обґрунтовано* соціально-педагогічні основи процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті відповідно до розробленої періодизації та з урахуванням змін державно-територіального підпорядкування регіону:

І етап: 1) соціально-економічні та демографічні чинники, наслідком яких стало зростання кількості дітей-сиріт, у тому числі й соціальних, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, які потребували спеціальних умов розвитку та виховання, підвищення рівня дитячої смертності;; 2) прийняття Закону VIII «Про державні дитячі притулки» (1901), Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901), що регламентували створення, фінансове забезпечення та функціонування дитячих притулків, будинків та інших закладів інтернатного типу; 3) врегулювання на

законодавчому рівні питання зарахування дітей-ромів до закладів інтернатного типу (Розпорядження Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 84010-1916 «Про прийняття циганських дітей-сиріт до дитячих притулків» (1916)); 4) розвиток різних форм благодійництва на підтримку закладів інтернатного типу; 5) створення мережі державних дитячих притулків, дитячих поселень, сиротинців та інших форм суспільного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які у зв'язку з особливостями фізичного та розумового розвитку, потребували особливих умов догляду та виховання;

ІІ етап: 1) соціально-економічні чинники, наслідком яких стало зростання кількості дітей-сиріт, у тому числі й соціальних, у зв'язку з втратою годувальників у роки І Світової війни; низький рівень медичного забезпечення та культури гігієни, особливо у віддалених та гірських районах краю, що призвів до поширення різноманітних захворювань; 2) створення адміністративних підрозділів у 1919 р. шкільного реферату, який координував діяльність з питань освіти та шкільництва, та у 1920 р. реферату соціальної опіки, який здійснював опіку над дітьми, молоддю, ветеранами війни, а також виконував функції соціального захисту населення краю; 3) діяльність закладів інтернатного типу паралельно регламентувалася вже діючими австро-угорськими законами та новими законами (Закон 256 «Про захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1921), Закон 56 «Про всиновлення» (1928), Закон 29 «Про державний захист дітей-сиріт та дітей, народжених поза шлюбом» (1930)), які визначали вимоги до діяльності інтернатних закладів, їх організацію та управління, здійснення державного контролю над їх діяльністю; 4) у сфері соціальної опіки та виховання ромського населення реалізовано проект створення першої державної початкової школи для дітей-ромів; 5) подальшого розвитку набула підтримка закладів інтернатного типу державними установами (Земельна опіка над молоддю з її дванадцятьма районними філіями) і благодійними фондами та організаціями (Чехословацький Червоний Хрест, Охорона матерів і дітей, Масарикова Ліга проти туберкульозу, Союз чехословацьких скаутів та ін.);

ІІІ етап: 1) політичне відновлення законів угорського уряду, які діяли до Тріанонського договору (1919); 2) початок Другої світової війни; 3) поглиблення економічної та демографічної криз, що вплинуло на кадрове та матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу в інтернатних закладах; 4) поширення впливу на розвиток інтернатної освіти релігійних та громадських організацій Угорщини (Ліга захисту дітей, «Левенте», «Угорець за угорця» та ін.) у забезпеченні життєдіяльності дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу.

3. *Визначено особливості* організації, підпорядкування та управління, кадрового забезпечення та змісту діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття досліджуваного періоду:

І-й етап – *організація:* Державний дитячий будинок у м. Мукачево (1901), до структури якого входили: Державний дитячий притулок для дітей з відхиленнями у розумовому та психічному розвитку у м. Надь Севлюш, Державний притулок для глухонімих у м. Ужгород, дитячі поселення (за наявності лікаря, школи, не менше 30-ти сімей), оздоровчий притулок у с. Поляна, притулки для новонароджених дітей; *підпорядкування:* Міністерство внутрішніх справ Угорщини, Головне управління захисту дітей, Державний нагляд за дитячими притулками; *управління:* директор – головний лікар, окружний лікар, окружний інспектор, громадський представник (переважно жінки), регіональна рада дитячого притулку у м. Мукачево (представники окружних рад, органів громадського самоврядування, керівників дитячих притулків), державна рада захисту дітей у м. Будапешт (представники регіональних рад дитячих притулків і міністерства внутрішніх справ); *кадрове забезпечення:* наявність документу про педагогічну освіту для роботи в народних школах, організація курсової підготовки вихователів для роботи з новонародженими, самоосвітня діяльність з вивчення медичної та методичної літератури; *зміст діяльності*: реалізація основних положень законів «Про дошкільне виховання» (1891), «Про народну освіту» (1868); підтримка обдарованих вихованців; облік дітей-ромів та визначення їх соціального статусу; влаштування дітей немовлячого віку та

забезпечення обов'язкового грудного вигодовування шляхом спільного поселення матері і дитини; пріоритетність морального і трудового виховання.

ІІ-й етап – *організація:* розширення вже існуючої мережі закладами – Державний притулок для калік у м. Мукачево, Державна школа-інтернат для сліпих дітей у м. Мукачево, допоміжні школи/класи для відстаючих дітей, інтернати при закладах освіти (горожанських школах, гімназіях, семінаріях тощо), приватні дитячі притулки, релігійні дитячі притулки («Erzsébet», «Свята родина», «Алумнеум і Конвікт»), притулки для незаміжніх матерів, оздоровчі колонії (с. Кваси, с. Анталовці); *підпорядкування:* Міністерство соціальної опіки у м. Прага, Цивільна управа Підкарпатської Русі в м. Ужгород, Реферат шкільної управи, Реферат соціальної опіки; *управління:* директор-головний лікар, завідувачі структурних підрозділів, шкільний інспектор, інспекторат з питань роботи шкіл та закладів для дітей з відхиленнями, наглядова рада з питань опіки та піклування (представники влади, судових органів, громади); *кадрове забезпечення:* наявність посвідчення про вчительські кваліфікаційні іспити, удосконалення спеціальної підготовки фахівців та підвищення професійної кваліфікації шляхом організації стажування, педагогічних курсів, участі у педагогічних та соціально-лікувальних з'їздах, конференціях, наповнення бібліотечних фондів науковою та методичною літературою тощо, висвітлення проблем виховного та дидактичного змісту та діяльності закладів інтернатного типу у фахових журналах; *зміст діяльності:* реалізація основних положень «Малого шкільного закону на Чехах» (1921), у тому числі й у роботі спеціалізованих шкіл-інтернатів для дітей з вадами розвитку; запровадження індивідуального навчання; надання можливості рідномовного навчання та виховання шляхом створення дитячих поселень з урахуванням мовно-культурного середовища, в якому діти народилися (русинського, угорського, словацького тощо); попередження та протидія дитячому жебракуванню; створення консультативних центрів для профілактичної та просвітницької роботи з молодими матерями («Охорона матері і дитинства», «Нашим дітям»); підготовка вихованців до дорослого життя шляхом одержання освіти, в тому числі й вихованцями з вадами слуху та зору, набуття ними навичок

по самообслуговуванню, ведення господарства, городництва, виноградарства та садівництва, а також здобуття професійних навичок з кравецького, взуттєвого, столярного та ін. ремесла; участь вихованців у заходах, організованих у межах громад, на території яких діяли дитячі будинки, притулки, поселення тощо.

ІІІ-й етап – *організаці*я: зберігається таж сама, що й на попередніх етапах; *підпорядкування:* Міністерство внутрішніх справ Угорщини, регентський комісаріат Підкарпаття в м. Ужгороді; *управління:* директор – головний лікар, керуючий дитячим поселенням, головний окружний директор, окружний сирітський суд; *кадрове забезпечення*: наявність посвідчення про кваліфікацію вихователя, вчителя початкової або горожанської школи, запровадження дворічних курсів фахівців з охорони дитинства; *зміст діяльності:* реалізація змісту закону «Про народну освіту» (1868); організація благодійних акцій, трудове виховання та професійна підготовка; релігійне та патріотичне виховання.

Встановлено, що основними *тенденціями* процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття першої половини ХХ століття були: чітка регламентація діяльності закладів інтернатного типу законодавчими та нормативно-правовими актами держав, до складу яких вони входили, забезпечення їх наступності в межах державно-територіального перепідпорядкування закарпатських земель; забезпечення права дитини виховуватися в сімейному або наближеному до сімейного середовищі; реалізація права дитини на медичне забезпечення, лікування та оздоровлення; поступове розширення мережі закладів інтернатного типу з урахуванням специфіки контингенту вихованців; підтримка обдарованих вихованців; упровадження нових методик навчання дітей з особливими потребами; спрямованість закладів інтернатного типу на професійну орієнтацію вихованців, їх реалізацію та самореалізацію в соціальному середовищі після перебування в інтернатному закладі; співпраця інтернатних установ з місцевими громадами, релігійними та благодійними організаціями, фондами, тощо.

4. *Актуалізовано* конструктивний ретродосвід діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття в умовах

реформування сучасної інтернатної освіти в Україні: оптимізація мережі закладів інтернатного типу; створення умов для альтернативних форм суспільного виховання дітей-сиріт та дітей без батьківської опіки; проведення широкомасштабної просвітницької та профілактичної роботи, спрямованої на попередження соціального сирітства, усвідомлення майбутніми батьками відповідальності за своїх дітей; удосконалення змісту підготовки вчителів у контексті впровадження інклюзивної освіти шляхом вивчення навчальних дисциплін, які б знайомили з методикою навчання та виховання дітей, що потребують інклюзивної освіти; розробка системи заходів із профорієнтаційної роботи серед випускників закладів інтернатного типу, в тому числі й для спеціалізованих закладів, випускники яких можуть оволодівати професіями з урахуванням індивідуальних (фізичних, розумових, психічних) можливостей; розширення співпраці закладів інтернатного типу із місцевими громадами задля подальшої інтеграції вихованців у суспільне життя; що відкриває нові можливості в сфері викладання історії педагогіки, підготовки педагогів до роботи в закладах інтернатного типу, а також у сфері реформування системи закладів інтернатної освіти.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, подальший науковий пошук доцільно спрямувати на вивчення, узагальнення та впровадження європейського досвіду щодо організації діяльності альтернативних форм суспільного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, та дітей, які потребують особливих умов догляду та виховання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблятипов А. Интернатные заведения образования Крыма: история и современность: монография. Симферополь: Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2004. 216 с.
2. Аблятипов А. С. Становление и развитие интернатных заведений в Крыму (1920 – 2000 гг.): дисс. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / Крымский государственный гуманитарный інститут. Ялта, 2003. 222 с.
3. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підручник. Київ: Либідь, 2006. 424 с.
4. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. №1. С. 37-42.
5. Березівська Л.Д. Реформа шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. Київ: Богданова А.М., 2008. 406 с.
6. Білавич Г.В. Пріоритетні напрями соціального виховання дітей-сиріт в Україні: історико-педагогічний та регіональний виміри. *Педагогічний альманах:* збірник наукових праць / редкол.: В.В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Вип. 38. С. 205-212.
7. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання. *Шлях освіти*. 1999. №1. С.37-41.
8. Бондар А., Чума А. Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині (Історичний нарис). Част.1. Пряшів: Видання ЦК Культурного Союзу Українських трудящих в ЧССР, 1967. 167с.
9. Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 226 с.
10. Василюк А.В. Реформи шкільної освіти в Польщі: Історія та сучасність: монографія. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 340 с.
11. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Ужгород: Карпати, 2008. 256 с.

12. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX століття: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2001. 188 с.
13. Віднянський С. В. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність:*/ матеріали міжнародної наукової конференції, м. Ужгород, 1-4 вересня 1993 р. Ужгород: Гражда, 1994. 646 с.
14. Вугрич В. П. Дитячі будинки і школи-інтернати: спроба порівняльного аналізу. *Сучасні підходи до виховання школярів у закладах інтернатного типу*: науково-методичний збірник. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2002. С. 3-12.
15. Вугрич В. П. Особливості виховної роботи в школах-інтернатах у контексті підготовки учнів до життя і діяльності у громадянському суспільстві. *Сучасні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації*: зб. наук. праць. Київ: Інститут проблем виховання АПН України, 2003. С. 10-17.
16. Вугрич В. П. Подолання в учнів шкіл-інтернатів деформацій у моральному вихованні. *Теоретико-методичні засади виховання і соціально-педагогічної реабілітації учнів*. Київ : Вища школа, 2001. С. 79-87.
17. Вугрич В. П. Школи-інтернати і проблеми педагогічної реабілітації дітей. *Нові технології навчання*: наук.-метод. зб. Київ, 2003. Вип. 35. С. 101-108.
18. Гарбарец Б. Я. Школьные интернаты, их роль в осуществлении всеобуча, повышении качества обучения и воспитания учащихся (на материалах Украинской ССР): дис. … канд. пед. наук / Киевский государственный педагогический інститут им. А. М. Горького. Киев, 1970. 281 с.
19. Гомонай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992. 297 с.
20. Гомоннай В. В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ – Ужгород: Радянська школа, 1988. 168 с.
21. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

22. Гончаренко С. А. Дитячі будинки сімейного типу – нова форма подолання сирітства. *Рідна школа*. 2009. №1. С. 12-16.
23. Гребінь Л. О. Організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України (20-ті – середина 30-х років ХХ ст.): дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2014. 211 с.
24. Гупан Н.М. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти*. 2002. №2. С. 42-45.
25. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: А.П.Н., 2002. 224 с.
26. Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття: навчальний посібник з краєзнавства / за ред. Л. Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2013. 304 с.
27. Дем'яненко Н.М., Кравченко І.М. Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): монографія. Київ, 2012. 512 с.
28. Державна доповідь «Про становище дітей в Україні (за підсумками 1999 року): Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». Український інститут соціальних досліджень, 2000. 138 с.
29. Державне заведенин для глухонемих, г. Ужгород, 1941-42 гг. Класний журнал І-го класа за 1941-42 гг. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 1-12.
30. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1908-09 гг. Класний журнал за 1908-1909 навчальний рік. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр.1. Арк.1-12.
31. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1920-21 гг. Журнал регістрації проведених уроків за 1920-1921 навчальний рік. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1-7.
32. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1920-21 гг. Класний журнал І-го класа за 1920-1921 навчальний рік. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1-9.

33. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1920-21 гг. Класний журнал II-го класа за 1920-1921 навчальний рік. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1-10.
34. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1938-39 гг. Класний журнал III-го класа за 1938-1939 навчальний рік. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 1-32.
35. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1939-41 гг. Класова книга за 1939-1941 роки. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 236. Арк. 1-28.
36. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1939-43 гг. Табели успішності та відвідування учнів. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 1-34.
37. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1942-44 гг. Класова книга за 1942-44 роки. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 238. Арк. 1-38.
38. Державне заведення для глухонемих, г. Ужгород, 1945 р. Книга обліку продуктів за 1942-45 рр. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 239. Арк. 1-84.
39. Державне заведення для глухонімих, г. Ужгород, 1938-39 гг. Класний журнал IV-го класа за 1938-1939 навчальний рік. ДАЗО. Ф. 779. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 1-34.
40. Державний дитячий приют, м. Мукачево, 1904 р. Кошторис про будування дитячого будинку за 1904 рік. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 1-32.
41. Державний дитячий приют, м. Мукачево, 1927-44 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки м. Прага по особовому складу службовців. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 34. Арк. 1-9.
42. Державний дитячий приют, м. Мукачево, 1929-36 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки м. Прага по адміністративним питанням. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 1-18.
43. Державний дитячий приют, м. Мукачево, 1931 р. Переписка з управителями народних шкіл та з доглядачами дитячих притулків про замовлення учеників. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 60. Арк. 1-41.

44. Державний дитячий приют, м. Мукачево, 1937 р. Закон про опіку над молоддю та переписка на це питання. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 118. Арк.1-50.
45. Державний дитячий приют, м. Мукачево, 1945 р. Переписка з Народною Радою Закарпатської України про переіменуваня дитячого приюту на «Державний дитячий притулок». ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 140. Арк. 1-4.
46. Дипломатический словарь: в 3-х т. 4-е изд.. Москва: Наука, 1986. Т. III: С-Я. 752 с.
47. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / авт.: О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гупан, Л.С. Бондар, Н.Б. Антонець, Т. В. Філімонова, М.Я. Антонець, Т.І. Куліш, С.М. Шевченко. Київ: Пед. думка, 2013. 620с.
48. Дулишкович И. Исторические черты Угро-Русских. Унгвар, 1877. Тетрадь 3. 234 с.
49. Євтодюк А.В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: автореферат дис. … канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 2002. 21 с.
50. Завгородня Т.К. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919- 1939 роки). Івано-Франківськ : Плай, 1999. 135 с.
51. Загрева В. Я. Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів: дис. … канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2002. 216 с.
52. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
53. Земський Уряд Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1928-1930 рр. Листування з дирекцією Мукачівського приюта для сліпих дітей про встановлення розпорядку дня в приюті. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 24. Спр. 288. Арк. 1-8.

54. Золотоверх В. В. Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України: дис. … канд. пед. наук: 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Інститут дефектології АПН України. Київ, 2000. 191 с.
55. История дипломатии. Т.3: Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939) / под ред. В.П. Потемкина. Москва - Ленинград: Госполитиздат, 1945. 884 с.
56. Ігнат А. Світло жовтня. Розповідь про загальноосвітню школу в Закарпатті. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. 56 с.
57. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – поч. XX ст.: конспект лекцій. Ужгород, 1971. 69 с.
58. Ільченко О. Ю. Виховання дітей-безпритульників на Полтавщині в 20 – 30-і рр. XX століття: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2005. 209 с.
59. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. / гол. редкол.: П.Т. Тронько та ін.; редкол. тому: В. І. Бєлоусов та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. 786 с.
60. Історичне джерелознавство: Підручник/ Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ: Либідь, 2002.– 488 с.
61. Карпенко О.Є. Розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (XX – початок XXI ст.): дис. … д-ра. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. 589 с. URL: http://dspu.edu.ua/science/wp-content/uploads/2018/08/karpenko-o-je.pdf
62. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНІ, 2011. 368 с.

63. Касьянова Н. М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943 – 1953 рр.): дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Донецький національний університет. Донецьк, 2010. 242 с.
64. Кахіані Ю. В. Історичні факти виникнення закладів інтернатного типу в Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 11(2). С. 13-18 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_11%282%29_4.
65. Кахіані Ю. В. Підготовка майбутнього соціального педагога до роботи в закладах інтернатного типу: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2016. 261 с.
66. Кемінь В. П., Квас О. В., Невмержицька О. В. Історія виховання. Т. 2.: Від XIX ст. до наших днів: навчально-методичний посібник. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2012. 196 с.
67. Кияниця З., Швед О.З. З речами на вихід. Права дітей / голов. ред. В. Кузьминський. Київ: Медіа-М, 2010. Вип. 2 (10): Вихованці інтернатів: від опіки до самостійності. С.4-8.
68. Кляп М. І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919 – 1939). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. 152 с.
69. Кобзар Б. С. Педагогічні проблеми розвитку шкіл-інтернатів і шкіл продовженого дня (на досвіді шкіл Української РСР). Київ: Рад. школа, 1968. 295 с.
70. Кобзар Б. С., Постовойтов Є. П., Слюсаренко В. Г. Управління виховною роботою в школі-інтернаті: навчальний посібник. Київ, 1996. 268 с.
71. Конвенція ООН про права дитини, 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (дата звернення: 16.08.2019).
72. Конвенція про права осіб з інвалідністю, 13 грудня 2006 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71. (дата звернення: 16.08.2019).

73. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: Україна, 2000. 429 с.
74. Кузьміна О. В. Теорія і практика формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: навчальний посібник. Слов'янськ: Підприємець Б. І. Маторін, 2011. 232 с.
75. Кузьміна О. В. Методичні аспекти формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: монографія. Слов'янськ: Підприємець Б.І. Маторін, 2011. 353 с.
76. Кузьміна О.В. Теоретико-методичні засади формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 456 с.
77. Кузьміна О.В. Теоретичні аспекти формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: монографія. Слов'янськ: Підприємець Б.І. Маторін, 2011. 311 с.
78. Куторжевська Л. І. Підготовка майбутнього вчителя до роботи вихователем у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей-сиріт: дис. … канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2004. URL: https://revolution. allbest.ru/pedagogics/00302569_0.html.
79. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник. Київ: «Центр навчальної літератури», 2003. 360 с.
80. Лемко Г.І. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919 – 1939 рр.): дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 238 с.
81. Магочій П.-Р. Народ нізвідки: ілюстрована історія карпаторусинів / пер. русинською мовою В. Падяк. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. 120 с.
82. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848–1948 / авториз. переклад з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. 296 с.

83. Малий школьний законь на Чехах. *Учитель.* 1921. Рочникь II. Ч.6. С. 91- 94.
84. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л.Д. Березівська та ін. Київ: Науковий світ, 2003. 418 с.
85. Маринкевич М.В. Тепло наших рук. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. 136 с.
86. Машкаринець-Бутко А. Соціально-педагогічні аспекти виховання у педагогічній спадщині О.В. Духновича. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород, 2011. Вип. 23. С. 90-93. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Nvuuped_2011_23_35.pdf.
87. Машкаринець-Бутко А. І. Особливості роботи соціальних працівників у дитячих будинках сімейного типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2008. № 14. С. 98-101.
88. Машкаринець-Бутко А. І. Теоретичні засади становлення та розвитку інтернатних закладів на Закарпатті у повоєнні роки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2012. Вип. 24. С. 98-101 URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Nvuuped_2012_24_32%20(2).pdf.
89. Машкаринець-Бутко А.І. Розвиток системи інтернатних виховних закладів на Закарпатті після 1945 року. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород, 2011. Вип. 20. С. 82-84.
90. Машкаринець-Бутко, А. І. Особливості розвитку дітей-вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Говерла, 2013. Вип. 27. С. 116-118.
91. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернат них закладах на принципах, що базуються на Конвенції

ООН про права дитини / Український ін-т соціальних досліджень; авт.-упоряд. Л. Волинець, О. Антонова-Турченко, І. Івановата ін.; голова ред. кол. В. Биковський. Київ: Студцентр,1998. 192с.

92. Мукачевский государственный детский приют в гор. Мукачево, 1913-15 гг. Ученая карточка воспитаника приюта Керестенч Аннаталия. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1-2.
93. Мукачевский государственный детский приют в гор. Мукачево, 1919 г. Распоряжение надзирателя детского приюта (директор больницы Альберт Богуслав) администратору приюта Мерцовой о проведении проверки Береговской детской колонии. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 1-2.
94. Мукачівський державний дитячий будинок, 1907-1916 рр. Повідомлення лікарів дитячих приютів про здоровельний стан дітей і список циганських вихованців дитячого будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1-14.
95. Мукачівський державний дитячий будинок, 1907-1916 рр. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1-9.
96. Мукачівський державний дитячий будинок, 1908-18 рр. Переписка з краєвою лігою охорони дітей про приділення Ковач Ференца до Великосевлюшського дитячого заведення. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1-7.
97. Мукачівський державний дитячий будинок, 1908-1919 рр. Переписка з інспекторами дитячих приютів про розміщення безнадзорних дітей. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1-21.
98. Мукачівський державний дитячий будинок, 1910 р. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1-5.
99. Мукачівський державний дитячий будинок, 1910-1917 рр. Переписка з Міністерством внутрішніх справ Угорщини про організування дитячих приютів. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1-7.

100. Мукачівський державний дитячий будинок, 1911 р. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1-2.
101. Мукачівський державний дитячий будинок, 1914 р. Статистичні відомості Мукачівського дитячого будинку за 1911, 1912, 1913 рр. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1-27.
102. Мукачівський державний дитячий будинок, 1915-28 рр. Акт про прийняття безнадзорних дітей до дитячого будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 1-11.
103. Мукачівський державний дитячий будинок, 1918 р. Переписка з Міністерством внутрішніх справ Угорщини та піджупаном Бережської жупи по організаційним питанням. ДАЗО. Ф. 1489. Оп.1. Спр.31. Арк. 1-32.
104. Мукачівський державний дитячий будинок, 1918 р. Розпорядження внутрішніх справ Угорщини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 1-4.
105. Мукачівський державний дитячий будинок, 1919 р. Положення Мукачівського дитячого будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп.1. Спр.32. Арк. 1-13.
106. Мукачівський державний дитячий будинок, 1920 р. Положення Міністерства соціальної опіки Чехословаччини про порядок соціальної над молоддю. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 1-19.
107. Мукачівський державний дитячий будинок, 1921 р. Інструкції реферату Міністерства громадських робіт для завідувачів державних будинків. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 1-18.
108. Мукачівський державний дитячий будинок, 1921 р. Переписка з міністерством соціальної опіки Чехословаччини і жупанським урядом про листування дитячого будинку на мадярській мові. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 1-25.
109. Мукачівський державний дитячий будинок, 1921 р. Статистичні відомості про дітей дитячого будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 1-2.

110. Мукачівський державний дитячий будинок, 1921-24 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 1-5.
111. Мукачівський державний дитячий будинок, 1922 р. Переписка з угорським рефератом Міністерства соціальної опіки про заснування інституту для сліпих і закуплення для цих цілей будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 1-21.
112. Мукачівський державний дитячий будинок, 1922 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1-15.
113. Мукачівський державний дитячий будинок, 1923 р. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини про ремонт шкільного будинку сліпих м. Мукачево. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 1-8.
114. Мукачівський державний дитячий будинок, 1923 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословаччини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 1-3.
115. Мукачівський державний дитячий будинок, 1923 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 1-6.
116. Мукачівський державний дитячий будинок, 1925-1926 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки по організаційним питанням. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1-27.
117. Мукачівський державний дитячий будинок, 1925-1926 рр. Повідомлення Міністерства соціальної опіки про порядок покриття видатків Севлюшського дитячого будинку державної дотації на дітей іноземних громадян. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 1-4.
118. Мукачівський державний дитячий будинок, 1925-28 рр. Шкільні посвідчення вихованців дитячого будинку м. Мукачево. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 1-4.

119. Мукачівський державний дитячий будинок, 1926 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 174. Арк. 1-11.
120. Мукачівський державний дитячий будинок, 1927 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 1-12.
121. Мукачівський державний дитячий будинок, 1927-1930 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини по організаційним питанням. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 1-26.
122. Мукачівський державний дитячий будинок, 1927-28 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини та краєвою спілкою опіки над молоддю про використання дітей дитячого будинку на роботі в окремих господарів. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 1-16.
123. Мукачівський державний дитячий будинок, 1929 р. Розпорядження земського уряду Підкарпатської Русі. ДАЗО. Ф.1489. Оп.1. Спр.94. Арк.1-5.
124. Мукачівський державний дитячий будинок, 1929-30 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 1-7.
125. Мукачівський державний дитячий будинок, 1931 р. Переписка з Міністерством соціальної опіки і краєвим урядом Підкарпатської Русі про побудову будинку для заведення сліпих дітей. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 77. Арк. 1-18.
126. Мукачівський державний дитячий будинок, 1931 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 1-4.
127. Мукачівський державний дитячий будинок, 1931 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 75. Арк. 1-42.

128. Мукачівський державний дитячий будинок, 1931-34 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини про прийняття залишених дітей до дитячого будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 55.
129. Мукачівський державний дитячий будинок, 1932-33 рр. Бюджет Мукачівського дитячого будинку на 1933 рік і переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини по цьому питанню. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 1-73.
130. Мукачівський державний дитячий будинок, 1932-33 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини і земським урядом Підкарпатської Русі про устаткування дитячого будинку технічним інвентарем. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 1-43.
131. Мукачівський державний дитячий будинок, 1932-36 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословаччини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 1-15.
132. Мукачівський державний дитячий будинок, 1933 р. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословаччини про лікарський огляд дітей, які лікуються на курортах. ДАЗО. Ф. 1489. Оп.1. Спр. 137. Арк. 1-32.
133. Мукачівський державний дитячий будинок, 1933 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословаччини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 133. Арк. 1-5.
134. Мукачівський державний дитячий будинок, 1933-35 рр. Переписка з Міністерством соціальної опіки Чехословацької республіки про діяльність дитячого лікувального приюту в Поляні. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 1-73.
135. Мукачівський державний дитячий будинок, 1934 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки Чехословацької республіки. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 1-57.
136. Мукачівський державний дитячий будинок, 1934-1935 рр. Переписка з Білецьким нотарським урядом про вимагання засобів від села за виховання дітей в дитячому будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 1-4.

137. Мукачівський державний дитячий будинок, 1935-36 рр. Статистичні відомості дитячого будинку за 1935 рік і переписка по цьому питанні. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 1-56.
138. Мукачівський державний дитячий будинок, 1935-37 рр. Статистичні відомості про соціальну опіку дітей дитячого будинку за 1936 рік. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 1-25.
139. Мукачівський державний дитячий будинок, 1936-37 рр. Шкільні повідомлення вихованців дитячого будинку за 1936 рік. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 1-4.
140. Мукачівський державний дитячий будинок, 1937 р. Переписка з окружними спілками опіки над молодью про розміщення дітей на роботу до окремих господарів в Чехію і Словакію. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 1-184.
141. Мукачівський державний дитячий будинок, 1939-40 рр. Переписка з Міністерством внутрішніх справ Угорщини по особовому складу службовців. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 207. Арк. 1-24.
142. Мукачівський державний дитячий будинок, 1940-1942 рр. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 1-10.
143. Мукачівський державний дитячий будинок, 1942-44 рр. Переписка з Міністерства внутрішніх справ Угорщини і інспектором Мезевкасонського дитячого приюту про організування дитячого приюту в с. Мезевкосань. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 1-42.
144. Мукачівський державний дитячий будинок, 1943 р. Переписка з Міністерством внутрішніх справ Угорщини про розміщення безнадзорних дітей в дитячих будинках. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 1-65.
145. Мукачівський державний дитячий будинок, 1943-1944 рр. Переписка з Міністерством внутрішніх справ Угорщини про діяльність Чинадіївського дитячого приюту та інше. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 1-18.

146. Мукачівський державний дитячий будинок, 1943-44 рр. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини та інше. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 1-9.
147. Мукачівський державний дитячий будинок, 1944 р. Переписка з Міністерством внутрішніх справ Угорщини про побудову бомбосховища при дитячому будинку. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 239. Арк. 1-37.
148. Мукачівський державний дитячий будинок, 1944 р. Переписка з Міністерством постачання Угорщини про порядок постачання лікарств дитячим будинкам. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 240. Арк. 1-40.
149. Мукачівський державний дитячий будинок, 1944-1946 рр. Постанова Народної Ради Закарпатської України про утворення соціальних закладів для інвалідів війни і праці. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 143. Арк. 1-8.
150. Мукачівський державний дитячий будинок, 1944-45 рр. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ Угорщини. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 1-14.
151. Мукачівський державний дитячий будинок, 1945 р. Переписка районного інспектора про передання дітей на науку до дитячого будинка і відомість дітей Чинадіївського району. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 2. Спр. 141. Арк. 1-6.
152. Мукачівський державний дитячий будинок. ДАЗО. Ф. 1489. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 1-168.
153. Нариси історії Закарпаття. Том I (з найдавніших часів до 1918 року) / авт. колектив: І. М. Гранчак, Д. Д. Данилюк, Е. А. Балагурі та ін. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. 436 с.
154. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918 – 1945) / ред. колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 1995. 663 с.
155. Нариси історії Закарпаття. Том III (1946 – 1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. 648с.

156. Наточій А. М. Виховання підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах України: теорія і практика: монографія. Миколаїв: Іліон, 2012. 460 с.
157. Невмержицька О. Проблеми підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Людинознавчі студії: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Педагогіка», 7/39*, С. 200–210.
158. Олашин А.В. Історія Закарпаття. Мукачево, 1992. 212с.
159. Офіцинський Р. Школи, дошкільні та позашкільні заклади. *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура:* україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відповід. за вип. М. Токар. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
160. Пантюк Т.І. Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945-2017 рр.) : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2018. 44 с.
161. Паращевіна О. С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. XX століття в Україні: дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Дніпропетровський державний аграрний університет. Дніпропетровськ, 2005. 239 с.
162. Пєша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 190 с.
163. Плугатор І. Б. Теорія і практика опіки дітей та молоді в Україні (1945-1990 рр.): дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 212 с.
164. Поджупан Ужанской жупы Венгерского королевства, г. Ужгород, 1916 г. Списки школ, детских садов и приютов в Ужанской жупе. ДАЗО. Ф. 7. Оп. 4. Спр. 2116. Арк. 1-14.
165. Покась В.П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України: автореф. дис. … д-ра філос.

наук: 09.00.10 «Філософія освіти». Київ, 2012. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4779 /1/Pokas.pdf.

166. Покась В.П. Інтернатні заклади освіти: філософія, історія, стратегія розвитку: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 277 с.
167. Покась В. П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України: дис. … д-ра філос. наук: 09.00.10 «Філософія освіти» / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2012. 364 с.
168. Покась В. П. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956-1966 рр.): дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 1999. 158 с.
169. Покась В. П.Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917-2000 рр.): монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 206 с.
170. Покиданов Г.О. Інтернатам вдячні тисячі. Київ: Видавництво «Фенікс» УАННП, 2001. 251 с.
171. Покиданов Г. А. Особенности организации учебно-воспитательного и лечебного процесса в санаторной школе-интернате для детей, больних сколиозом: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 «Теория и история педагогіки» / Научно-исследовательский інститут педагогіки УССР. Киев, 1978. 145 с.
172. Попадич М.Ф. З досвіду роботи Виноградівського дитячого будинку №3. Виноградів: Друкарня Закарпатського обласного будинку культури, 1959. 116 с.
173. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1918 г. Дело о ремонте здания Ужгородского женского сиротского пансиона «Эржебет». ДАЗО. Ф. 151. Оп. 20. Спр. 124. Арк. 1-57.
174. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1920-1933 гг. Дело об учреждении и деятельности Ужгородского женского сиротского пансиона «Эржебет». ДАЗО. Ф. 151. Оп. 20. Спр. 163. Арк.1-49.

175. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1939 г. Ведомость о состоянии приюта сирот «Святая семья» в гор. Хусте. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 194. Арк. 1-4.
176. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1941-1942 гг. Решение Хустскогосиротского дома об уплате денег за содержание Йоцечко Магдолны. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 18. Спр. 2376. Арк. 4.
177. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1941 г. Прошение Волошина Августа о перемещении Хустского церковного детского приюта в гор. Ужгород и сообщение епископа игумена монастыря Василия Великого в гор. Ужгороде об оказании материальной помощи регентским комисаром Подкарпатской территории Хустскому приюту. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 529. Арк. 1-5.
178. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1943 г. Письмо уполномоченной Министерства обороны Венгрии вдовы Пехер о выполненной ею работе на территории «бывшей Польши» и о состоянии детей из Закарпатья, найденных на указанной территории. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 795. Арк. 1-5.
179. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1943 г. Докладные записки священника Волошина Августина и юрисконсульта епархии Свитанича о финансовых затруднениях Хусткого детского приюта. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 894. Арк. 1-7.
180. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, 1946 г. Платежный приказ заведующего техническим отделом народного комитета гор. Ужгорода женскому сиротскому дому об уплате за коммунальные услуги. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 1129. Арк. 1-1.
181. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р. Листування з Рефератом соціальної опіки над військовими інвалідами і Ужгородською поліцейською дирекцією про виїзд управляючого дитячим будинком в Мукачеві до Поляни в 1925 р. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 871. Арк. 1-13.

182. Президія Цивійної Управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1927 р. Списки дітей дітприюта в Мукачеві, розміщених в Чехії і Моравії, а також, висланих на учобу. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 588. Арк. 1-55.
183. Президія Цивільної Управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919-1928 рр. Особова справа директора Мукачівського дитячого будинку Нусера Людвига. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 2. Спр. 343. Арк. 1-28.
184. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 № 2628-III URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/paran33#n33.
185. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15. (дата звернення: 16.08.2019).
186. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14.
187. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт: Наказ, Положення від 10.09.2012 № 995/557. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12.
188. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 27.08.2010 № 778. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF.
189. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19/paran878#n878.
190. Про національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226. (дата звернення: 16.08.2019).
191. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

192. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 – 1924 рр. Рішення конгресу учителів, який відбувся 7 червня 1923 року про підручники граматики для початкових шкіл 1921 – 1924 рр. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 148. Арк. 1-13.
193. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921-1922 рр. Переписка з дирекцією інтернату глухонімих в Ужгороді про відпущення коштів на його фінансування. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 568. Арк. 1-7.
194. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 р. Переписка з Пражським статистичним урядом про діяльність соціальної опіки. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 362. Арк. 1-3.
195. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923. Текст конституції Чехословаччини в перекладі 1923р. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 574. Арк.1-68.
196. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924-1925 рр. Переписка з окружним шкільним інспекторатом Підкарпатської Русі про складання обіту вірності вчителями, священиками та службовцями. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 701. Арк. 1-10.
197. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924-1928 рр. Прохання вчителів про прийняття їх на учительську посаду в інтернат. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 726. Арк. 1-23.
198. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925-1926 рр. Звіти вчителів про екскурсію по школах Чехії; звіт про з'їзд учителів шкіл для глухонімих в Брні. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 418. Арк. 1-218.
199. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925-1926 рр. Переписка з дирекцією Ужгородської школи для глухонімих про перечислення зарплати вчителям релігії. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 875. Арк. 1-11.
200. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925-1929 рр. Прохання управи інтерната Мукачівської державної коедукативної учительської семінарії про призначення на посади в інтернаті викладачів Мукачівської учительської семінарії. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 884. Арк. 1-37.

201. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р. Переписка з Рефератом Соціальної опіки про переміщення директора Севлюшського приюту про ненормальні діти та протоколи про його незаконне поводження. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1016. Арк. 1-14.
202. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929-1930 рр. Статут вчительської спілки глухонімих та переписка з Міністерством Освіти Чехословаччини про його утвердження. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 844. Арк. 1-16.
203. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р. Переписка з шкільними інспекторатами про надання відпуску вчителям для прийняття участі на IV з'їзді вчителів по питанню виховання душевно нерозвинутих дітей. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1701. Арк. 1-42.
204. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р. Протоколи засідання товариства «Соціальної опіки над сліпими» від 16 березня 1930 р. та переписка з управлінням цього товариства про виділення фінансової допомоги. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 939. Арк. 1-18.
205. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930-1931 рр. Кваліфікаційні листи вчителів державного приюту в Севлюші. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1838. Арк. 1-8.
206. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930-1932 рр. Протокол перших загальних зборів товариства «Соціальної опіки над сліпими» Підкарпатської Русі та повідомлення дирекціями шкіл про вступ вчителів в товариство. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 940. Арк. 1-57.
207. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930-1933 рр. Переписка з Берегівським шкільним інспекторатом про введення обліку душевно- або фізично слабих дітей. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1676. Арк. 1-14.
208. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930-1935 рр. Звіти шкільних інспекторатів і дирекцій про кількість душевно-слаборозвинутих дітей Підкарпатської Русі та список, особисті дані цих учнів. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1405. Арк. 1-143.

209. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1931-1938 рр. Переписка з «спілкою Ужгородських інтернатів» про надання фінансової допомоги. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 1077. Арк. 1-28.
210. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1932-1935 рр. Річний звіт про роботу товариства вчителів глухонімих дітей та прохання їх про надання допомоги. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 1118. Арк. 1-18.
211. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1932-1936 рр. Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини про назначення інструктора для глухонімих приютів. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 2142. Арк. 1-7.
212. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1933-1937 рр. Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та Ужгородським шкільним інспекторатом про укомплектування штату вчителів в інтернатах глухонімих та установлення вчительських зарплат при інтернатах глухонімих Підкарпатської Русі і Моравка Слезка. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 2316. Арк. 1-37.
213. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1935 р. Прохання спілки «Опіка над сліпими Підкарпатської Русі» про надання фінансової допомоги для розширення Мукачівського приюту та переписка з Міністерством Освіти Чехословаччини по цьому питанню. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 1293. Арк. 1-3.
214. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1936 р. Інструкції Земського уряду Підкарпатської Русі про діяльність директорів інтернатів та переписка з дирекціями інтернатів та Міністерством освіти по цьому питанню. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 2799. Арк. 1-21.
215. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1938. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919 – 1920 рр. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 936. Арк. 1-75.
216. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920-1927 рр. Розпорядження і інструкції Президії Міністерства освіти і Соціальної опіки. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 1-28.

217. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород, 1926 г. Отчёт об открытии цыганской школы в г. Ужгороде. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 158. Арк. 1-4.
218. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород, 1926 г. Списки вихованців інтернатів і таблиці прийому плати за утримання. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 9. Спр. 300. Арк. 1-140.
219. Реферат просвещения Подкарпатской Руси, г. Ужгород, 1935-1936 гг. Циркуляры Земской опеки над молодёжью Подкарпатской Руси о борьбе с нищенством детей. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 314. Арк. 1-9.
220. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920 р. Циркуляр Реферату про облік інвалідів, вдів і сиріт для надання допомоги, списки. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 1-75.
221. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920-1921 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки , листування з ним і з дирекцією будинку для дефективних дітей в Севлюші по адміністративних і фінансових питаннях, інструкція. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 1-64.
222. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920-1921 рр. Листування з дирекцією школи глухонімих в Ужгороді про утримання і використання будинку, відпуск коштів, призначення службовців, розпорядження про ревізію школи, притулку для дефективних дітей в Севлюші і дитячого притулку в Мукачеві. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 1-123.
223. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 р. Циркуляри Міністерства соціальної опіки і Цивільного Управління по питаннях про подачу урядовцями відомостей в період виїзду урядовців за кордон, листування з дирекцією Мукачівського дитячого будинку, дирекцією Севлюшського будинку для дефективних дітей, доповідна записка реферата про наявність урядовців в установах за австро-угорської влади і після утворення нових. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 1-17.

224. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 р. Листування з дирекцією Мукачівського чехословацького державного дитячого будинку по фінансових питаннях. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 1-24.
225. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921-1926 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з дирекцією Мукачівського державного чехословацького дитячого будинку, дирекцією закладу глухонімих і дирекцією закладу для дефективних дітей по фінансових і господарських питаннях. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 1-163.
226. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921-1922 рр. Листування з Мукачівським жупанським управлінням і дирекцією Мукачівського державного чехословацького дитячого притулку про прийом дітей. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 1-14.
227. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921-1922 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з дирекціями Мукачівського чехословацького державного дитячого будинку і Севлюшського будинку для дефективних дітей по адміністративних питаннях, місячні звіти про стан здоров’я дітей. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 1-150.
228. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921-1923 рр. Листування з опікунською управою і Мукачівським дитячим притулком про призначення опіки над дітьми і плату за їх утримання. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 1-96.
229. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921-1922 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки і листування з Ужгородським державним інститутом глухонімих по фінансових питаннях і по особовому складу. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1-100.

230. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 р. Циркуляр Реферату про влаштування підлітків на навчання ремесла. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 163. Арк. 1-8.
231. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 р. Листування з дирекцією Мукачівського державного чехословацького дитячого будинку про оплати за перевезення дітей до опікунів. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 1-46.
232. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з дирекціями Мукачівського державного чехословацького дитбудинку, Ужгородського інституту глухонімих і будинком для дефективних дітей в Севлюші, про прийом дітей до закладів і передачу під опіку. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 148. Арк. 1-9.
233. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1925 рр. Листування з дирекцією Мукачівського державного чехословацького дитбудинку і шкільним відділом Цивільного Управління про затвердження статуту Севлюшського будинку для дефективних дітей. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 1-33.
234. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1925 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з Дивізією Чехословацького Червоного Хреста про допомогу на утримання дитячих притулків в с. Нересниця, Ясіня. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 1-51.
235. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1923 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з шкільним відділом про відкриття школи при інтернаті для сліпих дітей в м. Мукачеві. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 1-37.
236. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1924 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки про оплату за утримання вихованців Закарпаття в інституті ім. Блюма в с. Плешівці. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 1-9.

237. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1923 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки про створення органів опіки над молоддю, статут Консультативного комітету. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 151. Арк. 1-26.
238. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1923 рр. Резолюції Соціально-лікарського з'їзду в Мукачеві 4-7 червня 1922 р. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 1-15.
239. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1924 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки і листування з Ужгородським державним інститутом глухонімих по питанню дозволу на харчування службовця Чермака Йосифа при закладі. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 1-6.
240. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922-1925 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з Шкільним відділом і Ужгородським державним інститутом глухонімих про звільнення дивізійним судом належного до інституту приміщення, і про збереження лози в приміщенні спортзалу. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 1-16.
241. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки про фінансову звітність інтернату Ужгородського інституту глухонімих, звіти за 1920, 1921 рр., кошториси на I чверть 1923 р. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 1-24.
242. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з шкільним відділом, товариством «Червоного Хреста», нотарськими управліннями про облік дітей під опікою, дітей позашлюбних, створення притулків для дітей до 6 років, для одиноких матерів, про стягнення штрафів з батьків за невідвідування дітьми шкіл. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 1-61.
243. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, циркуляр Чеської крайової

комісії опіки над молоддю про передачу дітей на виховання в Чехію і Моравію. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 260. Арк. 1-7.

244. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923-1924 рр. Зауваження Міністерства соціальної опіки до фінансових звітів Севлюшського будинку для дефективних дітей за І півріччя 1922 р., за липень, серпень, вересень 1922, жовтень, листопад, грудень 1922 р. Ужгородського інституту глухонімих за 1922 р. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 197. Арк. 1-50.
245. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923-1925 рр. Листування з Мукачівським державним чехословацьким дитячим будинком, опікунськими управліннями і Крайовим жандармським командуванням про перебування дітей у опікунів і передачу дітей з дитбудинку матері. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 256. Арк. 1-71.
246. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923-1925 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки і листування з Мукачівським дитячим будинком про відкриття і роботу дитячих оздоровчих колоній. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 258. Арк. 1-48.
247. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923-1924 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з дирекцією Мукачівського дитячого будинку про ревізію роботи Севлюшського будинку для дефективних дітей. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 1-22.
248. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 р. Звіт про навчання музики в Мукачівській школі для сліпих за час від 10 листопада 1924 р. до 1 травня 1925р., розпорядження Міністерства соціальної опіки про оплату за навчання, листування з шкільним відділом про відкриття при школі кошикарської майстерні. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 338. Арк. 1-19.
249. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924-1925 рр. Зауваження Міністерства соціальної опіки до фінансових звітів Ужгородського інституту глухонімих і Мукачівського дитячого будинку за

1923р., звіт дитячого будинку за 1923 р. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 335. Арк. 1-39.

250. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924-1925 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки по питаннях особового складу Мукачівського дитячого будинку і по господарських питаннях, відношення Міністерства Соціальної опіки до Міністерства Громадських робіт про забезпечення службовців дитячих будинків. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 1-22.
251. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924-1925 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з дирекцією Мукачівського дитячого будинку по фінансових питаннях. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 1-141.
252. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 р. Фінансовий звіт Мукачівського чехословацького державного дитячого притулку і Севлюшського притулку для дефективних дітей за 1925 р. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 394. Арк. 1-19.
253. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, повідомлення Крайової дорадчої комісії опіки над молоддю про субвенції, звіти Дивізії Чехословацького Червоного Хреста в Мукачеві про роботу по охороні матерів і дітей, дитячого будинку в Нересниці, дитячої колонії в Анталевцях. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 396. Арк. 1-75.
254. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925-1926 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки, листування з Мукачівським дитячим будинком про відкриття дитячих оздоровчих колоній і перевірку їх стану. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 398. Арк. 1-35.
255. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925-1926 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки про обов’язкове перебування директорів і службовців Мукачівського дитячого будинку, інституту глухонімих в Ужгороді і будинку для дефективних дітей в Севлюші в

приміщенні закладу і надання їм для цього квартир. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 397. Арк. 1-4.

256. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925-1926 рр. Розпорядження Міністерства соціальної опіки по особовому складу службовців Мукачівського дитячого будинку. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 410. Арк. 1-11.
257. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р. Звіт Мукачівської дитячої консультації «Нашим дітям» за час від жовтня 1921 р. по травень 1926 р. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 1-4.
258. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки про пенсії інвалідів війни, положення про внутрішній розпорядок дитячих будинків в Мукачеві та Севлюші і будинку інвалідів війни в Погорілицях. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 430. Арк. 1-30.
259. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р. Розпорядження Міністерства соціальної опіки і повідомлення йому по особовому складу службовців Мукачівського дитячого будинку і Севлюшського будинку сліпих. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 424. Арк. 1-5.
260. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р. Справа про призначення Віндушки Луміра директором Мукачівського чехословацького дитячого будинку і звільнення його з посади. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 425. Арк. 1-9.
261. Реферат Соціальної Опіки Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926-1927 рр. Листування з Міністерством соціальної опіки про засудження торгівця Ріхтера Бертамана за образу директора Севлюшського будинку для дефективних дітей Репая. ДАЗО. Ф. 37. Оп. 1. Спр. 427. Арк. 1-11.
262. Романенко М.І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: дис. … д-ра філософ. наук: 09.00.01 «Філософія освіти» / Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2003. 422 с.

263. Рябкина Л.М. Соціально-виховна діяльність шкіл-інтернатів першої половини XX століття: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2016. 188 с.
264. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, 10 червня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94. (дата звернення: 16.08.2019).
265. Сизоненко І. Г. Правова соціалізація дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітній школі-інтернаті: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2013. 218 с.
266. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Львів: Афіша, 2001. 664 с.
267. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): онлайн-версія. URL: http://sum.in.ua.
268. Слюсаренко В.Г. Соціально-педагогічні функції і перспективи розвитку установ інтернатного і напівінтернатного типу в Україні: монографія. Київ, 1996. 412 с.
269. Слюсаренко В.Г. Соціально-педагогічні функції установ інтернатного і напівінтернатного типу і умови їх реалізації в Україні: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів імені Бориса Грінченка. Київ, 1997. 449 с.
270. Соловей М. О. Дитячі будинки Донбасу у 1943 – 1965 роках: дис. … канд. іст. наук: «Історія України» / Донецький національний університет. Донецьк, 2009. 270 с.
271. Специфіка управління позаурочною виховною діяльністю учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків: методичні рекомендації / укл.: Б. С. Кобзар, Є.П. Постовойтов, Д.С. Дробот. Київ, 1997. 36 с.

272. Степаненко Л.М. Соціально-моральне виховання учнів початкових класів шкіл-інтернатів засобами народної педагогіки: монографія. Київ: КІСКЗ, 2005. 165 с.
273. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках. Торонто: НТШ, 1965. 288 с.
274. Субтельний О. Україна: Історія: навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
275. Султанова Н. В. Методологічні аспекти виховного процесу в закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол.: В.В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія непевної освіти», 2017. Вип. 34. С. 240-247.
276. Султанова Н. В. Теорія і практика соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти України (1956 – початок XXI ст.): дис. … д-ра пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Херсон-Тернопіль, 2018. 620 с. URL: http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/docaments-download/d-58-053-01/Dis_Sultanova.pdf. (дата звернення: 15.08.2019).
277. Сухомлинська О.В Українська педагогіка в персоналіях: навч. посібник. Кн. 2 / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 552 с.
278. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: А.П.Н., 2003. 68 с.
279. Тернистий шлях до України: збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918 – 1919, 1938 – 1939, 1944 – 1946 рр.» / упор., передмова та покажчик О.Д. Довганича та О.М. Корсуна. Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2007. 752 с.
280. Толкачова А.С. Становлення шкіл-інтернатів: історичний аспект. *Наукові записки Бердянського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип.1. С.262-267. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_145.
281. Українська Радянська енциклопедія. URL: http://leksika.com.ua/ure/.

282. Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 30 марта 1945 г. – 11 сентября 1945 г. Распоряжения уполномоченного НРЗУ по делам образования о переводе церковных и частных школ в ведение государства. ДАЗО. Ф. Р-177. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 1-20.
283. Урядовый вестникь школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси. 31 децембра 1923. Рочникь III. Число 9-10.
284. Урядовый вестникь школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 януара 1923. Рочникь III. Число 1.
285. Урядовый вестникь школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 септембра 1932. Рочникь XII. Число 9.
286. Урядовый вестникь школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси. 31мая 1923. Рочникь III. Число 5.
287. Урядовый вестникь школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси. 15марта 1931. Рочникь XI. Число 5.
288. Урядовый вестникь школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси. 31августа 1926. Рочникь VI. Число 6.
289. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 28 февруара 1924. Рочник V. 1924. Число. 1-2.
290. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 31децембра 1925. Рочник VI. 1925. Число. 9-10.
291. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 децембра 1926. Рочник VII. 1926. Число. 7-10.
292. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 децембра. 1927. Рочник VIII. Число. 10.
293. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 28 февруара 1929. Рочник X. Число. 1-2.
294. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 апръль 1929. Рочник X. Число. 3-4.

295. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 31децембра 1924. Рочник V. 1924. Число. 9-10.
296. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 децембра 1926. Рочник VII. 1926. Число. 7-10.
297. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 януара 1927. Рочник VIII. Число. 1.
298. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 юнія 1927. Рочник VIII. 1927. Число. 4-5.
299. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 децембра 1926. Рочник VII 1926. Число. 7-10.
300. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 септембра 1927. Рочник VIII. Число. 6-7.
301. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 28 фебруара 1929. Рочник X. Число. 1-2.
302. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 апръль 1929. Рочник X. Число. 3-4.
303. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. Септембер-октобер 1929. Рочник X. 1929. Число.7-8.
304. Учитель. Выдає Школьный оддель цивильной управы Подкарпатской Руси. 30 юнія 1927. Рочник VIII. 1927. Число. 4-5.
305. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1928 г. Анкета воспитательницы детского приюта Сабо Анежки. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.
306. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1931 г. Сообщение о передаче воспитанников детского приюта на воспитание опекунам. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1-21.
307. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1939 г. Сообщения Мукачевского государственного детского приюта об учёте приёма и выбытья детей, об обеспечении детского приюта инвентарём, о

проведении праздника Рождества Христова в приюте и др. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1-26.

308. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1944 г. Сообщение Мукачевского детского приюта об учёте детей, об обеспечении их одеждой, о взыскании платы за содержание и др. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1-161.
309. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1926 г. Переписка с Мукачевским государственным детским приютом о снабжении детского приюта одеждой, инвентарём и об учёте приёма и выбытия детей. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1-21.
310. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1933 г. Сообщения об изменении в имени и фамилии воспитанника. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 7. Арк.1.
311. Филиал Мукачевского Государственного детского приюта, г. Берегово, 1934 г. Переписка с Мукачевским детским приютом об учёте приёма и выбытия воспитанников, и снабжении приюта одеждой. ДАЗО. Ф. 1043. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1-51.
312. Философский энциклопедический словарь / гл. ред..: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
313. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія. Ужгород: МДУ, 2015. 528 с.
314. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. проф. В.П. Андрущенка. Видання третє, доповнене. Харків: Р.И.Ф., 2005. 672 с.
315. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2007. 352 с.
316. Харук Т. Я. Становлення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на різних етапах розвитку суспільства в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій*

Університету «Україна». 2011. №3. С. 189-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_3_41.

317. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття: монографія. Ужгород: Карпати; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. 464 с.
318. Холоденко О. В. Педагогічні умови соціальної адаптації випускників шкіл-інтернатів у соціокультурному середовищі: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 198 с.
319. Худанич В.І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття. *Українські Карпати*. Ужгород, 1993. С.538-545.
320. Цивільна управа Підкарпатської Русі (VI відділ), м.Ужгород, 1927 р. Переписка Міністерством Соціальної опіки і установами Соціальної опіки про організацію повернення боргів установам Соціальної опіки за утримання і виховання дітей-сиріт іноземних держав в дитячих приютах Підкарпатської Русі. ДАЗО. Ф. 63/30. Оп. 2. Спр. 896. Арк. 1-39.
321. Чепіль М. М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : монографія. Дрогобич: Відродження, 2001. 503 с.
322. Чепіль М.М., Карпенко О.Є. Історіографія проблеми соціального виховання дітей в інтернатних закладах України (кінець XX – початок XXI століття). *Педагогічний альманах:* збірник наукових праць / редкол.: В.В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Вип. 38. С. 226-231.
323. Черепаня М.Т. Архівні джерела про діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття. *Педагогічний часопис Волині:* науковий журнал. Луцьк, 2019. №2(13). С. 59-66.
324. Черепаня М.Т. Використання історичного досвіду інтернатних закладів Закарпаття початку XX століття. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез

доповідей ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачево, 24-25 жовтня 2019 р. Мукачево, 2019. С. 531-533.

325. Черепаня М.Т. Дитячі будинки в системі інтернатних закладів Закарпаття. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXIX. Т. 3. С. 46-52.
326. Черепаня М.Т. Закарпатські педагоги кінця XIX – початку XX століття про соціальну опіку дітей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики:* збірник наукових праць. Київ, 2017. Випуск 29 (39). С. 83-87.
327. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в Закарпатті за часів його перебування у складі Чехословаччини. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* збірник тез доповідей за матеріалами ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 17-18 травня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 221-223.
328. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в контексті освітнього законодавства України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія:Педагогіка та психологія*: збірник наукових праць. Мукачево, 2017. Випуск 2(6). С. 69-71.
329. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в контексті освітнього законодавства України. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачево, 26-27 жовтня 2017 р. Мукачево, 2017. С. 456-458.
330. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в сучасних наукових дослідженнях. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXVIII. Т. 3. С. 48-53.
331. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу Закарпаття в контексті законів Чехословацької Республіки. *Науковий вісник Ужгородського університету.*

Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2019. Випуск 2(45). С. 238-243.

332. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу початку ХХ століття в історико-педагогічних студіях про Закарпаття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія: з*бірник наукових праць. Мукачево, 2018. Випуск 1(7). С. 72-75.
333. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу: історіографія поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сері: Педагогіка. Соціальна робота*: збірник наукових праць. Ужгород, 2017. Випуск 2(41). С. 262-266.
334. Черепаня М.Т. Інтернатні заклади Закарпаття першої половини ХХ століття. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія та практика:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28-29 вересня 2018р. Київ, 2018. С. 33-35.
335. Черепаня М.Т. Організаційно-педагогічні умови перебування дітей-ромів у дитячих притулках Закарпаття першої половини ХХ століття. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2018. Випуск LXXXI. № 81. Т І. С. 56-60.
336. Черепаня М.Т. Організаційно-педагогічні умови перебування дітей-ромів у дитячих притулках Закарпаття першої половини ХХ століття. *Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови нової української школи:* збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, м. Херсон, 19-20 квітня 2018 р. Херсон, 2018. С. 130-133.
337. Черепаня М.Т. Освітньо-виховна діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті Чехословацького періоду (1919-1939 рр.). *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах:* збірник тез доповідей за матеріалами ІІ Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Мукачево, 7 листопада 2019 р. Мукачево, 2019. С. 41-46.

338. Черепаня М.Т. Основні напрями діяльності управлінського та педагогічного персоналу в контексті становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнеокласичній парадигмі:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси 9-10 квітня 2019 р. Черкаси, 2019. С. 16-17.
339. Черепаня М.Т. Особливості перебування дітей у дитячих будинках Закарпаття (1901-1919 рр.). *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез доповідей ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачево, 25-26 жовтня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 435-436.
340. Черепаня М.Т. Перспективи використання ретродосвіду інтернатних закладів Закарпаття (1091-1944 рр.) в умовах інтеграції України в світовий освітній простір. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія: з*бірник наукових праць. Мукачево, 2019. Випуск 2(10). С. 47-51.
341. Черепаня М.Т. Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» для студентів освітнього ступеня «магістр» спеціальності 013 «Початкова освіта» (денна та заочна форма навчання). Мукачево: МДУ, 2019. 32 с.
342. Черепаня М.Т. Про діяльність дитячого будинку в м. Виноградів на початку ХХ століття. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі:* збірник тез доповідей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Мукачево, 25 жовтня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 188-191.
343. Черепаня М.Т. Про діяльність інтернатних закладів Закарпаття в історико-педагогічних дослідженнях. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології та педагогіки:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 грудня 2017р. Київ, 2017. С. 48-51.

344. Черепаня М.Т. Проблема періодизації процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Інноваційна педагогіка:* науковий журнал. Одеса, 2019. Випуск 10. Т. ІІ. С. 30-35.
345. Черепаня М.Т. Професійна компетентність управлінського та педагогічного персоналу в контексті становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки.* Черкаси, 2018. Випуск 12. С. 89-96.
346. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття 1939-1944 рр. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* збірник тез доповідей ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 16-17 травня 2019 р. Мукачево, 2019. С. 357-359.
347. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті (1900-1919 рр.). *Інноваційна педагогіка: н*науковий журнал. Одеса, 2018. Випуск 4. Т.І. С. 61-64.
348. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в 1919-1939 рр. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* Київ, 2019. № 69. С. 272-277.
349. Черепаня М.Т. Становлення інтернатної освіти Закарпаття (початок ХХ століття). *Рідна школа.* Київ, 2019. № 5-6. С. 54-59.
350. Чернишова Є.Р. Дитячі будинки сімейного типу як перспективна форма утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Рідна школа*. 2007. № 7-8. С. 16-18.
351. Чугаевский В.Г. Специфика педагогического руководства ученическим самоуправлением в школе-интернате (на материалах работы школ-интернатов Украины): дис. … канд. пед. наук: 13.00. 01 «Теория и история педагогики» / Научно-исследовательский институт педагогики Украины. Киев, 1991. 169 с.

352. Шкільний відділ Цивільної управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 р. Розпорядження шкільного відділу цивільної управи про складання відомостів шкільними інспекторами про стан шкіл та дитячих приютів за період перебування Підкарпатської Русі під владою Австро-Угорщини та відомості. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 603. Арк. 1-78.
353. Школьна хроника: Рукопис. Виноградів, 1920-1965.
354. Яковенко В. С. Виховання та усиновлення дітей-сиріт: монографія. Кіровоград, 1998. 335 с.
355. Яковлєва В.А. Теоретичні і методичні основи формування життєвої компетентності у випускників загальноосвітніх інтернатних закладів: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2015. 473 с.
356. Янченко Т.В. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): дис. … канд. пед. наук: 13. 00. 01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2006. 234.
357. A Pallas Nagy lexikona. Az összesismeretek enciklpédiája. Tizenhat kötetben. II kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893. 837 old.
358. Cherepania M. T. The establishment of the residential care facilities in the Transcarpathian region of the early XX century *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* Budapest, 2018. VI (66). Issue: 162. P. 18-21.
359. Fedinec Csilla. Iratoka Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségiprogramok, nyilatkozatok. Somorja – Dunaszerda hely: Fórum Kisebbségi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. 663 ol.
360. Molnár József, Molnár D. István Kárpátalja népessége és magyarsága a nép számlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Ужгород: СП «ПоліПрінт», 2005. 115 с.

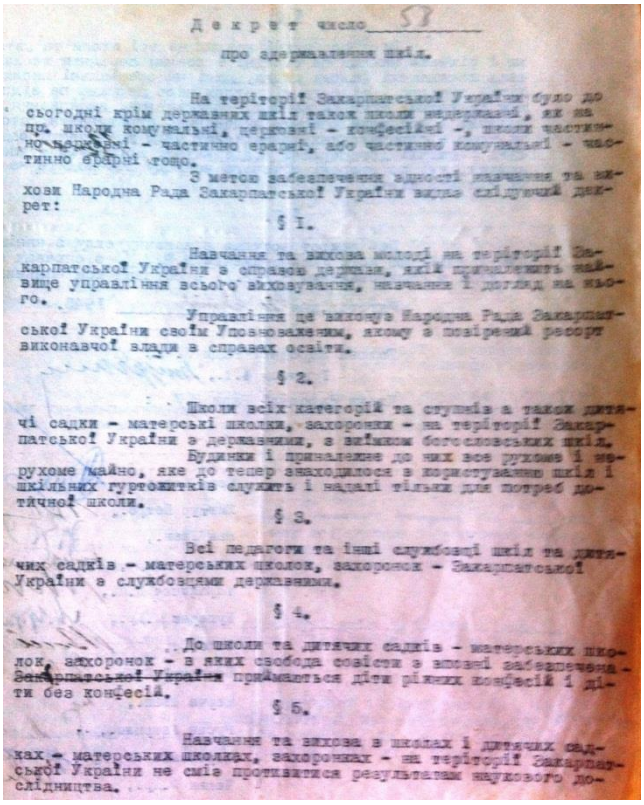
361. О ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských: 256 Zákon ze dne 30 června 1921. URL: http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId =onrf6 mjzgiyv6mrvgywta. (дата звернення: 18.02.2019).
362. О osvojení: 56 ze dne 28. Března 1928. URL: http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6 mjzgi4f6njwfuza&groupIndex=0&rowIndex=0#. (дата звернення: 18.02.2019).
363. О pomocných školách (třídách): Zákon ze dne 24.5.1929. URL: https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?id=4838&section=1&idpara=1&parac=2. (дата звернення: 18.02.2019).
364. О zřízení samostatného státu československého: 11.1918 Sb. ZÁKON Národního výboru československého ze dne 28. Října 1918. URL: http://spcp.prf.cuni.cz/lex/11-18.htm.
365. Pešina J. Školtvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti. Praha: Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. 51 str
366. Révai Nagy lexikona. Az Ismeretek Enciklopédiája. Huszon egy kötetben. IX kötet. Budapest, Révai testvérek irodalmiin tézet részvény társaság, 1913. 810 old.
367. Stojan F. Reprezentacni Sbornik Veškerého školnictvana Pokarpatske Rusipřipřileznosti 20 letehotrvany ČSR. Prešov: Pedagogia, 1938. 292 str.
368. Törvénycikk a családbafogadásról és a tartásról való gondoskodás előmozdítása tárgyában: évi V1944. URL: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=9440000TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3F keyword%3D1944.%2520%25C3%25A9vi%2520V.%25 20t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nycikk%2520. (дата звернення: 18.02.2019).
369. Törvénycikk a közegészségügy rendezéséről: évi XIV 1876. URL: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600014.TV. (дата звернення: 19.12.2017).
370. Törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról: évi XXI 1901. URL: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=9010002. (дата звернення: 21.01.2018).

371. Törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről: évi XXI1898. URL: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800021.TV. (дата звернення: 19.12.2017).
372. Törvénycikkaz állami gyermekmenhelyekről: évi VIII 1901. URL: http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90100008. (дата звернення: 19.12.2017).
373. Vládní nařízení ze dne 14. března 1930, jímž se provádí zákon o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. URL: https:// https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId= onrf6mjzgmyf6mrzfuya&groupIndex=2&rowIndex=0. (дата звернення: 18.02.2019).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Декрет Народної Ради Закарпатської України про здержавлення шкіл, 1945 р.

Декрет число 53

про здержавлення шкіл.

На території Закарпатської України було до сьогодні крім державних шкіл також школи недержавні, як напр. школи комунальні, церковні - конфесійні -, школи частинно державні - частинно церкві, або частинно комунальні - частинно церкві тощо.

З метою забезпечення єдності навчання та виховання Народна Рада Закарпатської України видала слідуючий декрет:

§ 1.

Навчання та виховання молоді на території Закарпатської України є справою держави, яка приналежить найвище управління всього виховування, навчання і догляд над цього.

Управління це виконує Народна Рада Закарпатської України своїм Уповноваженим, якому є підпорядкований ресорт виконавчої влади в справах освіти.

§ 2.

Школи всіх категорій та ступнів а також дитячі садки - матерські школки, захоронки - на території Закарпатської України є державними, з виїмком богословських шкіл.

Будинки і приналежне до них все рухоме і нерухоме майно, яке до тепер знаходилося в користуванню шкіл і шкільних гуртожитків служить і надалі тільки для потреб дотичної школи.

§ 3.

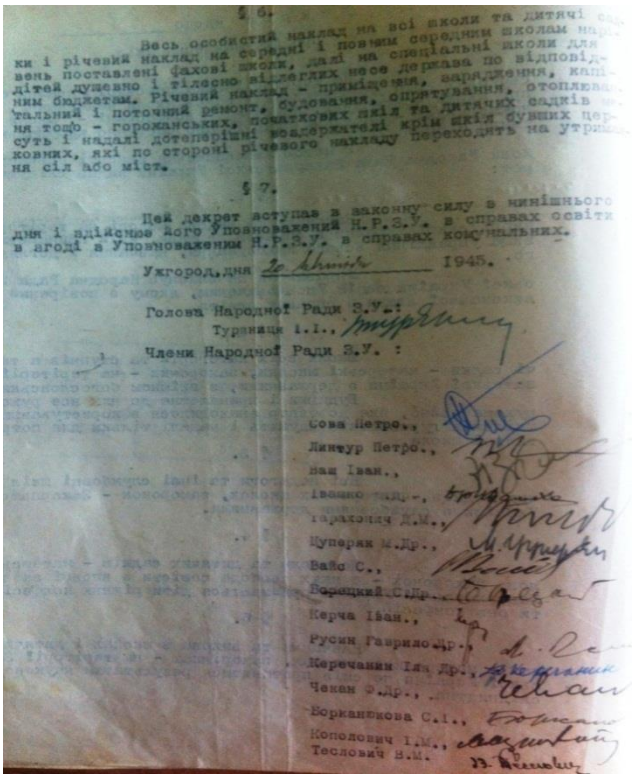
Всі педагоги та інші службовці шкіл та дитячих садків - матерських школок, захоронок - Закарпатської України є службовцями державними.

§ 4.

До школи та дитячих садків - матерських школок, захоронок - в яких свобода совісти є вповні забезпечена - Закарпатської України приймаються діти різних конфесій і діти без конфесій.

§ 5.

Навчання та виховання в школах і дитячих садках - матерських школах, захоронках - на території Закарпатської України не сміє противитися результатам наукового дослідництва.

§ 6.

Весь особистий наклад на всі школи та дитячі са... ки і річний наклад на середні і повищі середними школами на... вень поставлені фахові школи, далі на спеціальні школи для ... дітей душевно і тілесно відмогших несе держава по відповід... ним бюджетам. Річний наклад - приміщення, нарядження, капі... тальний і поточний ремонт, будування, опалювання, отоплюва... ня тощо - горожанських, початкових шкіл та дитячих садків м... суть і надалі дотеперішні водержателі крім шкіл будучих цер... ковних, які по стороні річового накладу переходить на утрим... ня сіл або міст.

§ 7.

Цей декрет вступає в законну силу з нинішнього дня і вдіймує його Уповноважений Н.Р.С.У. в справах освіти в згоді з Уповноваженим Н.Р.С.У. в справах комунальних.

Ужгород, дня 26 квітня 1945.

Голова Народної Ради З.У.:
Туряниця І.І.,

Члени Народної Ради З.У. :

Сова Петро.,
Линдур Петро.,
Ваш Іван.,
Іванко ...,
Гаркович Д.М.,
Цупряк М.Др.,
Вайс С.,
Керча Іван.,
Русин Гаврило Др.,
Керечанин І.м. Др.,
Чекан Ф.Др.,
Борканинова С.І.,
Коцолович І.М.,
Теслович В.М.

Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр.4, арк. 1

ДОДАТОК Б
Державний дитячий притулок у м. Надь-Севлюш (Великому Севлюші)

https://www.0312.ua/news/1403149/ak-vigladav-korolivskij-pritulok-dla-sirit-u-vinogradovi-100-rokiv-tomu-foto

Школьна хроника: Рукопис. Виноградів, 1920-1965

Павилон число II. из улицѣ зимѣ 1927.

Павилон ч. II.

Загороднічій дôм и старій сквенник б роцѣ 1924.

Школьна хроника: Рукопис. Виноградів, 1920-1965

Школьна хроника: Рукопис. Виноградів, 1920-1965

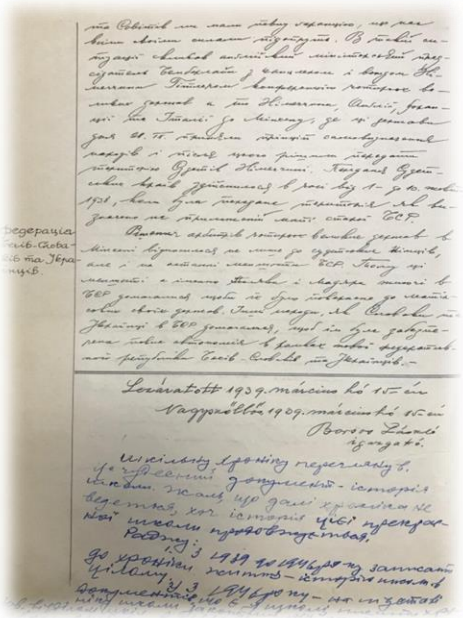

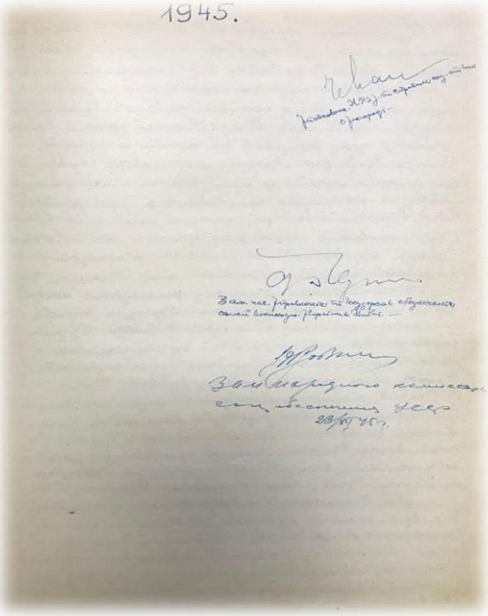

Школьна хроника: Рукопис. Виноградів, 1920-1965

Школьна хроника: Рукопис. Виноградів, 1920-1965

ДОДАТОК В

Державний заклад для глухих в м. Ужгороді

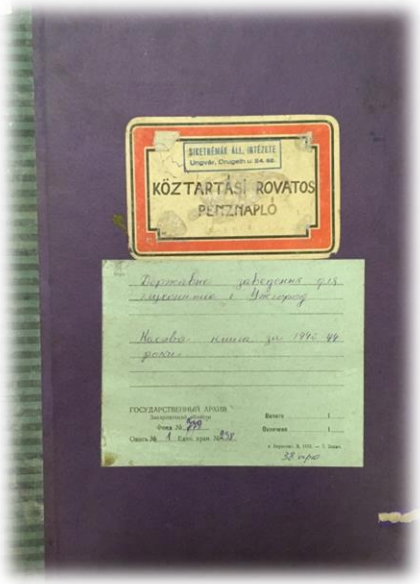

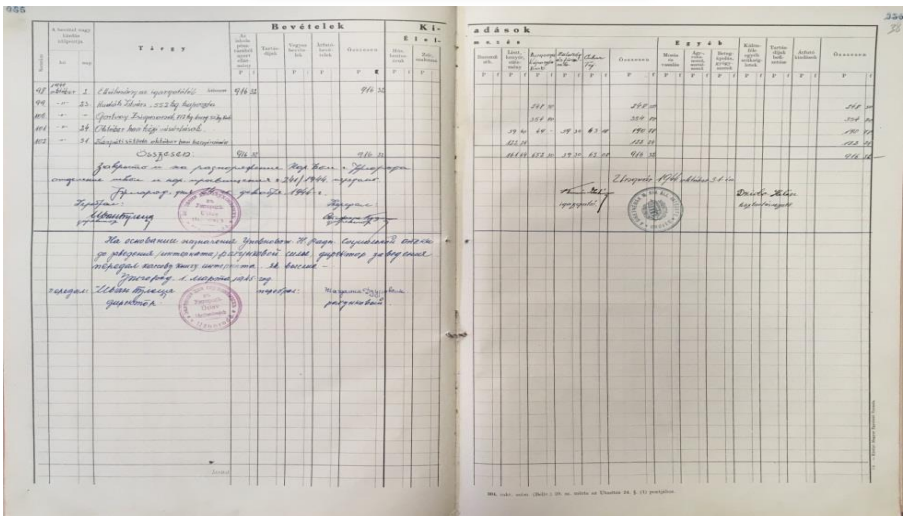
Школа недослышимыхъ и нѣмыхъ

http://images.chas-z.com.ua/2015/12/22/28191/2/131209.jpg

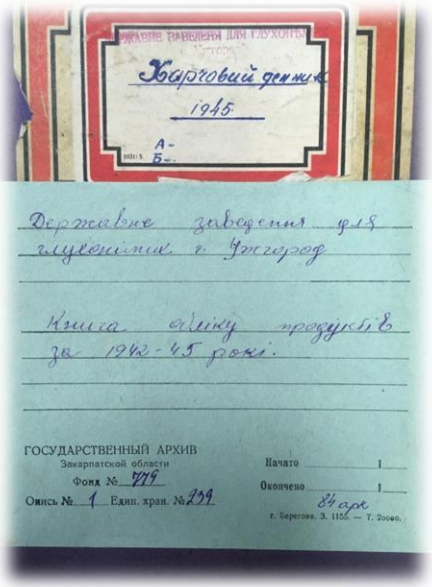

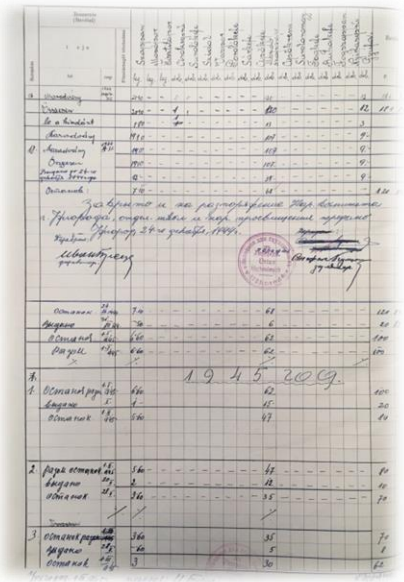
Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 41, арк. 56

Державний архів Закарпатської області, Ф. 779, оп. 1, спр. 238, арк. 38

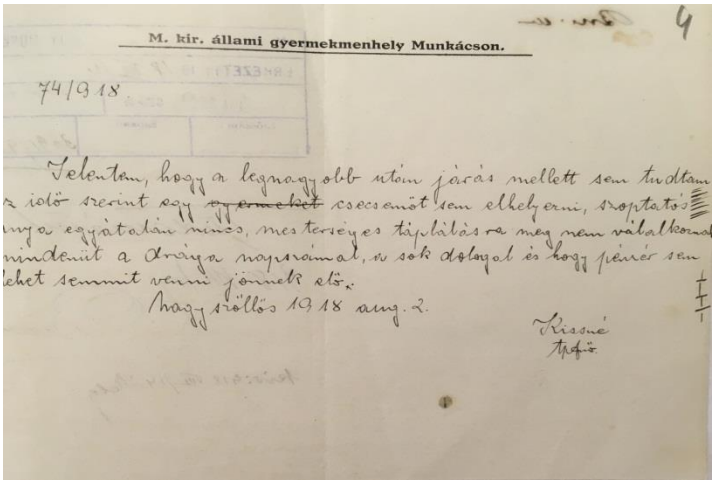

Державний архів Закарпатської області, Ф. 779, оп. 1, спр. 239, арк. 82

ДОДАТОК Д

Повідомлення окружних інспекторів і лікарів про необхідність забезпечення грудним вигодовуванням новонароджених

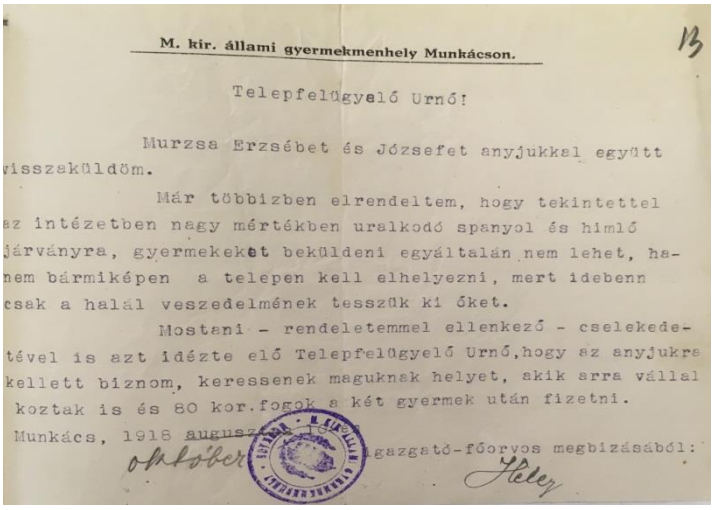
M. kir. állami gyermekmenhely Munkácson.

74/918

Jelentem, hogy a legnagyobb utánjárás mellett sem tudtam a jelö szerint egy ~~gyermeket~~ csecsemöt sem elhelyezni, sroptatós anyja egyátalán nincs, mesterséges táplálásra meg nem vállalkozik mindenüt a drágaja napszámat, a sok dolgával és hogy pénzért sem lehet semmit venni jönnek elö.

Nagy szöllös 1918 aug. 2.

Tissné
tiszti

M. kir. állami gyermekmenhely Munkácson.

13

Telepfelügyelő Urnő!

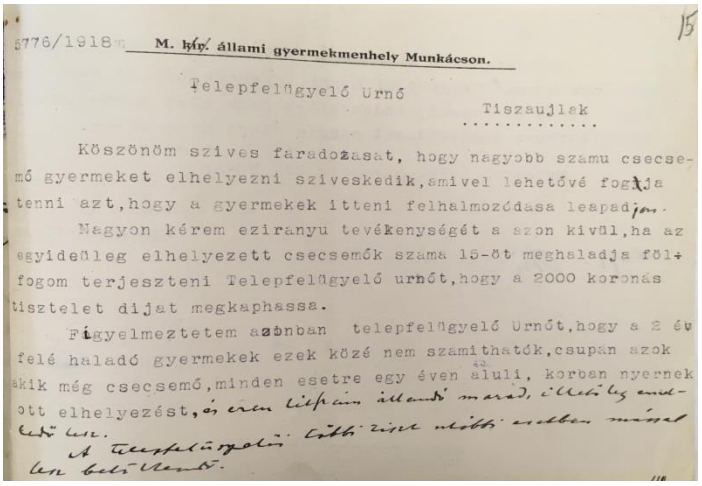
Murzsa Erzsébet és Józsefet anyjukkal együtt visszaküldöm.

Már többizben elrendeltem, hogy tekintettel az intézetben nagy mértékben uralkodó spanyol és himlő járványra, gyermekeket beküldeni egyáltalán nem lehet, hanem bármiképen a telepen kell elhelyezni, mert idebenn csak a halál veszedelmének tesszük ki öket.

Mostani - rendeletemmel ellenkező - cselekedetével is azt idézte elő Telepfelügyelő Urnő, hogy az anyjukra kellett biznom, keressenek maguknak helyet, akik arra vállalkoztak is és 80 kor. fogok a két gyermek után fizetni.

Munkács, 1918 augusz[illegible] október [illegible]gazgató-főorvos megbízásából:

Héley

3776/1918 M. kir. állami gyermekmenhely Munkácson.

15

Telepfelügyelő Urnő

Tiszaujlak

Köszönöm szives faradozásat, hogy nagyobb szamu csecsemő gyermeket elhelyezni sziveskedik, amivel lehetővé fogja tenni azt, hogy a gyermekek itteni felhalmozódása leapadjon.

Nagyon kérem eziranyu tevékenységét a szon kivül, ha az egyideüleg elhelyezett csecsemők szama 15-öt meghaladja föl+ fogom terjeszteni Telepfelügyelő urnőt, hogy a 2000 koronás tisztelet dijat megkaphassa.

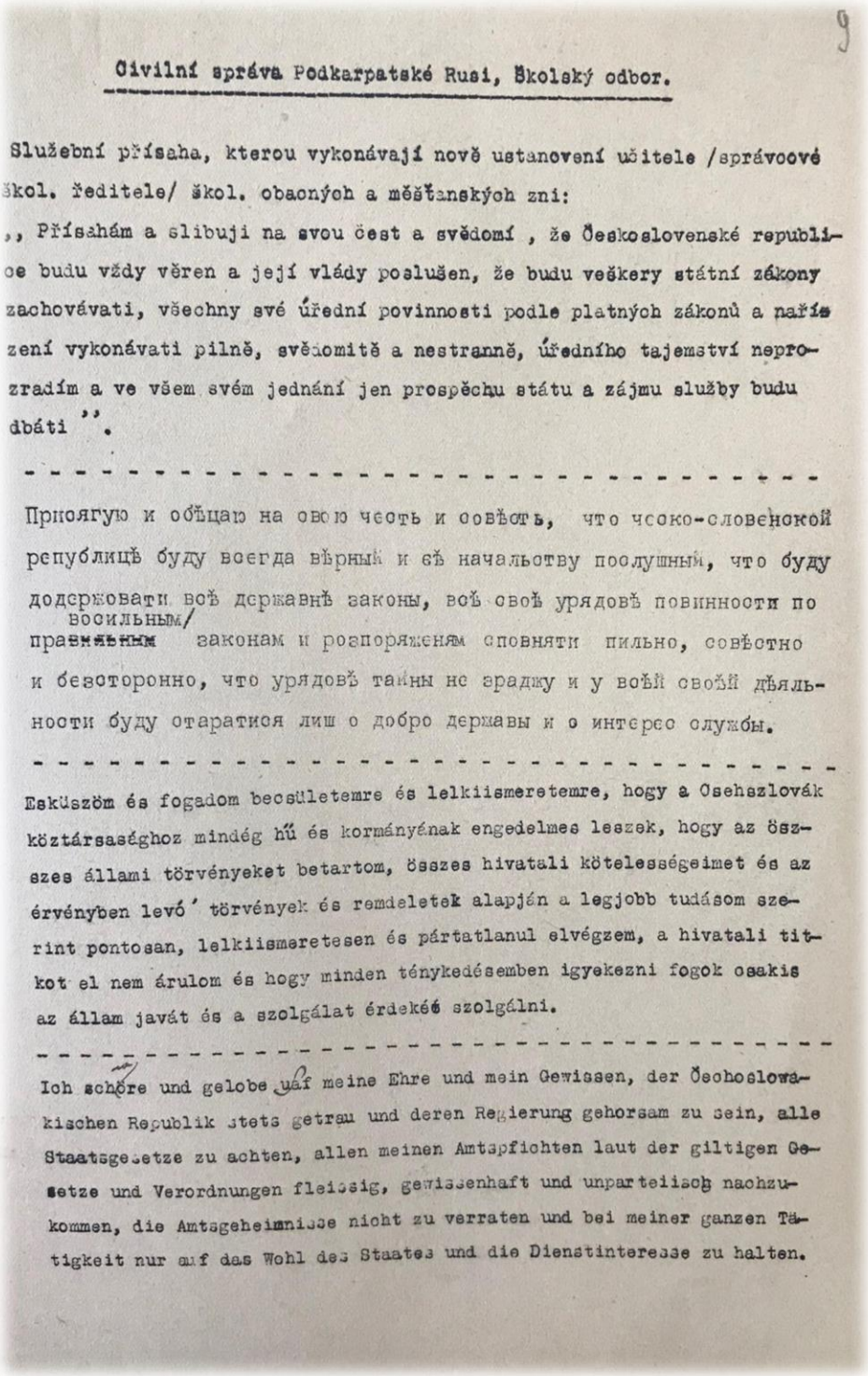
Figyelmeztetem azonban telepfelügyelő Urnőt, hogy a 2 év felé haladó gyermekek ezek közé nem szamithatók, csupán azok akik még csecsemő, minden esetre egy éven aluli, korban nyernek ott elhelyezést, és ezen [illegible] állandó marad, illetőleg emelett lesz.

A Telepfelügyelő [illegible] ben [illegible]

Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489, оп. 1, спр. 13, арк. 4, 13, 15

ДОДАТОК Е

Присяга педагогів на вірність владі Чехословаччини

9

Civilní správa Podkarpatské Rusi, Školský odbor.

Služební přísaha, kterou vykonávají nově ustanovení učitele /správcové škol. ředitele/ škol. obecných a měšťanských zní:

„ Přísahám a slibuji na svou čest a svědomí , že Československé republice budu vždy věren a její vlády poslušen, že budu veškery státní zákony zachovávati, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařízení vykonávati pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbáti ".

- -

Приоягую и обѣщаю на свою честь и совѣсть, что чсско-словенской республицѣ буду всегда вѣрный и съ начальству послушный, что буду додержовати воѣ державнѣ законы, воѣ своѣ урядовѣ повинности по восильным/ правильным законам и розпоряженям сповняти пильно, совѣстно и безсторонно, что урядовѣ тайны не зрадку и у воѣй своѣй дѣяльности буду отаратися лиш о добро державы и о интерес служобы.

- -

Esküszöm és fogadom becsületemre és lelkiismeretemre, hogy a Csehszlovák köztársasághoz mindég hű és kormányának engedelmes leszek, hogy az összes állami törvényeket betartom, összes hivatali kötelességeimet és az érvényben levő törvények és rendeletek alapján a legjobb tudásom szerint pontosan, lelkiismeretesen és pártatlanul elvégzem, a hivatali titkot el nem árulom és hogy minden ténykedésemben igyekezni fogok csakis az állam javát és a szolgálat érdekét szolgálni.

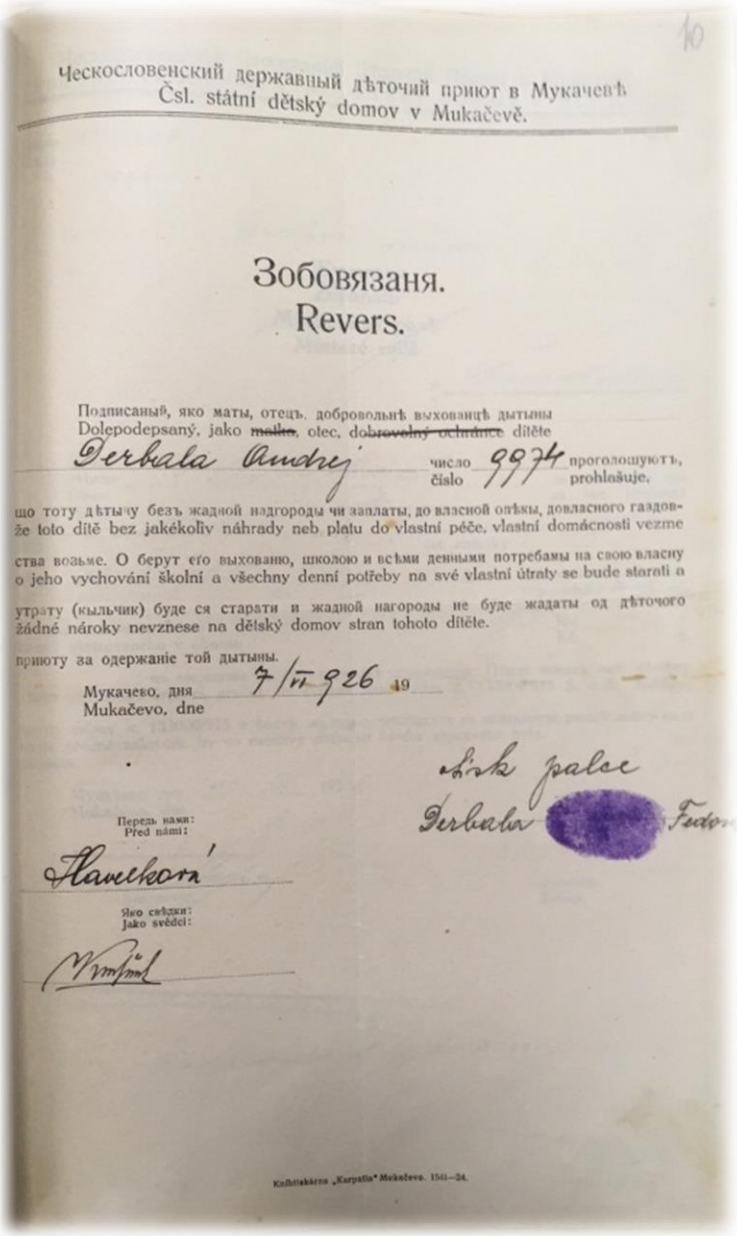
- -

Ich schwöre und gelobe auf meine Ehre und mein Gewissen, der Čechoslowakischen Republik stets getreu und deren Regierung gehorsam zu sein, alle Staatsgesetze zu achten, allen meinen Amtspflichten laut der giltigen Gesetze und Verordnungen fleissig, gewissenhaft und unparteiisch nachzukommen, die Amtsgeheimnisse nicht zu verraten und bei meiner ganzen Tätigkeit nur auf das Wohl des Staates und die Dienstinteresse zu halten.

Державний архів Закарпатської області, Ф. 28, оп. 2, спр. 701, арк. 9

ДОДАТОК Ж

Договір-зобов’язання прийомних батьків і батьків-усиновлювачів

Ческословенский державный дѣточий приют в Мукачевѣ
Čsl. státní dětský domov v Mukačevě.

10

Зобовязаня.
Revers.

Подписаный, яко маты, отецъ, добровольнѣ выхованцѣ дытыны
Dolepodepsaný, jako ~~matka~~, otec, ~~dobrovolný ochránce~~ dítěte

Derbala Andrej число 9974 проголошуютъ,
číslo prohlašuje,

що тоту дѣтыну безъ жадной надгороды чи заплаты, до власной опѣки, довласного газдов-
že toto dítě bez jakékoliv náhrady neb platu do vlastní péče, vlastní domácnosti vezme

ства возьме. О берут его выхованю, школою и всѣми денными потребамы на свою власну
o jeho vychování školní a všechny denní potřeby na své vlastní útraty se bude starati a

утрату (кыльчик) буде ся старати и жадной нагороды не буде жадаты од дѣточого
žádné nároky nevznese na dětský domov stran tohoto dítěte.

приюту за одержаніе той дытыны.

Мукачево, дня 7/II 926 19
Mukačevo, dne

lívk palce
Derbala [redacted] Fedo

Перед нами:
Před námi:

Hawelkora

Яко свѣдки:
Jako svědci:

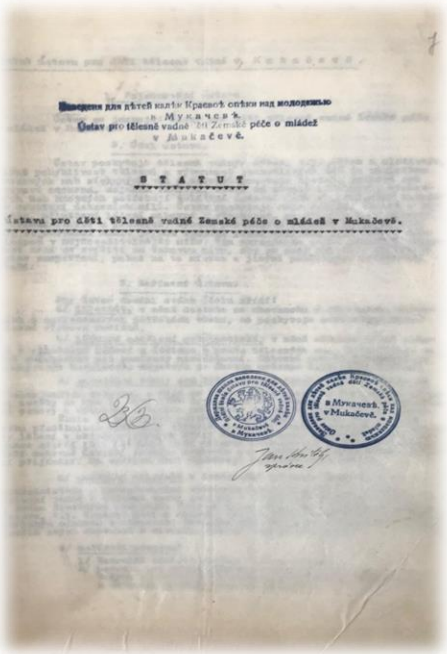
Knihtiskárna „Karpatia“ Mukačevo. 1541—24.

Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489, оп. 1, спр., арк. 10

ДОДАТОК К

Установчі документи дитячих будинків

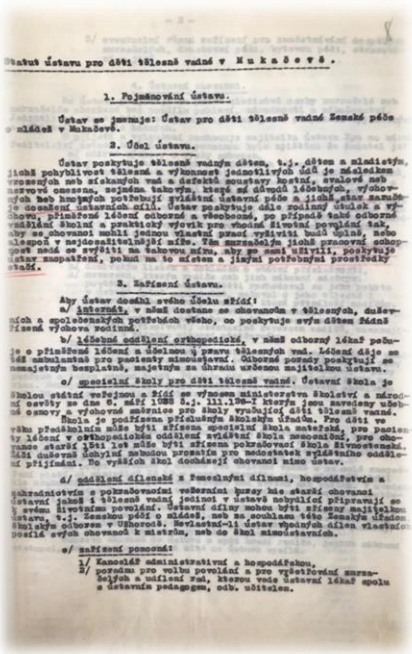
К 1. Статут дитячого будинку для каліку м. Мукачево

Ústav pro děti tělesně vadné Zemské péče o mládež v Mukačevě.

STATUT

ústavu pro děti tělesně vadné Zemské péče o mládež v Mukačevě.

Statut ústavu pro děti tělesně vadné v Mukačevě.

1. Pojmenování ústavu.

Ústav se jmenuje: Ústav pro děti tělesně vadné Zemské péče o mládež v Mukačevě.

2. Účel ústavu.

Ústav poskytuje tělesně vadným dětem, t.j. dětem a mládeži jichž pohyblivost tělesná a výkonnost jednotlivých částí je následkem vrozených neb získaných vad a defektů soustavy kostní, svalové neb nervové omezena, nejsouce takovým, které mi důvodů lékařských, výchovných neb hospodářských potřebují zvláštní ústavní péče a jichž stav nezabraňuje docházení ústavních škol.

3. Zařízení ústavu.

Aby ústav dosáhl svého účelu zřídí:

a/ internát, v němž dostane se ubytování a stravování tělesných, duševních a společenských potřebách všeho, co poskytuje svým dětem řádná rodinná výchova.

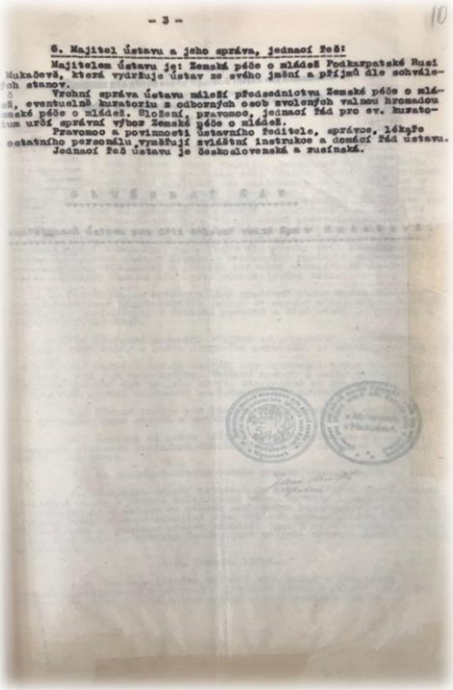
b/ lékařské oddělení orthopedické, v němž odborný lékař pečuje o přiměřené léčení a účelnou a pravé tělesných vad. Léčení děje se též ambulantně pro pacienty nemocnicí. Ubohé pozdy poskytují se nemajetným bezplatně, majetným za úhradu určenou majitelkou ústavu.

c/ speciální školy pro děti tělesně vadné. Ústavní škola je školou státní veřejnou a řídí se výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 6. září 1922 č.j. III.198-I kterým jsou zavedeny všeobecné osnovy a výchovné směrnice pro školy vyučující dítě tělesně vadné. Škola je podřízena příslušným školským úřadům. Pro děti ve věku předškolním může být zřízena speciální škola mateřská, pro pacienty lékařské v orthopedickém oddělení zvláštní škola nemocniční, pro chovance starší 15ti let než může být zřízena pokračovací škola živnostenská, dále zvláštní odborná pro nedostatek vyššího oddělení přijímání. Do vyšších škol docházejí chovanci mimo ústav.

d/ oddělení dílenské s řemeslnými dílnami, hospodářstvím a zahradnictvím s pokračovacími večerními kursy kde starší chovanci ústavní jakož i tělesně vadní jedinci v ústavě nebydlící připravují se k svému živnostnímu povolání. Ústavní dílny mohou být zřízeny majitelem ústavu, t.j. Zemskou péčí o mládež, neb na souhlasu této Zemského úřadu školským odborem v Užhorodě. Nevlastní-li ústav vhodných dílen vlastních pošlé svých chovanců k mistrům, neb do škol mimoústavních.

e/ zařízení pomocné:

1/ Kancelář administrativní a hospodářskou,
2/ poradnu pro volbu povolání a pro vyšetřování zaměstnání a učňovací řád, kterou vede ústavní lékař spolu s ústavním pedagogem, odb. učitelem.

- 3 -

6. Majitel ústavu a jeho správa, jednací řeč:

Majitelem ústavu je: Zemská péče o mládež Podkarpatské Rusi v Mukačevě, která vydržuje ústav ze svého jmění a přijmů dle schválených stanov.

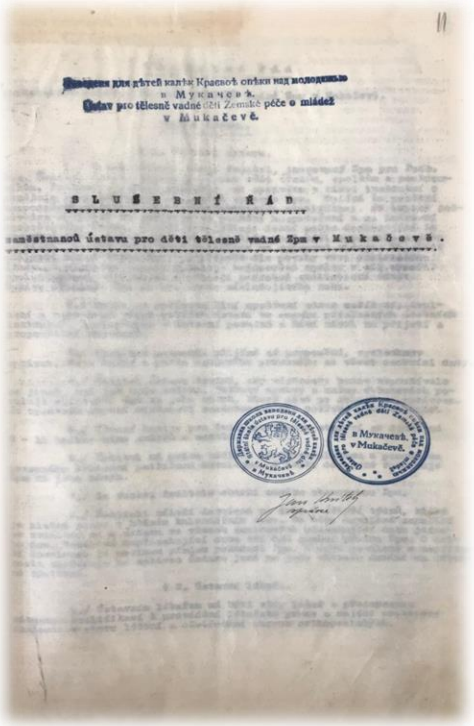
Vrchní správa ústavu náleží předsednictvu Zemské péče o mládež, eventuelně kuratoriu z odborných osob svolených valnou hromadou Zemské péče o mládeži. Složení, pravomoc, jednací řád pro ev. kuratorium určí správní výbor Zemské péče o mládeži.

Pravomoc a povinnosti ústavního ředitele, správce, lékaře ostatního personálu vyměřují zvláštní instrukce a domácí řád ústavu.

Jednací řeč ústavu je československá a ruská.

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 430, арк. 7-10

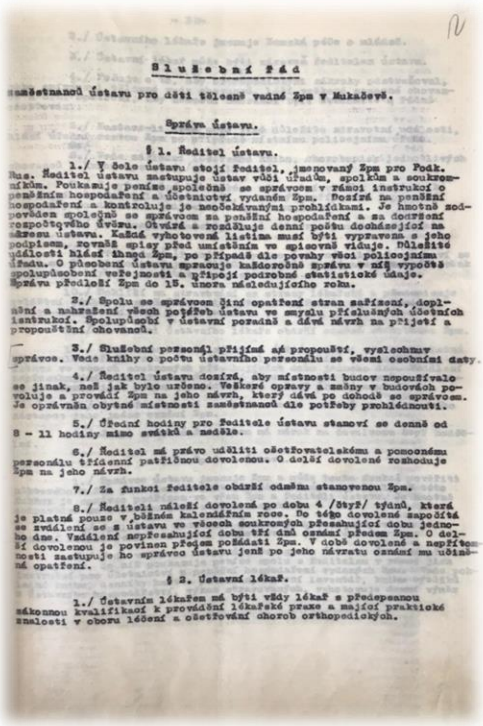
К 2. Посадові інструкції працівників дитячого будинку для калік у м. Мукачево

Ústav pro tělesně vadné děti Zemské péče o mládež
v Mukačevě.

SLUŽEBNÍ ŘÁD

zaměstnanců ústavu pro děti tělesně vadné Zpm v Mukačevě.

Služební řád

zaměstnanců ústavu pro děti tělesně vadné Zpm v Mukačevě.

Správa ústavu.

§ 1. Ředitel ústavu.

1./ V čele ústavu stojí ředitel, jmenovaný Zpm pro Podk. Rus. Ředitel ústavu zastupuje ústav vůči úřadům, spolkům a soukromníkům. Poukazuje peníze společně se správcem v rámci instrukcí o zaměstnání hospodaření a účetnictví vydaném Zpm. Ručí za peněžní hospodaření a kontroluje je neočekávanými prohlídkami. Je hmotně zodpovědný společně se správcem za peněžní hospodaření a za dodržení rozpočtového dvoru. Otvírá a rozděluje denní počtu docházející na adresu ústavu. Každé vyhotovení listina musí být vyprovázena z jeho podpisem, zevnitř spisy před umístěním ve spisovně vidoje. Důležité události hlásí ihned Zpm, po případě dle povahy věci policejním úřadu. O působení ústavu sepisuje každoroční zprávu v níž vypočítá spolupůsobení veřejnosti a připojí podrobné statistické údaje. Zprávu předloží Zpm do 15. února následujícího roku.

2./ Spolu se správcem činí opatření stran zařízení, doplnění a nahrazení všech potřeb ústavu ve smyslu příslušných účetních instrukcí. Spolupůsobí v ústavní poradě a dává návrh na přijetí a propouštění chovanců.

3./ Služební personál přijímá a propouští, vyslechnuv správce. Vede knihy o počtu ústavního personálu se všemi osobními daty.

4./ Ředitel ústavu dozírá, aby místnosti budov nepoužívalo se jinak, než jak bylo určeno. Veškeré opravy a změny v budovách povoluje a provádí Zpm na jeho návrh, který učiní po dohodě se správcem. Je oprávněn kdykoli místnosti zaměstnanců dle potřeby prohlídnouti.

5./ Úřední hodiny pro ředitele ústavu stanoví se denně od 8 - 11 hodiny mimo svátků a neděle.

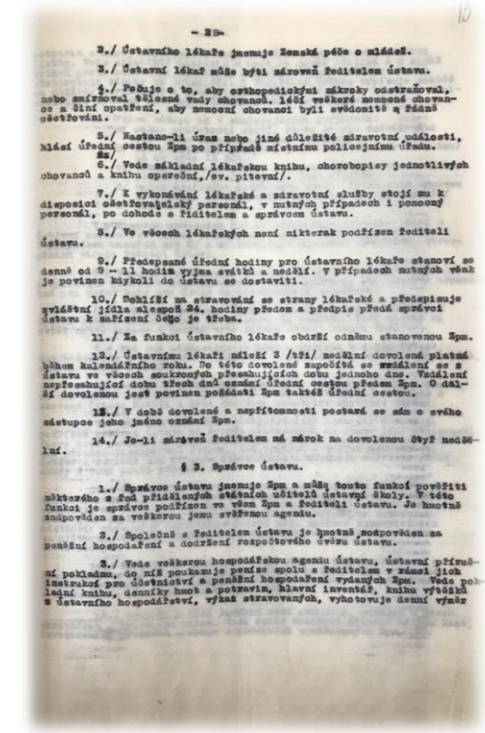
6./ Ředitel má právo udělit ošetřovatelskému a pomocnému personálu třídenní patřičnou dovolenou. O delší dovolenou rozhoduje Zpm na jeho návrh.

7./ Za funkci ředitele obdrží odměnu stanovenou Zpm.

8./ Ředitel náleží dovolená po dobu 4 /čtyř/ týdnů, která je platná pouze v běžném kalendářním roce. Do této dovolené započítá se zvídění se z ústavu ve věcech soukromých přesahující dobu jednoho dne. Vzdálení nepřesahující dobu tří dnů oznámí předem Zpm. O další dovolenou je povinen předem požádati Zpm. V době dovolené a nepřítomnosti zastupuje ho správce ústavu jenž po jeho návratu oznámí mu učiněná opatření.

§ 2. Ústavní lékař.

1./ Ústavním lékařem má být vždy lékař s předepsanou zákonnou kvalifikací k provádění lékařské praxe a mající praktické znalosti v oboru léčení a ošetřování chorob orthopedických.

- 2 -

2./ Ústavního lékaře jmenuje Zemská péče o mládež.

3./ Ústavní lékař může být zároveň ředitelem ústavu.

4./ Pečuje o to, aby orthopedickými mírkami odstraňoval, nebo zmírňoval tělesné vady chovanců. Léčí veškeré nemocné chovance a činí opatření, aby nemocní chovanci byli svědomitě a řádně ošetřováni.

5./ Nastane-li úraz nebo jiná důležitá zdravotní událost, hlásí úřední cestou Zpm po případě místnímu policejnímu úřadu.

6./ Vede základní lékařskou knihu, chorobopisy jednotlivých chovanců a knihu operační, /ev. pitevní/.

7./ K vykonávání lékařské a zdravotní služby stojí mu k dispozici ošetřovatelský personál, v mutných případech i pomocný personál, po dohodě s ředitelem a správcem ústavu.

8./ Ve věcech lékařských není nikterak podřízen řediteli ústavu.

9./ Předepsané úřední hodiny pro ústavního lékaře stanoví se denně od 9 - 11 hodin vyjma svátků a neděli. V případech mutných však je povinen kdykoli do ústavu se dostaviti.

10./ Dohlíží na stravování se strany lékařské a předepisuje zvláštní jídla alespoň 24. hodiny předem a předpis předá správci ústavu k zařízení čeho je třeba.

11./ Za funkci ústavního lékaře obdrží odměnu stanovenou Zpm.

12./ Ústavnímu lékaři náleží 3 /tři/ neděli dovolené platné během kalendářního roku. Do této dovolené započítá se zvídění se z ústavu ve věcech soukromých přesahujících dobu jednoho dne. Vzdálení nepřesahující dobu třech dnů oznámí předem Zpm. O další dovolenou jest povinen požádati Zpm taktéž úřední cestou.

13./ V době dovolené a nepřítomnosti postará se sám o svého zástupce jeho jméno oznámí Zpm.

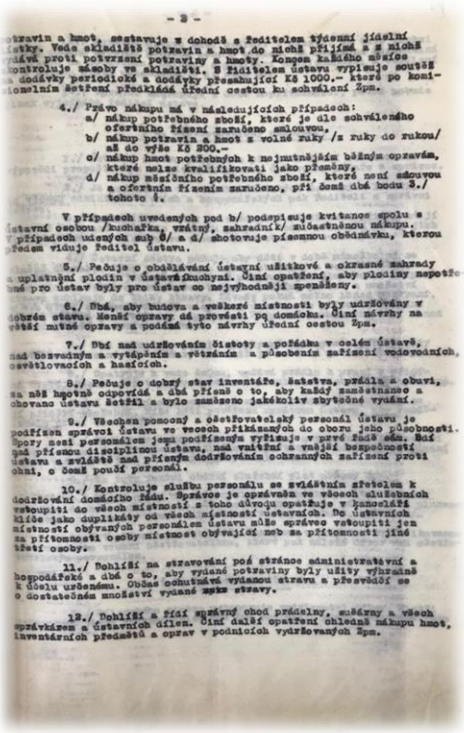
14./ Je-li zároveň ředitelem má nárok na dovolenou čtyř neděl.

§ 3. Správce ústavu.

1./ Správce ústavu jmenuje Zpm a může touto funkcí pověřiti některého z řad přidělených učitelů ústavní školy. V této funkci je správce podřízen ve všem Zpm a řediteli ústavu. Je hmotně zodpovědný za veškerou jemu svěřenou agendu.

2./ Společně s ředitelem ústavu je hmotně zodpovědný za peněžní hospodaření a dodržení rozpočtového dvoru ústavu.

3./ Vede veškerou hospodářskou agendu ústavu, ústavní příruční pokladnu, do níž poukazuje peníze spolu s ředitelem v rámci jich instrukcí pro účetnictví a peněžní hospodaření vydaných Zpm. Vede pokladní knihu, denníky hmot a potravin, hlavní inventář, knihu výdajů a ústavního hospodářství, výkaz stravovaných, vyhotovuje denní výměr

- 3 -

potravin a hmot, sestavuje v dohodě s ředitelem týdenní jídelní lístky. Vede skladiště potravin a hmot do nichž přijímá a z nichž vydává proti potvrzení potraviny a hmoty. Kompen každého měsíce kontroluje zásoby ve skladišti. S ředitelem ústavu vypisuje soutěž o dodávky periodické a dodávky přesahující Kč 1000.- které po komisionelním šetření předkládá úřední cestou ku schválení Zpm.

4./ Právo nákupu má v následujících případech:
a/ nákup potřebného zboží, které je dle schváleného ofertního řízení zadáno smlouvou,
b/ nákup potravin a hmot z volné ruky /z ruky do rukou/ až do výše Kč 300.-
c/ nákup hmot potřebných k nejmutnějším běžným opravám, které nelze kvalifikovati jako přeměny,
d/ nákup nezbytného potřebného zboží, které není zadáno a ofertním řízením zadáno, při čemž dbá bodu 3./ tohoto §.

V případech uvedených pod b/ podepisuje kvitance spolu s ústavní osobou /kuchařka, vrátný, zahradník/ uskutečňnou nákupu. V případech uvedených sub c/ a d/ obstarává písemnou objednávku, kterou předem vidoje ředitel ústavu.

5./ Pečuje o obdělávání ústavní užitkové a okrasné zahrady a uplatnění plodin v ústavní kuchyni. Činí opatření, aby plodiny nepotřebné pro ústav byly pro ústav co nejvýhodnější spotřeby.

6./ Dbá, aby budova a veškeré místnosti byly udržovány v dobrém stavu. Menší opravy dá provésti po domluvě. Činí návrhy na větší mutné opravy a podává svůj návrh úřední cestou Zpm.

7./ Dbá nad udržováním čistoty a pořádku v celém ústavě, nad hospodárným a vytříbeným a působením zařízení vodovodních, osvětlovacích a topících.

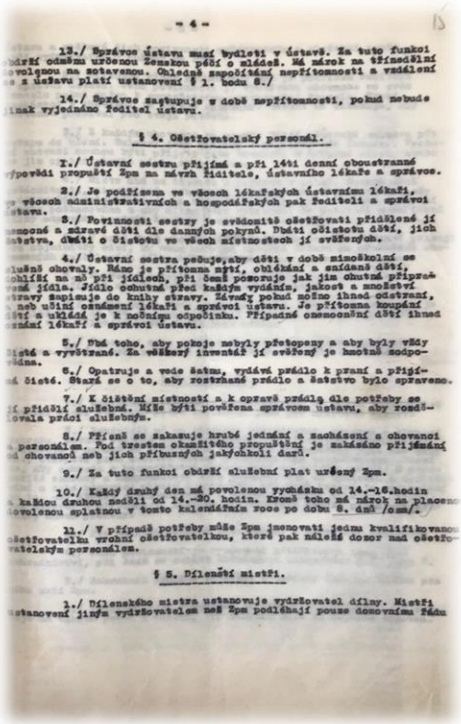
8./ Pečuje o dobrý stav inventáře, šatstva, prádla a obuvi, za něž hmotně odpovídá a dbá přísně o to, aby každý zaměstnanec a chovanec ústavu šetřil a bylo zamezeno jakékoliv zbytečné vydání.

9./ Všechen pomocný a ošetřovatelský personál ústavu je podřízen správci ústavu ve věcech přidělených do oboru jeho působnosti. Spory mezi personálem jeho podřízeným vyřizuje v první řadě sám. Nad přísnou disciplinou ústavu, nad vnitřní a vnější bezpečností ústavu a zvláště nad přísným dodržováním ochranných zařízení proti ohni, o čemž použí personál.

10./ Kontroluje službu personálu se zvláštním zřetelem k dodržování domácího řádu. Správce je oprávněn ve všech služebních věcech vstoupiti do všech místností z toho důvodu opatřuje v kanceláři klíče jako duplikáty od všech místností ústavních. Do ústavních místností obývaných personálem ústavu může správce vstoupiti jen za přítomnosti osoby místnost obývající neb za přítomnosti jiné třetí osoby.

11./ Dohlíží na stravování pod stránce administrativní a hospodářské a dbá o to, aby vydané potraviny byly užity výhradně k účelu určenému. Obdas ochutnává vydanou stravu a přesvědčí se o dostatečném množství vydané spravované stravy.

12./ Dohlíží a činí správný chod prádelny, sušárny a všech správkáren a ústavních dílen. Činí další opatření ohledně nákupu hmot, inventárních předmětů a oprav v podnicích vydržovaných Zpm.

- 4 -

13./ Správce ústavu musí bydlet v ústavě. Za tuto funkci obdrží odměnu určenou Zenskou péčí o zdravotní. Má nárok na přinášející dovolenou na ústavnou. Ohledně zapotřebení nepřítomnosti a zvádění se z ústavu platí ustanovení § 1. bodu 8./.

14./ Správce zastupuje v době nepřítomnosti, pokud nebude jinak vyjednáno ředitel ústavu.

§ 4. Ošetřovatelský personál.

1./ Ústavní sestru přijímá a při 14ti denní oboustranné výpovědi propouští Zpm na návrh ředitele, ústavního lékaře a správce.

2./ Je podřízena ve všech lékařských ústavním lékaři, ve všech administrativních a hospodářských pak řediteli a správci ústavu.

3./ Povinností sestry je svědomitě ošetřovati přidělené jí nemocné a zdravé děti dle daných pokynů. Dbáti o čistotu dětí, jich ložstva, dbáti o čistotu ve všech místnostech jí svěřených.

4./ Ústavní sestra pečuje, aby děti v době mimořádné se služně chovaly. Mámě je přítomna myti, obhlížení a snídaně dětí, obhlíží na ně při jídlech, při čemž pozoruje jak jim chutná připravené jídla. Jídlo ochutná před každým výdejem, jakost a množství stravy zapisuje do knihy stravy. Zdravý pokud možno ihned odstraní, neb učiní oznámení lékaři a správci ústavu. Je přítomna koupání dětí a ukládá je k ročnímu odpočinku. Případné onemocnění dětí ihned oznámí lékaři a správci ústavu.

5./ Dbá toho, aby pokoje nebyly přetopeny a aby byly vždy čisté a vyvětrané. Za veškerý inventář je svěřený je hmotně zodpovědna.

6./ Opatruje a vede šatnu, vydává prádlo k praní a přijímá čisté. Stará se o to, aby roztrhané prádlo a šatstvo bylo spraveno.

7./ K čistění místností a k opravě prádla dle potřeby se jí přidělí služebné. Kde bylí pověřena správcem ústavu, aby zondávala práci služebným.

8./ Přísně se zakazuje hrubé jednání a znahážení s chovanci a personálem. Pod trestem okamžitého propuštění je zakázáno přijímání od chovanců neb jich příbuzných jakýchkoli darů.

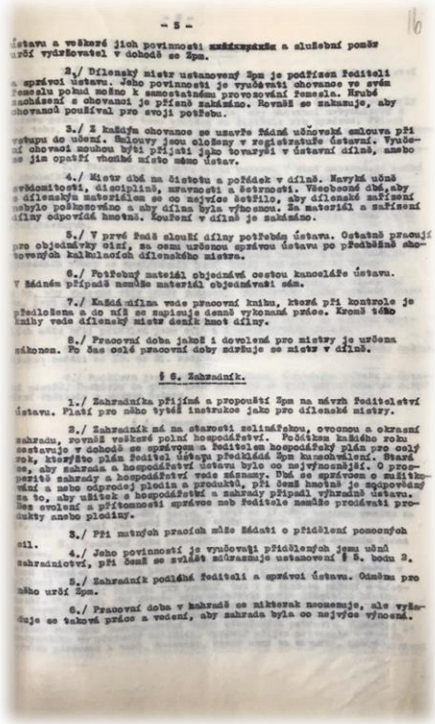
9./ Za tuto funkci obdrží služební plat určený Zpm.

10./ Každý druhý den má povolenou vycházku od 14.-16.hodin a každou druhou neděli od 14.-20. hodin. Kromě toho má nárok na placenou dovolenou splatnou v tomto kalendářním roce po dobu 8. dní /osm./.

11./ V případě potřeby může Zpm jmenovati jednu kvalifikovanou ošetřovatelku vrchní ošetřovatelkou, která pak náleží dozor nad ošetřovatelským personálem.

§ 5. Dílenští mistři.

1./ Dílenského mistra ustanovuje vydržovatel dílny. Mistři ustanovení jiným vydržovatelem než Zpm podléhají pouze dozorčímu řádu

- 5 -

ústavu a veškerá jich povinnosti zaměstnanců a služební poměr určí vydržovatel v dohodě se Zpm.

2./ Dílenský mistr ustanovený Zpm je podřízen řediteli a správci ústavu. Jeho povinností je vyučovati chovance ve svém řemeslu pokud možno k samostatnému provozování řemesla. Krubé zacházení s chovanci je přísně zakázáno. Rovněž se zakazuje, aby chovanců používal pro svoji potřebu.

3./ Z každého chovance se uzavře řádná učňovská smlouva při vstupu do učení. Smlouvy jsou ukládány v registratuře ústavní. Vyučení chovanci mohou být přijati jako tovaryši v ústavní dílně, anebo se jim opatří vhodné místo mimo ústav.

4./ Mistr dbá na čistotu a pořádek v dílně. Navyká učně svědomitosti, disciplíně, mravnosti a čistnosti. Všeobecně dbá, aby s dílenským materiálem se co nejvýce šetřilo, aby dílenské zařízení nebylo poškozováno a aby dílna byla vyhřívána. Za materiál a zařízení dílny odpovídá kmotra. Kouření v dílně je zakázáno.

5./ V prvé řadě slouží dílny potřebě ústavu. Ostatně pracují pro objednávky cizí, za cenu určenou správou ústavu po předběžné schválení kalkulacích dílenského mistra.

6./ Potřebný materiál objednává cestou kanceláře ústavu. V žádném případě nesmí materiál objednávati sám.

7./ Každá dílna vede pracovní knihu, která při kontrole je předložena a do níž se zapisuje denně vykonané práce. Kromě toho knihy vede dílenský mistr denník kmot dílny.

8./ Pracovní doba jakož i dovolená pro mistry je určena zákonem. Po čas celé pracovní doby zůstává se mistr v dílně.

§ 6. Zahradník.

1./ Zahradníka přijímá a propouští Zpm na návrh ředitelství ústavu. Platí pro něho tytéž instrukce jako pro dílenské mistry.

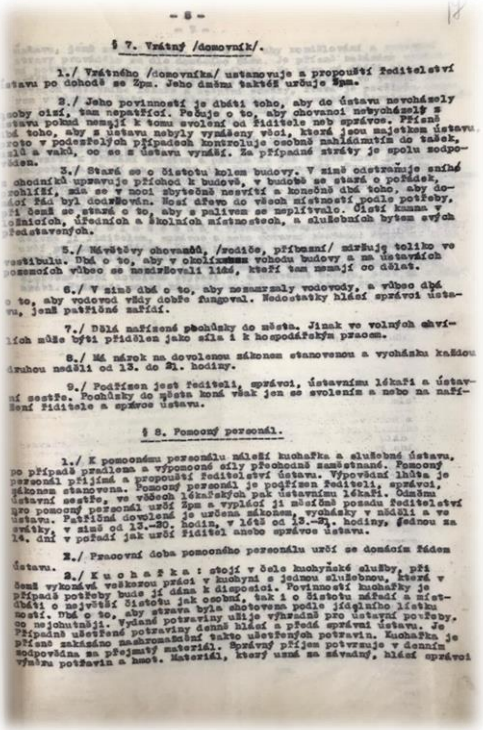
2./ Zahradník má na starosti zelinářskou, ovocnou a okrasní zahradu, rovněž veškeré polní hospodářství. Počátkem každého roku sestavuje v dohodě se správcem a ředitelem hospodářský plán pro celý rok, kterýžto plán ředitel ústavu předkládá Zpm ke schválení. Stará se, aby zahrada a hospodářství ústavu bylo co nejvýnosnější. O prosperitě zahrady a hospodářství vede záznamy. Dbá se správcem o zužitkování a neb odprodej plodin a produktů, při čemž hmotně je zodpovědný za to, aby užitek z hospodářství a zahrady připadl výhradně ústavu. Bez svolení a přítomnosti správce neb ředitele nesmíže prodávati produkty anebo plodiny.

3./ Při mimořádných pracích může žádati o přidělení pomocných sil.

4./ Jeho povinností je vyučovati přidělených jemu uční zahradnictví, při čemž se zvláště zdůrazňuje ustanovení § 5. bodu 2. ústavního, při čemž se zvláště zdůrazňuje ustanovení § 5. bodu 2.

5./ Zahradník podléhá řediteli a správci ústavu. Ohledně pro něho určí Zpm.

6./ Pracovní doba v zahradě se nikterak neomezuje, ale vyžaduje se taková práce a vedení, aby zahrada byla co nejvýce výnosná.

- 8 -

§ 7. Vrátný /domovník/.

1./ Vrátného /domovníka/ ustanovuje a propouští ředitelství ústavu po dohodě se Zpm. Jeho denní taktéž určuje Zpm.

2./ Jeho povinností je dbáti toho, aby do ústavu nevhášely osoby cizí, tam nepatřící. Pečuje o to, aby chovanci nebychášeli z ústavu pokud nemají k tomu svolení od ředitele neb správce. Přísně dbá toho, aby z ústavu nebyly vynášeny věci, které jsou majetkem ústavu nebo v podezřelých případech kontroluje osobně zahlédnutím do tašek, balů a vaků, co se z ústavu vynáší. Za případné ztráty je spolu zodpovědna.

3./ Stará se o čistotu kolem budovy. V zimě odstraňuje sníh a ohodlí upravuje příchod k budově, v budově se stará o pořádek. Obhlíží, zda se v noci zbytečně nesvítí a konečně dbá toho, aby dříví řádně byl dodáváno. Rozdělení dříví do všech místností podle potřeby, při čemž se, týkající o to, aby s palivem se nemrhalo. Čistí kamna v učebnicích, jídelních a školních místnostech, a služebních bytech svých představených.

5./ Návštěvy chovanců, /rodiče, příbuzní/ mimořádný toliko ve vestibulu. Dbá o to, aby v okolí zámku vchodu budovy a na ústavních pozemcích vůbec se nezdržovali lidé, kteří tam nemají co dělat.

6./ V zimě dbá o to, aby nezamrzaly vodovody, a výbec dbá o to, aby vodovod vždy dobře fungoval. Nedostatky hlásí správci ústavu, jenž patřičné zařídí.

7./ Dbá zařízení přechůzky do města. Jinak ve volných chvílích může být přidělen jako síla i k hospodářským pracem.

8./ Má nárok na dovolenou zákonem stanovenou a vycházku každou druhou neděli od 13. do 21. hodiny.

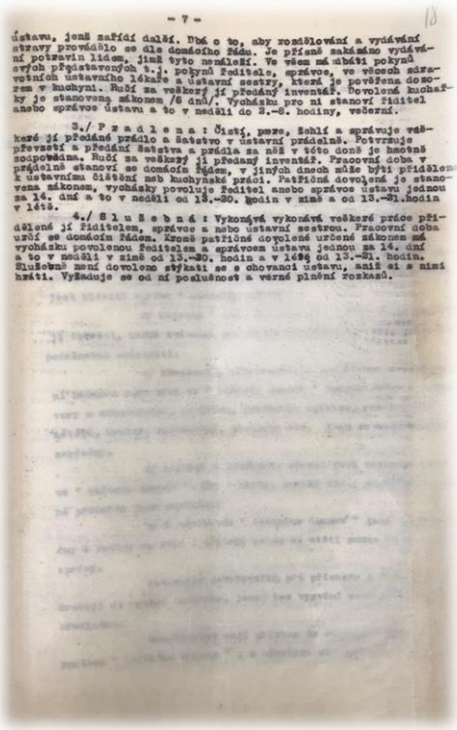
9./ Podřízen jest řediteli, správci, ústavnímu lékaři a ústavní sestře. Pochůzky do města konají však jen se svolením a nebo na zařízení ředitele a správce ústavu.

§ 8. Pomocný personál.

1./ K pomocnému personálu náleží kuchařka a služebné ústavu, po případě přidělená z výpomocné síly přechodně zaměstnané. Pomocný personál přijímá a propouští ředitelství ústavu. Výpovědní lhůta je pomocný personál přijímá a propouští ředitelství ústavu. Výpovědní lhůta je sjednána stanovena. Pomocný personál je podřízen řediteli, správci, ústavní sestře, ve všech lékařských pak ústavním lékaři. Dozírá ústavní sestře, ve všech lékařských pak ústavním lékaři. Dozírá na pomocný personál určí Zpm a vyplácí jí měsíčně posadu ředitelství ústavu. Patřičná dovolená je určena zákonem, vycházky v neděli a ve svátky, v zimě od 13.-20. hodin, v létě od 13.-21. hodiny, jednou za 14. dní v pořadí jak určí ředitel anebo správce ústavu.

2./ Pracovní doba pomocného personálu určí se domácím řádem ústavu.

3./ K u c h a ř k a : stojí v čele kuchyňské služby, při čemž vykonává veškerou práci v kuchyni s jednou služebnou, která v čemž vykonává veškerou práci v kuchyni s jednou služebnou, která v případě potřeby bude jí dána k dispozici. Povinností kuchařky je případě potřeby bude jí dána k dispozici. Povinností kuchařky je dbáti o největší čistotu jak osobní, tak i o čistotu nářadí a místností. Dbá o to, aby strava byla chutovem podle jídelního lístku nejlepší. Dbá o to, aby strava byla chutovem podle jídelního lístku co nejchutnější. Vydané potraviny užije výhradně pro ústavní povřeby. Případně ušetřené potraviny denně hlásí a předá správci ústavu. Je Případně ušetřené potraviny denně hlásí a předá správci ústavu. Je přísně zakázáno nashromažďování takto ušetřených potravin. Kuchařka je přísně zakázáno nashromažďování takto ušetřených potravin. Kuchařka je odpovědna za přejmutý materiál. Správný příjem potvrzuje v denním výkaze potřavin a hmot. Materiál, který usmí za závadný, hlásí správci

- 7 -

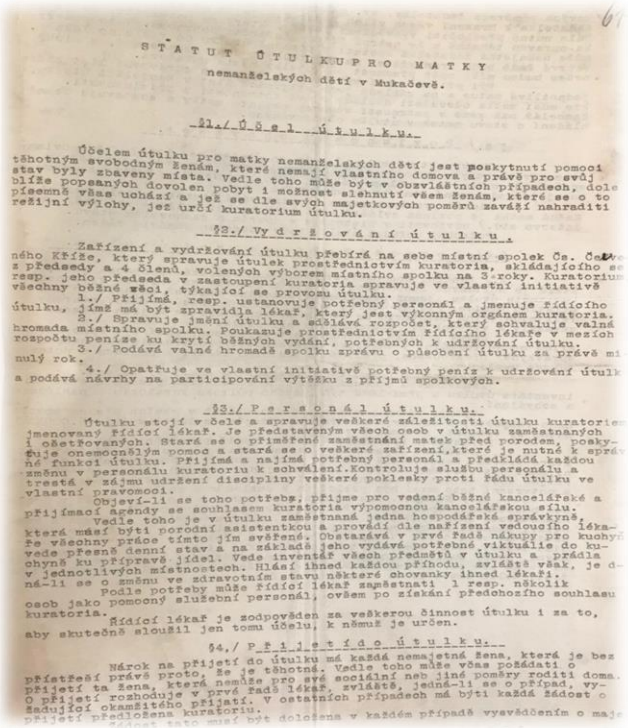
ústavu, jenž zařídí další. Dbá o to, aby rozdělování a vydávání stravy provádělo se dle domácího řádu. Je přísně zakázáno vydávání potravin lidem, jimž tyto nenáleží. Ve všem má dbáti pokynů svých představených t.j. pokynů ředitele, správce, ve věcech zdravotních ústavního lékaře a ústavní sestry, která je pověřena dozorem v kuchyni. Ruší za veškerý jí předaný inventář. Dovolená kuchařky je stanovena měsíčně /6 dní/. Výchůzku pro ni stanoví ředitel anebo správce ústavu a to v neděli do 2.-6. hodiny, večerní.

3./ P r a d l e n a : čistí, pere, žehlí a spravuje veškeré jí předané prádlo a šatstvo v ústavní prádelně. Potvrzuje převzetí a předání šatstva a prádla za něž v této dosě je hmotně zodpovědna. Ruší za veškerý jí předaný inventář. Pracovní doba v prádelně stanoví se domácím řádem, v jiných dnech může být přidělena k ústavním čištění neb kuchyňské práci. Patřičná dovolená je stanovena zákonem, výchůzky povoluje ředitel anebo správce ústavu jednou za 14. dní a to v neděli od 13.-20. hodin v zimě a od 13.-21.hodin v létě.

4./ S l u ž e b n á : Vykonává veškerou práce přidělené jí ředitelem, správce a nebo ústavní sestrou. Pracovní doba určí se domácím řádem. Kromě patřičné dovolené určené zákonem má vycházku povolenou ředitelem a správcem ústavu jednou za 14. dní a to v neděli v zimě od 13.-20. hodin a v létě od 13.-21. hodin. Služebně není dovoleno stýkati se s chovanci ústavu, aniž si s nimi hrátí. Vyžaduje se od ní poslušnost a věrné plnění rozkazů.

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 430, арк. 11-18

К 3 Статут притулку для незаміжніх матерів у м. Мукачеві

STATUT ÚTULKU PRO MATKY
nemanželských dětí v Mukačevě.

§1./ Účel útulku.

Účelem útulku pro matky nemanželských dětí jest poskytnutí pomoci těhotným svobodným ženám, které nemají vlastního domova a právě pro svůj stav byly zbaveny místa. Vedle toho může být v obzvláštních případech, dole blíže popsaných dovolen pobyt i možnost slehnutí všem ženám, které se o to písemně vážně uchází a jež se dle svých majetkových poměrů zavážejí nahraditi režijní výlohy, jež určí kuratorium útulku.

§2./ Vydržování útulku.

Zařízení a vydržování útulku přebírá na sebe místní spolek Čs. Čer... ného Kříže, který spravuje útulek prostřednictvím kuratoria, skládajícího se z předsedy a 4 členů, volených výborem místního spolku na 3 roky. Kuratorium resp. jeho předseda v zastoupení kuratoria spravuje ve vlastní initiativě všechny běžné věci, týkající se provozu útulku.

1./ Přijímá, resp. ustanovuje potřebný personál a jmenuje řídícího útulku, jímž má být zpravidla lékař, který jest výkonným orgánem kuratoria.

2./ Spravuje jmění útulku a sdělává rozpočet, který schvaluje valná hromada místního spolku. Poukazuje prostřednictvím řídícího lékaře v mezích rozpočtu peníze ku krytí běžných vydání, potřebných k udržování útulku.

3./ Podává valné hromadě spolku zprávu o působení útulku za právě mi nulý rok.

4./ Opatřuje ve vlastní initiativě potřebný peníz k udržování útulk a podává návrhy na participování výtěžku z příjmů spolkových.

§3./ Personál útulku.

Útulku stojí v čele a spravuje veškeré záležitosti útulku kuratorie jmenovaný řídící lékař. Je představeným všech osob v útulku zaměstnaných i ošetřovaných. Stará se o přiměřené zaměstnání matek před porodem, poskytuje onemocnělým pomoc a stará se o veškeré zařízení, které je nutné k správné funkci útulku. Přijímá a najímá potřebný personál a předkládá každou změnu v personálu kuratoriu k schválení. Kontroluje službu personálu a trestá v mezích udržení disciplíny veškeré poklesky proti řádu útulku ve vlastní pravomoci.

Objeví-li se toho potřeba, přijme pro vedení běžné kancelářské a přijímací agendy se souhlasem kuratoria výpomocnou kancelářskou sílu.

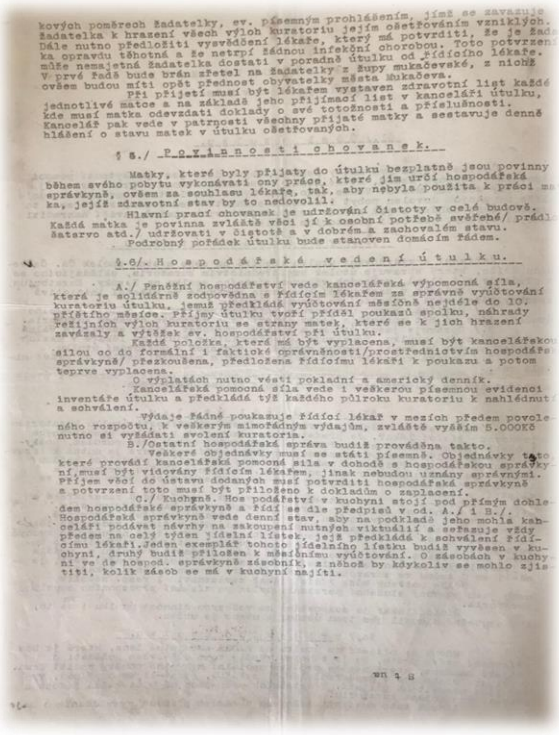
Vedle toho je v útulku zaměstnaná jedna hospodářská správkyně, která musí býti porodní asistentkou a provádí dle nařízení vedoucího lékaře všechny práce tímto jím svěřené. Obstarává v prvé řadě nákupy pro kuchyň, vede přesně denní stav a na základě jeho vydává potřebné viktuálie do kuchyně ku přípravě jídel. Vede inventář všech předmětů v útulku a prádla v jednotlivých místnostech. Hlásí ihned každou příhodu, zvláště však, je dána-li se o změnu ve zdravotním stavu některé chovanky ihned lékaři.

Podle potřeby může řídící lékař zaměstnati 1 resp. několik osob jako pomocný služební personál, ovšem po získání předchozího souhlasu kuratoria.

Řídící lékař je zodpovědný za veškerou činnost útulku i za to, aby skutečně sloužil jen tomu účelu, k němuž je určen.

§4./ Přijetí do útulku.

Nárok na přijetí do útulku má každá nemajetná žena, která je bez přístřeší právě proto, že je těhotná. Vedle toho může vážně požádati o přijetí ta žena, která nemůže pro své sociální neb jiné poměry roditi doma. O přijetí rozhoduje v prvé řadě lékař, zvláště, jedná-li se o případ, vyžadující okamžitého přijatí. V ostatních případech má býti každá žádost o přijetí předložena kuratoriu.

kových poměrech žadatelky, ev. písemným prohlášením, jímž se zavazuje k hrazení všech výloh kuratoriu jejím ošetřováním vzniklých. Žadatelka k hrazení všech výloh kuratoriu jejím ošetřováním vzniklých. Dále nutno předložiti vysvědčení lékaře, který má potvrditi, že je žadatelka opravdu těhotná a že netrpí žádnou infekční chorobou. Toto potvrzení může nemajetná žadatelka dostati v poradně útulku od řídícího lékaře. V prvé řadě bude brán zřetel na žadatelky z župy mukačevské, z nichž ovšem budou míti opět přednost obyvatelky města Mukačeva.

Při přijetí musí být lékařem vystaven zdravotní list každé jednotlivé matce a na základě jeho přijímací list v kanceláři útulku, kde musí matka odevzdati doklady o své totožnosti a příslušnosti. Kancelář pak vede v patřičné evidenci všechny přijaté matky a sestavuje denní hlášení o stavu matek v útulku ošetřovaných.

§ 5./ Povinnosti chovanek.

Matky, které byly přijaty do útulku bezplatně jsou povinny během svého pobytu vykonávati ony práce, které jim určí hospodářská správkyně, ovšem za souhlasu lékaře, tak, aby nebyla použita k práci na ka, jejíž zdravotní stav by to nedovolil.

Hlavní prací chovanek je udržování čistoty v celé budově. Každá matka je povinna zvláště věci jí k osobní potřebě svěřené, prádlo šatstvo atd.) udržovati v čistotě a v dobrém a zachovalém stavu.

Podrobný pořádek útulku bude stanoven domácím řádem.

§ 6./ Hospodářská vedení útulku.

A./ Peněžní hospodářství vede kancelářská výpomocná síla, která je solidárně zodpovědna s řídícím lékařem za správně vyúčtování kuratoriu útulku, jemuž předkládá vyúčtování měsíčně nejdéle do 10. příštího měsíce. Příjmy útulku tvoří příspěvky poukazů spolku, náhrady režijních výloh kuratoriu ze strany matek, které se k jich hrazení zavázaly a výtěžek sv. hospodářství při útulku.

Každá položka, která má být vyplacena, musí být kancelářskou silou co do formální i faktické oprávněnosti prostřednictvím hospodářské správkyně přezkoušena, předložena řídícímu lékaři k poukazu a potom teprve vyplacena.

O výplatách nutno vésti pokladní a americký deník.

Kancelářská pomocná síla vede i veškerou písemnou evidenci inventáře útulku a předkládá týž každého půlroku kuratoriu k nahlédnutí a schválení.

Výdaje řádné poukazuje řídící lékař v mezích předem povoleného rozpočtu, k veškerým mimořádným výdajům, zvláště vyšším 5.000Kč nutno si vyžádati svolení kuratoria.

B./Ostatní hospodářská správa budiž prováděna takto.

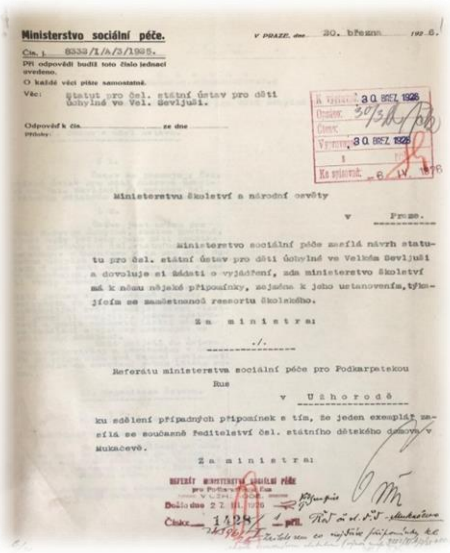
Veškeré objednávky musí se státi písemně. Objednávky takto které provádí kancelářská pomocná síla v dohodě s hospodářskou správkyní, musí být vídovány řídícím lékařem, jinak nebudou uznány správnými. Příjem všeho do ústavu dodaných musí potvrditi hospodářská správkyně a potvrzení toto musí být přiloženo k dokladům o zaplacení.

C./ Kuchyně. Hos podářství v kuchyni stojí pod přísným dohledem hospodářské správkyně a řídí se dle předpisů v čd. A./ 1 B./.

Hospodářská správkyně vede denní stav, aby na podkladě jeho mohla kancelář podávat návrhy na zakoupení nutných viktuálií a sestavuje vždy předem na celý týden jídelní lístek, jejž předkládá k schválení řídícímu lékaři. Jeden exemplář tohoto jídelního lístku budiž vyvěšen v kuchyni, druhý budiž přiložen k měsíčnímu vyúčtování. O zásobách v kuchyni ve dle hospod. správkyně zásobník, z něhož by kdykoliv se mohlo zjistiti, kolik zásob se má v kuchyni najíti.

Держaвний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 259, арк. 61

К 4. Статут державного дитячого будинку для дітей з відхиленнями у м. Великий Севлюш

Ministerstvo sociální péče. V PRAZE, dne 30. března 192 6.

Čís. j. 6333/I/a/3/1926.

Při odpovědi budiž toto číslo jednací uvedeno.

O každé věci piště samostatně.

Věc: Statut pro čsl. státní ústav pro děti duševně choré ve Vel. Ševljuši.

Odpověď k čís. ze dne

Přílohy:

Došlo dne 30. BŘEZ. 1926

Vyřízeno 30. BŘEZ. 1926

Ke spisům: č. IV 1976

Ministerstvu školství a národní osvěty

v Praze.

Ministerstvo sociální péče zasílá návrh statutu pro čsl. státní ústav pro děti duševně choré ve Velkém Ševljuši a dovoluje si žádati o vyjádření, zda ministerstvo školství má k němu nějaké připomínky, zejména k jeho ustanovením, týkajícím se samostatnosti ressortu školského.

Za ministra:

./.

Referátu ministerstva sociální péče pro Podkarpatskou Rus

v U ž h o r o d ě

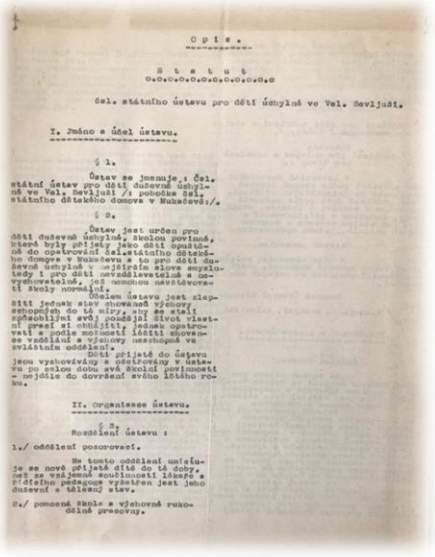
ku sdělení případných připomínek s tím, že jeden exemplář zasílá se současně ředitelství čsl. státního dětského domova v Mukačevě.

Za ministra:

ODBOR MINISTERSTVA SOCIÁLNÍ PÉČE pro Podkarpatskou Rus

Došlo dne 2 7. III. 1926

Číslo 1128 / 1 příl.

O p i s.

S t a t u t

čsl. státního ústavu pro děti duševně choré ve Vel. Ševljuši.

I. Jméno a účel ústavu.

§ 1.

Ústav se jmenuje: Čsl. státní ústav pro děti duševně choré ve Vel. Ševljuši /: pobočka čsl. státního dětského domova v Mukačevě :/.

§ 2.

Ústav jest určen pro děti duševně choré, školou povinné, které byly přijaty jako děti spadající do opatrování čsl. státního dětského domova v Mukačevu a to pro děti duševně choré v nejširším slova smyslu tedy i pro děti nevzdělavatelné a mravně vychovatelné, jež nemohou navštěvovati školy normální.

Účelem ústavu jest vzdělati jednak stav ošetřovatelský a vychovný, schopných do té míry, aby se staly způsobilými svůj poměrně život vésti ve společnosti, jednak opatrovati a podle možnosti léčiti chované se vzdělání a výchovy neschopné ve zvláštním oddělení.

Děti přijaté do ústavu jsou vychovávány a ošetřovány v ústavu po celou dobu své školní povinnosti - nejdéle do dovršení svého šestého roku.

II. Organisace ústavu.

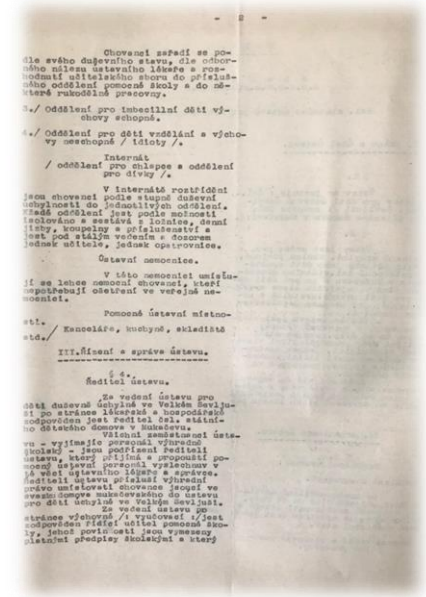
§ 3.

Rozdělení ústavu:

1./ oddělení pozorovací.

Na tomto oddělení umísťuje se nově přijaté dítě do té doby, než se vzájemné součinnosti lékaře a ředitele pedagogue vyšetřen jest jeho duševní a tělesný stav.

2./ pomocná škola a výchovná ruková dělná pracovny.

- 2 -

Chovanci zařadí se podle svého duševního stavu, dle odborného nálezu ústavního lékaře a rozhodnutí učitelského sboru do příslušného oddělení pomocné školy a do některé rukodělné pracovny.

3./ oddělení pro imbecillní děti výchovy schopné.

4./ oddělení pro děti vzdělání a výchovy neschopné / idioty /.

Internát
/ oddělení pro chlapce a oddělení pro dívky /.

V internátě rozdělováni jsou chovanci podle stupně duševní méněcennosti do jednotlivých oddělení. Každé oddělení jest podle možnosti izolováno a sestává z ložnice, denní místnosti, kompleny s příslušenství a jest pod stálým vedením a dozorem jednak učitele, jednak opatrovatele.

Ústavní nemocnice.

V této nemocnici umísťují se lehce nemocní chovanci, kteří nepotřebují ošetření ve veřejné nemocnici.

Pomocné ústavní místnosti./ Kanceláře, kuchyně, skladiště atd./

III. Řízení a správa ústavu.

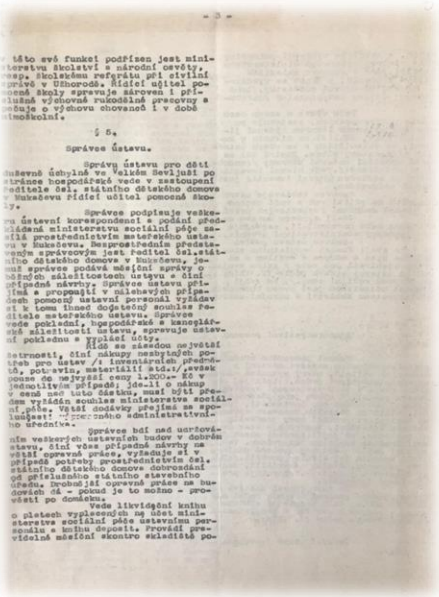
§ 4.

Ředitel ústavu.

Ze vedení ústavu pro děti duševně choré ve Velkém Ševljuši po stránce lékařské a hospodářské odpovídán jest ředitel čsl. státního dětského domova v Mukačevu.

Všichni zaměstnanci ústavu s výjimkou personál výchovného /školní - jsou podřízeni řediteli ústavu, který přijímá a propouští podle návrhů ústavního lékaře a správce. Ředitel ústavu přidělují výhradní právo umísťovati chovance jiných ústavů domova mukačevského do ústavu pro děti duševně choré ve Velkém Ševljuši.

Ze vedení ústavu po stránce výchovné /i vyučovací i/ jest odpovídán přední učitel pomocné školy, jehož povinnosti jsou vymezeny platnými předpisy školskými a který

- 3 -

této své funkce podřízen jest ministerstvu školství a národní osvěty, resp. školskému referátu při zemské správě v Užhorodě. Přední učitel pomocné školy spravuje zároveň i příslušná výchovná rukodělné pracovny a pečuje o výchovu chovanců i v době prázdninové.

§ 5.

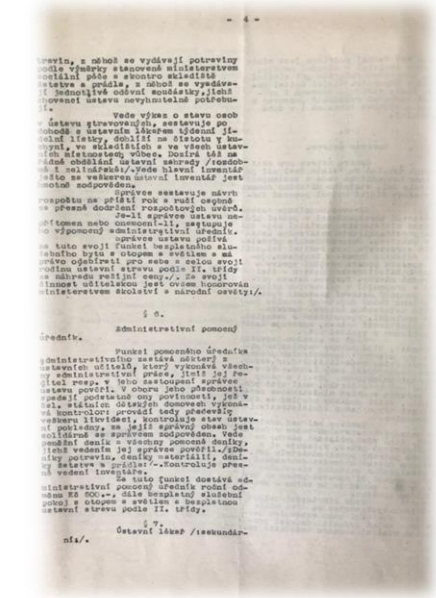
Správce ústavu.

Správu ústavu pro děti duševně choré ve Velkém Ševljuši po stránce hospodářské vede v zastoupení ředitele čsl. státního dětského domova v Mukačevu přední učitel pomocné školy.

Správce podpisuje veškerou ústavní korespondenci a podání předkládané ministerstvu sociální péče se dělá prostřednictvím mateřského ústavu v Mukačevu. Bezprostředním představeným správcovým jest ředitel čsl. státního dětského domova v Mukačevu, jemuž správce podává měsíční zprávy o běžných záležitostech ústavu a činí případné návrhy. Správce ústavu přijímá a propouští v náležitých případech pomocný ústavní personál vyžádav si k tomu ihned dodatečný souhlas ředitele mateřského ústavu. Správce vede pokladní, hospodářské a kancelářské záležitosti ústavu, spravuje ústavní pokladnu a [illegible] účty.

Hlídá se zásobu nejvyšší potřeby, činí nákupy nezbytných potřeb pro ústav /: inventárních předmětů, potravin, materiálií atd.:/, avšak pouze do nejvyšší ceny 1.200.- Kč v jednotlivém případě, jde-li o nákup v ceně nad tuto částku, musí být předem vyžádán souhlas ministerstva sociální péče. Drobné jší opravné práce na budovách dá - pokud je to možno - provésti po domácku.

Vede likvidační knihu o platech vyplacených na účet ministerstva sociální péče ústavním personálu a knihu deposit. Provádí pravidelná měsíční skontru skladiště po-

- 4 -

traviny, z nichož se vydávají potraviny podle výměrky stanovené ministerstvem sociální péče a skontro skladiště ústavu a podle, z nichož se vypočítávají jednotlivé odměny součástky, jichž chovanci ústavu nevyhnutelně potřebují.

Vede výkaz o stavu osob v ústavu strávovacích, sestavuje po dohodě s ústavním lékařem týdenní jídelní lístky, dohlíží na čistotu v kuchyni, ve skladištích a ve všech ústavních místnostech vůbec. Dozírá též na řádné obdělání ústavní zahrady /rozdobí k nelidským/. Vede hlavní inventář a dále se veškerou ústavní inventář jest osobně odpovědna.

Správce sestavuje návrh rozpočtu na příští rok a ručí osobně za přesné dodržení rozpočtových úvěrů. Je-li správce ústavu nepřítomen nebo onemocní-li, zastupuje jej výpomocný administrativní úředník.

Správce ústavu podívá za tuto svoji funkci bezplatného služebního bytu s otopem a světlem a má právo odpočívati po sebe a celou svoji rodinu ústavní stravu podle II. třídy za náhradu režijní ceny/. Ze svojí činnost učitelskou jest úvodem honorován ministerstvem školství a národní osvěty/.

§ 6.

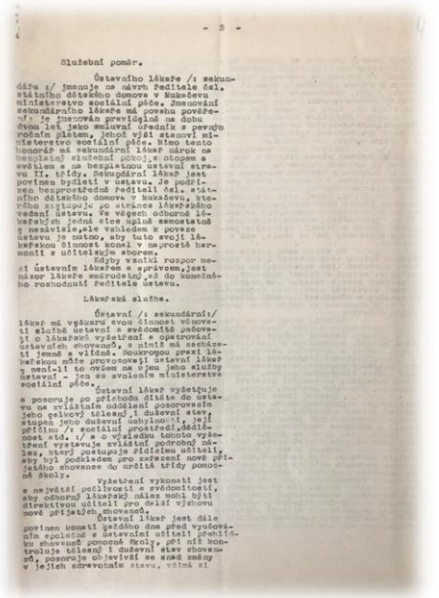
Administrativní pomocný úředník.

Funkci pomocného úředníka /administrativního zástavá některý z ústavních učitelů, který vykonává všechny administrativní práce, jimiž jej ředitel resp. v jeho zastoupení správce ústavu pověří. V oboru jeho přísnosti spadají podstatné ony povinnosti, jež v čsl. státních dětských domovech vykonává kontrolní provádí tedy především hospodářství, kontroluje stav ústavní pokladny, se jejíž správný obsah jest solidárně se správcem zodpovědna. Vede osobní deník o všechny pomocné deníky, jichž vedením jej správce pověřil./Dělníky potravin, deníky materiálií, deníky ústavní a přídělové/-Kontroluje přesné vedení inventáře.

Za tuto funkci dostává administrativní pomocný úředník roční odměnu Kč 600.-, dále bezplatný služební byt s otopem a světlem a bezplatnou ústavní stravu podle II. třídy.

§ 7.

Ústavní lékař /resp. sekundární/.

- 5 -

Služební poměr.

Ústavního lékaře /: sekundárního :/ jmenuje na návrh ředitele čsl. státního dětského domova v Mukačevu ministerstvo sociální péče. Jmenování sekundárního lékaře má povahu povolání: je jmenován provizorně na dobu tří let, jeho stálý ustanovení úředník z převzatých ročním platem, jehož výši stanoví ministerstvo sociální péče. Mimo tento honorář má sekundární lékař nárok na bezplatný služební pokoj s otopem a světlem a na bezplatnou ústavní stravu II. třídy. Sekundární lékař jest povinen bydlit v ústavu. Je podřízen bezprostředně řediteli čsl. státního dětského domova v Mukačevu, který stojí po stránce lékařského vedení ústavu. Ve věcech odborně lékařských jedná sice úplně samostatně a nezávisle, ale vzhledem k povaze ústavu je možno, aby tato svoji lékařskou činnost konal v nejvyšší harmonii s učitelským sborem.

Kdyby vznikl rospor mezi ústavním lékařem a správcem, jest nápor správce směrný až do konečného rozhodnutí ředitele ústavu.

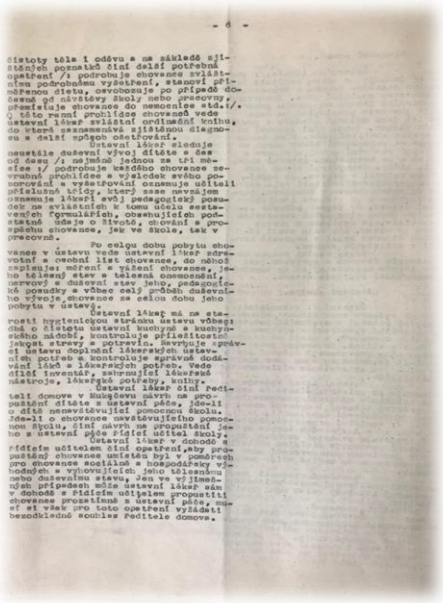
Lékařská služba.

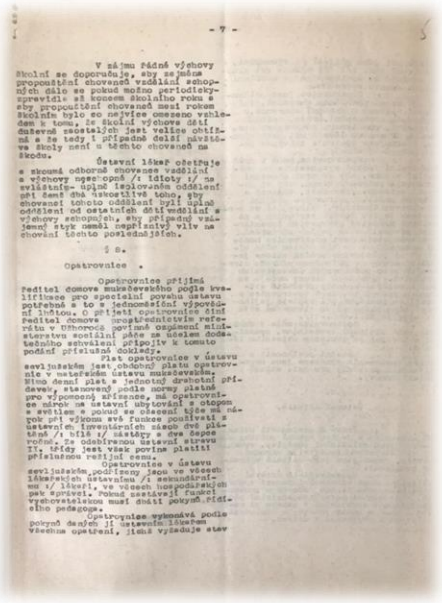
Ústavní /: sekundární:/ lékař má výsluhu svou činnost vždy věnovati službě ústavní a svědomitě pečovati o lékařský výsledek a opatrování ústavních chovanců, s nimiž má nejbližší jsou a vídá. Soukromou praxi lékařskou nesmí provozovati ústavní lékař a není-li to svým zaměstnáním jeho služby ústavní - lze na zvolení ministerstva sociální péče.

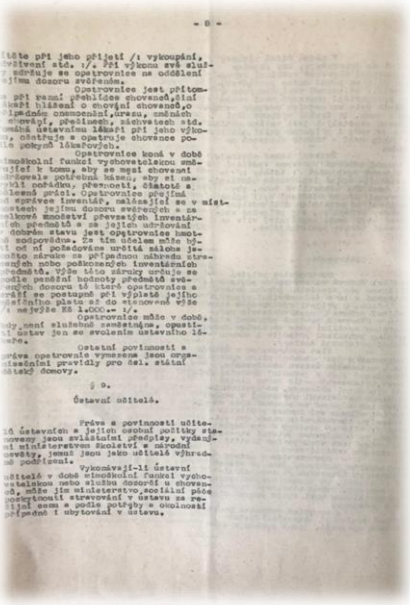
Ústavní lékař vyšetřuje a posuzuje po příchodu dítěte do ústavu na zvláštním oddělení pozorovacím jeho celkový tělesný i duševní stav, stupeň jeho duševní méněcennosti, jeho poměry /: sociální prostředí, dědičnost atd. :/ a o výsledku tohoto vyšetření vystavuje zvláštní podrobný nález, který postupuje ředitelu učiteli, aby byl podkladem pro zařazení nově přijatého chovance do určité třídy pomocné školy.

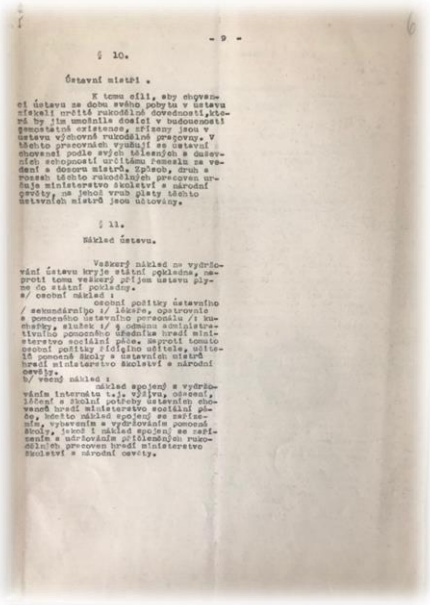
Vyšetřní vykonati jest s největší pečlivostí a svědomitostí, aby odborný lékařský nález mohl být direktivou učiteli pro další výchovu nově přijatých chovanců.

Ústavní lékař jest dále povinen konati každého dne před vyučováním společně s ústavními učiteli přehlídku chovanců pomocné školy, při níž kontroluje tělesný i duševní stav chovanců, posuzuje objevivší se snad změny v jejich zdravotním stavu, všímá si

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр., арк. 1-6

К 5. Посадові інструкції для персоналу єпархіального шкільного інтернату «Алумнеум і Конвікт» у м. Ужгороді

Епархіальный Интернат Алумнеум и Конвикт в Ужгородѣ.

Число:83/1936.

Ужгород,25.октября 1936.

Предмет:Предложенія инструкцій про управителя,воспитателя, хозяйки,кухарки и дух.управителя.

Отвѣт до числа:180.677/36-У/4 з дня 5.октября 1936.

Прилоги:Список./3/.

Министерству Школства и Народной Освѣты

в Прагѣ.

Управа епархіального интерната Алумнеума и Конвикта в Ужгородѣ при сем предкладае свої предложенія на инструкції про управителя,воспитателя ,хозяйки,кухарки и духовного управителя,носећ тих основ,які експонуют в епархіальном интернатѣ в Ужгородѣ.

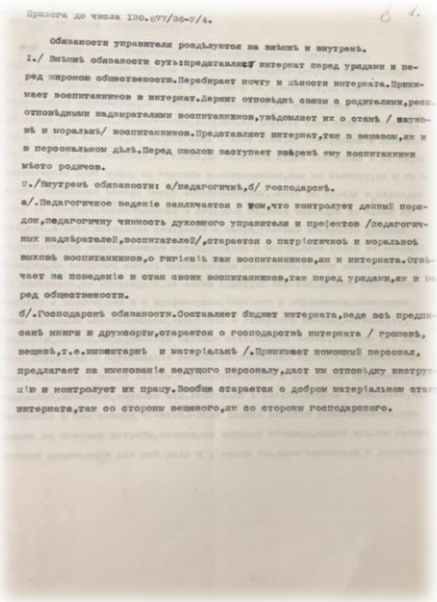
управитель интерната.

Земскому Уряду Края Подкарпаторуського, школьному отдѣлу

в Ужгородѣ.

До числа 180.986/20- ai 1936 з дня 14.октября 1936 на вѣдомости.

Стефан Кемпи
управитель интерната.

Прилога до числа 180.677/36-У/4.

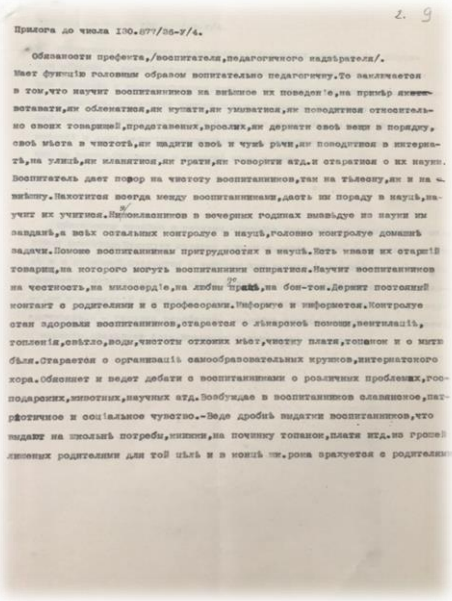
Обязаности управителя розділуют на внѣшнѣ и внутренѣ.

1./ Внѣшнѣ обязаности суть:представлянѣ интернат перед урядами и перед широков общественостю.Перебирает почту и кнѣжности интерната.Приимает воспитанников в интернат.Держит отповѣдні связы с родителями,реш. отповѣдними надзирателями воспитанников,увѣдомлует их о станѣ / научнѣ и моральнѣ/ воспитанников.Представлует интернат,так в вецевом,як и в персональном дѣлѣ.Перед школов заступует наверенѣ ему воспитанники місто родичов.

2./Внутренѣ обязаности: а/педагогичнѣ,б/ господарскѣ.

а/.Педагогичне веденіе заключается в том,что контролует денний порядок,педагогичну чинность духовного управителя и префектов /педагогичних надзирателев,воспитателев/,старается о патріотичнѣ и моральнѣ виховѣ воспитанников,о гигієнѣ так воспитанников,як и интерната.Отвѣчает за поведеніе и стан своих воспитанников,так перед урядами,як и перед общественостю.

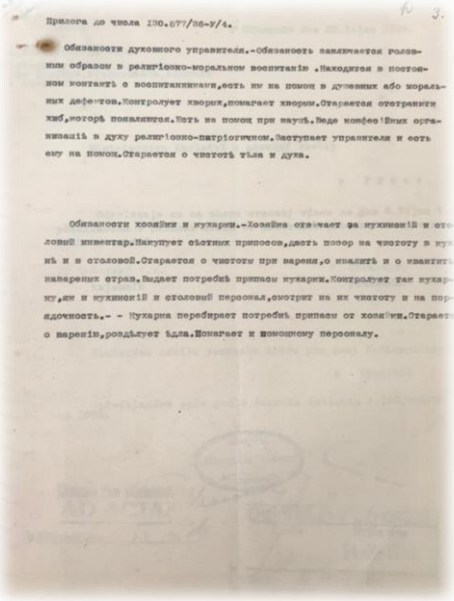
б/.Господарскѣ обязаности.Составлует бюджет интерната,веде всѣ предписанѣ книги и друговорты,старается о господарствѣ интерната / грошевѣ, вецевѣ,т.е.инвентарѣ и матеріалнѣ /.Приимает помочнѣ персонал, предлагает на именованіе ведучого персоналу,дает им отповѣдну инструкцію и контролует их працу.Вообще старается о добром матеріалном стан интерната,так со стороны вецевого,як со стороны господарского.

Прилога до числа 180.677/36-У/4.

Обязаности префекта,/воспитателя,педагогичного надзирателя/.

Має функцію головним образом воспитательно педагогичну.То заключается в том,что научит воспитанников на внѣшнее их поведеніе,на примѣр не-ватати,ни облекатися,ни кушати,ни умыватися,ни поводитися относительно своих товаришев,представених,проших,ни держати своѣ вещи в порядку, свої мѣста в чистотѣ,ни надити свої и чужі рѣчи,ни поводитися в интернатѣ,на улицѣ,ни клавятися,ни грати,ни говорити атд.и старается о их науки. Воспитатель дает позор на чистоту воспитанников,так на тѣлесну,як и на внѣшну.Находится всегда между воспитанниками,дасть им пораду в науцѣ,научит их учитися.Напомиванников в вечерних годинах виведуе из науки им заданѣ,а всѣх остальных контролуе в науцѣ,головно контролуе домашнѣ задачи.Поможе воспитанникам притрудностях в науцѣ.Коть имают их старшій товариш,на которого могутъ воспитанники опиратися.Научит воспитанников на честность,на милосердіе,на любу праці,на бон-тон.Держит постоянний контакт с родителями и с професорами.Информуе и информетов.Контролуе стан здоровля воспитанников,старается о лѣкарскої помощи,вентилацію, топленія,свѣтло,води,чистоти отхожих мѣст,чистоту платя,топанок и о митѣбля.Старается о организацію самообразовательних кружков,интернатского хора.Обясняет и ведет дебати с воспитанниками о розличних проблемах,господарских,мінотних,научних атд.Возбуждае в воспитанников славянское,патріотичное и социалное чувство.-Веде дробнѣ видатки воспитанников,что выдают на школьнѣ потреби,книжки,на починку топанок,платя атд.из грошей лишених родителями для той цѣлі и в конѣ кв.рока зрахуется с родителями

Прилога до числа 180.677/36-У/4.

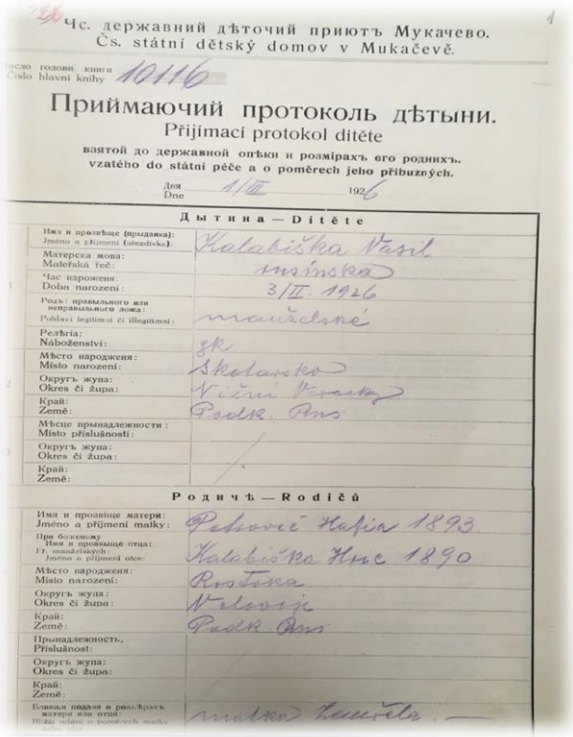
Обязаности духовного управителя.-Обязаность заключается головним образом в религіозно-моральном воспитаніи .Находится в постоянном контакті с воспитанниками,есть им на помоч в духовних або моральних дефектов.Контролует хворих,помагает хворим.Старается отстранити хиб,которѣ показуются.Коть на помоч при наукѣ.Веде конфесіоних организацій в духу религіозно-патріотичном.Заступает управителя и есть ему на помоч.Старается о чистотѣ тѣла и духа.

Обязаности хозяйки и кухарки.-Хозяйка отвічает за кухонній и столовій инвентар.Накупует свѣтних приносов,дасть позор на чистоту в кухнѣ и в столовой.Старается о чистоты при варени,о квалитѣ и о квантитѣ наверених страв.Выдает потребнѣ припасы кухарки.Контролует так кухарку,як и кухонній и столовій персонал,смотрит на их чистоту и на порядочность.- - Кухарка перебирает потребнѣ припасы от хозяйки.Старается о варенію,розділует їдла.Помагает и помощному персоналу.

Державний архів Закарпатської області, Ф. 28, оп. 2, спр. 2799, арк. 7-10

ДОДАТОК Л

Протокол зарахування дитини до Державного дитячого притулку в м. Мукачеві

Чс. державний дѣточий приютъ Мукачево.
Čs. státní dětský domov v Mukačevě.

Číslo hlavní knihy 10116

Приймаючий протоколь дѣтыни.
Přijímací protokol dítěte
ваятой до державной опѣки и розмірахъ его роднихъ.
vzatého do státní péče a o poměrech jeho příbuzných.

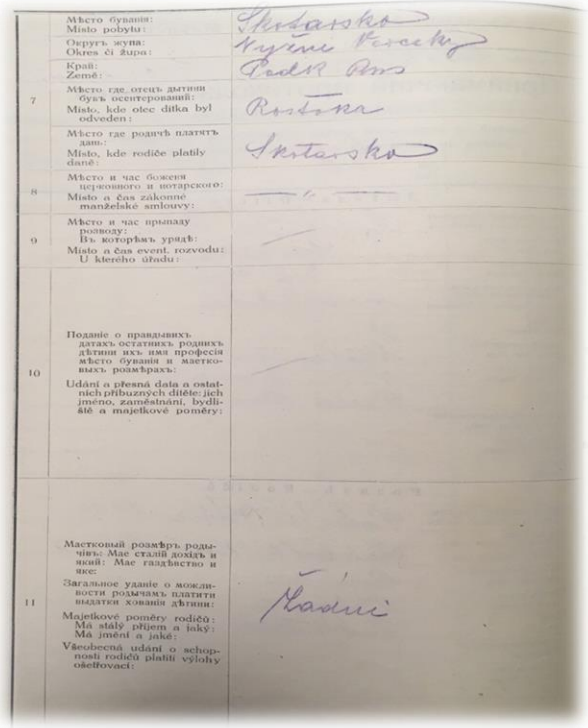
Дня 1/III 1926

Дытина — Dítě

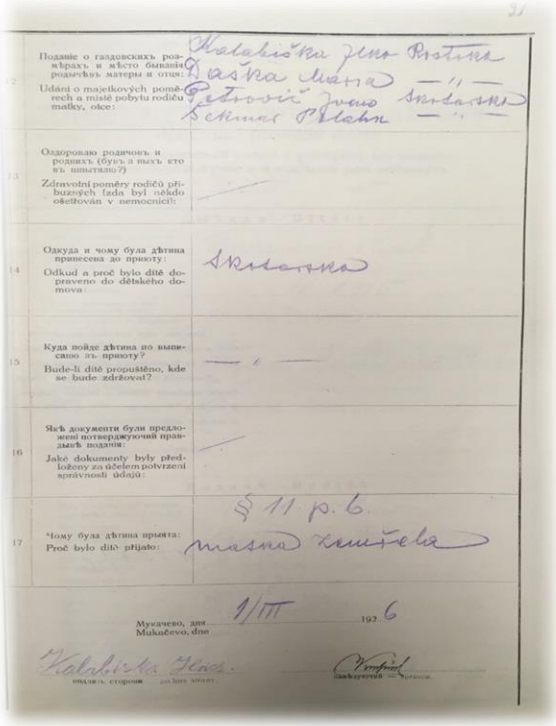
Имя и прозвіще (прыдавка): Jméno a příjmení (přezdívka):	Kalabiška Vasil.
Матерска мова: Mateřská řeč:	rusínska
Час нарожения: Doba narození:	3/II. 1926
Родъ: правильного или неправильного ложа: Pohlaví: legitimní či illegitimní:	manželské
Релѣгія: Náboženství:	gk.
Місто нарожденя: Místo narození:	Skolarsko
Округъ жупа: Okres či župa:	Višňi Vorota
Край: Země:	Podk. Rus
Місце прынадлежности: Místo příslušnosti:	
Округъ жупа: Okres či župa:	
Край: Země:	

Родичѣ — Rodičů

Имя и прозвіще матери: Jméno a příjmení matky:	Petrovič Hafia 1893
При божескому Имя и прозвіще отца: Příj. manželských Jméno a příjmení otce:	Kalabiška Hnc 1890
Місто нарожденя: Místo narození:	Rostoka
Округъ жупа: Okres či župa:	Velovje
Край: Země:	Podk. Rus
Прынадлежность, Příslušnost:	
Округъ жупа: Okres či župa:	
Край: Země:	
Плывка подана о розмѣрахъ матери или отця: Jiná udání o poměrech matky nebo otce:	matka Kamička —

Місто бываня: Místo pobytu:	Skolarsko
Округъ жупа: Okres či župa:	Vyšni Vorota
Край: Země:	Podk. Rus
7 Місто где отецъ дытини былъ осетровавый: Místo, kde otec dítka byl odveden:	Rostoka
Місто где родичѣ платятъ данъ: Místo, kde rodiče platily daně:	Skolarsko
8 Місто и час божения церковного и нотарского: Místo a čas zákonné manželské smlouvy:	—, —
9 Місто и час прыпаду розводу: Въ которымъ урядѣ: Místo a čas event. rozvodu: U kterého úřadu:	
10 Подание о правдывихъ датахъ остатнихъ роднихъ дѣтини ихъ имя професія мѣсто бываня и маетковыхъ розмѣрахъ: Udání o přesná data o ostatních příbuzných dítěte: jich jméno, zaměstnání, bydliště a majetkové poměry:	
11 Маетковый розмѣръ родычівъ: Мае сталій доходъ и якій: Має газдъство и яке: Загальное уданіе о можливости родычамъ платити выдатки хованія дѣтини: Majetkové poměry rodičů: Má stálý příjem a laký: Má jmění a jaké: Všeobecná udání o schopnosti rodičů platiti výlohy ošetřovací:	Žádní

12 Подание о газдовскихъ розмѣрахъ и місто бываня родычевъ матери и отця: Udání o majetkových poměrech a místě pobytu rodičů matky, otce:	Skolarsko Rostoka Vasil Matka — " — Petrovič Ivano Skolarsko Šekmar Fiškin — " —
13 Оздоровлю родичовъ и родныхъ (бувъ а нынѣ кто въ шпиталю?) Zdravotní poměry rodičů příbuzných (zda byl někdo ošetřován v nemocnici):	
14 Одкуда и чому була дѣтина принесена до приюту: Odkud a proč bylo dítě dopraveno do dětského domova:	Skolarsko
15 Куда пойде дѣтина по выписаню зъ приюту? Bude-li dítě propuštěno, kde se bude zdržovat?	—, —
16 Якѣ документи були предложені потверджуючий правдывѣ подания: Jaké dokumenty byly předloženy za účelem potvrzení správnosti údajů:	
17 Чому була дѣтина прията: Proč bylo dítě přijato:	§ 11 p. 6 matka Kamička

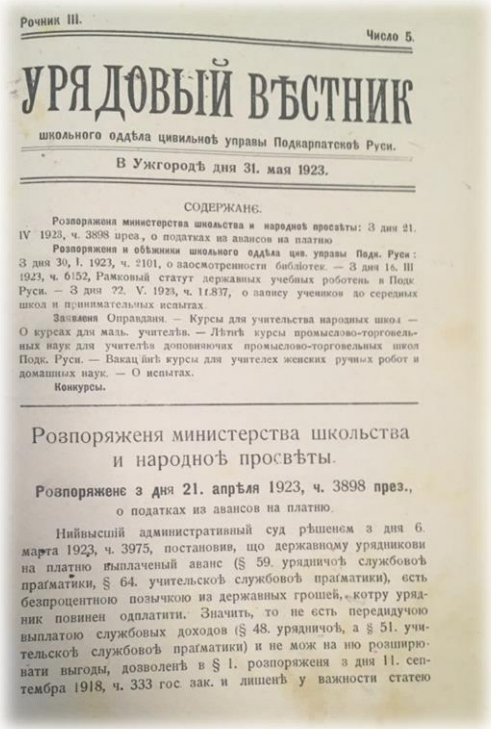
Мукачево, дня 1/III 1926
Mukačevo, dne

Kalabiška Teres. — Vrchní

Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489, оп. 1, спр., арк. 1-2

ДОДАТОК М

Оголошення про набір до шкільних інтернатів Підкарпатської Русі

Рочник III. Число 5.

УРЯДОВЫЙ ВѢСТНИКЪ

школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси.

В Ужгородѣ дня 31. мая 1923.

СОДЕРЖАНЄ.

Розпоряженя министерства школьства и народноѣ просвѣты: З дня 21. IV 1923, ч. 3898 през., о податках на авансов на платню.

Розпоряженя и обѣжники школьного оддѣла цив. управы Подк. Руси: З дня 30. I. 1923, ч. 2101, о заосмотренности библіотек. — З дня 16. III 1923, ч. 6152, Рамковый статут державных учебных роботень в Подк. Руси. — З дня 22. V. 1923, ч. 11.837, о запису учеников до середных школ и приемательских испытах.

Заявленя Оправдання. — Курсы для учительства народных школ — О курсах для маль. учителѣв. — Лѣтнѣ курсы промыслово-торговельных наук для учителѣв доповняючих промыслово-торговельных школ Подк. Руси. — Вакацийнѣ курсы для учителек женских ручных робот и домашных наук. — О испытах.

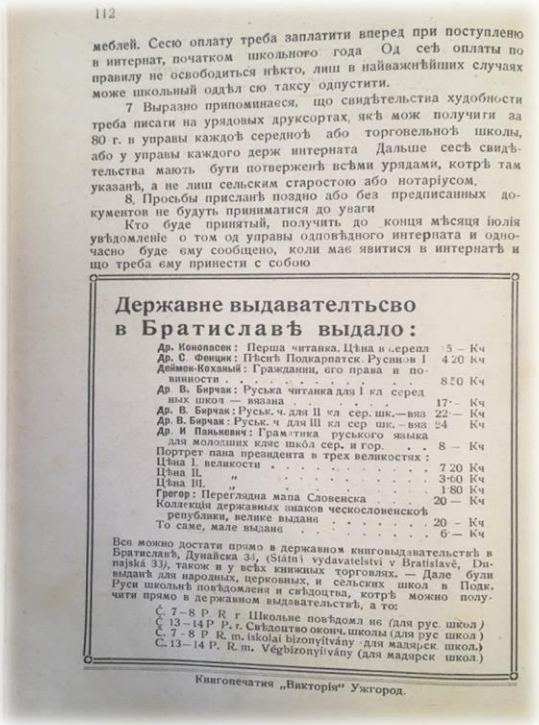
Конкурсы.

Розпоряженя министерства школьства и народноѣ просвѣты.

Розпоряженє з дня 21. апрѣля 1923, ч. 3898 през.,

о податках из авансов на платню.

Нийвысший административный суд рѣшенем з дня 6. марта 1923, ч. 3975, постановив, що державному урядникови на платню выплаченый аванс (§ 59. урядничоѣ службовоѣ прагматики, § 64. учительскоѣ службовоѣ прагматики), есть безпроцентною позычкою из державных грошей, котру урядник повинен одплатити. Значить, то не есть передидучою выплатою службовых доходов (§ 48. урядничоѣ, а § 51. учительскоѣ службовоѣ прагматики) и не мож на ню розширювати выгоды, дозволенѣ в § 1. розпоряженя з дня 11. септембра 1918, ч. 333 гос. зак. и лишенѣ у важности статею

112

меблей. Сесю оплату треба заплатити вперед при поступленю в интернат, початком школьного года. Од сеѣ оплаты по правилу не освободиться нѣкто, лиш в найважнѣйших случаях може школьный оддѣл сю таксу одпустити.

7. Выразно припоминаеся, що свидѣтельства худобности треба писати на урядовых друксортах, якѣ мож получити за 80 г. в управы каждоѣ середноѣ або торговельноѣ школы, або у управы каждого держ. интерната. Дальше сесѣ свидѣтельства маютъ бути потверженѣ всѣми урядами, котрѣ там указанѣ, а не лиш сельским старостою або нотаріусом.

8. Просьбы присланѣ поздно або без предписанных документов не будуть приниматися до уваги.

Кто буде принятый, получить до конца мѣсяця іолія увѣдомленіе о том од управы одповѣдного интерната и одночасно буде ему сообщено, коли маѣ явитися в интернатѣ и що треба ему принести с собою.

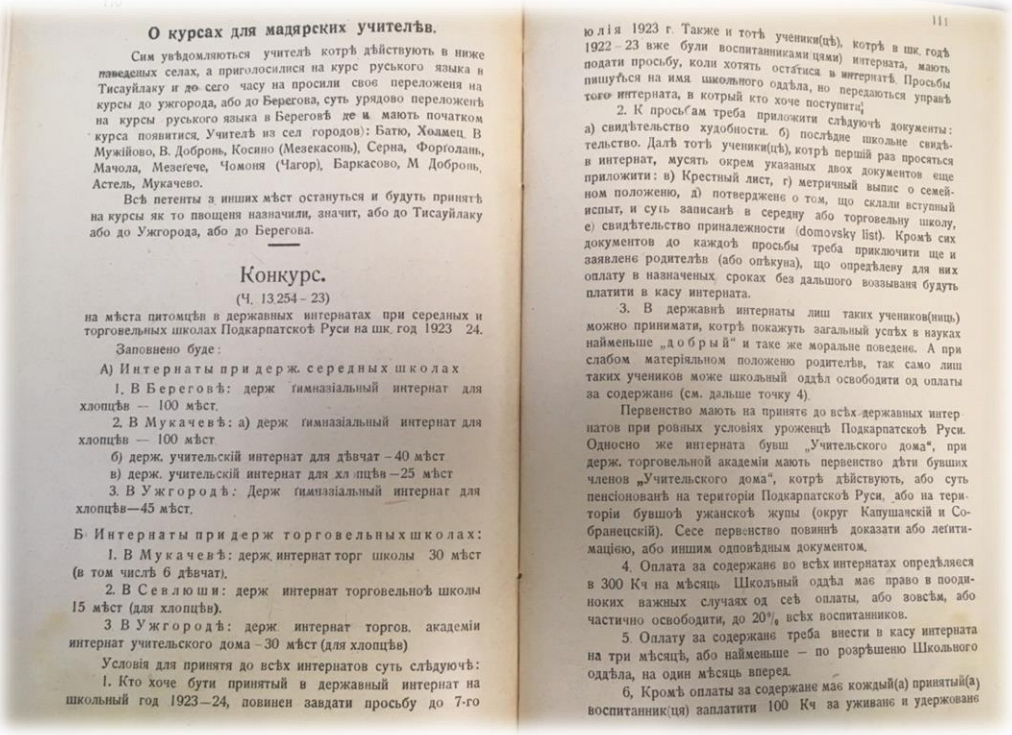
Державне выдавателтьсво в Братиславѣ выдало:

Др. Конопасек: Перша читанка. Цѣна и переп. 5 — Кч
Др. С. Фенцик: Мѣсяѣ Подкарпатск. Русинов I 4·20 Кч
Деймек-Коханый: Граждани, его права и повинности . . . . . 8·20 Кч
Др. В. Бирчак: Руська читанка для I кл. серед. школ — вязана . . . . . 17·— Кч
Др. В. Бирчак: Руськ. ч. для II кл. сер. шк. — взяз. 22·— Кч
Др. В. Бирчак: Руськ. ч. для III кл. сер. шк. — взяз. 24 Кч
Др. И. Паньковичъ: Грамматика руського языка для молодших класс школ сер. и гор. . . 8 — Кч
Портрет пана президента в трех великостях:
Цѣна I. великости . . . . . 7·20 Кч
Цѣна II. „ . . . . . 3·60 Кч
Цѣна III. „ . . . . . 1·80 Кч
Грегор: Переглядна мапа Словенска . . . . . 20 — Кч
Колекція державных знаков чехословенскоѣ республики, велике выдане . . . . . 20 — Кч
То саме, мале выдане . . . . . 6 — Кч

Все можно достати прямо в державном книговыдавательствѣ в Братиславѣ, Дунайска 33, (Statni vydavatelstvi v Bratislavě, Dunajska 33), також и у всѣх книжных торговлях. — Далше були Руси школьнѣ повѣдомленя и свѣдоцтва, котрѣ можно получити прямо в державном выдавательствѣ, а то:

Č. 7–8 P. R. r. Школьне повѣдомл. не (для рус. школ.)
Č. 13–14 P. r. Свѣдоцтво окончѣ. школы (для рус. школ.)
Č. 7–8 P. R. m. iskolai bizonyítvány (для мадярск. школ.)
Č. 13–14 P. R. m. Végbizonyítvány (для мадярск. школ.)

Книгопечатня „Викторія" Ужгород.

О курсах для мадярских учителѣв.

Сим увѣдомляються учителѣ котрѣ дѣйствують в ниже поведеных селах, а приголосилися на курс руського языка и Тисауйлаку и до сего часу на просили своѣ переложеня на курсы до ужгорода, або до Берегова, суть урядово переложенѣ на курсы руського языка в Береговѣ де и мають початком курса появитися. Учителѣ из сел городов): Батю, Холмец, В Мужійово, В. Добронь, Косино (Мезекасонь), Серна, Форголань, Мачола, Мезегече, Чомоня (Чагор), Баркасово, М. Добронь, Астель, Мукачево.

Всѣ петенты з иных мѣст остануться и будуть принятѣ на курсы як то повщеня назначили, значит, або до Тисауйлаку або до Ужгорода, або до Берегова.

Конкурс.

(Ч. 13.254 – 23)

на мѣста питомцѣв в державных интернатах при середных и торговельных школах Подкарпатскоѣ Руси на шк. год 1923 24.

Заповнено буде:

А) Интернаты при держ. середных школах

1. В Береговѣ: держ. гимназіальный интернат для хлопцѣв — 100 мѣст.

2. В Мукачевѣ: а) держ. гимназіальный интернат для хлопцѣв — 100 мѣст.

б) держ. учительскій интернат для дѣвчат – 40 мѣст.

в) держ. учительскій интернат для хлопцѣв – 25 мѣст.

3. В Ужгородѣ: Держ. гимназіальный интернат для хлопцѣв—45 мѣст.

Б. Интернаты при держ. торговельных школах:

1. В Мукачевѣ: держ. интернат торг. школы 30 мѣст (в том числѣ 6 дѣвчат).

2. В Севлюши: держ. интернат торговельноѣ школы 15 мѣст (для хлопцѣв).

3. В Ужгородѣ: держ. интернат торгов. академіи интернат учительского дома – 30 мѣст (для хлопцѣв)

Условія для принятя до всѣх интернатов суть слѣдуючѣ:

1. Кто хоче бути принятый в державный интернат на школьный год 1923—24, повинен завдати просьбу до 7-го

111

іюлія 1923 г. Также и тотѣ ученики(цѣ), котрѣ в шк. годѣ 1922 – 23 вже були воспитанниками(цями) интерната, маютъ подати просьбу, коли хотятъ остатися в интернатѣ. Просьбы пишуться на имя школьного оддѣла, но передаются управѣ того интерната, в котрый кто хоче поступити.

2. К просьбам треба приложити слѣдуючѣ документы:

а) свидѣтельство худобности. б) послѣдне школьне свидѣтельство. Далѣ тотѣ ученики(цѣ), котрѣ перший раз просяться в интернат, мусять окрем указаных двох документов еще приложити: в) Крестный лист, г) метричный выпис о семейном положеню, д) потверженє о том, що склали вступный испыт, и суть записанѣ в середну або торговельну школу, е) свидѣтельство приналежности (domovsky list). Кромѣ сих документов до каждоѣ просьбы треба приключити ще и заявленє родителѣв (або опѣкуна), що опредѣлену для них оплату в назначеных сроках без дальшого воззываня будуть платити в касу интерната.

3. В державнѣ интернаты лиш таких учеников(нищь) можно принимати, котрѣ покажуть загальный успѣх в науках найменьше „добрый" и таке же моральне поведене. А при слабом матеріяльном положеню родителѣв, так само лиш таких учеников може школьный оддѣл освободити од оплаты за содержанє (см. дальше точку 4).

Первенство мають на приняте до всѣх державных интернатов при ровных условіях уроженцѣ Подкарпатскоѣ Руси. Односно же интерната бувш. „Учительского дома", при держ. торговельной академіи мають первенство дѣти бувших членов „Учительского дома", котрѣ дѣйствують, або суть пенсіонованѣ на територіи Подкарпатскоѣ Руси, або на территоріи бувшоѣ ужанскоѣ жупы (округ Капушанскій и Собранецкій). Сесе первенство повиннѣ доказати або легитимацією, або иншим одповѣдным документом.

4. Оплата за содержанє во всѣх интернатах опредѣляеся в 300 Кч на мѣсяць. Школьный оддѣл маѣ право в поодиноких важных случаях од сеѣ оплаты, або зовсѣм, або частично освободити, до 20% всѣх воспитанников.

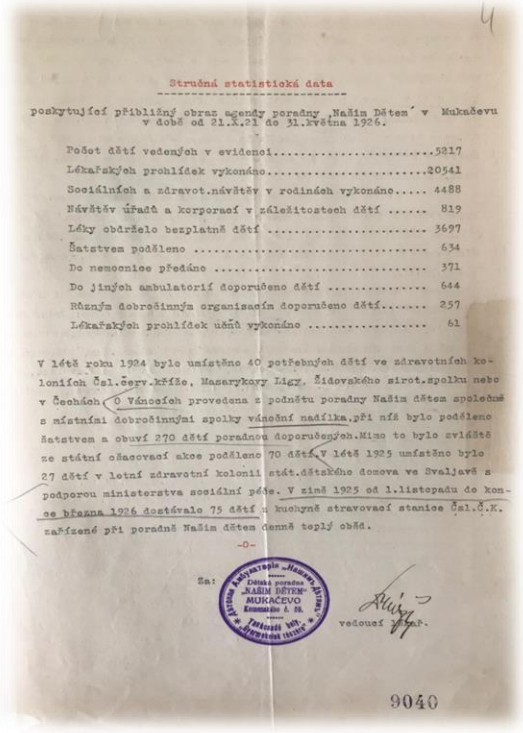
5. Оплату за содержанє треба внести в касу интерната на три мѣсяць, або найменьше – по розрѣшеню Школьного оддѣла, на один мѣсяць вперед.

6. Кромѣ оплаты за содержанє маѣ каждый(а) принятый(а) воспитанник(ця) заплатити 100 Кч за уживанє и удержованє

Урядовый вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси. 31. мая 1923. РочникѢ III. Число 5., с. 110-112

ДОДАТОК Н

Діяльність консультаційних центрів Підкарпатської Русі: «Охорона матері і дитинства», «Нашим дітям»

Stručná statistická data

poskytující přibližný obraz agendy poradny „Našim Dětem" v Mukačevu v době od 21.X.21 do 31.května 1926.

Počet dětí vedených v evidenci	5217
Lékařských prohlídek vykonáno	20541
Sociálních a zdravot.návštěv v rodinách vykonáno	4488
Návštěv úřadů a korporací v záležitostech dětí	819
Léky obdrželo bezplatně dětí	3697
Šatstvem podáleno	634
Do nemocnice předáno	371
Do jiných ambulatorií doporučeno dětí	644
Různým dobročinným organisacím doporučeno dětí	257
Lékařských prohlídek účňů vykonáno	61

V létě roku 1924 bylo umístěno 40 potřebných dětí ve zdravotních kolonisích Čsl.červ.kříže, Masarykovy Ligy, Židovského sirot.spolku nebo v Čechách. O Vánocích provedena z podnětu poradny Našim dětem společně s místními dobročinnými spolky vánoční nadílka, při níž bylo podáleno šatstvem a obuví 270 dětí poradnou doporučených. Mimo to bylo zvláště ze státní očkovací akce podáleno 70 dětí. V létě 1925 umístěno bylo 27 dětí v letní zdravotní kolonii stát.dětského domova ve Svaljavě s podporou ministerstva sociální péče. V zimě 1925 od 1.listopadu do konce března 1926 dostávalo 75 dětí v kuchyni stravovací stanice Čsl.Č.K. zařízené při poradně Našim dětem denně teplý oběd.

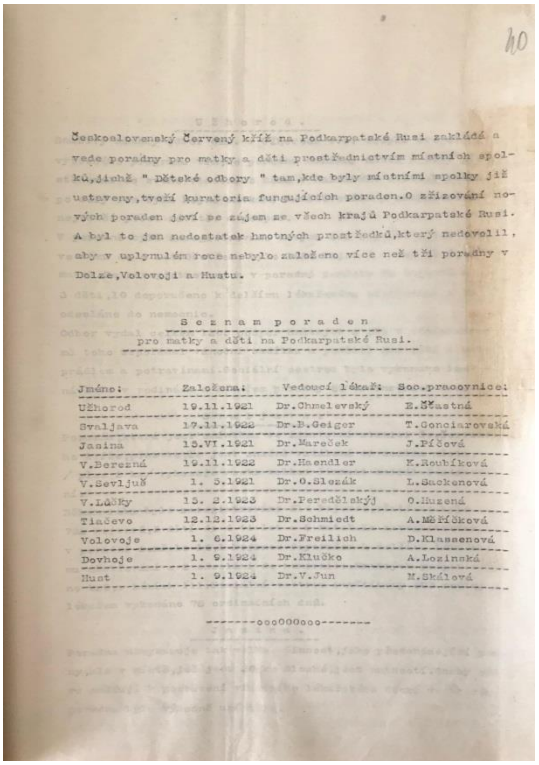
-O-

Za: Česká poradna „NAŠIM DĚTEM" MUKAČEVO Erenovo č. 31.

vedoucí lékař.

9040

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр., арк. 4

Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi zakládá a vede poradny pro matky a děti prostřednictvím místních spolků, jichž „Dětské odbory" tam, kde byly místními spolky již ustaveny, tvoří kuratoria fungujících poraden. O zřizování nových poraden jeví se zájem ze všech krajů Podkarpatské Rusi. A byl to jen nedostatek hmotných prostředků, který nedovolil, aby v uplynulém roce nebylo založeno více než tři poradny v Dolze, Volovoji a Hustu.

Seznam poraden

pro matky a děti na Podkarpatské Rusi.

Jméno:	Založena:	Vedoucí lékař:	Soc.pracovnice:
Užhorod	19.11.1921	Dr.Chmelevský	E.Vlastná
Svaljava	19.11.1922	Dr.B.Geiger	T.Gonclarovská
Jasina	19.VI.1921	Dr.Mareček	J.Píšová
V.Berezná	19.11.1922	Dr.Haendler	K.Roubíková
V.Ščavljuš	1. 3.1921	Dr.O.Glezák	L.Smokunová
V.Lučky	13. 3.1923	Dr.Peregrinský	O.Husená
Tiačevo	12.12.1923	Dr.Schmiedt	A.Mikešková
Volovoje	1. 6.1924	Dr.Freilich	D.Klassenová
Dovhoje	1. 9.1924	Dr.Kluško	A.Lozinská
Hust	1. 9.1924	Dr.V.Jun	M.Skálová

--------oooOOOooo--------

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 396, арк. 40

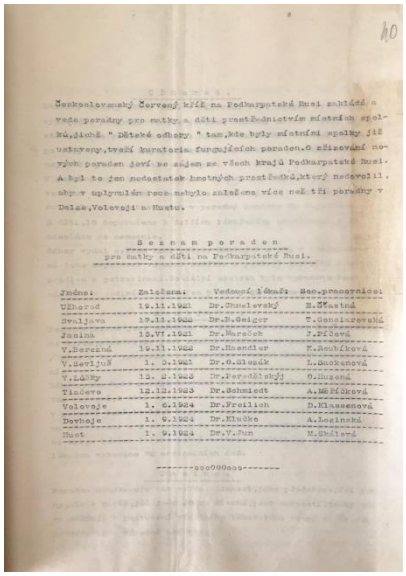

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 396, арк. 40

ДОДАТОК П

Сиротинець у с. Нересниця

Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi zakládá a vede poradny pro matky a děti prostřednictvím místních spolků,dílčí "Dětské odbory" tam,kde byly místními spolky již ustaveny,tvoří kuratoria fungujících poraden.O příčinách nevýhod poraden jeví se zájem ve všech krajů Podkarpatské Rusi. A byl to jen nedostatek hmotných prostředků,který nedovolil, aby v uplynulém roce nebylo založeno více než tři poradny v Dolze,Volovci a Huste.

Seznam poraden
pro matky a děti na Podkarpatské Rusi.

Jméno:	Založena:	Vedoucí lékař:	Hav.pracovnice:
Užhorod	19.11.1921	Dr.Chmelevský	E.Šťastná
Svaljava	19.11.1922	Dr.E.Geiger	T.Gonsiorovská
Jasiňa	15.VI.1921	Dr.Marček	P.Příšová
V.Berezná	19.11.1922	Dr.Mandler	K.Kochlíková
V.Ševljuš	1. 3.1921	Dr.O.Olšanák	L.Chocenová
V.Lučky	12. 3.1923	Dr.Perednělský	O.Hrozná
Tiačevo	12.12.1923	Dr.Schmiedt	A.Mořičková
Volovoje	1. 6.1924	Dr.Freilich	D.Klassenová
Dovhoje	1. 9.1924	Dr.Klučko	A.Losinská
Huste	1. 9.1924	Dr.V.Jun	M.Sklárová

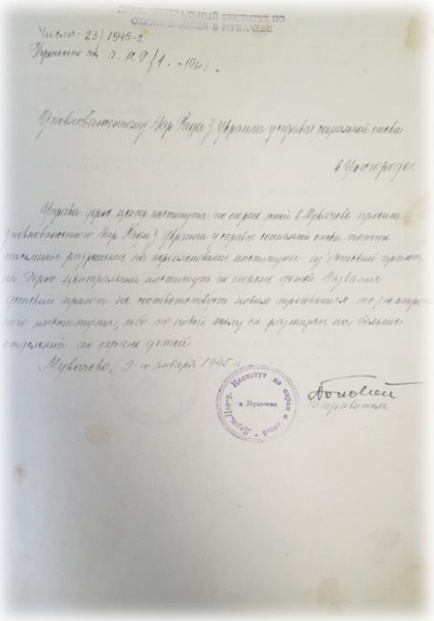
-------ooo000ooo-------

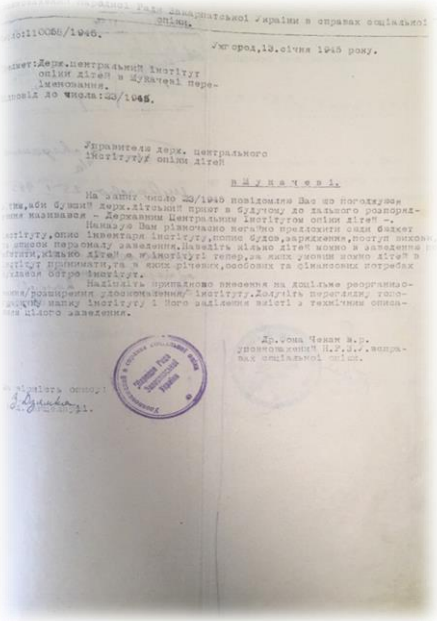

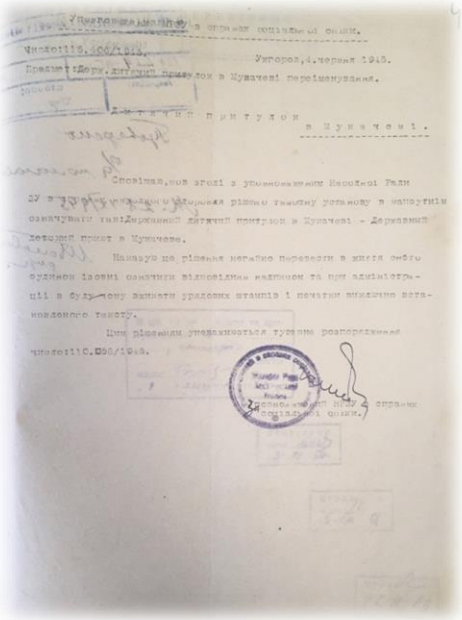
Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 396, б/н

ДОДАТОК Р

Документи про зміну назви Мукачівського державного дитячого будинку

Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489, оп. 2, спр., арк. 2-4

ДОДАТОК С

Табелі успішності вихованців Мукачівського державного дитячого будинку

Podkarpatská Rus. Ungvárdi iskolaikerület.
1924/25. iskolai év. 38. szám.
Ungvárd I. osztályu kincst. r. k. népiskola.

Iskolai bizonyitvány.

Mucsik István

született Ungvárd on 1917. évi február hó 13. napján,
vallása r. k. Iskolába hezdett járni általában 1924. évi sept. hó 1. napján, mint a III. csoport elődik osztályu (F. iskolai év) tanulója a köcethező osztályzatot érdemelte:

	I.	II.	III.
Időszak			
Magaviselet	jó	jó	jó
Szorgalom	jó	jó	elegyes
Előmenetel:			
Hittanból	elégséges	jeles	jeles
A tanitási nyelvből: olvasásból	jó	jó	jó
A tanitási nyelvből: nyelvtanból és helyesirásból	jó	jó	elegyes
A tanitási nyelvből: beszédértelem gyakorlatból, fogalmazásból	jó	jó	elegyes
Ruszin nyelvből	jó	jó	jó
Szülőföldi ismeretekből: földrajzból	elegyes	jó	jó
Szülőföldi ismeretekből: történelemből	elegyes	jó	elegyes
Szülőföldi ismeretekből: természetrajzból	elegyes	jó	jó
Szülőföldi ismeretekből: természettanból	elégséges	jó	jó
Számtan és mértanból	elegyes	elegyes	jó
Rajzból	elegyes	jó	jó
Szépirásból	elegyes	jó	jó
Nőikézimunkából	jó	jó	jó
Énekből	jó	jó	jó
Testgyakorlásból	jó	jó	jó
Mértanból	elégséges	jó	elégséges
Irásbeli dolgozatainak külső alakja	rendes	rendes	rendes
Mulasztott félnapok száma: igazolt	5		1
Mulasztott félnapok száma: igazolatlan	1		—
A bizonyitvány kiadatott	1925 VI 27	1926 VI 27	1927 VI 27

A nevezett tanuló felsőbb osztályba ha jól léphet.

Hivatalos pecsét: Aláirások:

	Időszak	Iskolai igazgató	Osztály tanitó	Szülő vagy gyám
I.		Gyarfás Ferenc	Hegedüs Ferenc	Mucsik István
II.		Gyarfás Ferenc	Hegedüs Ferenc	Mucsik István
III.		Gyarfás Ferenc	Hegedüs Ferenc	

Előmeneteli jegyek:

Jegyek:	Magaviselet	Szorgalom	Előmenetel	Írásbeli dolgozat kifogástalan
1	dicséretes	kitartó	jeles	csinos
2	jó	jó	jó	rendes
3	szabályszerű	elégséges	elégséges	kevésbbé rendes
4	kissé szabálytalan	elégtelen	elégtelen	rendetlen

ЧЕСКОСЛОВАЦЬКА РЕПУБЛИКА.
Край: Підкарпатска Русь. Шк. инспекторат: Берегово
Шкôльный рôк 1927/28 Число 96.
Четвертаго класова держ. народна школа в Верецке.
(Про приватних школах с правом публичности.)
Право публичности удѣлено министерским розпоряженем в дня ...

Шкôльне повѣдомленя.

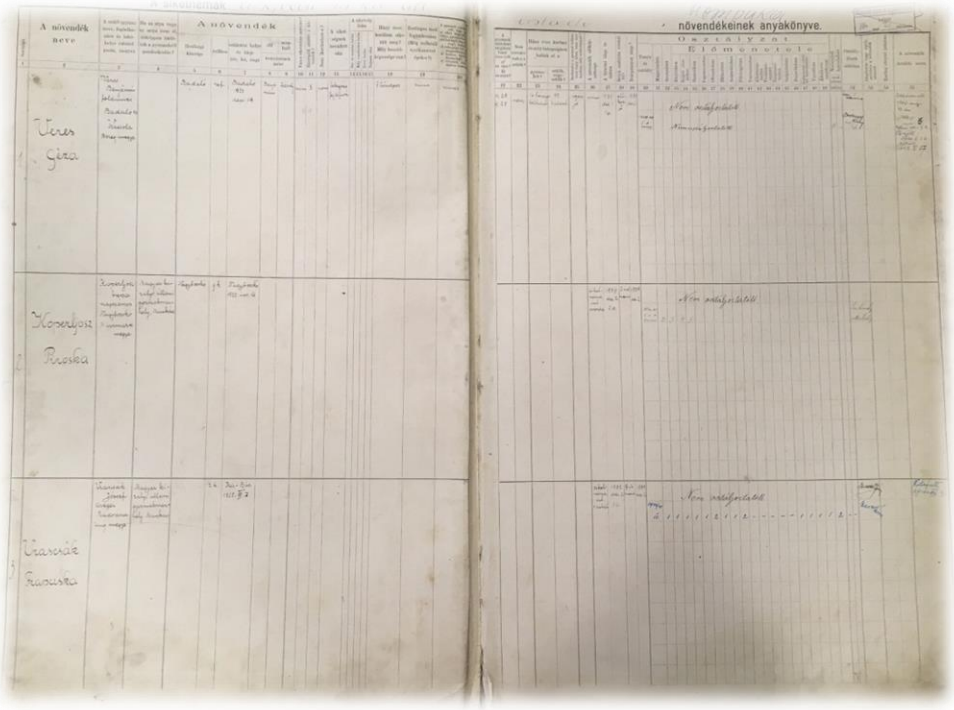
Верона Чабедани
народжен(-а) дня 13 Января 1919 в Виноградове округ: ...
...православноисповѣданя, почав(-ла) ходити до школы загалом дня 1 IX 1926, до тутешньоѣ школы дня 1 IX 1926
и як ученик(-ця) оддѣла I. класы, (2. шк. рôк) получив(-ла) слѣдуючѣ ноты:

	I.	II.	III.
В кварталѣ	4	4	
Поведеня	4	4	поведение
Пильность	4	4	прилежание
Поступ:			
в наукѣ религіѣ	4	4	удовлетв.
в горожанськôй наукѣ	—	—	—
в початковых вѣдомостях	4	4	удовлетв.
в читаню	3	3	удовл.
в граматицѣ и в правописѣ	4	4	удовлетв.
в стилю	—	—	—
в краєзнавствѣ	—	—	—
в географіи	—	—	—
в исторіи	—	—	—
в наукѣ природы	—	—	—
в физицѣ	—	—	—
в численю и геометріи	4	4	удовлетв.
в рисованю	4	4	удовлетв.
в писаню	4	4	удовлетв.
в спѣву	3	4	удовлетв.
в женских ручных роботах	—	—	—
в тѣлеснôм выхованю	3	3	удовл.
в необовязковых предметах	—	—	—
Внѣшна форма письменных праць	—	—	—
Опустив(-ла) повдитѣ: оправданых	60	2	—
Опустив(-ла) повдитѣ: неоправданых	—	—	—
Повѣдомленя выдано дня	25 VI 1927	26 VI 1927	27 VI 1927
Ученик(-ця) способный(-а) перейти до высшо го класу.			

Підписи:

Кварталы:	управителя школы	класового учителя	родителя або ич заступника
I.			
II.			
III.			

1919

A növendék neve

A növendék

növendékeinek anyakönyve.

Osztályzat

Előmenetele

Teres Géza

Kosenbosz Rozsika

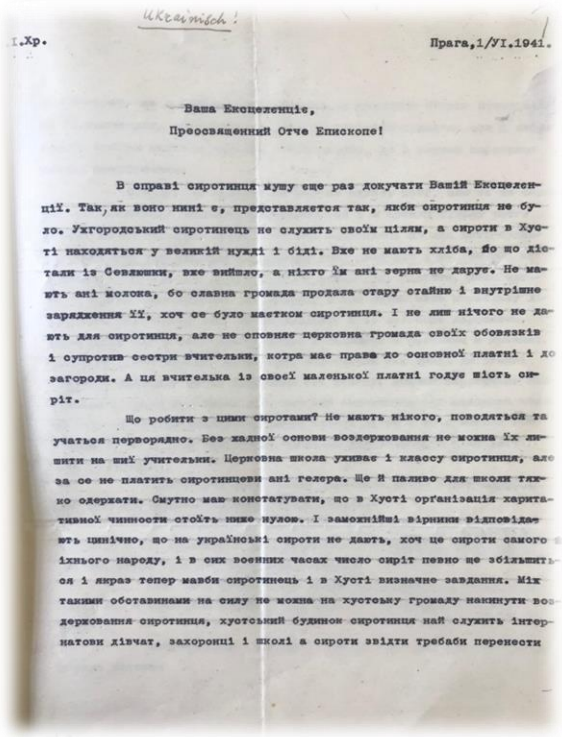
Uracsár Rudolfné

Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489, оп. 1, спр. 80, арк. 1,3

Державний архів Закарпатської області, Ф. 779, оп. 1, спр. 240, арк. 3

ДОДАТОК Т

Переписка засновника греко-католицького сиротинцю «Свята родина» А. Волошина щодо фінансової підтримки закладу

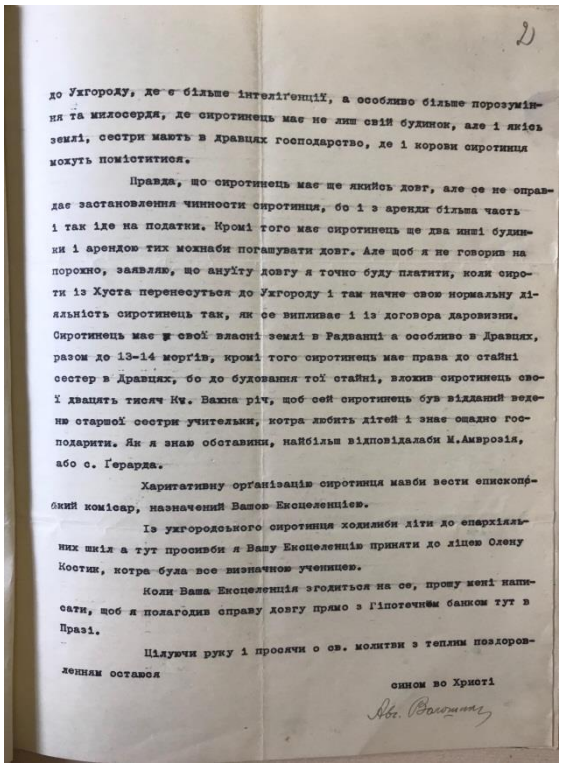
Ukraïnisch!

І.Хр. Прага,1/VI.1941.

Ваша Екцеленціе,
Преосвященний Отче Епископе!

В справі сиротинця мушу еще раз докучати Вашій Екцеленціі. Так, як воно нині є, представляється так, якби сиротинця не було. Ужгородський сиротинець не служить своїм цілям, а сироти в Хусті находяться у великій нужді і біді. Вже не мають хліба, що що діставали із Севлюшки, вже вийшло, а ніхто їм ані зерна не дарує. Не мають ані молока, бо славна громада продала стару стайню і внутрішне заряджения ХХ, хоч се було маєтком сиротинця. І не лиш нічого не дають для сиротинця, але не сповняє церковна громада своїх обовязків і супротив сестри вчительки, котра має права до основної платні і до загороди. А ця вчителька із своєї маленької платні годує шість сиріт.

Що робити з цими сиротами? Не мають нікого, поводяться та учаться первородно. Без жадної основи воздержования не можна їх лишити на шиї учительки. Церковна школа уживає і класу сиротинця, але за се не платить сиротинцеви ані гелера. Ще й паливо для школи тяжко одержати. Смутно має констатувати, що в Хусті організація харитативної чинности стоїть нижо нуля. І заможніші вірними відповідають щиро, що на українські сироти не дають, хоч це сироти самого їхнього народу, і в сих военних часах число сиріт певно ще збільшиться і якраз тепер мавби сиротинець і в Хусті визначне завдання. Між такими обставинами на силу не можна на хустську громаду накинути воздержования сиротинця, хустський будинок сиротинця най служить інтернатови дівчат, захоронці і школі а сироти звідти требаби перенести

2)

до Ужгороду, де є більше інтеліґенції, а особливо більше порозуміння та милосердя, де сиротинець має не лиш свій будинок, але і якісь землі, сестри мають в Дравцях господарство, де і корови сиротинця можуть поміститися.

Правда, що сиротинець має ще якийсь довг, але се не оправдає застановлення чинности сиротинця, бо і з аренди більша часть і так іде на податки. Кромі того має сиротинець ще два инші будинки і арендою тих можнаби погашувати довг. Але щоб я не говорив на порожно, заявляю, що ануїту довгу я точно буду платити, коли сироти із Хуста перенесуться до Ужгороду і там начне свою нормальну діяльність сиротинець так, як се випливає і із договора даровизни. Сиротинець має у своїй власні землі в Радванці а особливо в Дравцях, разом до 13-14 морґів, кромі того сиротинець має права до стайні сестер в Дравцях, бо до будования тої стайні, вложив сиротинець свої двацять тисяч Кч. Важна річ, щоб сей сиротинець був віданий веденю старшої сестри учительки, котра любить дітей і знає ощадно господарити. Як я знаю обставини, найбільш відповідалаби М.Амвросія, або с. Герарда.

Харитативну організацію сиротинця мавби вести епископський комісар, назначений Вашою Екцеленціею.

Із ужгородського сиротинця ходиливби діти до епархіяльних шкіл а тут просивби я Вашу Екцеленцію принати до ліцею Олену Костик, котра була все визначною ученицею.

Коли Ваша Екцеленція згодиться на се, прошу мені написати, щоб я полагодив справу довгу прямо з Ґіпотечним банком тут в Празі.

Цілуючи руку і прошучи о св. молитви з теплим поздоровленням остаюся

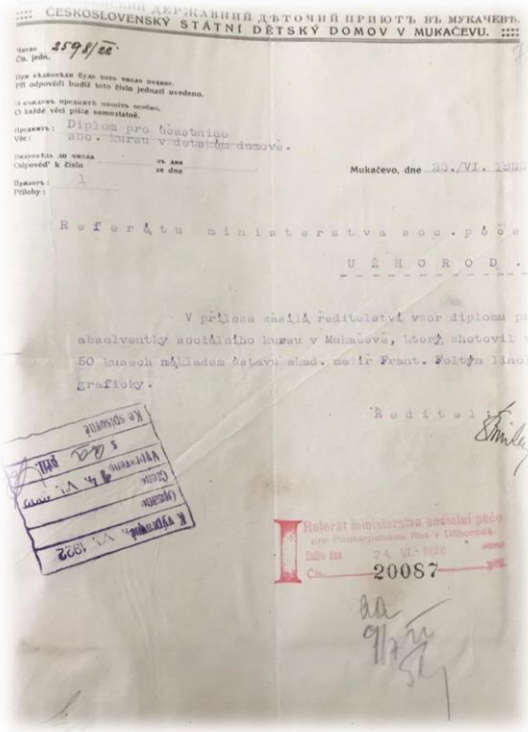
сином во Христі

Ав. Волошин

Державний архів Закарпатської області, ДАЗО, Ф. 151, оп. 24, спр., арк. 1-2

ДОДАТОК У

Диплом вчителя-вихователя державних дитячих притулків

ČESKOSLOVENSKÝ STÁTNÍ DĚTSKÝ DOMOV V MUKAČEVU.

Čís. jedn. 2591/22

Diplom pro účastnice
soc. kursu v dětském domově.

Mukačevo, dne 23./VI. 1922

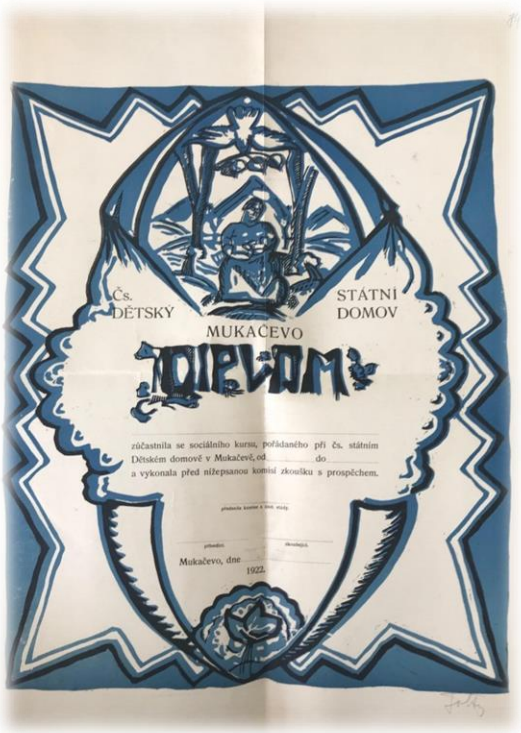
Referátu ministerstva soc. péče

UŽHOROD.

V příloze zasílá ředitelství vzor diplomu pro absolventky sociálního kursu v Mukačevě, který zhotovil v 50 kusech malíř dětství akad. malíř Fran. Foltýn linoryt grafiky.

Ředitel:

Referát ministerstva sociální péče pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě.
Došlo dne 24. VI. 1922
Čís. 20087

ČS. DĚTSKÝ STÁTNÍ DOMOV
MUKAČEVO

DIPLOM

zúčastnila se sociálního kursu, pořádaného při čs. státním Dětském domově v Mukačevě, od do a vykonala před níže psanou komisí zkoušku s prospěchem.

Mukačevo, dne 1922.

Державний архів Закарпатської області, Ф. 37, оп. 1, спр. 75, арк. 73-74

ДОДАТОК Ф

Фахові видання для вчитедів-вихователів інтернатних закладів

BUDAPEST 4. SZÁM. 1918. JULIUS HÓ.

TOVÁBBKÉPZŐ

ÉRTESITÉSEK

A MAGYAR ÁLLAMI GYERMEKMENHELYEK TELEPFELÜGYELŐNŐI SZÁMÁRA.

Az elhagyatott gyermekek védelmében korszakalkotó belügyministeri rendeletek.

Wickerle Sándor belügyminister ur a gyermekvédelem, de főleg a csecsemővédelem terén korszakalkotó újításokat rendelt el 83.500. 1918. számu rendeletében.

E rendeleteknek a telepfelügyelőnőket érdekló részeit a következőkben ismertetjük:

1. *Az anya nélkül a telepre helyezett két éven aluli gyermekekért* az eddigi tartásdij helyett havi 80 korona tartásdijat fizet az állami gyermekmenhely s megengedi, hogy ezt a menhely igazgató-főorvosa a szükséghez képest megtoldhassa napi egy liter tej, illetve annak árával, havi egy kiló cukor és havi fél kiló szappan és fél liter petróleum természetbeni kiutalásával. Biztos reméltető, hogy az anya nélkül csecsemők kihelyezése most már egyáltalán nem fog akadályokba ütközni, hanem bizonyosra vehető, hogy minden telepen számos nevelőanya fog akadni, ki csecsemő szoptatására, illetve mesterséges táplálására vállalkozik.

Az a telepfelügyelőnő, ki némileg is a leikén hordja a gyermekvédelem szent ügyét, most fog találni két éven aluli gyermekek számára nevelőanyát. Négy hónapon felüli csecsemőt már mesterséges táplálásra lehet kihelyezni. Melyik faluban nincs idősebb asszony, ki munkába már nem jár s nem örülne, hogy ily kellemes és szép munkával havi 80 koronát tisztán szerezhet. Mert, hisz ami a csecsemőnek kell, azt természetben megkapja, a 80 kor. neki tisztán megmarad.

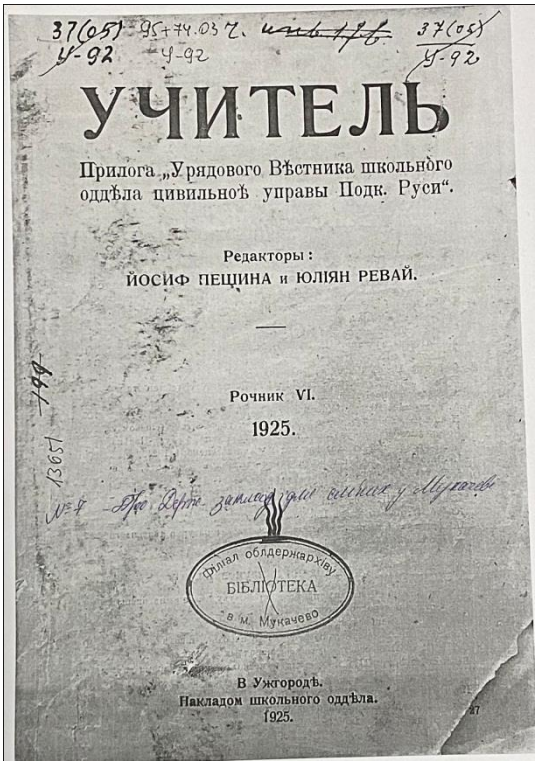
2. Megengedte a Belügyminister ur, hogy oly telepeken, hol 15-nél több anyanélküli csecsemő van, külön *csecsemő telepfelügyelőt* alkalmazhasson az igazgató-főorvos évi 2000 korona dijazással. A csecsemőtelepfelügyelőnő legalább 15, legfeljebb 50 csecsemőt ellenőriz. A csecsemőtelepfelügyelőnők a budapesti gyermekmenhelyben fognak szakszerű kiképzésekben részesülni.

3. Megengedte a Belügyminister ur, hogy a menhelyek igazgató-főorvosai egyes erre alkalmas telepeken 10—15 csecsemő részére kisebb *csecsemő-otthonokat* alapitsanak. Természetesen ezek a csecsemő telepfelügyelőnő ellenőrzése alá fognak tartozni. Egyszerű falusi házat, vagy egy nagyobb lakást az állami gyermekmenhely átalakit s berendez csecsemő-otthonnak. Ugy az átalakitás, mint a berendezés s fentartás teljesen az állam költségén történik. — Egyedül csak azt kérjük, hogy a község ételmintegének hölgyei ellenőrizzék a csecsemő-otthont. Ily csecsemő-otthont tart fenn a budapesti állami gyermekmenhely Monoron.

4. A más nevelőszülőkhöz áthelyezendő gyermekeket, ha megfelelő nevelőszülő a

«Вісник для окружних інспекторів державних дитячих будинків»

Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489, оп. 1, спр. 31, арк. 7

37(05) У-92 95+74.03 У. 37(05) У-92 У-92

УЧИТЕЛЬ

Прилога „Урядового Вѣстника школьного оддѣла цивильноѣ управы Подк. Руси“.

Редакторы:
ЙОСИФ ПЕЦИНА и ЮЛІЯН РЕВАЙ.

Рочник VI.

1925.

1365/1 144

№ 4 Бібл. Дирекції закладів освіти у Мукачеві

Філіал облдержархіву БІБЛІОТЕКА м. Мукачево

В Ужгородѣ.
Накладом школьного оддѣла.
1925.

ДОДАТОК Х

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Cherepania, M. T., 2018. The establishment of the residential care facilities in the Transcarpathian region of the early XX century. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology,* VI (66), 162, pp. 18-21.
2. Черепаня М.Т. Архівні джерела про діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Педагогічний часопис Волині:* науковий журнал. Луцьк, 2019. №2(13). С. 59-66.
3. Черепаня М.Т. Дитячі будинки в системі інтернатних закладів Закарпаття. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXIX. Т. 3. С. 46-52.
4. Черепаня М.Т. Закарпатські педагоги кінця XIX – початку ХХ століття про соціальну опіку дітей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики:* збірник наукових праць. Київ, 2017. Випуск 29 (39). С. 83-87.
5. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в контексті освітнього законодавства України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія:Педагогіка та психологія*: збірник наукових праць. Мукачево, 2017. Випуск 2(6). С. 69-71.
6. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в сучасних наукових дослідженнях. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXVIII. Т. 3. С. 48-53.
7. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу Закарпаття в контексті законів Чехословацької Республіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород, 2019. Випуск 2(45). С. 238-243.

8. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу початку ХХ століття в історико-педагогічних студіях про Закарпаття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія: з*бірник наукових праць. Мукачево, 2018. Випуск 1(7). С. 72-75.

9. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу: історіографія поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сері: Педагогіка. Соціальна робота*: збірник наукових праць. Ужгород, 2017. Випуск 2(41). С. 262-266.

10. Черепаня М.Т. Організаційно-педагогічні умови перебування дітей-ромів у дитячих притулках Закарпаття першої половини ХХ століття. *Наукове видання «Педагогічні науки»: з*бірник наукових праць. Херсон, 2018. Випуск LXXXI. № 81. Т І. С. 56-60.

11. Черепаня М.Т. Перспективи використання ретродосвіду інтернатних закладів Закарпаття (1091-1944 рр.) в умовах інтеграції України в світовий освітній простір. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія: з*бірник наукових праць. Мукачево, 2019. Випуск 2(10). С. 47-51.

12. Черепаня М.Т. Професійна компетентність управлінського та педагогічного персоналу в контексті становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки.* Черкаси, 2018. Випуск 12. С. 89-96.

13. Черепаня М.Т. Проблема періодизації процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини ХХ століття. *Інноваційна педагогіка:* науковий журнал. Одеса, 2019. Випуск 10. Т.ІІ. С. 30-35.

14. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті (1900-1919 рр.). *Інноваційна педагогіка: н*ауковий журнал. Одеса, 2018. Випуск 4. Т.І. С. 61-64.

15. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в 1919-1939 рр. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* Київ, 2019. № 69. С. 272-277.

16. Черепаня М.Т. Становлення інтернатної освіти Закарпаття: перші кроки. *Рідна школа.* Київ, 2019. № 5-6. С. 54-59.

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

17. Черепаня М.Т. Використання історичного досвіду інтернатних закладів Закарпаття початку XX століття. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачево, 24-25 жовтня 2019 р. Мукачево, 2019. С. 531-533.

18. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу в Закарпатті за часів його перебування у складі Чехословаччини. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 17-18 травня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 221-223.

19. Черепаня М.Т. Інтернатні заклади Закарпаття першої половини XX століття. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія та практика:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 28-29 вересня 2018р. Київ, 2018. С. 33-35.

20. Черепаня М.Т. Освітньо-виховна діяльність закладів інтернатного типу в Закарпатті Чехословацького періоду (1919-1939 рр.). *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах:* збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Мукачево, 7 листопада 2019 р. Мукачево, 2019. С. 41-46.

21. Черепаня М.Т. Основні напрями діяльності управлінського та педагогічного персоналу в контексті становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнеокласичній парадигмі:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси 9-10 квітня 2019 р. Черкаси, 2019. С. 16-17.

22. Черепаня М.Т. Особливості перебування дітей у дитячих будинках Закарпаття (1901-1919 рр.). *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:* збірник тез доповідей ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Мукачево, 25-26 жовтня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 435-436.

23. Черепаня М.Т. Про діяльність дитячого будинку в м. Виноградів на початку ХХ століття. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі:* збірник тез доповідей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, м. Мукачево, 25 жовтня 2018 р. Мукачево, 2018. С. 188-191.

24. Черепаня М.Т. Про діяльність інтернатних закладів Закарпаття в історико-педагогічних дослідженнях. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології та педагогіки:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 грудня 2017р. Київ, 2017. С. 48-51.

25. Черепаня М.Т. Соціально-педагогічні основи діяльності закладів інтернатного типу Закарпаття 1939-1944 рр. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів:* збірник тез доповідей ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 16-17 травня 2019 р. Мукачево, 2019. С. 357-359.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

26. Черепаня М.Т. Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» для студентів освітнього ступеня «магістр» спеціальності 013 «Початкова освіта» (денна та заочна форма навчання). Мукачево: МДУ, 2019. 32 с.

ДОДАТОК Ц

Відомості про апробацію результатів дослідження

Результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки дошкільної і початкової освіти Мукачівського державного університету.

Основні положення проведеного дослідження соціально-педагогічних основ становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття було оприлюднено на науково-практичних на 13 конференціях різного рівня:

міжнародних – «Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології і педагогіки» (Київ, 2017), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2017, 2018, 2019), «Pedagogy and Psychology in an Era of Increasing flom of Information» (Будапешт, 2018), «Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика» (Київ, 2018), «V Морозівські читання «Тьюторство як засіб інтернаціоналізації освітньо-наукового простору вищої школи» (Київ, 2018), «Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі» (Черкаси, 2019);

всеукраїнських – «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2018, 2019), всеукраїнській з міжнародною участю очно/заочній науково-практичній конференції «Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови нової української школи» (Херсон, 2018), інтернет-конференції «Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі» (Мукачево, 2018, 2019).

ДОДАТОК Ш

Довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Ужгородська, 26, м.Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

16.12.19р № 2501

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Черепані Марії Тарасівни
на тему «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки

Процес інтеграції України в світовий освітній простір дедалі помітніше впливає на всі сфери життя держави, в тому числі й організацію суспільних форм виховання, що й зумовлює необхідність реформування інтернатної освіти та закладів, що її забезпечують. Не втратили актуальності прогресивні педагогічні ідеї щодо організації діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття; їх широке висвітлення й творче використання забезпечить дотримання принципів єдності та наступності у розвитку педагогічної науки.

У дисертаційній роботі М.Т. Черепані проаналізовано стан розробленості проблеми в науковій літературі в загальноісторичному та історико-регіональному аспектах; обґрунтовано процес становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX ст.; розроблено періодизацію становлення та розвитку закладів інтернатного типу Закарпаття досліджуваного періоду; визначено провідні тенденції і особливості процесу розвитку закладів інтернатного типу відповідно до виявлених етапів; обґрунтовано шляхи творчого використання прогресивних ідей національного досвіду теорії та практики діяльності закладів інтернатного типу в сучасних умовах реформування української освітньої системи й політики.

Результати дисертаційного дослідження М.Т. Черепані відображено в розробці навчально-методичного видання «Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» для студентів освітнього ступеня «Магістр» спеціальності 013 Початкова освіта до навчального курсу «Початкова школа Закарпаття», який читався в Мукачівському державному університеті впродовж 2017/18, 2018/19, 2019/20 н.р., а також у процесі проведення міжкафедральних семінарів, круглих столів, конференцій різних рівнів, які проводилися в університеті.

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Мукачівського державного університету (протокол № 6 від 10 грудня 2019 року).

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Перший проректор Мукачівського державного університету, д-р екон. наук, проф. **Гоблик В.В.**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, Закарпатська область, 88000
тел: (0312) 61-33-21, 42-99-89 факс: (0312) 61-33-96
e-mail: official@uzhnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070832

17.01.2020 № 133/01-14 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
про впровадження результатів досліджень, викладених у дисертації Черепані Марії Тарасівни «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття»,
представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

В умовах глибоких перетворень у країні, назріла потреба конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного досвіду минулого з організації діяльності закладів інтернатного типу, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз їх розвитку та подальше творче використання результатів з урахуванням нових вимог і можливостей, дадуть змогу якісно оновити й удосконалити організацію діяльності сучасних закладів інтернатного типу.

У дисертаційній роботі Черепанею М.Т. здійснено комплексний аналіз процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в період першої половини XX; визначено провідні тенденції і особливості процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу відповідно до розробленої періодизації; на основі опрацьованої архівної бази узагальнено інформацію про їх діяльність (Мукачівський державний дитячий будинок, Виноградівський дитячий будинок, Мукачівська інтернатна школа для сліпих, Ужгородська школа-інтернат для глухих та німих дітей, дитячі притулки тощо), а також визначено шляхи творчого використання історичного досвіду в нинішніх умовах.

Результати дисертаційного дослідження М.Т. Черепані відображено в розробці навчально-методичного видання «Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» для студентів освітнього ступеня «магістр» спеціальності 013 Початкова освіта»

(Мукачево, 2019), окремі положення якого використовувалися в процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», для студентів ДВНЗ «Ужгородський національний університет», а також у ході проведення міжкафедральних семінарів, круглих столів, конференцій різних рівнів, які проводилися в університеті.

Розглянуто на засіданні кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 27 грудня 2019 року.

Проректор з наукової роботи /проф. І.П. Студеняк/

Козубовська І.В.
050-270-40-71

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
**ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

вул. А. Волошина, 35, м. Ужгород, 88000 тел./факс:(03122) 61-42-75
web:http://zakinppo.org.ua, e-mail::info@zakinppo.org.ua Код ЄДРПОУ 02139723

від 11.12. 2019 р. № 11-09/603 На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів досліджень, викладених у дисертації Черепані Марії Тарасівни «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття», представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Провідною тенденцією розвитку сучасної освіти України є її інтеграція до Європейського освітнього простору. Невід'ємною складовою системи освіти України є заклади інтернатного типу, які потребують переосмислення їх функціонального призначення та реформування. Історія становлення та розвитку закладів інтернатного типу є важливим джерелом педагогічного досвіду; вивчення, аналіз та систематизація якого сприяє осмисленню й усвідомленню сучасних процесів глобалізації в освіті та проектуванню її майбутнього. З огляду на це, дослідження М.Т. Черепані є актуальним, адже містить узагальнення власне європейського досвіду становлення інтернатної освіти в Закарпатті в час його входження до складу різних європейських держав у першій половині XX століття.

У науковому дослідженні Черепані М.Т. здійснено системний аналіз становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в контексті системних освітніх перетворень першої половини XX, зумовлених частими змінами державно-територіальної приналежності Закарпаття. Актуальним у науковому дослідженні є вивчення досвіду підготовки педагогів до роботи в закладах інтернатного типу, особливостей підвищення їх педагогічної кваліфікації тощо. Положення, результати та висновки дисертаційного дослідження можна використовувати для вивчення теорії та практики реформування інтернатної освіти в Україні, а також при підготовці спецкурсів з історії педагогіки, педагогіки та ін.

Результати історико-педагогічного дослідження М.Т. Черепані використовувалися кафедрою менеджменту та інноваційного розвитку освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти в ході проведення круглих столів, семінарів, науково-практичних конференцій різних рівнів.

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Розглянуто на засіданні кафедри менеджменту та інноваційного розвитку освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, протокол № 11 від 14 листопада 2019 року.

Завідувач кафедри менеджменту та
інноваційного розвитку освіти,
кандидат педагогічних наук Качур Б.М.

Директор Закарпатського інституту
післядипломної педагогічної освіти,
кандидат педагогічних наук, доцент Сивохоп Я.М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744) 3-45-82, E-mail: post@udpu.edu.ua УДПУ р/р 35228202004420, банк одержувача УУДКСУ в Черкас. обл. МФО 820172, код 02125639

17.01.2020 № 80/01

На №_____від_____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Черепані Марії Тарасівни «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття», представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Упродовж 2018 – 2019 рр. в освітньому процесі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини здійснювалася апробація та впровадження результатів дисертаційної роботи М. Т. Черепані.

Предметом упровадження були матеріали навчального посібника «Початкова школа Закарпаття: методичні вказівки до вивчення теми «Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті» для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», в якому викладено генезу процесу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX ст., визначено його основні етапи; обґрунтовано особливості та провідні тенденції, їх залежність від освітньої та соціальної політики держав, до складу яких входило Закарпаття впродовж досліджуваного періоду, а також в умовах полікультурного середовища, що поглиблює зміст навчальних дисциплін «Історія педагогіки» та «Історія соціально-виховних систем» для бакалаврів і магістрантів факультету початкової освіти, позаяк наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливе без знання ретроспективи теорії та практики вітчизняної освіти та шкільництва, без нового осмислення і переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду. Схвальні відгуки студентів і викладачів кафедри педагогіки та освітнього менеджменту отримали запропоновані у посібнику тести, завдання для самоконтролю, які, поза сумнівом, допоможуть оптимізувати самостійну пізнавальну діяльність, власну інтелектуальну активність студентів.

Вважаємо, що результати наукового дослідження Черепані Марії Тарасівни можуть бути рекомендовані до використання в освітньому процесі інших закладів вищої педагогічної освіти.

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол №9 від 24 грудня 2019 року).

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

07622
Перший проректор А.М. Гедзик

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Телефон: 234-11-08
E-mail:rector@npu.edu.ua; код ЄДРПОУ 02125295

31.01.2020р. № 41

на №_____від_____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Черепані Марії Тарасівни **«Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті першої половини XX століття»** на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційної роботи М.Т. Черепані впроваджено в 2019-2020 н. р. у магістерській освітньо-професійній програмі 011 Освітні, педагогічні науки (Педагогіка вищої школи) факультету менеджменту освіти та науки (випускова кафедра педагогіки і психології вищої школи) в процесі викладання інваріантного «Історія освітньо-виховних систем вищої школи» (6 год. лекційних, 4 год. семінарських занять) та спеціалізованого (варіативного) «Наукова школа і персоніфікований досвід у світовому освітньому вимірі» (4 год. лекційних занять) навчальних курсів.

Довідку обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол від 22 січня 2020 року №6.

Проректор
з наукової роботи Г.М. Торбін

Завідувач кафедри
педагогіки і психології вищої школи Н.М. Дем'яненко